Miguel de Unamuno y Jugo (29 IX 1864, Bilbao – 31 XII 1936, Salamanca), „basc prin naştere, castilian prin vocaţie". Studii universitare şi doctorat în filosofie şi litere la Madrid (1879 – 1884). Profesor de liceu la Bilbao, din 1885. Se căsătoreşte cu Concha Lizárraga (vor avea nouă copii). Profesor de greacă veche la Universitatea din Salamanca, unde se stabileşte definitiv (1891). Viaţă aparent nespectaculoasă, dar zbuciumata interior de o criză religioasă (1897) şi de permanente interogaţii în aceeaşi direcţie; precursor al existenţialismului religios;

Îşi depăşeşte astfel episodul socialist, rămânând un

„Creştin agonic". Rector (1900 – 1914), decan (1920) şi vicerector (1921). Angajare politică, din 1923 adversar virulent al dictaturii lui Primo de Rivera. Deportat în insula Fuerteventura (20II1924), apoi, din iulie, autoexil în Franţa (Paris şi Hendaye), până în 1930. Reîntoarcere apoteotică, rector (1930), deputat în Parlament (*Cortés*).

În acelaşi an moare soţia sa. Rector pe viaţă (1934). Nu colaborează cu republicanii, dar nici cu Franco, deşi îi privise cu simpatie revolta. Arestat la domiciliu de naţionalişti (1936). Moare la masa de lucru, în urma unui stop cardiac. Operă vastă în toate genurile. Eseuri filosofice şi literare: *En torno al casticismo* (1895, 1916); *Vida de*

Don Quijote y Sancho (1905); *Mi religión y otros ensayos*

(1910); *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos* şi *Contra este y aquello* (1912); La *agonia del cristianismo* (1925); *Cómo se hace una novela* (1927);

romane şi nuvele: *Paz en la guerra* (1897); *Amor y pedagogía (*1902); *El espejo de la muerte* (1913); *Niebla*

(1914); *Abel Sánchez* (1917); *Tres novelas exemplares y un prólogo* (1920); *La tía Tula* (1921); *San Manuel Bueno, mártir* (1931); poezie: *Poesías* (1907); *Rosario de sonetos líricos* (1911); *E*l *Cristo de Velázquez* (1920); *Teresa*

(1924); *De Fuerteventura a París* (1925); *Cancionero* (din

1928, vast jurnal poetic, postum); teatru: *La venda*; *El otro*; *El hermano Juan*; *Sombras de sueño* etc.; memorialistică: *Recuerdos de niñez y mocedad* (1908); *Diario intimo* (postum); traduceri: *Medeea* etc.; vastă activitate publicistică.

Notă liminară

Propun în volumul de faţă o nouă versiune românească a romanului *Niebla* (1917) de Miguel de Unamuno. Pe lângă dorinţa de a da o versiune completă şi exactă, cât mai apropiată de spiritul şi litera originalului spaniol, actuala traducere aduce două noutăţi majore.

În primul rând, titlul: am optat pentru *Ceaţă*

(nearticulat, ca şi în original), în loc de *Negura*, ca în prima versiune românească, pentru a respecta şi sensul, şi registrul stilistic al sp. *niehla*, evitând orice încercare de a introduce note romantice sau excesiv poetizante, complet străine spiritului aspru, necomplezent şi chiar parodic al lui Unamuno.

Romanul *Niebla* are un subtitlu: *nivola*, deformare polemică a sp. *novela* „roman", a cărui folosire este explicată în cuprinsul cărţii (vezi p. 190).

Preluarea în românește a substantivului inventat de Unamuno, *nivola* (cu accentul tonic pe o), este o soluţie inexpresivă (singurul avantaj aparent ar fi menţinerea asemănării fonetice cu *niebla*). Propun, aşadar, o deformare echivalentă a rom. *roman* în *riman*, soluţie care, pentru cititorul român, reprezintă acelaşi grad de surpriză ca şi *nivola* pentru publicul spaniol.

Pe lângă *Ceaţă*, am tradus alte trei texte (două articole şi prefaţa la ediţia din 1935), importante pentru a lămuri concepţia lui Unamuno despre acest roman, noutatea acestuia pe plan european şi circulaţia lui în epocă (Unamuno menţionează şi prima versiune românească, *Negura*, publicată în

1929 sub semnătura lui Lascăr Sebastián, versiune care a fost reeditată la Editura Univers în 1975).

Dar cea mai mare noutate a dosarului de faţă o constituie includerea şi traducerea altui text esenţial, şi anume micul roman (sau *riman*) autobiografic *Como se hace una novela*, scris în timpul exilului francez şi tipărit în 1928, la Buenos Aires.

Versiunea românească a respectat întru totul textul lui Unamuno, care prezintă curiozitatea unică de a fi o auto-retraducere voită a versiunii franceze publicate de Jean Cassou în revista *Mercure de*

France, în luna iunie 1926. Autorul a făcut faţă de aceasta adăugiri semnalate de el însuşi prin paranteze drepte. Am omis doar introducerea lui Jean

Cassou, „Portrait d'Unamuno", tradusă şi ea şi comentată de

autor, citând însă în note, în originalul francez, fragmentele ce i-au reţinut atenţia lui

Unamuno. Am crezut că procedez în spiritul marelui scriitor neconformist hotărând să introduc între paranteze ascuţite şi fragmentele, mai întinse sau foarte scurte, omise de Unamuno la retraducerea propriului text şi care, după el, aveau să mai intereseze, eventual, doar pe unii viitori erudiţi, dar în primul rând, cred eu, pe toţi cititorii de azi. Ca atare, *Cum se face un roman*, în versiunea românească din volumul de faţă, constituie o premieră editorială absolută.

Cu excepţia unei intervenţii într-o notă de subsol a autorului la un pasaj din *Ceaţă*, indicată ca atare, restul notelor, îndatorate unor surse enciclopedice varii, aparţin traducătorului şi nu-şi propun decât să fie un ghid sumar şi comod pentru un cât mai mare număr de cititori.

Am folosit următoarele ediţii: *Niebla*, edición de Germán Gullón, Madrid, Colección Austral.

Espasa, 1990; *Niebla*, edición de M.J. Valdés, 20 a edición, Madrid, Cátedra, Letras Hispánicas, 2005

(excelentă ediţie critică); *San Manuel Bueno*, *mártir*. *Cómo se hace una novela*, presentación de

Paulino Garagorri, Madrid, Alianza Editorial, 1974;

Miguel de Unamuno, *Obras completas*, tomo X.

Autobiografia y recuerdos personales, prólogo, edición y notas de Manuel García Blanco, Madrid.

Afrodizio Aguado, 1958 (*Cómo se hace una novela*, pp. 825 – 923); *Mercure de France*, iunie 1926, tome

CLXXXVIII, París, 1926, pp. 5 – 39.

S.M.

Unamuno şi drumul prin ceaţa luminii

Există *cărţi-raft*, în cazul cărora actul lecturii loveşte parcă un zid şi revine la cititor asemenea unei serii de mingi la cel ce le-a proiectat într-acolo, cărţi de situare, asemenea reperelor sau obstacolelor descifrate cu ajutorul unui sonar, în raport cu care nici cartea, obiect al lecturii, nici cititorul, beneficiar al ei, nu-şi alterează reciproc statutul, ci doar se explicitează pentru ca acesta din urmă, cititorul, orientându-se finalmente în folosul personal deliberat urmărit, să-şi poată vedea mai departe de propriul drum utilitar, astfel

încât, la un moment dat, nici nu ar mai avea nevoie a-şi mai aminti de cartea sau de noianul de cărţi din raftul vizat;

există însă şi *cărţi-vortex*, irupţii/absorbţii discursive, emisii vulcanice şi maelstromuri care-l invadează şi totodată-l sorb pe cititor, şi-l apropie, dar pe care şi cititorul le devorează la propriu, le „mănâncă", după cum spune Unamuno, şi le metabolizează, le transformă în propria-i substanţă vitală, în timp ce şi el, deopotrivă, îşi proiectează-n ele propriu-i statut existenţial, pe care şi-l recuperează apoi dramatic modificat, pătruns de amărăciune sau dulceaţă, într-o cascadă de schimburi şi substituiri ontologice reciproce:

În urma unor asemenea lecturi nici cartea, nici cititorul ei nu rămân la fel. Cartea sau cărţilevortex ajung astfel să aparţină cu drepturi depline şi cititorului, care îşi asumă în raport cu ea/ele poziţia de „autor". Îndărătul acestor observaţii, care nu fac decât să condenseze multiple meditaţii unamuniene, neaducându-le în plus decât clasificarea metaforică iniţială („cărţi-rafta şi „cărţi-vortex"), pe care mi-o asum, stă pasajul neotestamentar capital, invocat chiar de Unamuno: „Iar glasul din cer pe care-l auzisem iarăşi a vorbit cu mine, zicând: Mergi de ia cartea cea deschisă din mâna îngerului care stă pe mare şi pe pământ. Şi m-am dus la înger şi i-am zis să-mi dea cartea. Şi mi-a răspuns: Ia-o şi mănânc-o şi va amărî pântecele tău, dar în gura ta va fi dulce ca mierea. Atunci am luat cartea din mâna îngerului şi am mâncat-o;

şi era gura mea dulce ca mierea, dar, după ce-am mâncat-o, pântecele meu s-a amărât" (*Apocalipsa*.

10, 8 – 10).

Îmi încep astfel notele de traducător al unuia dintre cele mai de succes romane ale lui Unamuno pentru că, *primo*, exact în starea aceasta de spirit am încercat să-i transpun cartea în româneşte, asimilându-mi-o şi apropiindu-mi-o, şi, *secundo*, pentru că aceasta e condiţia în care Unamuno îşi scria cărţile: niciun rând din vasta sa producţie nu a fost aşternut pe hârtie la rece, din necesităţi academice sau din vanitate auctorială. E destul să spun că în întreaga sa carieră universitară salamantină de profesor de greacă veche (catedră obţinută printr-un concurs) nu a scris riguros niciun articol „de specialitate", dar toată viaţa a purtat cu sine o mică ediţie de buzunar a *Noului Testament* grecesc, din care citea zilnic şi cita cu precizia unui teolog de profesie. (Poate nu e inutil să amintesc, într-o sinuoasă

paranteză că, la începutul carierei sale academice, e drept, într-o epocă în care disciplinele intelectuale nu ajunseseră la gradul de specializare pe care aveau să-l cunoască ulterior, şi după ce, presat de necesitatea de a-şi întreţine familia, eşuase în încercările sale de a preda limba bască la Istituto Vizcaíno din Bilbao ori de a ocupa, tot aici, catedra de psihologie, logică şi etică, sau pe cea de metafizică la universităţile din, succesiv, Valladolid, Barcelona şi Valencia, şi după ce, la un concurs organizat de Academia

Regală Spaniolă – şi câştigat de mai tânărul Ramón

Menéndez Pidal –, îşi văzuse respinsă o monografie amplă şi extrem de solidă – cum avea să se constate, mult timp după moartea sa, cu prilejul redescoperirii manuscrisului – despre limba şi contextul istoric al epopeii medievale *Cantar de Mío Cid*, izbutise să ocupe, abia în 1891, amintita catedră de greacă veche la Universitatea din Salamanca.)

Din acel moment preocupările lui Unamuno aveau să se centreze exclusiv pe domeniul filozofico-literar (termen la drept vorbind destul de cenuşiu şi de inexpresiv), animat de o singură problemă obsesivă de natură metafizică, aceea a morţii, a morţii individuale în primul rând, dar şi de cea a morţii istorice, a morţii prietenilor şi cunoscuţilor săi, a Spaniei, a omenirii, cu alte cuvinte de problema imortalităţii, atât în carne, cât şi în spirit, căci dacă ştim că murim definitiv.

Note:

1. Toate aceste date se găsesc la Julián Marías, *Miguel de Unamuno*, Espasa Calpe, Madrid, 1943, şi, mai pe scurt, în contribuţia sa, de unde le-am preluat, „Lo que debemos a Miguel de Unamuno?, *Cincuentenario de la muerte de Unamuno*, Fundació Caixa de Pensions.

Barcelona, 1988, pp. 11 – 27.

dacă nu există nicio alternativă la această condamnare, la ce bun totul? se întreba el. Ca atare.

„Scopul operei mele este de a face ca toţi să trăiască neliniştiţi şi pradă unei aspiraţii arzătoare", spunea

Unamuno. Îl îngrijora soarta persoanei în carne şi oase, a propriei nemuriri aici pe pământ, prin opera spirituală şi prin cea carnală – perpetuarea în trup, prin descendenţă biologică şi prin operă, dar şi a nemuririi în împărăţia care nu e din lumea aceasta şi pentru a cărei venire, creştineşte, zilnic ne rugăm, cerându-ne, aşadar,

moartea noastră nemuritoare („vie împărăţia Ta"). Existenţialism, aşa cum a fost cel mai adesea catalogată opera lui Unamuno? Din nou trebuie să recunosc sărăcia terminologiei consacrate. Să recitim în acest sens ultima însemnare din *Jurnalul intim*:

„*Tatăl nostru*. 15 ianuarie 1902. Tată mereu, zămislindu-ne mereu Idealul. Eu, proiectat în infinit, şi tu, care te proiectezi în infinit, ne întâlnim; vieţile noastre paralele se întâlnesc în infinit, şi eul meu infinit este eul tău, este Eul colectiv, Eul Univers.

Universul personalizat, este Dumnezeu. Şi eu nu sunt oare tatăl meu? Nu sunt fiul meu? *Facă-se voia ta*. *ul* îşi asuma totul, trăia totul cu radicalitate şi necruţare, lupta pentru dreptul de a fi liber şi integru în căutarea sa, de a scrie şi, ceea ce, în concepţia sa, era totuna, de a se exprima politic.

Poezia, în sensul larg al germanului *Dichtung*, era pentru el politică, şi politica, poezie. Scrisul îl vedea ca pe o confesiune perpetuă, nu ca pe un jurnal (jurnal propriu-zis a ţinut extrem de puţin, şi numai într-un moment cu totul dramatic al

Note:

1. Miguel de Unamuno, *Jurnal intim*, ed. a II-a, Polirom.

Iaşi, 2007, p. 295.

existenţei sale1), de altfel nici nu avea prea mare încredere în acest gen şi în cultivatorii lui, deoarece grija de a ţine un jurnal, credea el, îţi poate afecta calitatea ţinutei vitale, ţinând jurnal rişti să trăieşti subordonat grijii de a găsi neapărat ce anume să consemnezi în paginile lui. Atitudinea lui intransigentă, de „basc castilian", de iubitor şi retrăitor al lui *Don Quijote*, îndurerat de soarta Spaniei şi nedispus la niciun compromis, îi atrage, după lovitura de stat a lui Primo de Rivera (13 septembrie

1923) şi din pricina unui articol virulent împotriva regelui Alfonso al XIII-lea, deportarea pe insula

Fuerteventura din arhipelagul Canarelor, de unde, cu ajutorul unor prieteni, se va refugia la Paris şi de acolo în sudul Franţei, în Ţara Bască franceză, la Hendaye, pentru a fi mai aproape de ţinutul natal. „Desţărarea" sa va dura până în 1930. A

fost o perioadă extrem de dură în viaţa lui Unamuno.

Dacă lunile petrecute în Fuerteventura, pământ spaniol, nu-i alteraseră speranţa, şederea la Paris

I-a deprimat profund, se simţea izolat într-o lume a inteligenţei

literaturizate şi a tropismelor mundane, zăcea ore în şir întins pe patul din camera sa de hotel ieftin visându-şi Spania, aşteptând frenetic veşti din ţara sa şi scriind o vreme doar scrisori, până când s-a hotărât să pună pe hârtie inegalabila naraţie autobiografică, politică şi metafizică a unui basc spaniol îndârjit să nu moară în carne:

Cum se face un roman.

Se va întoarce în ţară în 1930. I se va face o primire triumfală, va fi reales rector al Universităţii din Salamanca, deputat de Salamanca în

Parlamentul Constituant (*Cortés constituyentes*), consilier municipal. După izbucnirea războiului

Note:

1. Vezi acelaşi *Jurnal intim*.

civil, deşi, la instituirea Republicii, ca mai toţi intelectualii spanioli de seamă, se pronunţase în favoarea noului regim, fraudele – inclusiv electorale –, abuzurile, ororile, debandada şi masacrele declanşate de la bun început şi perpetrate mai apoi în teritoriile roşii (mai cu seamă uciderea a mii de preoţi, violarea şi asasinarea a sute de călugăriţe, distrugerea sistematică a arhivelor parohiale etc.1) îl fac să-i acorde sprijin moral lui Franco, fiind convins că Spania avea nevoie de ordine şi de o mână fermă pentru a-şi regăsi echilibrul. În acelaşi an 1930 primise însă şi cea mai grea lovitură personală: moare soţia sa, Concha Lizárraga, mama celor opt copii ai săi, „mama lui însuşi", cum spune el după criza din 1897, aşa cum consemnase în paginile sfâşietoare ale *Jurnalului intim*. Dar nimic nu-l face să-şi abandoneze radicalismul civic.

La 12 octombrie 1936, „dia de la Raza" (ceea ce astăzi, sub numele de „Ziua Hispanităţii", e sărbătoarea naţională a Spaniei), la Universitatea din

Salamanca (rămasă în teritoriul naţionalist), al cărei rector pe viaţă, reamintesc, Unamuno era, a avut loc o adunare festivă la care au asistat notabilităţile locale, poetul oficial al Falangei, José María

Pemán, episcopul de Salamanca, şi soţia lui Franco.

Carmen Polo de Franco. Atmosfera din Aula Magna

(*Paraninfo*) era însă tensionată de prezenţa generalului Millăn Astray, mare mutilat de război, comandantul Legiunii şi locţiitor al lui Franco, însoţit de escorta mecanic vociferantă a falangiştilor înarmaţi.

Au început discursurile oficiale, pe care Unamuno

Note:

1. Vezi Stéphane Courtois *et alia*, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, Humanitas-Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998, pp. 310 – 328.

„Umbra NKVD-ului în Spania".

le-a suportat cu stoicism, din rezerva sa politicoasă fiind însă smuls de cuvântarea ofensatoare a lui

Millán Astray, plină de izbucniri de ură la adresa bascilor şi catalanilor („tumori cancerose în trupul naţiunii şi pe care le voi extirpa fără milă"). Calm, ferm şi viguros a intervenit atunci bătrânul

Unamuno. Alocuţiunea lui n-a apărut în ziarele sal aman ţine de a doua zi, aşa cum s-a întâmplat cu celelalte, ea fiind reconstituită doar din amintirile martorilor, concordante aproape în totalitate, şi devenind legendară; a spus în esenţă că generalul

Millán Astray, mutilat de război ca şi Cervantes, dar nu la înălţimea spirituală a acestuia, vrea să mutileze Spania şi o afirmă jignitor chiar în faţa

Rectorului acelei Universităţi, despre care se ştie că e basc, şi în faţa episcopului de Salamanca, născut la Barcelona, „şi care este, vrând, nevrând, catalan". Asistenţa extremistă se manifestă zgomotos, generalul strigă (într-un consens cu toate totalitarismele, inclusiv cu cel bolşevic, simptomatic resurgent în Piaţa Universităţii bucureştene, în 13 – 15 iunie 1990): „Trăiască moartea", „Moarte intelectualilor" şi „Moarte inteligenţei", după care, într-un moment în care vacarmul se potoleşte.

Unamuno îşi reia nimicitor intervenţia: „Această universitate e templul inteligenţei şi eu îi sunt marele preot. Voi sunteţi cei care-i profanaţi incinta sacră. Veţi învinge pentru că aveţi forţa brută, dar nu veţi convinge, pentru că vă lipseşte raţiunea.

Socotesc inutil a vă îndemna să vă gândiţi şi la

Spania. Am spus". Fusese pe punctul de a fi împuşcat pe loc sau arestat. A fost salvat însă de prezenţa soţiei lui Franco şi a episcopului şi, într-o tăcere mormântală, a părăsit sala condus de cei doi. A

două zi avea să fie destituit din toate funcţiile, inclusiv din cea de consilier municipal1, iar din 13

octombrie, va fi arestat la domiciliu, unde avea să şi moară la masa de lucru, exact la 31 decembrie, odată cu sfârşitul anului. În aceste ultime luni de viaţă avea să declare într-o convorbire: „Nu sunt nici bolşevic, nici fascist. Sunt singur".

Am evocat acest arc biografic deoarece debutul epocii amintite (19072) coincide cu primele informaţii, sporadice, e drept, despre istoria romanului

Niebla, iar penultimul ei an (1935) ne oferă şi cea de pe urmă discuţie a lui Unamuno (inclusă şi ea în ediţia de faţă) despre naraţia aceasta greu încadrabilă ca gen. Limita *post quem* a discuţiei despre geneza *Ceţii* poate fi însă împinsă cu trei ani mai devreme, când Unamuno publică un scânteietor articol, emblematic pentru cariera sa narativă

(dar şi de diagnostician implacabil al iubitei sale maici, Spania); mă refer la „A lo que saiga" din

Note:

1. În decembrie 2006, la comemorarea a şaptezeci de ani de la moartea lui Unamuno, între consilierii municipali ai PP, majoritari, şi cei ai PSOE a apărut un diferend din pricina faptului că cei dintâi au respins o rezoluţie introdusă de opoziţie prin care se cerea anularea hotărârii consiliului municipal din 13 septembrie 1936 prin care Miguel de Unamuno era destituit din postul său de *concejal*. Era vorba deci de o reabilitare juridică a unui om care a fost şi ar fi şi acum îndreptăţit să reabiliteze el Spania. Episodul a fost mult discutat în presa spaniolă şi comentariile au fost contradictorii. Mizele au fost meschin politice, şi de o parte, şi de cealaltă. Unamuno nu are nevoie de nicio reabilitare. N-aş mai putea spune decât că, în materie de politică, trebuie să fii pregătit a fi

„Singur", după expresia lui Unamuno, chiar şi în postumitate.

2. Ceea ce înseamnă că se împlinesc exact 100 de ani de la prima redactare a *Ceţii*!

19041 (în traducere: *Ce-o ieşi* sau *Ce-o fi să iasă*, întocmai cum îşi comenta producţiile şi pictorul

Orbaneja în *Don Quijote2*): „Tocmai despre asta vreau să scriu aici, despre cum te apuci să scrii ceva fără a şti unde ai să te opreşti, descoperind terenul pe măsură ce mergi şi schimbând direcţia pe măsură ce se schimbă priveliştile care li se deschid ochilor spiritului. Asta înseamnă a drumeţi fără plan prealabil şi a lăsa ca planul să ţi se ivească pe parcurs. E modul cel mai organic, celălalt fiind mecanic; este modul cel mai spontan".

Căci scriitorii, în viziunea lui Unamuno, sunt de două feluri: *ovipari* şi *vivipari*. Cei dintâi îşi clocesc vreme îndelungată operele, fac

fişe, adnotări, adună citate, stabilesc planuri şi trec pe hârtie doar pe măsură ce totul se ordonează; scriitorii *vivipari*, dimpotrivă, nu fac niciun fel de pregătiri, au totul în cap, dau târcoale repetate subiectului, în cazul unui roman, şi-l frământă în minte, zi şi noapte, cu alte cuvinte poartă sarcina, gestează, şi doar când simt cu adevărat durerile naşterii, „iau tocul şi nasc" *ce-o ieşi*: „Eu unul am fost aproape întotdeauna un scriitor *ovipar*, şi abia de la o vreme încoace m-am simţit îndemnat să mă transform în scriitor *vivipar*. *u* cu doi ani înainte de acest articol, Unamuno publicase romanul *Dragoste şi pedagogie* (1902), după care face pesemne tranziţia spre noua formă de scriitură. *Amor y pedagogia* este o poveste amară despre excesele şi iresponsabilităţii intelectualismului, care consideră că viaţa

Note:

1. Textul (pentru procurarea căruia îi mulţumesc domnului Grigore Al. Dima) se găseşte în Miguel de Unamuno. *Ensayos*, ed. Bernardo G. de Candamo, 2 vol., Madrid. Águilar, 1966, voi I, pp. 607 – 621.
2. *Don Quijote*, II, 3 şi 71.

nu există decât pentru a fi introdusă în tipare ştiinţifice preconcepute: Universul pare a fiinţa doar pentru a putea fi cercetat de savanţi, remarca ironic Unamuno. Iar personajul principal al romanului, don Avito Carrascal, avea să reapară, episodic, total schimbat şi înţelepţit de forţa irezistibilă a vieţii, şi în *Ceaţă*.

Între timp, în anii exilului francez, la Paris şi la Hendaye (Hendaya, în spaniolă), marele creştin agonic dă una din cele mai curioase şi mai dătătoare de seamă scrieri pentru înţelegerea operei sale narative (şi nu numai!): *Como se hace una novela* (ea însăşi „nuvelă", „roman" sau „riman"), scrisă între 1924 şi 1927 şi publicată în acelaşi an la Buenos Aires, şi a cărei primă traducere românească cititorii o vor putea găsi în prezentul volum.

Este în cel mai înalt grad un exemplu de *cartevortex*, cum încercam să formulez în primele rânduri ale acestor pagini. Consideraţiile de istorie literară, pe care, desigur, nu le voi omite, mi se par însă mult mai puţin expresive decât fasciculul de lumină coerentă aruncat de această cărticică asupra romanelor şi nuvelelor lui Unamuno, în general, şi asupra *Ceţii* sale, în special. Deşi, potrivit cronologiei exterioare, cartea aceasta e scrisă şi publicată la mai bine de un deceniu după apariţia *Ceţii*, ea consună cu *rimanul* din 1914, îl

explicitează şi e, la rându-i, luminată de el.

Alături de două cicluri de poeme (*Teresa* şi

Cancionero del destierro), *Cum se face un roman* este cea mai importantă operă din exil a lui

Unamuno. A început s-o scrie la Paris, spre sfârşitul lui 1924, după care a părăsit-o vreme de aproape şase luni şi a reluat-o la Hendaye, în iulie 1925, încredinţându-i apoi manuscrisul scriitorului şi criticului de artă francez Jean Cassou. Acesta a tradus-o şi a publicat-o, precedată de un „Portrait d'Unamuno", în revista *Mercure de France*. Când i s-a oferit prilejul de-a o publica la Buenos Aires.

Unamuno n-a mai vrut în mod deliberat (după cum şi spune: „Nu mi-am mai cerut înapoi originalul, filele iniţiale scrise cu peniţa… ele rămânându-i lui") să-şi recupereze manuscrisul rămas la prietenul său Cassou, ci a retradus-o după versiunea acestuia, completând-o cu noi reflecţii. (Pentru orice traducător care, nemărginindu-se să-şi facă doar meseria, se mai şi caută în cărţile traduse, ca să le re scrie şi să şi le asimileze în propria-i, riscând termenul, visceralitate spirituală, sortită însă mai totdeauna anonimatului, cazul acesta e de-a dreptul extraordinar, dacă nu chiar unicat, cel puţin în literatura modernă: a te retraduce tu pe tine însuţi, a te reconstitui într-un al doilea original mediat, nu reprezintă un simplu act de traducere, ci o punere în mişcare a înseşi raţiunii celei mai profunde a actului de a scrie, aceea de-a încerca să transpui inexprimabilul ultramundan în limba ce s-a întâmplat să-ţi fie dată ţie şi accesibilă celor de un neam sau de o cultură cu tine, ca scriitor şi ca poet, într-o cultură a Cărţii, într-un act deopotrivă de umilitate şi încredere în perenitatea transpunerii primare, pentru ca şi ei, cititorii, să aibă curajul de „a se rescrie" după exemplul actului tău în datele biografiei lor în desfăşurare.) Iată, pe viu, cum ar acţiona cascada *cărţilor-vortex*. E ceea ce m-a şi încurajat să fac chiar mai mult: între paranteze ascuţite am inclus textele sau cuvintele omise, nu totdeauna din motive limpezi, de către Unamuno din versiunea Cassou, rescriind astfel, în spiritul lui de auto [r] traducător, o nouă versiune destinată, aici şi acum, cititorilor români. (Sau, ideal, oricăror cititori, dacă cineva şi-ar da osteneala să retraducă textul românesc în orice altă limbă, inclusiv în spaniola originară…) 1

Cum se face un roman se ţese în jurul actualităţii celei mai stringente, Unamuno îşi trăieşte istoria şi o exorcizează într-o carte care se proiectează până în copilăria sa. În acest sens e corectă

observaţia că „subiectul cărţii este istoric. Cele două planuri ale operei, memoriile şi romanul, sunt alimentate de istorie. Mai cu seamă, dacă lăsăm la o parte istoria intimă personală, de istoria politică". 2 Dar miza era mult mai mare: „Mă apăsa povara întregii mele vieţi, care îmi era şi-mi este şi moartea", notează Unamuno de la început. Condiţiile în care scrie (şi altceva aproape că nici nu scrie), izolarea în atmosfera babilonică şi „de carnaval", cum observa Jean Cassou, a capitalei franceze

(să ne gândim doar că Unamuno ajunge la Paris în 1924, anul publicării primului manifest suprarealist!), experienţa singurătăţii în mijlocul furnicarului uman, întrebările privitoare la legitimitatea exilului, spaima lacerantă de a nu muri departe de Spania, de acea biată Spanie nebună de care nu se poate despărţi cu niciun chip3, cum nici

Pirandello de mama sa cu minţile duse4, tot acest

Note:

1. „Da, e nevoie, ca să trăiesc, ca să retrăiesc, ca să mă agăţ de acel trecut care-mi este întreaga realitate viitoare, e nevoie să mă retraduc", notează Unamuno.

2. Armando Zubizarreta, *Unamuno en su „nivola"*.

Taurus, Madrid, 1960, *apud* Manuel García Blanco, prefaţa la vol. X, p. 49, al ediţiei Miguel de Unamuno.

Obras completas, Afrodizo Aguado, 1958 – 1960.

3. „Mi pobre madre España, loca también", în *Comentariul* la *Cum se face un roman*, p. 397.

4. Vezi articolul „Pirandello şi cu mine", inclus în volumul de faţă.

climat de disperare şi derută profundă evocă insistent circumstanţele unei crize sufleteşti mai vechi, cea din 1897, consemnată în paginile *Jurnalului intim*. Încearcă să scrie un roman, dar rezultă, cum insistent repetă Unamuno, o „carte oglindă", o oglindă devoratoare şi mărturisitoare, plimbată de-a lungul unui şir de ani în care starea de expectativă aproape sterilizantă a exilatului înfometat de ştirile din ţară era nota caracteristică a existenţei marelui basc. Figurile tutelare îi sunt în acest sens Dante şi Mazzini (citat fiind, pe lângă ei, şi

Victor Hugo), mari proscrişi pe care-i evocă solidar la tot pasul. Iar fundalul îl constituie acelaşi creştinism agonic născut din lupta cu

istoria şi cu transcendenţa, creştinismul care „nu e nici doctrină, nici filosofie, încă şi mai puţin politică", creştinismul care „se adresează conştiinţei celei mai intime", celor care au o viaţă interioară, „celor care suspină, celor pe care incompletitudinea lor îi face să sufere" (Michel del Castillo1), cu menţiunea că, pentru exilatul Unamuno, totul este însă, şi încă dintotdeauna, politică, politică concretă, cum observa Zubizarreta, adică existenţă inevitabilă în cu şi împotriva istoriei şi sub geana arzătoarei dorinţe de nemurire în trup. Istoria apare ca o oglindă, aburită adeseori, a nemuririi, şi nemurirea însăşi nu este decât o străfulgerare a istoriei asumate în curgerea sa tragic limitată. A scrie un

„Roman" în acest spirit înseamnă a-ţi surprinde viaţa intimă în desfăşurarea ei, a o lăsa să se

Note:

1. Trimit pe cei interesaţi la paginile patetice consacrate de scriitorul francez pe jumătate spaniol, ca şi Cassou, spiritului şi sfârşitului eroic ale lui Unamuno în cartea sa *Dictionnaire amoureux de l'Espagne*, Pion.

Paris, 2005, pp. 363 – 373.

exprime „cum o fi" (*a lo que salgă*), şi a-l avea în vedere pe celălalt, pe eventualul cititor, pentru care lecţia despre „cum se face un roman" nu reprezintă decât prilejul oferit lui de către autor de a-şi scrie propriul roman, adică seismografia propriei desfăşurări intime: dacă nu procedează irepresibil aşa, cu atât mai rău pentru el; cartea pe care o citeşte, chiar dacă află eventual din ea cum „se face un roman", nu-i foloseşte la nimic, îi rămâne exterioară, nu e în niciun caz acea *carte-vortex* care-l poate transforma şi pe care şi el ar fi în stare a o rescrie în datele ei vizibile şi ascunse, înghiţit fiind de paginile ei, şi ea mâncată de către el. Ca prototip al unui asemenea roman Unamuno evocă balzaciana *Piele de sagriu* (*La peau de chag Hn*.

1831), imagine a vieţii nemăsurat deziderative consumate irevocabil şi pe măsura formulării lor de dorinţele posesorului magicei piei (proiecţie simbolică, desigur, a vieţii înseşi). Pe acest tipar îşi construieşte şi Unamuno micul roman confesiv, prin care împărtăşeşte de fapt, s-a mai spus, nu o reţetă de roman, ci cum se fac un romancier şi un cititor deopotrivă, cu roluri interschimbabile, şi anume tribulaţiile lui U. Jugo de la Raza (nume sub care, potrivit chiar explicaţiilor lui Unamuno, se ascunde însuşi autorul): acesta, rătăcind

prin faţa şirului de tarabe ale buchiniştilor de pe cheiurile Senei, găseşte o carte care, de la început, îi oferă un avertisment fatidic şi înspăimântător:

cine o va citi va muri odată cu ultimul ei cuvânt.

Cum să continue şi cum să-l scoată pe eroul său din această provocare metafizică ineluctabilă? Cum să încerce a nu-l lăsa pradă cărţii fatidice al cărei autor îl osândeşte la moarte pe cititorul ei? Soluţia întrezărită în final este să-l readucă pe meleagurile natale din Ţara Bascilor, în a căror parte franceză îşi consuma exilul şi Unamuno, şi unde murirea apare ca o cufundare în apele interioare ce subîntind universul familiar, dominat de nostalgia originilor.

Personajul-cititor revine, aşadar, fugind de dispariţia la care-l osândeşte orice lectură (cu atât mai mult lectura Cărţii Lumii, la al cărei ultim cuvânt nu vom ajunge, aici, niciodată) şi obsedat în acelaşi timp, unamunian, de dorinţa supravieţuirii în carne şi oase, într-un tărâm unde cursul istoriei de la suprafaţă e dublat pe dedesubt de întoarcerea spre izvoare a cursului temporal, într-o contraistorie veşnic curgătoare: „Măruntaiele istoriei sunt o contraistorie, sunt un proces invers pe care-l urmează. Fluviul subteran curge dinspre mare către izvor", spusese Augusto Pârez, eroul *Ceţii*, încă din 1907 (în cap. VII din manuscrisul romanului *Ceaţă*, deja încheiat în acel an).

Căci ideea de bază a naraţiunii *Cum se face un roman* nu se reduce, repet, cum greşit s-ar putea interpreta după titlu, doar la o problemă de tehnică naratologică, ci este „cum se face un romancier, adică un om. Şi dacă eu nu mi-l dau mie pe cititor, nici el nu mi se va da mie", scrie Unamuno într-o scrisoare din Hendaye, din 27 iunie 1927. „Orice roman, orice operă de ficţiune, orice poem – spune

Unamuno –, când e viu, este autobiografic. Orice fiinţă fictivă, orice personaj poetic creat de un autor face parte din autorul însuşi". E deci, pe lângă o autobiografie romanescă, o căutare în profunzime, pentru care terminologia literară curentă nu mai era de ajuns: *romanul*, sau, în spaniolă, *novela*, nu mai vizează construcţii sau reconstrucţii obiective, ci investigaţii în lăuntrul nu doar al personajului ca fiinţă psihologică, ci în adâncul situării sale metafizice dimpreună cu autorul şi cititorul şi raporturile dintre ei sau în nivelul relaţiilor dintre Creator, Lume, ca creaţie primă, şi Om, ca beneficiar şi interpret al acesteia şi aspirant la condiţia Creatorului. Nu inventarierea tărâmului de-aici e miza, ci catagrafierea absolută a

drumului către împărăţia de dincolo de lumea aceasta. „Toate creaturile – spune Unamuno – sunt creatorul lor. Şi niciodată Dumnezeu nu s-a simţit mai creator, mai tată, decât când a murit în Cristos, când El, în Fiul său, a gustat moartea”.

Prin urmare – reconfirmă el intuiţia lui Victor

Goti din *Ceaţă* – nu *novela* sau *roman* pe temeiuri obiective, ci *nivola* sau *riman* (cum am echivalat eu în româneşte) 1 ca o sondă lansată în anterioritate, către „omul dinăuntru” 2. Spre a nu neglija nici teoria propriu-zisă a romanului, subalternă totuşi, din punctul meu de vedere, celei ontologice, voi enumera pe scurt câteva din vederile lui

Unamuno în acest domeniu aşa cum rezultă din sincopatul său eseu biografico-romanesc sau roman biografico-eseistic: romanul e un gen deschis, pentru care subiectul este aproape inutil, important fiind nu „cum povesteşti”, ci cum „faci” *rimanul*. Deznodământul naraţiei aproape nici nu mai contează, fiecare cititor îşi compune propria variantă de final, sfârşitul propriu-zis putând fi amânat *sine die*.

Ca atare, cititorul dobândeşte un rol de „recreator”, situat fiind practic la aceeaşi altitudine cu naratorul.

Autorul, pe de altă parte, îşi pierde astfel

Note:

1. Observaţia referitoare la substituţia lui *o* cu *i* îi aparţine lui German Gullön. Unamuno propune termenul în *Ceaţă*, cap. XVII. Oricum nu sunt câtuşi de puţin de acord cu preluarea mecanică în româneşte a sp. *nivola* (căruia, colac peste pupăză, i s-a mai aplicat uneori şi un accent tonic inexistent în spaniolă: *nivola*).

2. *El*., 3, 14 – 15.

„Autoritatea” demiurgică sau, pentru a face posibilă noua economie romanesca, renunţă la ea de bunăvoie.

Să mai spunem, tot în perspectivă inversă, câteva cuvinte şi despre alt text teoretic ulterior datei la care a fost publicat *Ceaţă* şi în care

Unamuno îşi adună din nou unele idei privitoare la roman aşa cum îl concepe el. E vorba de „Prologul”.

la *Tres novelas exemplares y un prólogo* (1920) 1.

Importantă din punctul de vedere al construcţiei romanelor lui Unamuno, inclusiv a „limanului”.

Ceaţă, este ideea de «pluralizare a intimităţii”.

(Germán Gullón): personajele nu mai sunt inşi unitari care

conversează unul cu altul. Dacă rezumăm spusele lui Unamuno, când X şi Y stau de vorbă, se întreţin nu două persoane bine definite, ci *şase*, fiecare fiind, respectiv, 1. cel ştiut doar de narator, 2. cel patronat de propria percepţie ideală despre sine şi 3. modul cum îi apare interlocutorului, comunicarea dintre cei doi devenind dublu triadică. Receptarea *rimanului* presupune două tipuri de lectură: lectura de divertisment şi, decisivă, cea de „recreare", în care cititorului îi revine, după cum am mai văzut, un rol extrem de important.

Şi acum, să intrăm în *Ceaţă*! Citit sau recitit în această lumină anticipative şi retrospectivă.

„Limanul" *Ceaţă* îşi dobândeşte întreaga semnificaţie antropologică şi metafizică. Aminteam că un prim manuscris al acestei cărţi, foarte apropiat de versiunea tipărită, datează din 1907, dar publicarea *Ceţii* a întârziat, din pricini nelămurite, până

Note:

1. Miguel de Unamuno, *Trei nuvele exemplare şi un*

Prolog, traducere, tabel biobibliografic şi postfaţă de Ioana Zlotescu, ELU, Bucureşti, 1968, ediţie nouă la Polirom, Iaşi, 2001.

În 1914. S-a remarcat că, dintre toate romanele lui Unamuno, acesta e cel mai puţin comentat – şi, când este, frapează o anumită reticenţă vecină cu nesiguranţa1 – în corespondenţa scriitorului, de obicei foarte prompt în a-şi informa pe larg prietenii despre mersul producţiei sale literare.

Niebla a reprezentat o mare noutate în spaţiul hispanic, deşi acolo a fost receptată mai lent şi cu ceva mai multe rezerve decât în restul Europei.

Nu mi se pare însă că elementul cel mai important, astăzi, în judecarea acestui roman, ar fi gradul său de avangardism, prioritatea, pe plan european, în introducerea unui nou statut de autonomie a personajelor şi în modificarea raporturilor dintre ele şi autor sau mai precis, dintre autor, personaje şi cititor/cititori, mai cu seamă că asemenea încercări sunt identificabile în germene mult mai demult, încă de la unii romantici germani2, şi

Note:

1. Vezi M.J. Val des, *Introduceión* la *Niebla*, Cátedra.

Letras Hispánicas, 20 a edición, 2005, pp. 47 – 56.

2. Cf. Novalis, *Polen*: „Adevăratul cititor trebuie să fie autorul extins. Instanţa superioară care primeşte obiectul deja prelucrat de

instanţa inferioară. Simţământul pe baza căruia autorul şi-a despărţit materialele scrierii sale desparte din nou, în cazul cititorului, ceea ce în carte e brut de ceea ce are formă – iar dacă cititorul ar prelucra cartea potrivit ideilor sale, un al doilea cititor ar rafina-o şi mai mult; şi astfel, prin faptul că masa prelucrată a cărţii reintră mereu în vase noi şi proaspăt active o face să devină, în cele din urmă, parte esenţială – verigă a spiritului activ". (Din *Fragmente romantice*, II, 470/

125, trad. de Viorica Nişcov, ediţie revăzută şi adăugită în curs de publicare la Editura Humanitas.) Unele personaje capătă bunăoară o anumită autonomie şi într-un roman ca *Isabella von Aegypten oder Kaisers*

Karl der fünfte, de Achim von Arnim (1781 – 1831).

chiar mai devreme, în aria literaturii spaniole, în

Don Quijote, cu adevărat primul roman modern şi carte fondatoare pentru concepţia filosofică şi poetică a lui Unamuno, prefigurând în mare măsură raporturile moderne dintre personaje şi autori/

cititori, ca şi pluralitatea auctoriatului. Strict istoriceşte însă vorbind, şi rezumându-ne la cadrele modernităţii, întâietatea lui Unamuno din acest punct de vedere este indubitabilă: *Şase personaje în căutarea unui autor*, de Luigi Pirandello, apare abia în 1921, pe când *Ceaţă* în 1914, o primă variantă a manuscrisului, cvasi definitivă, datând din 1907. Fie şi aşa, nu cred însă, o spun încă o dată, că cel mai important titlu de glorie al „limanului" *Ceată* ar fi inovaţia narativă şi ficţională sincronă cu avangardismele europene (faţă de care

Unamuno era cel puţin reticent1) sau cu dezvoltarea noilor perspective psihologice asupra omului, ci impresionantă mi se pare reuşita unei naraţii psihomahice cu conotaţii mistice a drumului urmat în lume de omul simplu, de omul „fără însuşiri".

deosebite, de oricare dintre noi (*Everyman*), către

Dumnezeu, drum ce constituie o transfigurare şi o răscumpărare tragică a banalului cotidian în absolut, o luptă pentru supravieţuirea făgăduită şi sperată a trupurilor. Totul într-o mixtură patetică de tragic şi grotesc, aşa cum Unamuno îşi dorea să scrie încă de prin 1900. Un prim rod a fost *Amor y pedagogia*, în care protagonistul mediocru şi lipsit de mijloace se confruntă, orgolios uneori, cu forţe

Note:

1. A se vedea bunăoară, în *Cum se face un roman*, comentariile aspre pe marginea acţiunii de comemorare a lui Gongora (şi chiar faţă de poezia acestuia), întreprinsă de reprezentanţii generaţiei de la ’27, în anul

1927, la Ateneo de Sevilia, în încercarea de a se racorda la tendinţele avangardei europene.

superioare lui, dar ameninţate şi acestea (adică

„Personajele” cu statut de autor) de aceeaşi implozie în nimic (personajul *vs*. autor *vs*. cititor) dacă nu ţin seama de adevăratul şi unicul Autor şi nu intră în ritmul salvator al ierarhiei cosmice1.

Nimic mai banal, până la un punct, decât subiectul nud al *Ceţii*: într-un neprecizat şi banal oraş spaniol de provincie din podişul Castiliei (după cum reiese din unele indicii), un tânăr de familie bună, Augusto Pérez, absolvent de Drept, rămas singur după decesul mamei sale, care-l crescuse în cultul tatălui prematur stins, descoperă întâmplător, într-una din plimbările sale rutiniere, dragostea prin iluzia unei şi apoi, printr-o reacţie în lanţ, a mai multor îndrăgostiri succesive. Gestul pur cavaleresc şi dezinteresat de a-şi salva persoana iubită răscumpărându-i fără nicio condiţie ipoteca de care îi era grevată casa nu duce decât la umilinţă, apoi la o promisiune de căsătorie, de care tânăra profesoară de pian Eugenia Domingo de Arco se derobează, fugind în preziua nunţii cu mai vechiul ei iubit. Cealaltă efuziune erotică a lui Augusto (pentru călcătoreasa Rosario) eşuase pe fondul unei puternice introvertiri traduse prin manifestări de impotenţă după toate probabilităţile psihică (n-am găsit sugerată în acest sens nicăieri o paralelă cu primul roman al lui Stendhal, *Armance* [1827] al cărui erou, Octave de Malivert, suferă de ceea ce autorul încerca să ascundă sub ciudata denumire de *babylanisme*). Distrus, total dezorientat, negăsind niciun sprijin în sfaturile prietenului său mai experimentat, Victor, Augusto se gândeşte la sinucidere şi, pentru că-i citise, pe lângă întreaga operă.

Note:

1. „După judecata mea, nimic mai mizerabil decât să nu ne ocupăm de viaţa de dincolo (*ultravida*) *, *apud*

Valdés, ed. cit., p. 51.

un articol ce atingea tema aceasta, pleacă la

Salamanca spre a se sfătui cu Miguel de Unamuno.

Personajul cade în plasa autorului care se instituie el însuşi ca

personaj, preluând inițiativa convorbirii:

Augusto află astfel că nu se poate sinucide pentru că nici nu există, e doar un personaj proiectat și manevrat de autor, singurul care-l poate ucide.

Revolta lui Augusto („Și dumneavoastră veți muri, domnule Unamuno") sau amenințarea sa că și el îl poate omorî pe autor îl irită la culme pe profesorul salamantin, care-l înștiințează că, odată întors acasă, va muri. Așa a decis el și așa a și scris.

Ceea ce se va și întâmpla, fără a se ști sigur însă dacă moartea lui Augusto Pérez se produce din pricina deciziei supreme a autorului sau a unei cine supraabundente. Augusto moare parcă printr-o vidare de substanță vitală, întins gol, ca și la intrarea în viață, în patul său, și după ce-și face rugăciunile de pe urmă. Cititorul, complice în viață și moarte cu autorul și personajele sale, rămâne să opteze pentru un final, pentru ca apoi, cândva, să moară și el, în propriul său final interpretabil, desigur, doar la nivelul aparențelor, la fel ca toți ceilalți cititori din viitor ai *Ceții*, până la unul:

motivul cărții fatidice, cel al vieții ca o carte, central în *Como se hace una novela*, e clar amorsat aici.

Lucrurile se arată însă mai complexe de îndată ce adâncim lectura. Narația în sine e foarte sumară, dialogurile (și „monodialogurile" pe care le analizează J.M. Valdés) ocupă cam 60% din totalul cărții, ele sunt în general cursive și obișnuite, celor mai elaborate imprimându-li-se și un apăsat caracter parodic. În locul psihologiei și descrierilor, se spune în „riman", „există dialog. Important e ca personajele să vorbească, să vorbească mult, chiar dacă nu spun nimic". Ele se desfășoară, toate, în ceața (*niebla*) simbolică ce dă numele romanului și care s-ar putea traduce prin estomparea contururilor fizice ale spațiului ficțional (un oraș nelocalizat), prin personaje fără relief portretistic, cum se obișnuia în romanul realist, și de multe ori lipsite și de consistență, dar *ceața* traduce mai ales imprecizia statutului ontologic, prin pendularea între real și vis, între hazard și destinul hărăzit, prin eludarea nivelului rațional de către actorii dramei omenești. Ceața, care dă titlul *rimanului* și apare de multe ori în momente cheie ale desfășurării narative, poate fi interpretată și ca o metaforă epistemologică (I.M. Zavala), reprezentând

„Confuzia conștiinței" și instituirea logicii visului, estomparea

contururilor în raporturile dintre personajele care-şi urmează călătoria printr-o lume precară, bâjbâind ca orbii dintr-o veche parabolă şi trecând prin crize de identitate şi de identificare a aproapelui: „Personajele mele se vor alcătui pe măsură ce vor acţiona şi vor vorbi; în primul rând pe măsură ce vor vorbi; caracterul lor se va închega încetul cu încetul. Şi totodată caracterul lor va fi să nu aibă niciunul" (cap. XVII). Totul evoluează ca într-un vis. Problema visului este de altminteri dominantă în gândirea lui Unamuno, care, chiar în *Ceaţă*, după multe referiri la *sueño*, formulează întrebarea capitală pusă cândva, aproape în aceiaşi termeni, şi de un Calderón de la Barca în *Viaţa e vis*: „Când un om adormit şi inert în patul său visează ceva, ce există oare în mai mare măsură:

el în calitate de conştiinţă care visează sau visul lui?" (cap. XXXI). Reperele lui, de la „visul unei umbre", al lui Pindar, la „viaţa e vis" a lui Calderón sau la shakespearianul „we are such stuff as dreams are made of" (*Furtuna*, IV, 1, 156 – 157) îi presară propriile interpretări ale acestei antropologii onirice pe care le-a dezvoltat şi în *Ceaţă*, sub formă imaginativ-narativă, pe care o considera mai adecvată decât tratatele cu pretenţii ştiinţifice. Visul e invocat pe toate palierele existenţei, în raporturile dintre oameni şi istorie, ca ramă a visului colectiv, în relaţiile dintre autor şi personaje şi, mai cu seamă, între fiinţele umane şi Dumnezeu. Dacă raţiunea.

„Duşmană a vieţii", după vitalistul Unamuno, periclitează şi chiar distruge viaţa, imaginaţia, dimpotrivă, produce viaţă, viaţă capabilă de a visa şi de a fi visată, trezirea din visul nocturn nu înseamnă decât reînceperea căutării unui tărâm în care visul să-şi poată regăsi potenţialul creator.

Visul vieţii devine voinţă imperioasă de a trăi, aşa cum se manifestă ea în exclamaţia tragică a personajului Augusto în dialog cu autorul Unamuno.

„Vreau să trăiesc, vreau să trăiesc şi să fiu eu".

Nivelul oniric suprem este cel metafizic: divinitatea.

Unamuno în speţă nu e decât un vis al lui

Dumnezeu şi va dispărea când El va înceta să-l viseze. Lumea e visul lui Dumnezeu adormit, şi religiile, cu ritualurile lor complicate, nu sunt pesemne decât încercări de-a întreţine somnul lui

Dumnezeu în speranţa de a ne menţine şi pe noi, oamenii, în viaţă, în lumea visată de Supremul

Visător. Omul, ca autor, are temporar şansa de a-l imita pe Dumnezeu, visându-şi personajele1, dar

Note:

1. *„În timp ce Augusto şi Victor susţineau această conversaţie* rimanescă, *eu*, *autorul acestui* riman, *pe care-l ţii în mână*, *cititorule*, *şi-l citeşti*, *surâdeam enigmatic văzând că personajele mele* rimaneşti *pledau în favoarea mea şi-mi justificau procedeele*, *şi-mi ziceam în sinea mea*: «*Cât de departe sunt nefericiţii aceştia de gândul că nu fac altceva decât să caute a justifica tot ce fac eu cu ele*! *Astfel*, *când cineva caută motive ca să se justifice nu face de fapt altceva decât să-l justifice pe Dumnezeu*. *Or*, *eu sunt Dumnezeul acestor doi pârliţi* rimaneşti» „(*Ceaţă*, cap. XXV, final).

se vede visat el însuşi de ele şi devine în chip tragic conştient de propria inconsistenţă onirică1.

Se poate vedea, aşadar, fie şi numai din *Niebla* (cf.

mai ales cap. XXI) cât de mult i-a fost îndatorat

Jorge Luis Borges „bascului absolut".

Comunicarea dintre personaje, în rândul cărora se numără, după cum s-a văzut, şi autorul, se realizează deci preponderent prin dialoguri, de cele mai multe ori opace sau indiferente şi automate

(de ex. cele cu portăreasa), dar şi pâcloase, agonice

(de ex. cel al lui Augusto cu Unamuno, la

Salamanca, sau al lui Unamuno cu Augusto, în vis), fără a fi private totuşi de o claritate intrinsecă şi tăioasă, cum lama unui cuţit care despică argintiu ceaţa, dar nu o îndepărtează, ca în scenele dintre Augusto şi Unamuno2. Un regim

Note:

1. Date, analize ample şi bibliografie bogată la Franco

Quinziano, *Jfiebla*: Miguel de Unamuno y el sueño de la «nivola»", AISPI [Associazione Ispanişti

Italiani], http /cve. cervantes.es/literatura /aispi/ pdf/

09 /09 133.pdf.

2. „Nu există alt dialog adevărat decât cel pe care-l angajezi cu tine însuţi, iar dialogul acesta îl poţi angaja doar fiind singur. În singurătate, şi numai în singurătate, te poţi cunoaşte pe tine însuţi ca aproape al tău, iar atâta timp cât nu te vei cunoaşte pe tine însuţi ca pe aproape al tău, nu vei putea ajunge să vezi în semenii tăi alte euri. Dacă vrei să înveţi a-i iubi pe ceilalţi, reculege-te în tine însuţi". Vezi *Obras*

completas, Afrodizio Aguado, vol. I, p. 1252 (*apud*

J.M. Valdés, ed. cit., p. 11). (E, şi aici, încă un semn al afinităţilor profunde dintre don Miguel de

Unamuno, care, în *Jurnalul intim*, se şi temea de ele, şi Miguel de Molinos!)

comunicaţional ezitant şi nebulos determină şi dialogurile interioare, monodialogurile sau cele câteva pasaje în stil indirect liber.

Interlocutorii nu sunt însă numai oameni: o partitură însemnată, dar care se face auzită abia în final, e rezervată unui câine, Orfeu, mult speculat de interpreţii romanului1, este, în fapt, o replică a lui Unamuno la un celebru motiv cervantin, ivită în amplul proces de intertextualizare care-i leagă romanul de vaste secţiuni istorice din literatura spaniolă, în cazul de faţă *Colocviul câinilor*, ultima din cele douăsprezece *Nuvele exemplare* ale lui

Cervantes; martor şi confesor tăcut al tribulaţiilor lui Augusto, Orfeu, confirmându-şi încărcătura simbolică de animal psihopomp, e şi autorul discursului funebru în chip de epilog care încheie romanul şi-i imprimă cea mai puternică marcă de transcendenţă, în directă legătură cu *Despre sentimentul tragic al vieţii la oameni şi la popoare*, care, în mod semnificativ, a fost publicat în acelaşi an, 1914, ca şi *Ceaţă*). Tot ideea unui câine, anonim însă, ca posibil organizator al hazardului, îi venise lui Augusto şi în pragul casei sale, pe când îşi pregătea o ieşire fără scop în oraş, în prima pagină a romanului, când, indecis, spre a se lămuri în ce direcţie să o apuce, îşi propune să se ia după prima apariţie canină, care însă nu se iveşte. Mai există şi alt animal premonitoriu, de astă dată o pasăre, care-i configurează în parte destinul lui

Augusto: canarul căzut în stradă, cu colivie cu tot, de la fereastra locuinţei rudelor viitoarei logodnice trădătoare; cu această pasăre, Unamuno ne trimite

Note:

1. Vezi, printre altele, Robin Fiddan, *Orfeo*, *Ios perros y la voz de su am o en Niebla de Miguel de Unamuno*.

AIH. Actas X (1989), pp. 1751 – 1759, cu bibliografie suplimentară.

analogic şi mai departe în trecutul literaturii spaniole, la capodopera lui Fernando de Rojas, *Tragicomedia de Calixto y Melibea* sau *La Celestina*

(1499, 1502), compoziţie dramatică ce a cunoscut un succes universal, mai ales datorită figurii

Celestinei, codoaşa vulgară şi diabolică. Or, Calisto, tânărul care va pica în ghearele mijlocitoarei, pătrunde în grădina Melibeei urmând zborul şoimului său: parodia şi grotescul îşi spun astfel, şi nu singura dată, cuvântul în *Ceaţă*.

Mai există un personaj colectiv mut în romanul lui Unamuno: micul parc de oraş provincial ai cărui copaci, desţăraţi, ordonaţi geometric şi udaţi la ore fixe prin rigolele municipalităţii, sunt martori tăcuţi ai cogitaţiilor lui Augusto; şi ei împărtăşesc un sentiment al exilului, transplantaţi fiind din nordul exuberant, păduratic şi liber în spaţiul parcimonios al meschinului refugiu în care totul e artificial, inclusiv somnul lor în bătaia luminii unor nopţi sabotate de pseudozile electrice, o prelungire mediocră a zilelor solare, care abia le mai îngăduie să viseze la libertatea foşnetelor nocturne din pădurile natale.

Fie şi plecând numai de la aceste considerente, analiza lui Germán Gullón, potrivit căruia *rimanul*

Ceaţă este „orfan de transcendenţă: semnificaţia romanului este imanentă", mi se pare discutabilă.

Semnificaţia romanului nu stă în absenţa transcendenţei, ci în privarea (voluntară adeseori) de ea sau în ignorarea ei, mutilantă, de către mai toate categoriile de actori: personajele, chiar şi cele neînsufleţite, trăiesc durerea unui exil sau a unei deportări, circulă sau zac inerte, cu ochii în pământ, uitând parcă de cerul de deasupra şi de libertatea spaţiilor deschise: ele i se revelează fugar lui Augusto numai din tren, pe timpul întoarcerii de la Salamanca spre oraşul natal, când ochilor săi li se oferă zarea crepusculară a podişului castilian şi întinderile de pini şi văzduhuri copleşitoare, pe care însă el nu le ia în seamă, strivit cum era de apăsarea unui destin ce-l anihila treptat sub povara sa. Şi totuşi adevăratul sens al

Ceţii îl reprezintă tocmai acea pulsaţie a transcendenţei uitate sau omise, pe care numai reculegerile în deznădejdea rece din biserică (unde-l întâlneşte şi pe don Avito Carrascal, cel pedepsit, în *Dragoste şi pedagogie*, pentru hybrisul său intelectualist), rugăciunile finale ale lui Augusto şi meditaţiile funebre ale câinelui Orfeu o recuperează sau măcar o reamintesc. Şi o mai propune şi structura tainică a *rimanului*: nu ştiu dacă s-a remarcat că această naraţie romanescă sau *rimanescă*, alcătuită, după cum se poate uşor vedea, din treizeci şi trei de capitole,

trimite la structura celor trei părţi ale *Divinei Comedii*, iar Prefaţa, Post-prefaţa şi discursul funebru epilogal al lui Orfeu se grupează şi ele într-un soi de triadă didactică şi cvasi-apologetică. În cele două aripi introductive se lansează marele echivoc al paternităţii reale a romanului: cine l-a scris de fapt? întrebarea ne-o punem şi când îl citim pe *Don Quijote* şi reflectăm la multitudinea de autori sau subautori posibili ai epopeii Domnului Nostru Don Quijote1, cu alte cuvinte la cascada de voci narative (J.M. Val des preferă termenul de „duplicaţie narativă") fără egal ce contribuie la construcţia romanului atât de pasionant re scris de Unamuno. La fel în *Niebla*:

Note:

1. Discut mai pe larg problema în eseul meu *Traducătorul în biblioteca zidită*, text antepus traducerii lui *Don*

Quijote pe care am publicat-o la finele anului 2004

la Editura Paralela 45.

Prefaţa e scrisă de un personaj fictiv, Victor Goti, căruia Miguel de Unamuno i-o impune considerând că e preferabil ca opera unui scriitor cunoscut să fie prezentată de unul complet ignorat de public.

Pe parcursul romanului, se vede însă că şi Victor

Goti scria un roman în maniera lui *ce-o ieşi*, extrem de bogat în dialoguri, după cum am văzut, care ne duce cu gândul chiar la [re] scrierea (sau retraducerea?) *în actu* a cărţii pe care tocmai o citim:

el compune o carte-replică posibilă din interiorul faptelor în curs de desfăşurare, polemizând printre rânduri cu don Miguel şi incluzându-l după toate probabilităţile în ea şi pe el ca personaj. Probabil îl visează, şi pe el, şi pe Augusto, şi-şi impune visul autorului prezumat şi auto-declarat, convingându-l de ceea ce don Miguel era de mult convins: că există deasupra tuturor şi în toţi un

Supra-Autor care se scrie prin ei şi pentru ei.

Complexitatea acestei ţesături realiste şi onirice totodată a mai fost, desigur, observată şi studiată, nu ştiu dacă şi accentuată în acelaşi mod în care încerc s-o fac eu. Dacă eu am pus în evidenţă baza triadică a structurii *Ceţii* aplicată, voit, cred, de către Unamuno, ca omagiu şi semn intern adresat mult admiratului Dante, alt critic, J.M. Valdés, în studiul introductiv la ediţia sa a *rimanului* de faţă, discutând aceeaşi problemă a „vocilor narative", decupează, aplicând poate fără să vrea tot arhitectura conurilor dantești, cinci cercuri concentrice structurante (să le spunem, tot în spirit dantesc, limburi?): 1. realitatea

textuală a scriitorului (prefaţă şi post-prefaţă), în care, în treacăt fie spus, eu văd strecurându-se şi ipoteza unui triplu auctoriat simbolic: autorul declarat, apoi

Victor Goti, care-şi dezvoltă propriul *riman* încapsulat în *Ceaţă*, şi în fine, Supra-Autorul divin în care toate acţiunile omeneşti se topesc în speranţa veşniciei; 2. cea a protagonistului naraţiei, Augusto

(capitolele I-VII); 3. cea a personajelor (exclusiv, precizez eu) ca fiinţe fictive (VIII-XXX); 4. cea a protagonistului fictiv în confruntarea cu scriitorul 1

(XXXI-XXXIII); şi, în sfârşit, 5. realitatea textuală a protagonistului şi a scriitorului confruntaţi cu cititorul (epilogul); în această ordine de idei, aş cita aici o reflecţie din *Cum se face un roman*:

„Augusto Pérez din *Ceaţa* mea mă ruga să nu-l las să moară, dar în vreme ce-l auzeam pe el – şi-l auzeam în timp ce scriam după dictarea sa –, îi auzeam şi pe viitorii cititori ai naraţiei, ai cărţii mele, care, în timp ce-o mâncau, devorând-o poate, mă rugau să nu-i las nici pe ei să moară". Decupajul, cu nuanţările pe care mi-am permis să i le aduc, mi se pare corect, dar insuficient, deoarece pe lângă protagonist şi personajele vizibile, mai există şi complicii lor, atât umani, cât şi necuvântători, există scriitorul-autor, dar şi autorul *scris* de visele personajelor sale transpuse în alt plan ontologic

(Unamuno în conversaţia cu apariţia onirică postumă a lui Augusto, relatată de el însuşi), şi toţi îşi dezvoltă propriile realităţi textuale, mai mult sau mai puţin sesizabile, în câmpuri spirituale ascendente; în sfârşit, se manifestă şi presiunea

„Exemplelor" (în sensul medievalelor *exempla*) paralele sau a „nuvelelor intercalate", care acţionează atât în planul banalităţii cotidiene, cât şi în cel superior, al orientării spre transcendenţă. Prezenţa, uneori până la abuz2, a acestor naraţii imbricate era un procedeu larg folosit în proza Secolului de

Note:

1. Adică, în viziunea mea, cu autorul declarat.

2. Cervantes însuşi renunţă explicit la ele în *Don*

Quijote II.

Aur, printre altele, la un nivel strălucit, în *Don*

Quijote I, de unde îl împrumută şi Unamuno, cu intenţia de a-şi lărgi orizontul naraţiei şi de-a face legătura cu alte compartimente ale operelor sale.

Într-un text foarte concis şi epurat cum e cel al *Ceţii*, prezenţa altor mlădiţe sau trunchiuri narative e foarte lesne sesizabilă. Rolul lor poate fi acela de fortificare a fluxului narativ principal prin mai buna luminare a unui personaj sau altuia sau acela de precizare a relaţiilor dintre ele, cum ar fi povestea căsniciei şi paternităţii lui Victor

(cap. XTV), sau pentru argumentarea şi agrementarea unei împrejurări, de ex. foarte scurtul episod narativ evocat în sprijinul noii denumiri aparent capricioase a *rimanului* (vizita lui Manuel Machado la Eduardo Bonet cu scopul de a-i citi un sonet, din cap. XVII); în aceeaşi ordine de idei intervin în naraţie cu istorisirea propriilor suferinţe deja amintitul don Avito Carrascal, protagonistul romanului *Dragoste şi pedagogie1*, pe care Augusto îl reîntâlneşte într-o biserică, şi amara relatare a lui don Antonio, părăsit cândva de soţia cu care se căsătorise din dragoste şi refăcându-şi viaţa, fără a se mai recăsători, alături de soţia, şi ea abandonată, a amantului soţiei sale, cu care are copii şi care-l face să descopere dragostea-devotament:

mama copiilor săi îi devine şi lui mamă, idee scumpă lui Unamuno (cap. XXI); în fine, mai există două naraţii intercalate propriu-zise, cu rol de *exempla*:

povestea burlescă a lui don Eloino Rodríguez de

Alburquerque y Álvarez de Castro şi a căsătoriei sale in articulo *mortis* cu patroana pensiunii în

Note:

1. Există şi o notă explicativă a lui Unamuno însuşi la subsolul paginii respective.

care îşi târa zilele de crai decăzut, şi, în fine, o foarte frumoasă parabolă, povestită de Augusto, a imutabilităţii vederii interioare prin orbire, legenda pirotehnistului portughez (*fogueteiro*) şi a frumoasei sale soţii, epură, aş spune, în plasa datelor terestre marcate de vanitate şi ne măsură, a unei idei platoniciene a frumosului (cap. XXII).

Critica a subliniat cu precădere caracterul inovator al romanului din perspectiva raporturilor autor/personaje, precum şi din cea a facturii parodice a textului. Că este un roman plin de noutate faţă de vremea sa, repet, nu încape nicio îndoială, dar, privind mai îndeaproape, această noutate exprimă în primul rând datele profunde ale concepţiei şi spiritualităţii lui Unamuno şi mult mai puţin, poate chiar deloc, grija de a-şi perfecţiona artificiul literar. Inovaţiile lui Unamuno îşi au originea în tradiţia spaniolă, în primul rând în ţesătura

profundă a lui *Don Quijote*, singura operă din literatura ţării sale căreia îi recunoaşte darul umorului, şi în meditaţia proprie, filosofică şi religioasă, şi mă gândesc la elementele recunoscute ca mărci ale originalităţii operei narative unamuniene: perspectivismul, ritmul constant ternar (istorie, viaţă personală, intraistorie), coalescenţa de vis şi existenţă, personalismul, individualismul radical1, comunicarea dificilă în totuşi, comuniunea destinului metafizic, sentimentul tragic al omului confruntat cu eternitatea „ca substanţă a timpului" etc.

A vorbit cu precădere despre sine, nu numai în romane şi nuvele, ci în toate scrierile sale, cu

Note:

1. „Nici faptul de-a asigura triumful unei doctrine, a unui partid, de a mări teritoriul naţional sau de a răsturna o ordine socială nu valorează nimic dacă nu contribuie la salvarea sufletelor oamenilor individuali", spune Unamuno în *Cum se face un roman*.

convingerea că „e mult mai bine să-ţi petreci viaţa autobiografiindu-te decât să ţi-o petreci clevetind despre aproapele, aşa cum şi-o petrec oamenii retraşi şi demni care-şi ascund cu migală intimitatea" 1 şi cum fac şi mai toţi spaniolii, pradă acestui viciu naţional. S-a exprimat pătimaş, vehement şi fără ezitare, filosofic şi politic, până în preajma morţii, direct sau, ca în *rimanul* acesta, antifrastic, prin mijlocirea unui personaj cu totul opus lui (introvertit, dezorientat, impotent în toate sensurile), dar supus aceluiaşi tribunal metafizic pe care Unamuno n-a încetat să-l proclame şi la care a apelat mereu, în cazul său şi al tuturor oamenilor care îşi aşteaptă moartea în nădejdea eternităţii. În acest sens, *Ceaţă* e tot un roman autobiografic, împânzit efectiv de trimiteri la experienţele, trăirile şi susţinerile sale de spaniol total, dar de foarte multe ori atipic din punctul de vedere al unui spaniolism de ghid turistic (a dispreţuit bunăoară patima tauromahică a concetăţenilor săi, calificând-o drept stupidă, ceea ce e prin definiţie un grav capăt de lezmajestate; a tăgăduit, cum am mai arătat, vocaţia umoristică a spaniolilor, a deplâns, ca pe un blestem, înclinaţia lor spre invidie şi ură); drumul literar şi l-a început cu un roman de-a dreptul autobiografic, dar meticulos elaborat timp de vreo zece ani: *Pace în război*, una din puţinele cărţi pe care le-a produs ca scriitor *ovipar*.

Celelalte romane şi nuvele, în grade diverse de reuşită literară, părăsesc orice intenţii de construcţie realistă şi psihologică, se

dezlănţuie în schiţarea unor tablouri în tuşe ample de situaţii morale paradigmatice sau de mari pasiuni de inspraţie biblică: să ne gândim la parabola invidiei

Note:

1. „A lo que salga", ed. cit., p. 613.

câini te din *Abel Sánchez*. *Una historia de pasión*

(1917), la extraordinarul dublu portret al Martei şi Mariei, cu accent dramatic asupra unui profund elogiu al maternităţii spirituale, în *La Tía Tula*

(1921), toate împănate şi cu elemente autobiografice, toate pătrunse de credinţa în necesitatea credinţei, de căutarea disperată a credinţei, de nostalgia ţinuturilor natale şi de aspiraţia spre visul mântuitor, toate acestea cioburi ale unei vestiri kenotice fără sfârşit, ajungând, ca într-un Nou

Testament semiprofan, la acea capodoperă de concizie şi luminozitate iubitoare, *San Manuel*

Bueno, *mártir* (1931), nuvelă lungă sau roman scurt de factură, cum s-a mai spus, cvasi evanghelică despre viaţa unui preot sfâşiat în adâncul conştiinţei sale de tragedia necredinţei, dar perceput ca sfânt nu datorită unei vieţi cenobitice, ci în virtutea fidelităţii absolute faţă de faptă şi prezenţă în act alături de turma sa, o mişcătoare naraţie hagiografică scrisă de o femeie ştiutoare a secretului Sfântului, a secretului lui Miguel de

Unamuno, poate şi al multora dintre noi, „evanghelia" după Angela Carballina, despre un preot care se încăpăţânează să se comporte ca şi cum revelaţia l-ar fi renăscut spre viaţa de dincolo cu blândeţea apelor sale oglinditoare răsfrânte fără s-o ştim înăuntrul nostru. Toate naraţiile lui Unamuno, romane, *rimane* sau nuvele, fac parte din necuprinsa oglindă nemişcată în ubicvitatea ei, oglindă multiformă, regăsibilă în ochii semenului, în ochii devotaţi ai lui Rosario sau în cei perfizi ai lui

Mauricio în care Augusto *se vede* cutremurat şi deznădăjduit. Imaginea oglinzii îl obsedează pe

Unamuno, şi ea îşi găseşte cea de pe urmă şi cea mai pură întrupare în reflexele adânci şi înalte ale lacului de munte din vecinătatea satului

Sfântului Miguel, Valverde de Lucerna. În ultimul său roman, Miguel de Unamuno se întreabă testamentar, amintindu-şi de vechea

sa *Ceaţă*, de *rimanul* de care se îndoise şi-a cărei publicare o amânase şapte ani: „Ştiu eu dacă acel Augusto

Pe>ez, cel din romanul meu *Ceaţă*, nu avea dreptate să pretindă că era mai real, mai obiectiv decât mine însumi, care credeam că-l inventasem?" Aici poate fi găsită adevărata semnificaţie a *Ceţii*, în coerenţa aproape profetică a unei opere ce-şi urmăreşte suişul şi ajunge să-şi scrie, şi să o proclame în istorie şi-n eternitate, la sfârşit, Vestea cea

Bună, sub străvezimea privirii finale a celui care şi-a trăit viaţa ca pe-o rugăciune niciodată dusă până la ultimele consecinţe, dar nici întreruptă vreodată, o rugă a luptei şi-a nestrămutării, până la sfârşitul vieţii.

În februarie 1935, Unamuno îşi încheia prefaţa la cea de-a treia ediţie a *Ceţii* astfel: „Augusto

Pârez ne-a notificat tuturor a celor ce au fost şi sunt eu, tuturor a celor ce alcătuim visul lui

Dumnezeu – sau mai bine zis, visul Cuvântului său –, că va trebui să murim. Îmi mor treptat în carne de spaţiu, nu însă în carne de vis, în carne de conştiinţă. Şi de-aceea vă spun, cititori ai *Ceţii* mele, visători ai lui Augusto Pérez al meu şi-ai lumii lui, că asta e ceaţa, asta e *rimanul*, asta e legenda, asta e istoria, viaţa cea veşnică". 1 Era ultima reflecţie a bătrânului inflexibil despre *Ceaţă*, încă o expresie a unei notaţii fundamentale din

Cum se face un roman, valabilă pentru întreaga operă a lui Unamuno şi valabilă şi pentru noi, cei ce murim pe rând în succesiunea morţilor sale, nădăjduind să învingem Cerul prin speranţă:

Note:

1. Vezi mai jos, p. 373.

„Speranţa vie învinge voinţa divină! A crede în aşa ceva e într-adevăr credinţă şi credinţă poetică!

Cine poate spera fără şovăire, plin de credinţă în speranţa sa, că nu o să moară, nu va muri!"

Bucureşti, iunie 2007

Sorin Mărculescu

Prefaţă

Don Miguel de Unamuno ţine morţiş să-i fac o prefaţă la această carte în care se relatează atât de jalnica istorie a bunului meu prieten Augusto Pérez şi moartea lui misterioasă, iar mie nu-mi rămâne decât

să o scriu, pentru că dorinţele domnului Unamuno sunt pentru mine ordine, în cea mai strictă accepţie a cuvântului. Fără a fi ajuns eu însumi la culmea scepticismului hamletian al bietului meu prieten Pérez, care a sfârşit prin a se îndoi până şi de propria-i existenţă, sunt cel puţin ferm convins că-mi lipseşte ceea ce psihologii numesc voinţă liberă, deşi, spre consolarea mea, cred că nici don Miguel nu se bucură de ea.

Unora dintre cititorii noştri li se va părea pesemne ciudat ca tocmai eu, un ins total necunoscut în republica literelor spaniole, să fiu prefaţatorul unei cărţi a lui don Miguel, care se şi bucură de o recunoaştere convenabilă într-însa, câtă vreme obiceiul e ca tocmai scriitorii mai cunoscuţi să facă, prin prefeţe, prezentarea celor mai puţin notorii. Don Miguel şi cu mine însă am convenit să răsturnăm acest obicei pernicios, inversându-i termenii, în sensul ca necunoscutul să-l prezinte pe cel cunoscut. Căci, la drept vorbind, cărţile sunt cumpărate mai degrabă pentru corpul textului, nu pentru prefaţă, şi, ca atare, e firesc ca un tânăr începător ca mine, dacă doreşte a se face cunoscut, în loc de a-i cere unui veteran al literelor să-i scrie lui o prefaţă de prezentare, să-l roage a-i permite să-i prefaţeze el însuşi o carte. Nemaivorbind că astfel se rezolvă şi una din problemele veşnicului litigiu dintre tineri şi bătrâni.

În plus, de don Miguel mă unesc nu puţine legături. Pe lângă faptul că domnul cu pricina consemnează în cartea de faţă, roman sau *riman1* sau ce-o fi ea – şi e de ştiut că ideea cu *rimanul* e invenţia mea –, nu puţine schimburi de cuvinte şi conversaţii pe care le-am avut cu nefericitul de Augusto Pérez şi că povesteşte-n ea şi istoria venirii pe lume a tardivului meu fiu Victorcito, s-ar părea şi că sunt rubedenie îndepărtată cu don Miguel, dat fiind că numele meu de familie este şi al unuia dintre înaintaşii săi, potrivit preadoctelor investigaţii genealogice ale prietenului meu

Antolin S. Paparrigdpulos, atât de cunoscut în lumea erudiţiei.

Note:

1. Despre acest termen inventat (sp. *nivola*, de la *novela*, „roman"), vezi mai jos, cap. XVII, p. 190.

Eu unul nu pot prevedea nici primirea pe care i-o va rezerva acestui *riman* publicul care-l citeşte pe don Miguel şi nici cum va fi el interpretat. De câtva timp urmăresc cu destulă atenţie lupta pe care a declanşat-o don Miguel împotriva naivităţii publice şi sunt de-a

dreptul uimit văzând ce grad de profunzime şi candoare atinge aceasta din urmă.

În legătură cu articolele sale din El *Mundo*

Gráfico1 şi din alte publicaţii similare, don

Miguel a primit scrisori şi tăieturi din ziare de provincie care pun în evidenţă comorile de candoare ingenuă şi de naivitate guguştiucească ce încă mai dăinuie în poporul nostru. Uneori i se comentează fraza potrivit căreia domnul

Cervantes (don Miguel) 2 nu era lipsit de o anumită ingeniozitate şi par a se indigna de atare necuviinţă; alteori reflecţiile sale melancolice despre căderea frunzelor îi sunt întâmpinate cu duioşie; ba se entuziasmează de strigătul „război războiului!" pe care i l-a smuls durerea de a vedea oameni murind chiar fără a fi ucişi; ba i se reproduce mănunchiul acela de adevăruri deloc paradoxale publicate de el după ce le-a cules de prin toate cafenelele.

Note:

1. *E*l *Mundo Gráfico*, revistă spaniolă din epocă.

2. Se referă chiar la marele scriitor spaniol (1547

1616), a cărui operă maximă, *Don Quijote de la*

Mancha, face obiectul unei lecturi foarte personale din partea lui Unamuno în cartea sa *Vida de Don Quijote y Sancho* (1905), precursoare, prin numeroase propoziţii teoretice, a *Ceţii*.

cercurile şi bisericuţele, unde putreziseră de prea multă uzură şi puţeau a mitocănie ambiantă, drept care cei ce le-au reprodus şi le-au recunoscut ca pe ale lor, ba chiar s-a găsit şi câte o porumbiţă neranchiunoasă care s-a scandalizat că logomahicul ăsta de don

Miguel scrie uneori Kultură cu K mare şi, după ce-şi atribuie abilitatea de a născoci vorbe de duh, recunoaşte că e incapabil să fabrice poante şi jocuri de cuvinte, întrucât, după cum se ştie, pentru un asemenea public naiv la atâta se reduc ingeniozitatea şi spiritul: la poante şi la jocuri de cuvinte.

Dar, din fericire, publicul acesta naiv pare a nu-şi fi dat seama de alte drăcovenii ale lui don Miguel, căruia îi vine adeseori să o facă pe deşteptul, scriind bunăoară un articol şi apoi subliniind la întâmplare diferite cuvinte din el, în ordinea inversă a filelor, ca să nu poată urmări pe care anume. Când mi-a povestit, l-am întrebat de ce o făcuse, şi el mi-a spus: „Ştiu eu… din amuzament! Ca să fac o piruetă! Dar şi pentru că mă irită şi mă scot din sărite cuvintele subliniate şi culese

cursiv. Înseamnă să-l insulţi pe cititor, să-l socoteşti tare de cap, să-i spui: ia aminte, dom'le, ia aminte, aici e o intenţie! Şi tocmai de-aia îi recomandam unui domn să-şi scrie articolele numai în cursive, pentru ca publicul să-şi dea seama că erau absolut intenţionate, de la primul până la ultimul cuvânt. Cursivul ăsta nu-i decât pantomima scrierilor, voinţa de-a înlocui în ele prin gest ceea ce nu se exprimă prin accent şi intonaţie. Şi uită-te, dragă Victore, la ziarele extremei drepte, ale aşa-numitului integrism, şi-ai să vezi cum abuzează de cursive, de capitaluţe, de majuscule, de semnele mirării şi de toate expedientele tipografice. Pantomimă, pantomimă, pantomimă! Iată simplitatea mijloacelor lor de exprimare sau mai degrabă iată părerea lor despre simplitatea naivă a cititorilor lor. Ei bine, trebuie să isprăvim odată cu naivitatea asta".

Alteori l-am auzit pe don Miguel susţinând că ceea ce se numeşte pe alte meleaguri umor, umorul adevărat, în Spania aproape nu a prins şi nici nu va fi uşor să prindă curând. Cei ce-şi spun la noi umorişti, zice el, sunt ba satirici, ba ironici, dacă nu pur şi simplu băşcălioşi. A spune că Taboada1, bunăoară, are umor înseamnă a folosi abuziv termenul. Şi nu e nimic mai puţin umoristic decât satira aspră, dar clară şi străvezie, a lui Quevedo, în care predica se străvede numaidecât. Adevărat umorist nu l-am avut decât pe Cervantes, şi dacă el s-ar mai ivi printre noi, ce-ar mai râde – îmi spunea don Miguel – de cei care

Note:

1. *Luis Taboada* (1848 – 1906), ziarist şi scriitor spaniol, originar din Vigo (Galicia). Articole şi proză satirică de moravuri.

2. *Francisco de Quevedo y Villegas* (1580 – 1645), unul din cei mai mari scriitori şi poeţi spanioli ai tuturor timpurilor, satiric şi moralist, adept al conceptismului.

s-au indignat de faptul că eu i-am recunoscut un anumit imperiu, şi, mai cu seamă, ce-ar mai râde de naivii care i-au luat în serios una ori alta dintre zeflemelele sale cele mai subtile!

Căci nu-ncape îndoială că nu făcea decât o glumă – ba încă una foarte serioasă – când imita stilul cărţilor cavalereşti, iar treaba cu

„Nici nu apucase bine rubicondul Apoloalete, pe care unii cervanţişti naivi o prezintă drept model de stil, nu-i altceva decât o caricatură plină de haz a barochismului literar. Ca să nu mai vorbim de interpretarea ca expresie idiomatică a acelui „Să fi fost cel al zorilor de

ziuă" 2 cu care începe un capitol, când capitolul precedent se încheie cu cuvântul *ceas*.

Publicul nostru, ca orice public puţin cultivat, e suspicios din fire, cum e şi poporul nostru. Aici nimeni nu vrea să fie luat peste picior sau să se lase îmbrobodit, şi nici să fie bătaia de joc a cuiva sau să iasă pleoştit, drept care, ori de câte ori cineva ţi se adresează, vrei să ştii neapărat cu ce dedesubturi o face şi dacă-ţi vorbeşte în glumă sau în serios. Mă-ndoiesc că la alt popor amestecul de glume şi seriozitate poate fi atât de vexant, cât despre faptul de a nu şti bine dacă un lucru e sau nu serios, câţi dintre noi îl suportă?

Note:

1. Vezi *Don Quijote*, I, 2.

2. „La del alba seria", primele cuvinte cu care începe *Don Quijote*, I, 4, antecedentul lui „la".

fiind *hora*, „ceas", la finalul cap. 3.

Şi e mult mai greu ca spaniolul mediu şi suspicios să-şi dea seama dacă ceva e rostit serios şi totodată în glumă, adevărat şi mucalit, din aceeaşi perspectivă.

Don Miguel e preocupat de tragicul buf şi nu doar o dată mi-a spus că n-ar vrea să moară înainte de a fi scris o bufonadă tragică sau o tragedie bufa, dar în care bufoneria sau grotescul şi tragicul să fie nu doar amestecate sau juxtapuse, ci topite şi contopite. Şi după ce i-am atras atenţia că aşa ceva nu înseamnă decât cel mai dezlănţuit romantism, el mi-a răspuns: „Nu zic ba, dar nu rezolvi nimic dacă pui etichete lucrurilor. În ciuda celor peste douăzeci de ani de când mă îndeletnicesc cu predarea clasicilor, nu m-am obişnuit cu opoziţia dintre clasicism şi romantism. Se zice că specific spiritului grecesc e să distingă, să definească, să separe, pe când eu prefer să indefinesc, să confund".

Şi, în fond, nu-i decât o concepţie sau mai bine zis nu atât o concepţie, cât un sentiment al vieţii pe care nu mă încumet a-l numi pesimist, deoarece ştiu că lui don Miguel nu-i place cuvântul ăsta. Ideea lui fixă, monomania cală, e că, dacă sufletul lui nu e nemuritor şi dacă nici sufletele celorlalţi oameni şi chiar ale tuturor lucrurilor nu sunt, şi încă nemuritoare exact în sensul în care credeau catolicii naivi din Evul Mediu, atunci, dacă nu aşa stau lucrurile, nimic n-are valoare şi nicio strădanie nu merită osteneala. Şi de aici doctrina plictisului a lui Leopardi1 după ce i-a pierit amăgirea supremă, *ch io eterno mi*

credei2, aceea de a se crede etern. Şi aşa se explică şi împrejurarea că trei dintre autorii cei mai îndrăgiţi de don Miguel sunt Senancour3.

Quental4 şi Leopardi.

Note:

1. *Giacomo Leopardi* (1798 – 1837), spirit de imensă cuprindere, măcinat de boală încă din tinereţe;

marele poet italian consemnează în întreaga sa operă (*Canti*, variatele opuscule morale şi dialoguri, precum şi uriaşul *Zibaldone di pensieri*)

O experienţă de viaţă amară şi dezabuzată.

2. „că eu veşnic m-am crezut" (it.), din poemul *A*

se stesso, v. 3.

3. *Étienne Pivert de Senancour* (1770 – 1846), unul din cei mai însemnaţi preromantici francezi, minat de suferinţă şi de o paralizie precoce, autor, aproape necunoscut în epocă, printre altele, al celebrului roman *Oberman*, 1804.

4. *Antero Tarquinio de Quental* (1842 – 1891), influent poet romantic portughez, adept al unui radicalism metafizic care vedea în moarte singura eliberare a omului. S-a sinucis. A dat, printre altele, *Odas modernas* (1864) şi un puternic ciclu de *Sonetos* (1886). Citarea acestor autori, într-un asemenea context, poate fi pusă în legătură şi cu suferinţele prin care a trecut însuşi Miguel de Unamuno în octombrie 1897, fapt consemnat şi în *Jurnalul intim* postum, publicat în româneşte tot la editura Polirom

(ed. a II-a, 2007).

Dar acest umorism confuzionist, rigid şi aspru nu doar răneşte suspiciozitatea concetăţenilor noştri, care, de îndată ce li se adresează cineva, vor să ştie la ce să se aştepte, ci pe un puţini îi şi şochează. Vor să râdă, dar ca să-şi amelioreze digestia şi să-şi uite de necazuri, nu ca să dea afară ce-au înghiţit pe nedrept şi le-a căzut greu, şi cu atât mai puţin ca să-şi digereze necazurile. Şi don Miguel o ţine morţiş că, dacă tot trebuie să-i faci pe oameni să râdă, atunci fă-o nu pentru a le înlesni digestia cu ajutorul contracţiilor diafragmei, ci pentru a-i face să vomite tot ce vor fi hăpăit, deoarece sensul vieţii şi al universului îl vezi mai limpede cu stomacul golit de bunătăţi şi bucate în exces. Şi nu admite ironia fără venin şi nici umorul discret, deoarece zice că unde nu există venin, nu există nici ironie şi că discreţia e certată cu umorul său, cum îi place lui să spună, cu mal umorul.

Toate acestea îl fac să-şi asume o sarcină foarte neplăcută şi neavând parte de prea multă recunoştinţă, despre care spune că nu e decât un masaj al naivităţii publice anume spre a vedea dacă ingeniozitatea colectivă a poporului nostru nu ar putea deveni treptat mai ageră şi mai subtilă. Căci afirmaţia potrivit căreia poporul nostru, mai cu seamă cel meridional, este ingenios îl scoate din sărite. „Un popor care se distrează la luptele cu taurii şi găseşte varietate şi farmec într-un asemenea spectacol absolut simplist e judecat după mentalitatea lui", zice el. Şi nu poate exista, adaugă el, mentalitate mai simplistă şi mai comută decât cea a unui amator de coride. Şi serveşte-i atunci paradoxuri mai mult ori mai puţin umoristice cuiva entuziasmat de o estocada a lui Vicente Pastor1! Şi detestă genul mucalit al cronicarilor tauromahici, sacerdoţi ai calamburului şi-ai tuturor lăturilor ingeniozităţii de cratiţă.

Dacă adăugăm la acestea jocurile de concepte metafizice în care se complace, e de înţeles că mulţi se feresc cu dezgust să-l citească, unii pentru că atare lucruri le dau dureri de cap, iar alţii deoarece, grijulii ca *sanda sande trădanda sunt*, cele sfinte să fie tratate cu sfinţenie, consideră că acele concepte nu trebuie să fie prilej de glume şi giumbuşlucuri. El replică însă că nu ştie de ce tocmai fiii spirituali ai celor care şi-au bătut joc de lucrurile cele mai sfinte, adică de cele mai mângâietoare credinţe şi nădejdi ale fraţilor lor, ar avea dreptul să pretindă ca anumite chestiuni să fie tratate cu seriozitate.

Dacă s-au găsit unii care să-l ia peste picior pe Dumnezeu, de ce să nu luăm peste picior

Raţiunea, Ştiinţa şi chiar Adevărul? Şi dacă ni s-a smuls cea mai scumpă şi mai intimă

Note:

1. *Vicente Pastor* (1879 – 1966), renumit toreador spaniol contemporan, în perioada sa activă, cu

Unamuno. *Estocada* este „înfigerea spadei, din poziţia stând pe loc, în taurul care atacă pentru ultima oară".

nădejde vitală, de ce oare n-am face totul o apă şi-un pământ ca să omoram timpul şi eternitatea şi ca să ne răzbunăm?

Se prea poate şi ca vreunul să spună că-n cartea asta sunt pasaje scabroase sau chiar pornografice; don Miguel a avut însă marea prevedere de a mă pune chiar pe mine să spun câte ceva în privinţa asta în cursul *rimanului* de faţă. Şi e gata să protesteze împotriva

acestei acuzaţii şi să susţină că duritățile ce-ar putea fi găsite aici nu au în vedere să flateze poftele cărnii păcătoase şi nici n-au alt scop decât să fie un punct de plecare imaginativ către alte consideraţii.

Repulsia lui împotriva oricărei forme de pornografie este bine cunoscută de toţi cititorii săi. Şi nu numai în temeiul raţiunilor morale curente, ci fiindcă socoteşte că preocuparea libidinoasă e factorul care corupe în cea mai mare măsură inteligenţa. Scriitorii pornografi sau pur şi simplu erotici i se par cei mai puţin inteligenţi, cei mai săraci cu duhul, în sfârşit, cei mai proşti. A fost auzit afirmând că din triada clasică a celor trei vicii: femeile, jocul şi vinul, primele două distrug în mai mare măsură mintea decât al treilea. Şi e de reţinut că don Miguel nu bea decât apă.

„Cu un beţiv mai poţi sta de vorbă – îmi spunea el odată –, ba i se-ntâmplă să mai spună şi el câte ceva, dar cine rezistă oare la conversaţia cu un jucător de cărţi sau cu un afemeiat? Sub nivelul lor nu poate fi decât cea a unui amator de coride, culme şi colac peste pupăză al stupidităţii”.

Pe mine, de altfel, nici nu mă miră această combinaţie a eroticului cu metafizicul, deoarece, după câte ştiu, cred că popoarele noastre au început prin a fi, după cum ne-o arată literaturile lor, războinice şi religioase, pentru ca mai târziu să devină erotice şi metafizice.

Cultul femeii a coincis cu cultul subtilităţilor conceptiste. Într-adevăr, în zorii spirituali ai popoarelor noastre, în Evul Mediu, societatea barbară simţea exaltarea religioasă şi chiar mistică şi pe cea războinică – spada poartă o cruce în vârful plăselei femeia ocupa însă un loc foarte redus şi cu totul secundar în imaginaţia lor, iar ideile strict filosofice somnolau, învăluite în teologie, prin claústrele mănăstireşti. Eroticul şi metafizicul se dezvoltă simultan. Religia e războinică; metafizica este erotică sau voluptuoasă.

Religiozitatea îl face pe om să fie belicos sau combativ ori, dimpotrivă, combativitatea îl face să fie religios şi, pe de altă parte, instinctul metafizic, curiozitatea de a şti ce nu ne priveşte, păcatul originar, în sfârşit, îl fac pe om senzual sau, dimpotrivă, tocmai senzualitatea trezeşte în el, ca în Eva, instinctul metafizic, dorinţa fierbinte de a cunoaşte ştiinţa binelui şi-a răului. Şi apoi există mistica, o metafizică a religiei care se naşte din senzualitatea combativităţii.

Lucrul era prea bine ştiut de curtezana ateniană Teodota, care,

în conversaţia purtată cu Socrate1 aşa cum o relatează Xenofon2 în amintirile sale, încântată fiind de metoda lui de cercetare sau mai bine zis de moşire a adevărului, îi propunea filosofului să-i devină codoş ca s-o ajute la vânătoarea de prieteni.

(*Synthérates*, co-vânător, spune textul, potrivit lui don Miguel, profesor de greacă, întrucât lui îi datorez această informaţie extrem de interesantă şi atât de revelatoare.) Şi în toată acea cum nu se poate mai interesantă conversaţie dintre Teodota, curtezana, şi Socrate, filosoful mamoş, se vede bine înrudirea intimă dintre ambele profesii şi cum filosofia e în mare şi bună măsură proxenetism, iar proxenetismul e, la rându-i, filosofie.

Şi dacă toate astea nu sunt cum spun eu, nu mi se va putea tăgădui cel puţin că sunt ingenioase, şi cu asta, basta.

Nu-mi e necunoscut însă nici faptul că preaiubitul meu maestru, don Fulgencio

Entrambosmares del Aquílón, despre care don

Miguel a oferit informaţii atât de amănunţite în romanul sau *rimanul* său *Dragoste şi pedagogie**, nu ar fi de acord cu distincţia pe care o fac între religie şi belicozitate, pe de o

Note:

1. Aluzie la metoda maieutică a lui Socrate (c.

469 – 399 î.Hr.), filosoful grec a cărui gândire ne e cunoscută din scrierile lui Platon şi ale lui

Xenofon.

2. *Xenofon* (c. 430 – 355 î.Hr.), vestitul militar şi istoric atenian.

3. *Amor y pedagogia*, 1902.

parte, şi filosofie şi erotică, pe de alta. Presupun că ilustrul autor al *Ars magna combinatoria1* ar stabili: o religie războinică şi o religie erotică, o metafizică războinică şi alta erotică, un erotism religios şi un erotism metafizic, un belicism metafizic şi altul religios şi, pe de altă parte, o religie metafizică şi o metafizică religioasă, un erotism războinic şi un belicism erotic; toate acestea fără a mai pune la socoteală religia religioasă, metafizica metafizică, erotismul erotic şi belicismul belicos.

Ceea ce face şaisprezece combinaţii binare. Şi nu mai vorbesc despre cele ternare: de pildă, o religie metafizico-erotică sau o metafizică belico-religioasă! Eu nu am însă nici inepuizabila ingeniozitate combinatorie a lui don

Fulgencio şi cu atât mai puţin elanul confuzionist şi indefiniţionist al lui don Miguel.

Aş avea multe de spus în legătură cu neaşteptatul deznodământ al acestei povestiri şi cu versiunea pe care o dă don Miguel într-însa despre moartea nefericitului meu prieten Augusto, versiune pe care o socotesc eronată; nu e însă cazul să deschid o atare discuţie aici, în prefaţa aceasta, cu prefaţatul meu. Dar, spre uşurarea conştiinţei mele, trebuie să consemnez totuşi convingerea mea profundă că Augusto Pérez, punându-şi în fapt intenţia de a se sinucide, pe care mi-a împărtăşit-o în ultima noastră întrevedere, s-a sinucis cu adevărat şi efectiv, nu doar ideal şi

Note:

1. Operă a sus-citatului personaj deziderativ. Cred că am dovezi incontestabile în sprijinul opiniei mele; dovezi atât de multe şi de convingătoare, încât nu mai poate fi vorba de opinie, ci de un act de cunoştinţă.

Şi cu asta închei.

Victor Goti1

Note:

1. Personaj fictiv.

Post-prefaţă

Aş discuta bucuros aici unele afirmaţii ale prefaţatorului meu, Victor Goti, dar, întrucât sunt la curent cu secretul existenţei sale – a lui Goti –, prefer să las pe umerii lui întreaga răspundere a celor spuse de el în prefaţa sa.

În plus, cum eu însumi l-am rugat să mi-o scrie, angajându-mă anticipat – sau altfel spus *a priori* – să i-o accept ca atare şi sub forma în care avea să mi-o dea, nu se pune problema nici să i-o refac şi nici să mă apuc să i-o corectez şi să i-o rectific acum, la spartul târgului – sau *a posteriori* – E însă cu totul altceva a lăsa să treacă anumite observaţii de-ale lui fără a face şi eu câte una.

Nu ştiu până la ce punct ar fi legitim să fac uz de confidenţe împărtăşite în adâncul celei mai intime prietenii şi să aduc la cunoştinţa publicului opinii şi aprecieri pe care emiţătorul lor nu i le-ar fi destinat. Or, Goti a comis în prefaţa sa indiscreţia de a face publice unele judecăţi de-ale mele pe care eu n-am intenţionat niciodată să le dau în vileag. Sau cel puţin n-am vrut niciodată să le fac publice cu aceeaşi cruzime cu care le expuneam în particular.

Cât priveşte afirmaţia lui cum că nefericitul… Deşi, la drept vorbind, de ce nefericit?

Bun; să presupunem că aşa ar fi fost. Afirmaţia lui, zic, că nefericitul, sau cum o fi fost, de Augusto Pérez s-a sinucis şi că nu a murit aşa cum îi relatez eu moartea, cu alte cuvinte, în virtutea absolut liberei mele voinţe şi decizii, mă face să zâmbesc. Există opinii, într-adevăr, care nu merită decât un zâmbet. Iar prietenul şi prefaţatorul meu Goti trebuie să procedeze cu multă precauţie când îmi discută astfel deciziile, pentru că, dacă mă mai plictiseşte, voi sfârşi prin a face cu el ceea ce am făcut şi cu prietenul său Pérez, şi anume îl voi lăsa să moară sau îl voi omorî ca medicii, care, cititorii mei o ştiu prea bine, se zbat în următoarea dilemă: fie îl lasă pe bolnav să moară de frică să nu-l ucidă, fie îl ucid de frică să nu le moară. Aşa încât sunt în stare să-l ucid pe

Goti dacă-l voi vedea că trage să moară sau să-l las să moară dacă mă voi teme să nu fiu nevoit să-l ucid.

Şi nu vreau să mai lungesc această postprefaţă, căci am spus destul ca să-i las alegerea prietenului meu Victor Goti, căruia-i mulţumesc pentru osteneală.

M. de U.

I

Când apăru în poarta casei sale, Augusto întinse braţul drept, cu palma în jos şi deschisă, şi, îndreptându-şi ochii spre cer, rămase o clipă încremenit în această atitudine statuară şi augustă. Nu însemna că lua în stăpânire lumea exterioară, ci că observa dacă plouă. Şi când primi pe partea dorsală a mâinii răcoarea burniţei lente, încruntă din sprâncene. Dar nu pentru că l-ar fi deranjat ploaia aceea măruntă, ci pentru că era nevoit să deschidă umbrela. Era atât de elegantă, atât de zveltă, pliată şi în husa ei! O umbrelă închisă e la fel de elegantă pe cât de urâtă e una deschisă.

„E o nenorocire că trebuie să te serveşti de lucruri – gândi Augusto –, că trebuie să le foloseşti, uzul le deteriorează şi ajunge să distrugă orice frumuseţe. Funcţia cea mai nobilă a obiectelor e să fie contemplate. Ce frumoasă e o portocală înainte de a fi mâncată! Situaţia se va schimba în cer când toată grija noastră se va reduce, sau mai bine zis se va lărgi la contemplarea lui Dumnezeu şi a tuturor lucrurilor în El. Aici, în această biată existenţă, singura noastră ocupaţie este să ne folosim de Dumnezeu; căutăm să-L deschidem, ca

pe-o umbrelă, ca să ne apere de tot soiul de rele".

Zicându-şi acestea, se aplecă să-şi suflece pantalonii. Deschise în cele din urmă umbrela şi rămase o clipă indecis, cugetând: „Şi acum, încotro să merg? S-o iau la dreapta sau la stânga?" Pentru că Augusto nu era un călător, ci un hoinar prin viaţă, „Am s-aştept să treacă un câine – îşi zise el – şi-o voi apuca în direcţia urmată de el".

Între timp, pe stradă trecu nu un câine, ci o tânără ochioasă, şi Augusto se luă după ochii ei, ca magnetizat şi fără a-şi da seama.

Şi aşa o stradă, şi alta, şi alta.

„Dar ce-o fi făcând – îşi spunea pe drum

Augusto, care mai degrabă vorbea cu sine decât gândea – copilaşul ăla, lungit pe burtă?

O fi contemplând vreo furnică, sunt sigur!

Furnica, uf! unul din cele mai ipocrite animale! Nu face decât să se vânture de colo-colo, făcându-ne să credem că munceşte. E ca puturosul ăla, care merge în pas alergător, împungându-i cu coatele pe toţi câţi îi ies în cale, şi nu mă-ndoiesc că n-are nimic de făcut.

Ce să facă, dom'le, ce să facă, ce treabă are el? E un trântor, un trântor ca… Nu, eu nu sunt trântor! Imaginaţia mea nu se odihneşte.

Trântori sunt cei care zic că muncesc şi nu fac decât să bramburească totul şi să-şi înăbuşe gândirea. Fiindcă, ia să vedem, măscăriciul ăla de negustor de ciocolată care se înfige în spatele vitrinei şi-nvârte sucitorul ca un apucat, doar, doar l-om vedea, exhibiţionistul ăla al muncii, ce-i oare altceva decât un trântor?

Dar nouă ce ne pasă dacă munceşte au ba?

Munca! Munca! Ipocrizie! Muncă e aia a bietului paralitic de colo, care trece târându-se…

Dar ce ştiu eu? Iartă-mă, frate! – asta şi-o spuse cu glas tare – Frate? Frate de ce? De paralizie! Se zice că toţi suntem fii ai lui

Adam. E şi ăsta, Joaquinito, fiu al lui Adam?

Rămâi cu bine, Joaquín! Oho, avem acum inevitabilul automobil, zgomot şi praf! Şi ce mare scofală că suprimăm distanţele? Mania de a călători vine din topofobie, nu din filotopie1; cine călătoreşte mult fuge de fiecare loc pe care-l părăseşte, nu caută fiecare loc unde ajunge. A călători… a călători… Ce chestie insuportabilă şi umbrela… Ia taci, ce-i asta?"

Şi se opri la poarta unei case unde intră tânăra ochioasă care-l târâse parcă magnetizat după ochii ei. Şi-abia atunci îşi dădu seama

Augusto că o urmărise. Portăreasa casei îl privea cu ochi maliţioşi şi privirea ei îi sugeră lui Augusto ce avea de făcut atunci. „Cerbera asta aşteaptă – îşi spuse el – s-o întreb cum o cheamă pe domnişoara după care m-am ţinut şi ce-i cu ea, ceea ce, neapărat, se şi impune acum. S-ar putea şi să-mi abandonez urmărirea

Note:

1. Creaţii lexicale ale lui Unamuno: *topofobie*, „*ură*.

faţă de locul unde te afli”; *filotopie*, „plăcerea de a vizita locuri noi”.

fără a mi-o încununa, dar nu, nici gând, lucrurile trebuie duse la bun sfârşit. Detest imperfecţiunea \u Vârî mâna în buzunar şi nu găsi decât un *dur o1*. Nu era cazul să se ducă atunci şi s-o schimbe; ar fi pierdut şi timpul, şi prilejul.

— Spune-mi, femeie dragă – o interpelă el pe portăreasă fără să-şi scoată din buzunar arătătorul şi policarul –, mi-ai putea spune, confidenţial şi *inter nos*, numele domnişoarei care tocmai a intrat?

— Păi nu-i secret şi nu-i nimic rău, domnule.

— Tocmai de-aia.

— Păi o cheamă doña Eugenia Domingo del Arco.

— Domingo? Poate Dominga…

— Nu, domnule, Domingo; Domingo îi e primul nume de familie.

— Deşi, fiind vorba de o femeie, numele ar fi trebuit schimbat în Dominga. Dacă nu, ce se-alege de acord?

— Nu-l cunosc, domnule.

— Şi ia zi… ia zi… – fără să-şi scoată degetele din buzunar –, cum de iese singură?

E nemăritată sau căsătorită? Are părinţi?

— E nemăritată şi orfană. Locuieşte cu un unchi şi-o mătuşă…

— Din partea tatălui sau a mamei?

— Nu ştiu decât că-i sunt unchi şi mătuşă.

— Destul, ba chiar prea mult.

— Dă lecţii de pian.

— Şi cântă bine?

Note:

1. *Duro*: monedă valorând cinci pesete.

— Asta nu mai ştiu.

— Bine, bine, destul; ţine pentru osteneală.

— Mulţumesc, domnule, mulţumesc. Mai poftiţi ceva? Doriţi să-i

duc ceva?

— Poate… Poate… Da' nu acum… Rămâi sănătoasă!

— Vă stau la dispoziţie, domnule, şi nicio grijă, contaţi pe discreţia mea.

„Prin urmare, aşa vasăzică, domnule – îşi spunea Augusto despărţindu-se de portăreasă –, iată ce obligaţii mi-am creat faţă de femeia asta. Căci acum nu se mai cuvine să las lucrurile baltă. Ce-ar zice atunci despre mine acest model al portăreselor? Aşadar…

Eugenia Dominga, adică Domingo del Arco?

Foarte bine, am să notez, nu cumva să uit.

Nu există artă mnemotehnică mai sigură decât să ai în buzunar o agendă. Aşa spunea şi neuitatul meu don Leoncio: Nu-ţi umple capul cu ce-ţi încape-n buzunar! La care ar trebui adăugat: Nu-ţi umple buzunarul cu ce-ţi încape-n cap! Dar cum o fi chemând-o pe portăreasă?"

Se întoarse câţiva paşi din drum.

— Mai spune-mi ceva, femeie dragă, te rog…

— Porunciţi…

— Dar pe dumneata cum te cheamă?

— Pe mine? Mărgărita.

— Foarte bine, foarte bine… mulţumesc!

— N-aveţi pentru ce.

Şi Augusto îşi reluă drumul, ajungând în scurt timp pe bulevardul Alameda.

Burniţa contenise. Îşi închise umbrela şi, împăturind-o, şi-o vârî în husă. Se apropie de o bancă şi, punând mâna, îşi dădu seama că era umedă. Scoase un ziar, îl întinse pe bancă şi se aşeză. Apoi scoase blocnotesul, şi-şi agită în aer stiloul. „Iată un fleac cum nu se poate mai util – îşi spuse el cu alte cuvinte, ar trebui să notez cu creionul numele acestei domnişoare şi s-ar putea şterge. Oare imaginea ei mi se va şterge din memorie? Dar cum este ea? Cum este dulcea Eugenia? Nu-mi amintesc decât de nişte ochi… Am doar senzaţia contactului cu nişte ochi… în timp ce eu divagam liric, nişte ochi îmi atrăgeau cu blândeţe inima.

Să vedem! Eugenia Domingo, da, Domingo, del Arco. Domingo? Nu mă pot obişnui că o cheamă Domingo… Trebuie să o conving să-şi schimbe patronimul şi să o cheme Dominga.

Şi-atunci copiii noştri de sex masculin o să trebuiască să poarte

numele de familie

Dominga? Şi cum pe-al meu, pe acest Pârez nesemnificativ, o să-l suprime, reducându-l la un P, primul nostru născut se va numi Augusto

P. Dominga? Dar… unde mă duci, fantezie nebunească?" Şi-şi notă în blocnotes: Eugenia

Domingo del Arco, Bulevardul Alameda, 58.

Deasupra acestei însemnări erau doi endecasilabi:

Din leagăn ni se trage-amărăciunea;

şi tot din el ne vine bucuria…

„Ia te uită – îşi spuse Augusto –, micuţa

Eugenia, profesoara asta de pian, mi-a tăiat un început excelent de poezie lirică transcendentală. Mi-a fost întreruptă. Întreruptă?…

Da, omul Un face decât să caute în evenimente, în încercările sorţii, hrană pentru tristeţea sau bucuria lui din naştere. O aceeaşi împrejurare e tristă sau veselă după dispoziţia noastră înnăscută. Şi Eugenia? Trebuie să-i scriu. Nu însă aici, acasă. Să mă duc mai bine la Club? Nu, acasă, acasă. Aşa ceva, acasă, în cămin. Cămin? Casa mea nu-i cămin. Cămin…

Cămin… Mai degrabă scrumieră! O, Eugenia mea!"

Şi Augusto se întoarse acasă.

II

Când valetul îi deschise uşa…

Augusto, care era bogat şi singur, întrucât bătrâna lui mamă răposase în urmă cu abia şase luni1 înaintea acestor întâmplări mărunte, locuia cu un valet şi o bucătăreasă, slugi ale casei de multă vreme şi descendenţi ale altora care slujiseră tot acolo. Valetul şi bucătăreasa erau soţ şi soţie, dar nu aveau copii.

Când valetul îi deschise uşa, Augusto îl întrebă dacă venise cineva în lipsa lui.

— Nimeni, domnişorule.

Întrebarea şi răspunsul erau sacramentale, căci Augusto nu prea primea vizite acasă.

Intră la el în birou, luă un plic şi scrise pe el: „Domnişoarei doña Eugenia Domingo del

Arco. Personal". Şi apoi, în faţa filei albe, îşi rezemă capul în ambele mâini, cu coatele pe

Note:

1. În capitolul IV, Unamuno, printr-un *lapsus calami* (sau în virtutea unei relativizări *rimanesti*?), va spune că trecuseră doi ani de la moartea mamei lui Augusto.

masa de scris, şi închise ochii. „Să ne gândim mai întâi la ea", îşi spuse el. Şi se strădui să surprindă în întuneric strălucirea ochilor ce-l târâseră după ei la noroc.

Încercă un timp să-şi reprezinte figura

Eugeniei, dar cum abia o zărise, fu nevoit să şi-o imagineze. Mulţumită efortului evocator, în închipuire i se ivi o figură imprecisă împresurată de visări. Şi adormi. Adormi pentru că avusese parte de o noapte proastă, cu insomnii.

— Domnişorul e!

— Ha? – exclamă el trezindu-se.

— Prânzul e servit.

Oare vocea valetului sau apetitul, căruia glasul acela nu-i era decât ecou, îl trezise?

Mistere psihologice! Aşa cugetă Augusto şi se duse în sufragerie zicându-şi „Oh, psihologia asta! a îşi luă cu plăcere prânzul cel de toate zilele:

două ouă prăjite, biftec cu cartofi şi o bucată de brânză Gruyère. Îşi luă apoi cafeaua şi se întinse în balansoar. Aprinse o havană, şi-o duse la gură şi, zicându-şi „Vai, Eugenia mea!", se pregăti să mediteze la ea.

„Eugenia mea, da, a mea – îşi zicea el –, cea pe care mi-o făuresc în sinea-mi de unul singur, nu cealaltă, nu cea în carne şi oase, nu cea pe care am văzut-o când am ieşit pe poarta casei, nu cea a portăresei! Nălucire întâmplătoare? Dar care nălucire nu e aşa?

Care e logica vedeniilor? Cea a succesiunii figurilor pe care le alcătuiesc norii fumului de trabuc. Hazardul! Hazardul este ritmul intim al lumii, hazardul e sufletul poeziei. O, hazardata mea Eugenia! Viaţa mea, calmă, rutinieră, umilă, este o odă pindarică ţesută din miile de nimicuri ale cotidianului. Cotidianul! Pâinea noastră cea de toate zilele, dă-ne-o nouă astăzi!

Dă-mi, Doamne, miile de mărunţişuri de fiecare zi. Noi, oamenii, nu sucombăm din pricina marilor suferinţe sau a marilor bucurii, explicaţia fiind că suferinţele şi bucuriile acelea vin mascate într-o imensă ceaţă de incidente mărunte. Şi viaţa tocmai asta e, o ceaţă. Viaţa e o nebuloasă. Acum din ea se iveşte Eugenia.

Şi cine-i Eugenia? Ah, îmi dau seama că de mult o căutam. Şi-n timp ce-o căutam, ea mi-a ieşit în cale. Nu asta înseamnă oare să găseşti?

Când descoperi o nălucire pe care o căutai, nu înseamnă oare că vedenia, cuprinsă de mila căutării tale, îţi iese în întâmpinare? Nu

America a pornit în căutarea lui Columb? Nu

Eugenia a venit să mă caute ea pe mine?

Eugenia! Eugenia! Eugenia!"

Şi Augusto se pomeni rostind cu glas tare numele Eugeniei. Auzindu-l strigând, valetul, care se-ntâmpla să frecă pe lângă sufragerie, intră şi zise:

— M-aţi chemat, domnişorule?

— Nu, nu pe tine! Da' ia stai, pe tine nu te cheamă Domingo?

— Ba da, domnişorule – răspunse Domingo deloc mirat de întrebarea ce-i fusese pusă.

— Şi de ce te cheamă Domingo?

— Păi aşa mă cheamă.

„Bine, foarte bine – îşi zise Augusto ne cheamă cum ne cheamă. În vremurile homerice persoanele şi lucrurile aveau două nume, cel pe care li-l dădeau oamenii şi cel pe care li-l dădeau zeii. Cum m-o fi chemând Dumnezeu?

Şi de ce să nu mă cheme altfel decât îmi spun ceilalţi? De ce să nu-i pun Eugeniei alt nume, diferit de cel pe care i-l dau ceilalţi, de cel pe care i-l dă Margarita, portăreasa? Cum să-i spun?"

— Poţi pleca – îi spuse el valetului.

Se ridică din balansoar, se duse în birou, luă tocul şi începu să scrie:

„Domnişoară: Chiar azi de dimineaţă, sub domoala burniţă din cer, aţi trecut, nălucire întâmplătoare, prin faţa porţii casei unde încă locuiesc, dar unde nu-mi mai aflu căminul.

Când m-am trezit, am ajuns la poarta casei dumneavoastră, unde nu ştiu dacă vă aveţi sau nu căminul. Mă conduseseră acolo ochii dumneavoastră, ochii dumneavoastră, stele gemene scânteind în nebuloasa universului meu. Iartă-mă, Eugenia, şi permite-mi să mă adresez ţie familiar cu acest dulce nume;

Iartă-mi lirismul. Trăiesc într-un perpetuu lirism infinitezimal.

Nu ştiu ce să-ţi mai spun. Ba da, ba da, ştiu. Dar atât de multe, atât de multe ar trebui să-ţi spun, încât e mai bine, cred, să le amân

pentru momentul când ne vom vedea şi vom sta de vorbă. Asta e ceea ce-mi doresc acum, să ne vedem, să ne vorbim, să ne scriem, să ne cunoaştem. Pe urmă… Pe urmă

Dumnezeu şi inimile noastre se vor pronunţa!

Eugenia, dulce nălucire a vieţii mele de toate zilele, îţi vei pleca, aşadar, urechea la spusele mele?

Cufundat în ceaţa vieţii sale, îţi aşteaptă răspunsul

AUGUSTO PEREZ".

Şi iscăli, zicându-şi „îmi place obiceiul acesta de-a iscăli tocmai pentru că e inutil".

Închise scrisoarea şi din nou ieşi pe stradă.

„Slavă Domnului – îşi zicea în drum spre bulevardul Alameda –, slavă Domnului că ştiu unde mă duc şi că am unde să mă duc!

Dulcea mea Eugenia e o binecuvântare a lui

Dumnezeu. A dat un scop, un reper final vagabondajelor mele pe străzi. Am acum o casă de pândit, am confidentă o portăreasă…"

În timp ce vorbea astfel cu sine, trecu pe lângă Eugenia fără a-i observa nici măcar strălucirea ochilor. Ceaţa spirituală era prea deasă. Eugenia însă, în ce-o priveşte, îşi aţinti privirea asupra lui, zicându-şi „Cine-o fi tânărul ăsta? Nu arată rău şi pare înstărit!" Şi, fără a-şi da seama, ghici întocmai cine o urmărise de dimineaţă. Femeile ştiu întotdeauna când sunt privite chiar fără a fi văzute, şi când sunt văzute chiar şi fără a fi privite.

Şi cei doi îşi văzură de drum, în direcţii opuse, tăind cu sufletele lor încâlcita pânză de păianjen a străzii. Căci strada alcătuieşte o ţesătură în care se încrucişează priviri pline de dorinţă, de invidie, de dispreţ, de compasiune, de dragoste, de ură, cuvinte vechi al căror spirit a rămas cristalizat, gânduri, năzuinţe, o întreagă pânză misterioasă care învăluie sufletele trecătorilor.

Augusto se pomeni în sfârşit iarăşi în faţa portăresei Mărgărita, în faţa zâmbetului

Mărgăritei. Primul lucru pe care-l făcu ea când îl văzu fu să-şi scoată mâna din buzunarul şorţului.

— Bună ziua, Mărgărita.

— Bună ziua, domnişorule.

— Augusto, femeie dragă, Augusto.

— Don Augusto – adăugă ea.

— Nu tuturor numelor le cade bine *don* – observă el – Aşa cum

între Juan şi *don* Juan e o prăpastie, la fel şi între Augusto şi *don*

Augusto. Mă rog, fie! Domnişoara Eugenia a plecat?

— Da, acuşica.

— În ce direcţie?

— Într-acolo.

Şi-ntr-acolo o apucă şi Augusto. Dar imediat se şi întoarse. Uitase de scrisoare.

— Ai bunătatea, doamnă Mărgărita, să faci ca scrisoarea asta să ajungă chiar în dalbele mâini ale domnişoarei Eugenia?

— Cu multă plăcere.

— Dar chiar în dalbele-i mâini, nu-i aşa?

În mâinile ei ivorii precum clapele pianului mângâiate de ele.

— Da, ştiu, ca şi-n alte daţi.

— Ca şi-n alte daţi? Cum vine asta ca şi-n alte dăţi?

— Păi cum, domnule, credeţi că asta-i prima scrisoare de felul ăsta?

— De felul ăsta? Cum, dumneata ştii ce fel de scrisoare este a mea?

— Sigur. Ca alelalte.

— Cum alelalte? Ce fel de alelalte?

— Păi ce, puţini pretendenţi a avut domnişoara?…

— Aa! Dar acum e liberă?

— Acum? Nu, domnule, nu; are un fel de logodnic… deşi cred că e doar un logodnic aspirant… Pesemne doar îl pune la probă… o fi temporar…

— Şi de ce nu mi-ai spus?

— Dacă nu m-aţi întrebat…

— Aşa e. Dă-i totuşi scrisoarea asta chiar în mână, pricepi? Vom lupta. Şi ia încă un *duro*!

— Mulţumesc, domnule, mulţumesc.

Anevoie se smulse de-acolo Augusto, deoarece conversaţia ceţoasă, cotidiană a Mărgăritei portăreasa începea să-i placă. Nu era oare un fel de a-şi omorî timpul?

„Vom lupta! – îşi tot zicea Augusto, făcând cale-ntoarsă – Da, vom lupta. Vasăzică are alt iubit, un logodnic aspirant?… Vom lupta!

Miliţia est vita hominis super terram1. Viaţa mea are în sfârşit un scop: am acum de dus la capăt o cucerire. O, Eugenia, Eugenia mea, trebuie să fii a mea! Cel puţin, Eugenia mea.

Note:

1. *Iov*, *7, 1*: „Slujbă ostăşească e viaţa omului pe pământ”.

cea pe care am făurit-o în viziunea fugitivă a acelor ochi, a acelei perechi de stele din nebuloasa mea, Eugenia asta, da, trebuie să fie a mea; cealaltă, cea a portăresei, fie a cui o fi! Vom lupta! Vom lupta şi voi învinge.

Posed secretul victoriei. Ah, Eugenia, draga mea Eugenia!”

Şi se pomeni la poarta Clubului, unde Victor îl şi aştepta ca să joace partida de şah cotidiană.

III

— Azi ai cam întârziat, băiete – îi spuse

Victor lui Augusto Tocmai tu, mereu punctual!

— Ce vrei… treburi…

— Treburi, tu?

— Da’ ce crezi, doar agenţii de bursă au treabă? Viaţa e mult mai complexă decât îţi închipui.

— Sau mai simplă, zic eu, decât crezi tu…

— S-ar putea şi-aşa.

— Bine, joacă!

Augusto mută pionul regelui cu două câmpuri şi-n loc să fredoneze ca alteori fragmente din opere, tăcu, zicându-şi Eugenia, Eugenia.

Eugenia, Eugenia mea, scop al vieţii mele, dulce sclipire de stele gemene în ceaţă, vom lupta! Aici, în jocul de şah, da, avem de-a face cu logica, şi totuşi ce nebulos, ce neprevăzut, în definitiv! Nu cumva şi logica o fi ceva întâmplător, un rod al hazardului? Şi apariţia Eugeniei mele n-o fi oare logică? Nu s-o fi supunând oare unui şah dumnezeiesc?

— Păi cum, dom’le – nu ne-am înţeles că nu se poate reveni asupra mutării? Piesă atinsă, piesă jucată!

— Da, aşa ne-am înţeles.

— Păi dacă-i pe-aşa, îţi iau pe gratis nebunul ăla.

— E-adevărat, e-adevărat, eram distrat.

— Păi nu mai fi distrat, ori joci, ori castane coci. Şi rămânem înţeleşi: *pièce touchée*, *pièce jouée*.

— Ce să zic, e sfârşitul lumii!

— Aşa trebuie. Asta-i valoarea educativă a jocului de şah.

„Şi de ce să nu fii distrat când joci ceva? – îşi spunea Augusto –

Dar viaţa e sau nu e un joc? Şi la ce bun să nu te răzgândeşti la mutări? Asta-i logica! Poate că scrisoarea a şi ajuns în mâinile Eugeniei. *Alea iacta est* îl ai intrat în horă, trebuie să joci. Şi mâine? Ziua de mâine c-a lui Dumnezeu. Şi ziua de ieri a cui e? O, ziua de ieri, comoară a celor puternici.

Sfânta zi de ieri, substanţă a ceţii de fiecare zi!"

— Şah! – îl întrerupse din nou Victor.

— Aşa-i, aşa-i… Ia să vedem… Păi cum de-am ajuns în situaţia asta?

— Ai fost cu gândurile aiurea, dom'le, ca de obicei. Dacă n-ai fi atât de distrat, ai fi unul din cei mai buni jucători.

Note:

1. „Zarurile au fost aruncate", cuvintele lui Iuliu

Cezar (1027 – 44 î.Hr.) la trecerea Rubiconului în războiul împotriva lui Pompei (49 î.Hr.).

— Da' ia spune-mi, Victore, viaţa e joc sau distracţie?

— Ştiu că jocul nu-i decât distracţie.

— Atunci ce contează cum te distrezi?

— Dom-le, dacă joci, joacă bine.

— Şi de ce să nu joc prost? Şi ce-i aia să joci bine sau să joci prost? De ce să nu mutăm piesele altfel de cum le mutăm?

— Asta e ideea pe care tu, ilustrule filosof, mi-ai băgat-o în cap.

— Bun, atunci o să-ţi dau o veste mare.

9

— Dă-mi-o!

— Da' o să te miri, băiete.

— Nu mă număr printre cei care se miră *a priori* sau cu anticipaţie.

— Uite atunci: ştii ce mi se-ntâmplă?

— Că eşti tot mai distrat.

— Mi se-ntâmplă că m-am îndrăgostit.

— Eh! Ştiam asta.

— Cum de ştiai?…

— Naturalmente, eşti îndrăgostit *ab origine*, de când te-ai născut; ai o capacitate de îndrăgostire înnăscută.

— Da, dragostea se naşte odată cu noi când ne naştem.

— N-am spus dragoste, ci îndrăgostire. Aşa că eu unul ştiam, fără a trebui să mi-o spui tu, că eşti îndrăgostit sau mai bine zis

amorezat. O ştiam chiar mai bine decât tine.

— Dar de cine? Spune-mi, de cine?

— Asta n-o ştii nici tu mai bine.

— Ei taci, ia te uită, poate ai dreptate…

— Nu ţi-am spus eu? Şi de nu, ia zi: e blondă sau brună?

— Adevărul e că nu ştiu. Deşi îmi închipui că nici aşa, nici aşa; să zicem şatenă.

— E înaltă sau scundă?

— Nici asta nu-mi prea amintesc. Se vede treaba însă că e potrivită. Dar ce ochi, băiete, ce ochi are Eugenia mea!

— Eugenia?

— Da; Eugenia Domingo del Arco, bulevardul Alemeda, 58.

— Profesoara de pian?

— Chiar ea. Dar…

— Da, o cunosc. Şi-acum… Şah încă o dată!

— Dar…

— Am zis şah!

— Bine…

Şi Augusto îşi apără regele cu un cal. Şi sfârşi prin a pierde partida.

Când se despărţiră, Victor, punându-i dreapta ca un jug pe ceafa, îi şopti la ureche:

— Vasăzică Eugenita, pianista, ei? Bine.

Augusto, bine; vei stăpâni pământul.

„Of, diminutivele astea – gândi Augusto –, diminutivele astea groaznice!" Şi ieşi pe stradă.

IV

„De ce e diminutivul un semn de afecţiune? – îşi zicea Augusto în drum spre casă.

Poate pentru că dragostea miceşte obiectul iubirii? îndrăgostit, eu? Eu, şi îndrăgostit!

Cine-ar fi spus-o?!… O fi având însă dreptate

Victor? Oi fi îndrăgostit *ab initiol* Pesemne dragostea mea şi-a precedat obiectul. Ba mai mult, tocmai dragostea asta l-a suscitat, ea e cea care l-a extras din ceaţa creaţiei. Dar dacă aş fi avansat cu turnul, nu mă făcea mat, nu mă făcea. Şi ce e dragostea? Cine a definit dragostea? Dragostea definită încetează să mai fie dragoste… Dar, pentru Dumnezeu, de ce-o fi permiţând primarul să se folosească

pentru firmele comerciale litere atât de urâte ca astea? Am mutat greşit pionul. Şi cum de m-am îndrăgostit, dacă la drept vorbind nu pot spune că o cunosc? Ei, cunoaşterea va veni după. Dragostea precedă cunoaşterea, iar aceasta o ucide pe cea dintâi. *Nihil volitum quin praecognitum1*, m-a învăţat Părintele

Note:

1. „Nu vrei nimic fără să-l fi cunoscut mai înainte".

Zaramillo; eu însă am ajuns la concluzia contrară, şi anume *nihil cognitum quin praevolitum1*. A cunoaşte înseamnă a ierta, se zice.

Nu, a ierta înseamnă a cunoaşte. Mai întâi iubirea, cunoaşterea după aceea. Cum de n-am văzut însă că mă făcea mat sub ochii mei? Şi ca să iubeşti ceva, de ce-i oare nevoie? întrezărirea; da, intuiţia amoroasă, întrezărirea în ceaţă. Apoi vine precizarea, vederea perfectă, reducerea ceţii în picături de apă, sau în grindină, sau în zăpadă, sau în piatră.

Ştiinţa e o cădere de grindină. Nu, nu, ceaţă, ceaţă! Să poţi fi vultur şi să te plimbi în sânul norilor! Şi să vezi soarele prin ei, tot ca pe o lumină înceţoşată.

Oh, vulturul! Ce şi-ar spune vulturul din

Patmos2, cel ce priveşte soarele faţă către faţă şi nu vede în întunecimea nopţii când, fugind de lângă Sfântul Ioan, s-a întâlnit cu bufniţa

Minervei3 fugită din Olimp, cea care vede în bezna nopţii, dar nu poate privi soarele!"

Ajuns aici, Augusto trecu pe lângă Eugenia fără a o fi observat.

„Cunoaşterea vine după aceea… – urmă el să-şi spună – Dar… ce-a fost asta? Aş putea jura că orbita mea a fost traversată de două

Note:

1. „Nu cunoşti nimic fără să-l fi vrut mai înainte".

2. Vulturul e simbolul Sfântului Ioan Evanghelistul, care a scris *Apocalipsa* pe insula Patmos din Marea Egee.

3. Bufniţa este pasărea Minervei, zeiţa romană a înţelepciunii şi-a artelor.

stele gemene, strălucitoare şi mistice… Să fi fost ea? Inima îmi spune… Dar taci, am şi ajuns acasă!"

Şi intră.

Se îndreptă spre dormitor şi, zărindu-şi patul, îşi zise: „Singur! Să dormi singur! Să visezi singur! Când dormi împreună cu altcineva,

visul trebuie să fie comun. Efluvii misterioase trebuie să unească cele două creiere. Sau poate că, pe măsură ce inimile se unesc tot mai mult, capetele se separă în aceeaşi măsură? Poate. Poate se află pe poziţii reciproc adverse. Dacă doi îndrăgostiţi gândesc la fel, au simţăminte contrarii; dacă împărtăşesc acelaşi sentiment amoros, fiecare gândeşte altceva decât celălalt, poate chiar contrariul.

Femeia îşi iubeşte bărbatul doar atâta vreme cât el nu gândeşte ca ea, adică atâta timp cât gândeşte. Să vedem acum cinstita pereche conjugală".

Deseori seara, înainte de a se culca, Antonio obişnuia să joace o partidă de cărţi cu Domingo, valetul său, în vreme ce nevasta acestuia, bucătăreasa, contempla jocul.

Partida începu.

— Douăzeci de cupe! – cântă Domingo.

— Ia zi! – exclamă brusc Antonio Ce-ar fi să mă-nsor?

— Ar fi foarte bine, domnişorule – zise
Domingo.

— De la caz la caz – cuteză Liduvina, soţia lui, să insinueze.

— Păi tu nu te-ai măritat? – o interpelă
Augusto.

— De la caz la caz, domnişorule.

— Cum adică de la caz la caz? Ia zi.

— Să te căsătoreşti e foarte uşor; dar nu la fel de uşor e să fii căsătorit.

— Asta spune înţelepciunea populară, izvor al…

— Şi cum e cea care ar urma să fie soţia domnişorului… – adăugă Iiduvina, temându-se că Augusto avea să-i trântească ditamai monologul.

— Cum? Cea care ar urma să-mi fie soţie, cum adică? Hai, spune, spune, femeie, spune!

— Păi… dat fiind că domnişorul e atât de bun…

— Haide, femeie, spune, spune odată.

— Vă amintiţi doar ce zicea doamna…

La pioasa evocare a mamei sale, Augusto lăsă cărţile pe masă şi spiritul îi rămase o clipă suspendat. Adeseori maică-sa, acea blândă fiică a nefericirii, îi spusese: „N-am să mai trăiesc mult, fiule: mă cheamă tatăl tău. Se vede că mai mult îi lipsesc lui decât ţie. Aşa că de cum mă voi duce din lumea asta şi tu vei rămâne singur aici, însoară-te,

însoară-te cât mai curând. Adu o doamnă şi-o stăpână în casa asta. Nu pentru că n-aş avea încredere în vechii şi credincioşii noştri servitori, nu.

Dar adu o stăpână a casei. Şi să fie stăpâna casei, copile drag, să fie stăpână. Fă-o stăpână peste inima ta, peste punga, cheltuielile, bucătăria şi hotărârile tale. Caută o femeie cu autoritate, care să ştie să iubească… şi să te conducă".

— Soţia mea va cânta la pian – zise Antonio, scuturându-se de amintiri şi doruri.

— Pian! La ce bun? – întrebă Liduvina.

— La ce bun? Păi tocmai asta îi e tot farmecul, că nu serveşte absolut la nimic, adică nu-i de niciun folos. M-am săturat de servicii…

— De-ale noastre?

— Nu, nu de-ale voastre! Şi în plus pianul serveşte la ceva, da, serveşte… serveşte ca să umple de armonie căminele şi ca ele să nu devină scrumiere.

— Armonie! Şi asta cu ce se mănâncă?

— Liduvina… Liduvina…

Bucătăreasa lăsă capul în jos în faţa dulcelui reproş. Aşa obişnuiau ei, şi el, şi ea.

— Da; va cânta la pian, pentru că e profesoară de pian.

— Atunci nici nu se va mai atinge de el – adăugă Liduvina cu fermitate – Şi dacă nu, de ce se mai mărită?

— Eugenia mea… – începu Augusto.

— Ah! Deci o cheamă Eugenia şi e profesoară de pian? – întrebă bucătăreasa.

— Da, şi ce?

— Cea care locuieşte cu unchiul şi mătuşa ei pe bulevardul Alameda, deasupra magazinului domnului Tiburcio?

— Ea e. Ce, o cunoşti?

— Da… din vedere.

— Nu; ştii mai mult, Liduvina, ştii mai mult. Hai, spune; vezi doar că e vorba de viitorul şi fericirea stăpânului tău…

— E o fată bună, da, o fată bună…

— Hai, spune, Liduvina… În amintirea mamei mele!

— Aminteşte-ţi de sfaturile dânsei, domnişorule. Ei, dar cine umblă prin bucătărie? Pe cât că e pisica?

Şi servitoarea se ridică şi plecă.

— Ce facem, terminăm? – întrebă Domingo.

— E drept, Domingo, nu putem lăsa baltă partida. Cine e la rând?

— Dumneavoastră, domnişorule.

— Bine, uite.

Şi pierdu şi partida asta, din neatenţie.

„Păi cum, domnule – îşi zicea pe când se retrăgea în dormitor –, toţi o cunosc; toţi o cunosc, afară de mine. Iată lucrarea dragostei.

Şi mâine? Ce-o să fac mâine? Eh, i-ajungă zilei răutatea ei1. Acum, în pat".

Şi se culcă.

Şi întins în pat continuă să-şi spună: „Păi adevărul e că m-am plictisit fără să ştiu, şi doi ani ucigători2… de când a murit sfânta mea mamă… Da, da, există o plictiseală inconştientă. Aproape toţi ne plictisim inconştient.

Plictisul reprezintă fondul vieţii şi plictisul e cel care-a inventat distracţiile, romanele şi dragostea. Din ceaţa vieţii picură o dulce plictiseală, o licoare acrişor-dulceagă. Toate întâmplările astea cotidiene, nesemnificative; toate conversaţiile astea dulcege cu care ucidem

Note:

1. Cf. Mt., 6, 34: „I-ajunge zilei răutatea ei".

2. Vezi nota de la p. 72.

timpul şi lungim viaţa, ce sunt dacă nu un plictis excesiv de dulce? O, Eugenia, Eugenia mea, floare a plictisului meu vital şi inconştient, însoţeşte-mă în visele mele, visează în mine şi cu mine!"

Şi adormi.

V

Străbătea norii, vultur strălucitor, cu aripile puternice perlate de rouă, cu ochii prădalnici pironiţi în ceaţa solară, cu inima dormindu-i într-un dulce plictis la adăpostul pieptului călit în furtuni; împrejur, liniştea proiectată de îndepărtatele zvonuri ale pământului, iar acolo, sus, în vârful cerului, două stele gemene revărsând un balsam invizibil. Un ţipăt strident sfâşie liniştea, zicând: *JLA Correspondencia*!" *1*

Şi Augusto întrezări lumina unei noi zile.

„Visez ori trăiesc? – se întrebă el, trăgându-şi cuvertura peste cap – Sunt vultur sau om? Ce-o fi zicând ziarul ăla? Ce noutăţi îmi va aduce noua zi? Vreun cutremur o fi înghiţit peste noapte

Cercubión-ul2? De ce nu

Lipsea? O, asociaţia lirică de idei, dezordinea pindarică! Lumea e un caleidoscop. Logica e introdusă-n ea de om. Arta supremă e cea a

Note:

1. Periodic local.

2. Aşezare spaniolă din provincia La C o ruña (Galicia).

hazardului. Să mai dormim, aşadar, un pic".

Şi se-ntoarse pe-o parte în pat.

La Correspondencia!... Vânzătorul de oţet!

Apoi o trăsură, şi apoi un automobil, şi după – aceea nişte ţânci.

„Imposibil! – îşi spuse din nou Augusto.

Se-ntoarce viaţa. Şi odată cu ea, dragostea...

Şi ce-i dragostea? Nu-i oare distilarea tuturor acestora? Nu-i oare secreţia plictisului? Să ne gândim la Eugenia: ora e propice".

Şi închise ochii cu intenţia de a se gândi la Eugenia. A gândi?

Gândul acesta i se dilua, topindu-i-se, şi-n scurt timp nu mai era decât o polcă. Sub fereastra dormitorului său se oprise o flaşnetă şi cânta. Iar sufletul lui Augusto răsfrângea note, nu gândea.

„Esenţa lumii e muzicală! – îşi zise Augusto când muri ultima notă a minavetei – Şi

Eugenia mea nu e tot muzicală? Orice lege e o lege a ritmului, iar ritmul e dragostea. Iată că divina dimineaţă, virginitatea zilei, îmi aduce o descoperire: dragostea este ritm.

Ştiinţa ritmului e matematica: expresia sensibilă a dragostei e muzica. Expresia, nu realizarea ei: să fim bine înţeleşi".

Îl întrerupse un ciocănit uşor la uşă.

— Intră!

— M-aţi strigat, domnişorule? – zise

Domingo.

— Da... micul dejun!

Strigase, fără a-şi fi dat seama, cu cel puţin un ceas şi jumătate mai devreme decât îi stătea în obicei, şi, odată ce strigase, era nevoit să ceară micul dejun, deşi nu era ora lui.

„Dragostea stârneşte şi anticipează apetitul – continuă să-şi spună Augusto – Trebuie să trăieşti ca să iubeşti! Da, şi trebuie să iubeşti ca să trăieşti!"

Se ridică din pat ca să-şi ia micul dejun.

— Cum e vremea, Domingo?

— Ca totdeauna, domnişorule.

— Vasăzică nici bună, nici rea.

— Aşa!

Asta era teoria valetului, care şi le-avea şi el pe-ale lui.

Augusto se spălă, se pieptănă, se îmbrăcă şi se pregăti ca unul ce are deja un obiectiv în viaţă, debordând de un instinct intim al vieţii. Deşi melancolic.

Ieşi pe stradă şi foarte curând inima îi sună alarma. „Ia taci – îşi spuse el –, parcă aş fi văzut-o, parcă aş cunoaşte-o de multă vreme; da, imaginea ei îmi este aproape înnăscută!... Maică iubită, ocroteşte-mă!" Şi când

Eugenia trecu pe lângă el, când se încrucişa cu el, o salută mai mult din ochi decât cu pălăria.

Fu pe punctul de a se întoarce ca să se ţină după ea, dar triumfară bunul-simţ şi dorinţa de-a sporovăi cu portăreasa.

„Ea e, da, ea e – îşi spuse el mai departe –, ea e, este chiar ea, e cea pe care-o căutam de mulţi ani, chiar fără să ştiu; e cea care mă căuta. Eram sortiţi unul altuia într-o armonie prestabilită; suntem două monade reciproc complementare. Familia este adevărata celulă socială. Iar eu nu sunt altceva decât o moleculă.

Ce poetică e ştiinţa! maică, maica mea, iată-l pe fiul tău: sfătuieşte-mă din ceruri! Eugenia.

Eugenia mea...!

Privi de jur-împrejur ca să vadă dacă era privit, deoarece se surprinsese îmbrăţişând văzduhul. Şi îşi spuse: „Dragostea e un extaz;

ne scoate din noi înşine".

La realitate – la realitate? – îl readuse zâmbetul Mărgăritei.

— Ei, nimic nou? – o întrebă Augusto.

— Nimic, domnişorule. E încă prea devreme.

— Nu te-a întrebat nimic când i-ai înmânat-o?

— Nimic.

— Şi azi?

— Azi, da. M-a întrebat de numele şi adresa dumneavoastră şi cine sunteţi. Mi-a spus că domnişorul a uitat să-şi treacă adresa personală. Iar apoi mi-a încredinţat un comision...

— Un comision? Care? Nu ezita.

— Mi-a spus că, dacă reveniţi, să vă spun că este cu cineva, că

are un logodnic.

— Are un logodnic?

— Eu una v-am spus deja, domnişorule.

— Nu contează. Vom lupta!

— Bine, vom lupta.

— Îmi promiţi să mă ajuţi, Mărgărita?

— Sigur că da.

— Atunci vom învinge!

Şi plecă. Se duse în Alameda ca să-şi reîmprospăteze emoţiile cu priveliştea verdeţii, să audă cum îşi cântă păsările iubirea. Inima îi înverzea şi-n ea îi cântau, ca privighetorile, amintiri înaripate din copilărie.

Era, mai presus de toate, cerul amintirilor cu mama sa, revărsând peste toate celelalte amintiri o lumină înflăcărată şi dulce de iubire.

Pe tatăl său abia şi-l mai amintea; era o umbră mitică ce i se pierdea în cea mai distantă depărtare; era un nor însângerat de asfinţit, însângerat, pentru că, micuţ încă fiind, îl văzuse scăldat în sânge, în urma unei vome, şi cadaveric. Şi-n inimă îi răsuna, de la o atât de mare distanţă, acel: „fiule!" rostit de mama sa, fără a şti dacă-i fusese adresat tatălui muribund sau lui însuşi, lui Augusto, împietrit de neînţelegere în faţa misterului morţii.

Ceva mai târziu, mama sa, tremurând de nelinişte, îl strângea la piept şi, cu o litanie redusă la „fiul meu! fiul meu!", îl boteza cu lacrimi de foc. Plânsese şi el, ghemuindu-se lângă maică-sa şi necutezând să-şi întoarcă faţa sau să şi-o smulgă din întunericul blând al sânului ei fremătător, de teamă să nu dea de ochii devoratori ai lui Baubau.

Şi astfel se scurseră zile de plânset şi înnegurare, până când lacrimile se retraseră în adâncuri şi casa îşi risipi întunecimile.

Era o casă blândă şi călâie. Lumina intra printre florile albe brodate pe brizbizuri. Jilţurile, cu o intimitate de bunici copilăriţi de trecerea anilor, îşi deschideau braţele. Era tot acolo scrumiera cu scrumul de la ultima havană pe care-o isprăvise tatăl său. Şi, pe perete, portretul amândurora, al tatălui şi-al mamei, văduvă acum, făcut chiar în ziua când se căsătoriseră. El, înalt fiind, şedea, picior peste picior, lăsând să i se vadă limba ghetei, iar ea, scunduţă, în picioare, alături de el şi rezemându-şi mâna, o mână fină ce nu părea făcută să apuce, ci să se aşeze, ca o porumbiţă, pe umărul soţului ei.

Mama lui umbla prin casă fără să se-audă, ca o păsăruică, totdeauna în negru, cu un surâs, care nu era decât rămăşiţa lacrimilor din primele zile de văduvie, pe buze şi-n jurul ochilor scrutători. „Trebuie să trăiesc numai pentru tine – îi spunea ea nopţile, înainte de culcare –, Augusto". Şi el lua cu sine în visele nocturne un sărut umed încă de înlăcrimări.

Ca un somn dulce li se scurgea viaţa.

Seara, mama lui îi citea câte ceva, uneori viaţa unui sfânt, alteori un roman de Jules

Verne sau vreo poveste candidă şi simplă. Şi uneori şi râdea, cu un râs tăcut şi blând ce se înălţa deasupra lacrimilor din depărtare.

Intră apoi la liceu şi în fiecare seară mama repeta cu el lecţiile. Şi învăţa şi ea ca să repete cu el. Învăţă toate numele acelea stranii, din istoria universală, şi obişnuia să-i spună, surâzând: „Dar câte atrocităţi au putut face oamenii, Doamne Dumnezeule!" învăţă matematica, şi tocmai în domeniul acesta se remarcă cel mai mult blânda lui mamă. „Dacă mama ajunge să se consacre matematicii…" – îşi zicea Augusto. Şi îşi amintea interesul cu care urmărea rezolvarea unei ecuaţii de gradul al doilea. Învăţă psihologie, asta îi repugna cel mai mult. „Ce pasiune să complici lucrurile!" – obişnuia să spună atunci – Din istoria naturală nu-i plăceau poreclele acelea bizare puse animalelor şi plantelor. Fiziologia îi inspira groază, şi renunţă să mai repete lecţiile cu băiatul ei.

Simpla vedere a acelor planşe care înfăţişau inima sau plămânii dezveliţi îi readucea în minte moartea sângeroasă a bărbatului ei.

„Toate astea sunt foarte urâte, fiule – îi spunea ea –, să nu te faci medic. Cel mai bine e să nu ştii cum sunt lucrurile pe dinăuntru".

Când Augusto îşi luă bacalaureatul, îl îmbrăţişa şi, izbucnind în plâns, exclamă:

„De-ar fi trăit tatăl tău!…" îl puse apoi să îngenuncheze, fapt de care el, ditamai băieţoiul, se simţea ruşinat, şi-l ţinu aşa, în tăcere, cu ochii la scrumiera răposatului.

Şi veniră apoi studenţia, prieteniile din facultate şi melancolia bietei mame, văzând că fiul ei încerca să-şi ia zborul cu aripile lui.

„Eu, pentru tine, eu, pentru tine! – obişnuia să-i spună ea –, şi tu, pentru cine ştie care alta!… Aşa e lumea, băiatul mamei". În ziua când deveni licenţiat în drept şi se întoarse acasă, mama îi luă mâna şi i-o sărută într-un mod comic de grav, iar apoi, strângându-l în braţe, îi

şopti la ureche: „Să te binecuvânteze tatăl tău, fiule drag!”

Mama nu se culca niciodată înainte de-a se fi dus el la culcare şi-l lăsa în pat cu un sărut. N-a putut prin urmare niciodată să-şi petreacă noaptea în altă parte. Şi prima persoană pe care o zărea la trezire era mama.

Şi la masă, din ce nu mânca el, nu mânca nici dânsa.

Ieşeau deseori împreună la plimbare şi mergeau aşa, tăcuţi, sub bolta cerului, ea gândindu-se la răposatul ei, iar el gândind la ce apuca să-i treacă mai întâi pe sub ochi. Şi ea îi spunea tot aceleaşi lucruri, lucruri de toate zilele, foarte vechi şi mereu noi. Multe dintre ele începeau aşa: „Când ai să te însori…”

Ori de câte ori li se ivea în drum câte o fată frumoasă sau măcar drăguţă, maică-sa îl privea pe Antonio cu coada ochiului.

Şi veni moartea, moartea aceea lentă, gravă şi blândă, nedureroasă, care intrase în vârful picioarelor şi fără zgomot, ca o pasăre exotică, şi-o luă cu sine într-un zbor lent, într-o după-amiază de toamnă. Muri cu mâna în mâna fiului ei, cu ochii în ochii lui. Augusto simţi cum i se răcea mâna, simţi cum ochii îi încremeneau, îşi eliberă mâna după ce depuse pe răceala ei un sărut cald şi închise ochii. Căzu în genunchi lângă pat şi rememora acolo istoria acelor ani uniformi.

Şi-acum se afla aici, în Alameda, sub ciripitul păsărilor, gândindu-se la Eugenia. Şi

Eugenia avea un logodnic. „De un lucru mă tem, copile drag – obişnuia să-i spună maică-sa –, şi anume când ai să te întâlneşti cu primul spin în drumul vieţii tale”. De-ar fi fost aici ea, făcând ca din spinul acesta dintâi să înflorească un trandafir!

„Dac-ar trăi mama, ar găsi o soluţie în situaţia asta – îşi spuse Augusto –, care, la urma urmelor, nu e mai dificilă decât o ecuaţie de gradul al doilea. Şi nu e, în fond, altceva decât o ecuaţie de gradul al doilea”.

Nişte gemete slabe, ca ale unui biet animal, îi întrerupseră solilocviul. Iscodi cu privirea şi descoperi în cele din urmă, în verdeaţa unui desiş, un sărman căţeluş ce părea a-şi căuta drumul pe pământul acesta. „Sărmănuţui de el! – îşi spuse – L-au părăsit, abia fătat, ca să moară; le-a lipsit curajul să-l omoare”. Şi-l ridică de jos.

Jivinuţa căuta ţâţa maică-sii. Augusto se ridică şi se întoarse acasă gândind: „Când va afla Eugenia, va fi o lovitură puternică pentru rivalul meu! Ce drag îi va fi animăluţul ăsta.

Şi e drăguţ, tare drăguţ. Bietul de el, cum îmi mai linge mâna!…”

— Adu lapte, Domingo, adu-l repede – îi porunci valetului de îndată ce acesta îi deschise uşa.

— Ce v-a venit să cumpăraţi acum şi-un câine, domnişorule?

— Nu l-am cumpărat, Domingo; câinele ăsta nu-i sclav, ci e liber; l-am găsit.

— A, vasăzică e de pripas.

— Toţi suntem de pripas, Domingo. Adu laptele.

Îi aduse lapte şi un mic burete ca să-i înlesnească suptul. Apoi Antonio ceru să i se aducă un biberon pentru căţeluş, pentru Orfeu, căci aşa îl boteză, nimeni nu ştie de ce, şi el cu atât mai puţin.

Şi de atunci încolo Orfeu deveni confidentul solilocviilor, cel care-i primi secretele iubirii pentru Eugenia.

„Vezi, Orfeule, îi spune el tăcut – trebuie să luptăm. Ce mă sfătuieşti să fac? Dacă te-ar fi cunoscut mama… Dar stai, ai să vezi când o să dormi în poala Eugeniei, sub mâna ei caldă şi dulce. Şi-acum ce ne rămâne de făcut.

Orfeule?”

Prânzul din ziua aceea fu melancolic, plimbarea melancolică, melancolică partida de şah şi melancolic somnul de peste noapte.

VI

„Trebuie să iau o hotărâre – îşi spunea

Augusto, plimbându-se prin faţa casei cu numărul 58 de pe bulevardul Alameda lucrurile nu mai pot continua aşa”.

În clipa aceea se deschise unul din balcoanele de la etajul al doilea, unde locuia Eugenia, şi se ivi o doamnă uscăţivă şi căruntă cu o colivie în mână. Se pregătea să scoată canarul la soare. Dar când s-o atârne, cuiul se dislocă şi colivia se prăbuşi. Doamna scoase un strigăt de disperare: „Vai, Pichin al meu!” Augusto se repezi să recupereze colivia. Bietul canar zburătăcea înspăimântat înăuntru.

Augusto urcă în imobil, cu canarul agitându-se în colivie şi cu inima în dinţi. Doamna îl aştepta.

— Oh, vă mulţumesc, vă mulţumesc, domnule!

— N-aveţi pentru ce, doamnă.

— Pichin, dragule, Pichinito! Hai, linişteşte-te! Nu vreţi să poftiţi înăuntru, domnule?

— Cu multă plăcere, doamnă.

Şi Augusto intră.

Doamna îl conduse în salon şi, după ce-i spuse: „Aşteptaţi puţin, mă duc să-l pun la loc pe Pichin al meu", îl lăsă singur.

În acel moment intră în salon un domn bătrân, unchiul Eugeniei, fără doar şi poate.

Purta ochelari fumurii şi un fes pe cap. Se apropie de Augusto şi, luând loc lângă el, îi adresă aceste cuvinte:

— (Aici o frază în esperanto care vrea să însemne: Nu credeţi şi dumneavoastră, ca şi mine, că pacea universală se va instaura curând mulţumită limbii esperanto?)

Lui Augusto îi veni să-şi ia tălpăşiţa, dar dragostea pentru Eugenia îl reţinu. Celălalt continuă să vorbească, tot în esperanto.

În sfârşit, Augusto se hotărî.

— Nu-nţeleg nicio vorbă din ce spuneţi, domnule.

— Cu siguranţă vă vorbea în jargonul ăla blestemat pe care ei îl numesc esperanto – zise mătuşa care tocmai intra. Şi adăugă, adresându-i-se soţului ei Fermín, dânsul e domnul cu canarul.

— Stai, nu te-nţeleg mai mult decât tu pe mine când îţi vorbesc în esperanto – îi răspunse soţul.

— Domnul de faţă l-a luat de pe jos pe bietul meu Pichin, care-a căzut pe stradă, şi-a avut bunătatea să mi-l aducă. Şi dumneavoastră – adăugă ea întorcându-se către

Augusto –, cine sunteţi?…

— Doamnă, sunt Augusto Pérez, fiul răposatei văduve a lui Pérez Rovira, pe care s-ar putea să o fi cunoscut.

— Fiul doñei Soledad?

— Chiar aşa, al doñei Soledad.

— Cum să nu, am cunoscut-o bine pe admirabila doamnă. A fost o văduvă şi-o mamă exemplară. Felicitările mele.

— Mă felicit şi eu că datorez fericitului accident al căderii canarului posibilitatea de a face cunoştinţă cu dumneavoastră.

— Fericit! Numiţi fericit un accident ca acela?

— Pentru mine, da.

— Mulţumesc, domnule – zise don Fermín, adăugând – Oamenii şi toate ale lor sunt conduşi de legi enigmatice, pe care omul le poate totuşi întrezări. Eu, dragă domnule, am ideile mele despre mai toate lucrurile…

— Taci din gură, omule, cu refrenul tău – exclamă mătuşa – Şi cum de-aţi putut sări atât de iute în ajutorul lui Pichin al meu?

— Voi fi sincer, doamnă; îmi voi deschide sufletul faţă de dumneavoastră. Adevărul e că dădeam târcoale casei.

— Casei noastre?

— Da, doamnă. Aveţi o nepoată încântătoare.

— Gata, domnule. Da, înţeleg, înţeleg fericitul accident. Şi înţeleg că există canari providenţiali.

— Cine cunoaşte drumurile Providenţei? – zise don Fermín.

— Eu le cunosc, omule, eu – exclamă soţia sa; şi, adresându-i-se lui Augusto – Uşile casei noastre vă sunt deschise… Cum altfel!?

Fiului doñei Soledad… Aşa să fie, şi-o să mă ajutaţi să-i scot fetiţei ăsteia o toană pe care şi-a vârât-o-n cap…

— Şi libertatea? – insinua don Fermín.

— Taci, omule, vezi-ţi de anarhismul tău.

— Anarhism? – exclamă Augusto.

Chipul lui don Fermín străluci de satisfacţie şi, cu cel mai blând glas posibil, adăugă:

— Da, domnule dragă, sunt anarhist, anarhist mistic, dar în teorie, să fim bine înţeleşi, în teorie. Nu te teme, prietene – şi zicând acestea, îi puse amabil mâna pe genunchi –, nu arunc bombe. Anarhismul meu e pur spiritual. Pentru că eu, prietene dragă, am ideile mele despre aproape orice…

— Şi dumneavoastră nu sunteţi tot anarhistă? – o întrebă Augusto pe mătuşă, ca să zică ceva.

— Eu? E o absurditate ca nimeni să nu comande. Dacă nimeni nu comandă, cine o să asculte? Dumneata nu pricepi că aşa ceva e cu neputinţă?

— Puţin credincioşilor, care ziceţi că e cu neputinţă… – începu don Fermín.

Şi mătuşa, întrerupându-l:

— Foarte bine, dragă domnule don Augusto, ne-am înţeles. Mi se pare că eşti o persoană de foarte bună calitate, bine educat, de familie bună, cu un venit mai mult decât sigur…

Gata, gata, de azi înainte dumneata eşti candidatul meu.

— Prea onorat, doamnă…

— Da, trebuie să-i băgăm minţile în cap fetişcanei ăsteia. Nu e rea, ştii dumneata, dar capricioasă… Ce mai, a fost atât de răsfăţată!… Când s-a întâmplat catastrofa aia cu fratele meu…

— Catastrofa? – întrebă Augusto.

— Da, şi cum povestea e cunoscută de toată lumea, n-am de ce să ţi-o ascund. Tatăl

Eugeniei s-a sinucis după o operaţie bursieră total nefericită şi a lăsat-o aproape în mizerie.

I-a rămas o casă, grevată însă de-o ipotecă pe care i se duc toate veniturile. Şi biata fată se îndârjeşte să economisească din munca ei ca să strângă bani pentru răscumpărarea ipotecii.

Imaginează-ţi, nici dac-ar da lecţii de pian şaizeci de ani la rând!

Augusto concepu pe loc un plan generos şi eroic.

— Fata nu e rea – continuă mătuşa –, dar nu-i chip s-o înţelegi.

— Dacă aţi învăţa esperanto… – începu don Fermín.

— Dă-ne pace cu limbile tale universale.

După ce nu ne-nţelegem nici în ale noastre, vii tu cu alta…

— Nu credeţi însă, doamnă – o întrebă

Augusto –, că ar fi bine să existe doar o singură limbă?

— Aşa, aşa! – exclamă entuziasmat don

Fermín.

— Da, domnule – zise mătuşa cu fermitate o singură limbă, castiliana, şi cel mult asturiana1 ca să vorbim cu servitorii, care nu sunt raţionali.

Mătuşa Eugeniei era asturiana şi avea o servitoare, tot asturiana, pe care o muştruluia în dialect.

— Acum, dacă-i vorba de teorie – adăugă ea –, nu mi se pare o idee rea să existe o singură limbă. Pentru că bărbatul ăsta al meu, în teorie, e adversar până şi al căsătoriei.

— Doamnă, domnule – zise Antonio ridicându-se –, poate deranjez…

— Dumneata nu ne deranjezi niciodată, domnule – îi răspunse mătuşa –, rămânem înţeleşi să mai vii pe la noi. Ştii doar, eşti candidatul meu.

Când să plece, don Fermân se apropie o clipă de el şi-i spuse la ureche: „Nu te gândi la asta!” „De ce nu?” – îl întrebă Augusto.

„Presentimente, domnule, presentimente…”

Luându-şi rămas-bun, ultimele cuvinte ale mătuşii fură: „Ştii doar, eşti candidatul meu”.

Când Eugenia se întoarse acasă, primele cuvinte ale mătuşii ei, când o văzu, fură:

Note:

1. În text: *bable* (< rădăcina onomatopeică *babl*.

„Vorbire confuză şi bâlbâită"), varietate dialectală a asturoleonezei, limbă romanică indo-europeană care s-a vorbit în Asturias şi León şi care subzistă şi azi în unele zone asturiene, leoneze şi cantabrice, în nordul Spaniei. De aici se recrutau majoritatea servitorilor.

— Ştii, Eugenia, cine a fost aici? Don

Augusto Pérez.

— Augusto Părez… Augusto P6 rez… Ah, da! Şi cine l-a adus?

— Pichin, canarul meu.

— Şi de ce-a venit?

— Ce mai întrebare! După tine.

— După mine şi adus de canar? Zău, nu înţeleg. Mai bine-ai vorbi în esperanto, ca unchiul Fermín.

— El vine după tine şi e un tânăr deloc urât, elegant, bine educat, fin şi mai ales bogat, fetiţo, mai ales bogat…

— Să-i fie de bine cu bogăţia lui; eu, dacă muncesc, n-o fac ca să mă vând.

— Dar cine-a spus să te vinzi, arţăgoaso?

— Bine, bine, mătuşă, hai să lăsăm glumele.

— Ai să-l vezi, fetiţo, ai să-l vezi şi-o să-ţi schimbi părerile.

— Cât despre asta…

— Nimeni nu poate spune din apa asta n-am să beau.

— Misterioase sunt căile Providenţei! – exclamă don Fermín – Dumnezeu …

— Păi bine, bărbate – îi replică nevasta –, ce-are-a face Dumnezeu cu anarhismul? Ţi-am mai spus-o de-o mie de ori. Dacă nimeni nu trebuie să comande, cum vine treaba cu

Dumnezeu?

— Anarhismul meu, nevastă, m-ai auzit spunând-o tot de-o mie de ori, e mistic, e un anarhism mistic. Dumnezeu nu porunceşte aşa cum poruncesc oamenii. Dumnezeu e tot anarhist. Dumnezeu nu porunceşte, ci…

— Ascultă, nu-i aşa?

— Tu ai spus-o, nevastă, tu ai spus-o.

Dumnezeu însuşi te-a luminat. Vino-ncoace!

O cuprinse pe nevastă-sa, îi privi fruntea, sună asupra ei, asupra unor bucle de păr alb, şi adăugă:

— Te-a inspirat. El însuşi. Da. Dumnezeu ascultă… ascultă…

— Da, în teorie, nu-i aşa? Şi tu, Eugenita, lasă-te de prostii, îţi iese-n cale o mare partidă.

— Şi eu sunt anarhistă, mătuşă, dar nu ca unchiul Fermín, nu mistică.

— Bine, o să vedem! – puse punct mătuşa.

VII

„Ah, Orfeule! – zicea odată ajuns acasă

Augusto, dându-i lapte căţelului – Vai, Orfeule!

Am făcut pasul cel mare, pasul decisiv: am intrat în căminul ei, am intrat în sanctuar.

Ştii ce-nseamnă să faci un pas decisiv? Vânturile sorţii ne împing şi toţi paşii noştri sunt decisivi. Ai noştri? Oare paşii aceia sunt ai noştri? Mergem printr-o pădure încâlcită şi sălbatică, Orfeule, fără poteci. Poteca ne-o croim noi cu picioarele, păşind la noroc. Unii cred că merg după o stea; eu cred că merg după o stea dublă, geamănă. Şi steaua aceea nu e decât proiecţia cărării din cer, proiecţia hazardului.

Un pas decisiv! Şi ia spune-mi, Orfeule, în virtutea cărei necesităţi există Dumnezeu, sau lumea, sau orice altceva? De ce trebuie să existe ceva? Nu ţi se pare că ideea necesităţii nu e decât forma supremă pe care o îmbracă hazardul în mintea noastră?

De unde-a apărut Eugenia? Este o creaţie a mea sau eu sunt o creaţie a ei? Sau amândoi ne suntem creaţii mutuale, ea a mea, eu a ei?

Nu e oare totul o creaţie a fiecărui lucru şi fiecare lucru o creaţie a totului? Şi ce înseamnă creaţie? Ce eşti tu, Orfeule? Ce sunt eu?

Deseori mi s-a întâmplat să gândesc.

Orfeule, că eu nu exist, şi mergeam pe stradă crezând că ceilalţi nu mă văd. Şi-n alte daţi mi-am închipuit că nu mă vedeau aşa cum mă vedeam eu şi că în timp ce eu credeam că merg cum se cuvine, cu toată cuviinţa, făceam, fără s-o ştiu, pe măscăriciul, iar ceilalţi râdeau şi-şi băteau joc de mine. Oare nu ţi s-a întâmplat asta şi ţie, Orfeule? Deşi nu, pentru că tu eşti încă micuţ şi nu ai experienţa vieţii. Şi-n plus eşti câine.

Dar ia spune-mi, Orfeule, vouă, câinilor, nu vi s-a întâmplat vreodată să vă credeţi oameni, aşa cum au existat oameni care s-au crezut câini?

Ce viaţă, Orfeule, ce viaţă, mai ales după ce-a murit mama! Fiecare ceas vine împins de ceasurile care l-au precedat; n-am

cunoscut viitorul. Şi acum, când încep să-l întrezăresc, mi se pare că o să mi se transforme în trecut.

Eugenia e aproape o amintire pentru mine.

Zilele astea care trec… ziua asta, ziua asta eternă care trece… lunecând în ceaţa plictisului. Azi ca ieri, mâine ca azi. Uită-te.

Orfeule, uită-te la cenuşa pe care a lăsat-o tata în scrumiera aia…

Asta e revelaţia eternităţii, Orfeule, a teribilei eternităţi. Când omul rămâne singur şi închide ochii la viitor, la reverie, i se revelează abisul înspăimântător al eternităţii. Eternitatea nu este viitor. Când murim, moartea ne sileşte să ne-ntoarcem cu o sută optzeci de grade pe orbita noastră şi să o pornim îndărăt, spre trecut, spre ceea ce a fost. Şi aşa, la nesfârşit, depănându-ne sculul destinului, destrămând tot infinitul pe care ni l-a plăsmuit o eternitate, păşind în nimic, fără a ajunge niciodată la el, căci el nici n-a existat vreodată.

Pe sub acest curent al existenţei noastre, în interiorul lui, există alt curent în sens opus:

aici ne deplasăm dinspre ieri spre mâine, dincolo mergem dinspre mâine spre ieri. Se ţese şi se destese în acelaşi timp. Şi din când în când ne ajung adieri, aburi şi chiar zvonuri misterioase din acea lume diferită, din acel interior al lumii noastre. Măruntaiele istoriei sunt o contraistorie, sunt un proces invers pe care-l urmează. Fluviul subteran curge dinspre mare către izvor.

Îmi strălucesc şi-acum pe cerul singurătăţii mele cei doi ochi ai Eugeniei. Îmi strălucesc cu scăpărarea lacrimilor mamei. Şi mă fac să cred că exist, dulce iluzie! *Amo ergo sum*! *1*

Dragostea asta, Orfeule, e ca ploaia binefăcătoare în care se destramă şi se materializează ceaţa existenţei. Graţie dragostei îmi simt sufletul tangibil, îl ating. Începe să mă doară sufletul în miezul lui, graţie iubirii, Orfeule.

Şi sufletul însuşi ce alta e oare decât durere întrupată?

Note:

1. Lat.: „Iubesc, deci exist”.

Zilele vin şi zilele trec, iar dragostea rămâne.

Acolo, înăuntru, foarte adânc, în rărunchii lucrurilor, curentul lumii acesteia şi curentul opus al lumii celeilalte se ating şi se freacă, şi din această atingere şi frecare vine cea mai tristă şi mai dulce dintre dureri: aceea de a trăi.

Iată, Orfeule, iţele, iată urzeala, iată cum se perindă într-un

du-te-vino bătătura cu suveica, iată cum joacă tălpiţele; ci spune-mi, unde-i sulul pe care se învălătuceşte pânza existenţei noastre, unde?"

Cum Orfeu nu văzuse niciodată un război de ţesut, îi era foarte greu să-l înţeleagă pe stăpânul său. Privindu-l însă în ochi pe când vorbea, îi ghicea simţământul.

VIII

Augusto tremura şi scaunul pe care şedea i se părea o bancă de tortură; îl invada o pornire violentă să se ridice de pe el, să se plimbe prin salon, să pălmuiască aerul din jur, să ţipe, să facă trăsnăi ca la circ, să uite că există. Nici doña Ermelinda, mătuşa

Eugeniei, nici don Fermín, soţul ei, anarhistul teoretic şi mistic, nu izbuteau să-l aducă la realitate.

— Zău, don Augusto – zicea dona

Ermelinda –, eu cred că cel mai bine ar fi să aştepţi, nu mai poate fi mult până la venirea ei; o chem, vă vedeţi şi vă cunoaşteţi, şi gata primul pas. Toate relaţiile de felul ăsta trebuie să înceapă prin a face cunoştinţă, nu-i aşa?

— Într-adevăr, doamnă – zise el, vorbind parcă de pe altă lume –, primul pas e să te vezi şi să faci cunoştinţă…

— Şi cred că de îndată ce te va cunoaşte, nu-i aşa… lucrurile sunt limpezi!

— Nu chiar atât de limpezi – se împotrivi don Fermín – Drumurile Providenţei sunt întotdeauna misterioase… Cât despre faptul că, spre a te căsători, ar fi neapărat necesar sau măcar nimerit să te cunoşti dinainte, nu sunt de acord… nu, nu sunt de acord… Singura cunoaştere eficace este cunoaşterea *post nuptias*. Da, aşa cum ai auzit, draga mea soţie, ceea ce înseamnă a cunoaşte în limbajul biblic. Şi crede-mă, nu există altă cunoaştere mai suculentă şi mai esenţială decât aceea, cunoaşterea penetrantă.

— Taci, omule, taci; nu mai bate câmpii.

— Cunoaşterea, Ermelinda…

Se auzi soneria de la intrare.

— Ea e! – exclamă unchiul cu vocea încărcată de mister.

Augusto simţi un val de foc urcând din podea şi pierzându-se, după ce-i trecea prin cap, sus, deasupra lui. Inima începu să-i aplice lovituri ca de ciocan în piept.

Se auzi deschizându-se uşa şi apoi un zgomot de paşi iuţi şi egali, ritmici. Şi Augusto simţi, fără a şti cum anume, că în sinea lui se

reînstăpânea calmul.

— Mă duc s-o chem – zise don Fermín, dând să se ridice.

— Nu, sub niciun motiv! – exclamă dona

Ermelinda şi strigă.

Şi apoi servitoarei care se înfăţişase:

— Spune-i domnişoarei Eugenia să vină!

Urmă o clipă de linişte. Tustrei, complici parcă, tăceau. Şi Augusto îşi spunea: „Am să-i pot oare face faţă? N-o să mă fac roşu ca un mac sau alb ca un crin atunci când ochii ei au să umple golul uşii? N-o să-mi explodeze oare inima în piept?”

Se auzi un freamăt uşor, ca de porumbiţă care-şi ia zborul, un ah! scurt şi sec, şi ochii

Eugeniei, pe un chip plin de prospeţimea vieţii şi pe un trup ce nu părea să apese deloc podeaua, dăruiră scenei o nouă şi misterioasă lumină spirituală. Şi Augusto se simţi liniştit, enorm de liniştit, pironit pe scaun de parcă ar fi crescut ca o plantă din el, ca un ce vegetal, uitându-şi de sine, absorbit în misterioasa lumină spirituală ce iradia din ochii aceia. Şi numai când auzi că doña Ermelinda începea să-i spună nepoatei sale: „Iată-l pe prietenul nostru don Augusto Părez…” îşi veni în fire şi se ridică în picioare, încercând să zâmbească.

— Iată-l pe prietenul nostru don Augusto

Pârez, care doreşte să te cunoască…

— Cel cu canarul? – întrebă Eugenia.

— Da, cel cu canarul, domnişoară – răspunse Augusto, apropiindu-se de ea şi întinzându-i mâna. Şi gândi: „O să mă frigă cu mâna ei!”

Dar n-a fost aşa. O mână albă şi rece, albă ca zăpada şi ca zăpada de rece, i-o atinse pe-a lui. Şi Augusto simţi că prin întreaga-i fiinţă se revărsa parcă un fluid de seninătate.

Eugenia luă loc.

— Şi domnul acesta… – începu pianista.

„Domnul acesta… domnul acesta… – gândi fulgerător Augusto –, domnul acesta! Să-mi zică domn? E de rău augur!”

— Domnul acesta, fata mea, care, printr-o întâmplare fericită…

— Da, cea cu canarul.

— Misterioase sunt căile Providenţei! – dădu anarhistul sentinţa.

— Domnul acesta, ziceam – adăugă mătuşa –, care printr-o

întâmplare fericită a făcut cunoştinţă cu noi şi este fiul unei doamne pe care am cunoscut-o niţel şi am respectat-o mult; domnul acesta, dat fiind că e deja prieten al casei, a dorit să te cunoască.

Eugenia.

— Şi să vă admire! – adăugă Augusto.

— Să mă admiraţi?

— Da, ca pianistă!

— Ei, lăsaţi!

— Cunosc, domnişoară, marea dumneavoastră iubire pentru artă…

— Pentru artă? Pentru care, pentru muzică?

— Evident!

— Păi vă-nşelaţi, don Augusto!

„Don Augusto! Don Augusto! – gândi acesta – Don…! Tot de rău augur e şi acest *don9* aproape la fel de rău ca şi *domnule*!" Iar apoi, cu glas tare:

— Ce, nu vă place muzica?

— Câtuşi de puţin, vă asigur.

„Liduvina are dreptate – gândi Augusto

fata asta, după ce se va mărita şi dacă bărbatul o va putea întreţine, nici nu va mai atinge clapele pianului". Şi apoi, cu glas tare:

— Cum vă merge vorba că sunteţi o excelentă profesoară…

— Mă străduiesc să-mi fac cât mai bine cu putinţă datoria profesională şi, dat fiind că trebuie să-mi câştig pâinea…

— Treaba cu obligaţia de a-ţi câştiga pâinea… – dădu să spună don Fermín.

— Bine, destul – Îi întrerupse mătuşa – domnul Augusto e la curent cu toate…

— Cu toate? Cu toate ce? – întrebă Eugenia pe un ton aspru şi schiţând foarte uşor gestul de a se ridica.

— Da, cu povestea ipotecii…

— Cum? – exclamă nepoata sărind în picioare Da' ce-i asta, ce-nseamnă toate astea, ce rost are vizita asta?

— Ţi-am mai spus, nepoată, că domnul acesta doreşte să te cunoască… Şi nu te-aprinde-aşa…

— Dar sunt lucruri…

— Scuzaţi-o pe doamna mătuşă a dumneavoastră, domnişoară – o imploră şi Augusto.

Indicându-se la rându-i în picioare, şi la fel făcură şi unchiul şi mătuşa dar nu a fost altceva… Cât despre chestiunea ipotecii şi despre abnegaţia şi pasiunea dumneavoastră pentru muncă, eu unul n-am făcut nimic ca să-i smulg doamnei mătuşa dumneavoastră informaţii atât de interesante; eu…

— Da, dumneavoastră v-aţi mărginit să aduceţi canarul la câteva zile după ce mi-aţi adresat o scrisoare…

— Într-adevăr, nu neg.

— Ei bine, domnule, răspunsul la scrisoarea aceea vi-l voi da când voi socoti eu mai nimerit şi fără ca nimeni să mă constrângă. Şi acum e mai bine să mă retrag.

— Bine, foarte bine! – exclamă don

Fermín – Iată, asta înseamnă integritate şi libertate! Iată femeia viitorului. Femei de felul ei trebuie să le câştigi cu forţa, prietene

Părez, cu forţa!

— Domnişoară! – o imploră Augusto, apropiindu-se de ea.

— Aveţi dreptate – zise Eugenia, întinzându-i de bun-rămas mâna, la fel de albă şi la fel de rece ca zăpada cum fusese şi prima oară.

Când îi întoarse spatele ca să iasă şi când ochii aceia, izvoare de misterioasă lumină spirituală, se pregăteau să dispară, Augusto simţi că valul de foc îi străbătea corpul, inima îi bătea ca un ciocan în piept şi capul stătea parcă să-i explodeze.

— Vă e rău? – îl întrebă don Fermín.

— Ce fătucă, ce fătucă! – exclama dona

Ermelinda.

— Admirabilă! maiestuoasă! Eroică! Ce femeie! O femeie dintr-o bucată! – zicea

Augusto.

— Asta e şi părerea mea – adăugă unchiul.

— Scuze, don Augusto – tot repeta mătuşa –, scuze; fătuca asta e un mic arici, cine-ar fi crezut-o?!…

— Da’ de unde, sunt încântat, doamnă, încântat! Da, independenţa asta viguroasă de caracter e tocmai ceea ce pe mine, care n-o am, mă entuziasmează cel mai mult! Da, ea, ea, ea, şi nu alta este femeia de care am nevoie!

— Da, domnule Pérez – declamă anarhistul –, asta e femeia viitorului!

— Şi eu? – protestă doña Ermelinda.

— Tu? A trecutului! Asta e, repet, femeia viitorului. Evident, nu degeaba m-a auzit disertând zi de zi despre societatea viitoare şi femeia de mâine; nu degeaba i-am băgat în cap doctrinele emancipatoare ale anarhismului… fără bombe!

— Păi eu una cred – zise mătuşa indispusă – că fetiţa asta e în stare să arunce şi bombe!

— Şi chiar şi-aşa de-ar fi… – insinua

Augusto.

— Asta nu! Asta nu! – zise unchiul.

— Şi ce dacă?

— Don Augusto! Don Augusto!

— Eu cred – adăugă mătuşa – că nu trebuie să renunţi la intenţiile dumitale din pricina celor petrecute…

— Evident că nu! Aşa e cu atât mai meritoriu.

— La atac deci! Şi ai reţinut că suntem de partea dumitale şi poţi veni la noi acasă de câte ori vrei, indiferent dacă e sau nu pe placul Eugeniei.

— Nevastă, dar ea n-a precizat că-i displac vizitele lui don Augusto!… Trebuie s-o câştigi cu forţa, prietene, cu forţa! Ai s-o cunoşti mai bine şi-ai să vezi ce hram poartă. E o femeie dintr-o bucată, don Augusto, şi trebuie s-o cucereşti cu forţa. N-ai vrea s-o cunoşti?

— Da, dar…

— Înţeleg, înţeleg. La luptă, dar, prietene dragă!

— Sigur, sigur, şi-acum rămâneţi cu bine!

Don Fermín îl luă la o parte pe Augusto ca să-i spună:

— Uitasem să-ţi spun că, dacă-i scrii

Eugeniei, să-i scrii numele cu *j*, nu cu *ge*.

Eujenia, şi del Arko, cu *k*: Eujenia Domingo del Arko.

— De ce?

— Pentru că în aşteptarea zilei fericite când esperanto va fi unica limbă, una singură pentru toată omenirea, trebuie să scriem castiliana cu ortografie fonetică. Gata cu ce-urile! Să declarăm război ce-ului! Za, *ze*, *zi*, *zo*, *zu* cu z, şi *ka*, *ke*, *ki*, *ko*, *ku* cu *kapa*. Afară cu *h*-urile!

üT-ul este absurdul, reacţiunea, autoritatea.

Evul Mediu, regresul. Război ¿i-ului!

— Va să zică sunteţi şi fonetist.

— „Şi”? De ce „şi”?

— Păi şi anarhist, şi esperantist…

— E totuna, domnule. Anarhism, spiritism, vegetarianism, fonetism… e totuna! Război autorităţii, război dezbinării limbilor, război materiei ordinare şi morţii, război cărnii, război

I-ului! Cu bine!

După ce-şi luă rămas-bun, Augusto ieşi pe stradă uşurat parcă de o mare povară şi aproape vesel. Nu-şi imaginase niciodată ce avea să-i treacă prin minte. Felul cum i se prezentase Eugenia prima dată când se văzuseră în linişte şi de aproape şi când îşi vorbiseră, departe de a-l îndurera, îl înflăcăra şi mai mult şi-l însufleţea. Lumea i se părea mai mare, aerul mai pur şi cerul mai albastru.

Era ca şi cum ar fi respirat pentru prima oară. În străfundul urechilor îi răsuna vorba mamei sale: „Însoară-te!" Aproape toate femeile care-i ieşeau în drum pe stradă i se păreau bine făcute, multe foarte frumoase şi niciuna urâtă. S-ar fi zis că lumea începea să fie scăldată pentru el într-o o nouă lumină misterioasă dinspre două mari stele invizibile ce străluceau dincolo de albastrul cerului, dincolo de bolta lui aparentă. Începea să cunoască lumea. Şi fără a-şi da seama cum anume, începu să cugete la izvorul profund al confuziei vulgare dintre păcatul trupesc şi căderea primilor noştri părinţi deoarece gustaseră din fructul pomului cunoştinţei binelui şi-a răului.

Şi medita la doctrina lui don Fermân despre originea cunoaşterii.

Ajunse acasă şi, când Orfeu îi ieşi în întâmpinare, îl luă în braţe, îl mângâie şi-i spuse:

zi începem o nouă viaţă, Orfeule. Nu simţi că lumea e mai mare, aerul mai pur şi mai albastru cerul? Ah, când ai s-o vezi, Orfeule, când ai s-o cunoşti!… Atunci ai să simţi durerea de nu fi decât câine la fel cum eu o simt pe-aceea de-a nu fi decât om. Şi spune-mi.

Orfeule, cum ai putea cunoaşte dacă nu păcătuieşti, dacă cunoaşterea ta nu e păcat?

Cunoaşterea care nu e păcat nu e cunoaştere ca atare, nu e raţională".

Când îi servi masa, credincioasa lui

Liduvina îl privi cu insistenţă.

— La ce te uiţi? – întrebă Augusto.

— Mi se pare că s-a petrecut o schimbare.

— De unde scoţi asta?

— Domnişorul are altă faţă.

— Crezi?

— Fireşte. Ei, se aranjează treaba cu pianista?

— Liduvina! Liduvina!

— Aveţi dreptate, domnişorule, dar mă interesează atât de mult fericirea dumneavoastră!

— Cine ştie ce-i asta?…

— E-adevărat.

Şi cei doi priviră în jos, ca şi cum secretul fericirii s-ar fi găsit sub podea.

IX

A doua zi după cele petrecute, Eugenia stătea de vorbă cu un tânăr în odăiţa unei locuinţe de portar, în timp ce portăreasa ieşise discret să se răcorească în poarta casei.

— Trebuie să termini cu asta, Mauricio – zicea Eugenia aşa nu mai putem continua, mai ales după ce-am să-ţi spun ce s-a întâmplat ieri.

— Păi nu zici – spuse numitul Mauricio – că pretendentul ăsta e un biet nătărău cu capul în nori?

— Da, dar are bani şi mătuşă-mea n-o să-mi dea pace. Şi adevărul e că nu-mi place să-i fac nimănui figuri urâte, dar nici nu vreau să fiu sâcâită de nimeni.

— Fă-i vânt!

— De unde? Din casa unchiului şi-a mătuşii mele? Şi dacă ei nu-s de acord?

— Nu-i da atenţie.

— Nu-i dau şi nici n-am de gând să-i dau, dar mă tem că nefericitul ăsta o să se-apuce să vină în vizită ori de câte ori o să fiu acasă.

Înţelegi, nu se pune problema să mă-nchid la mine-n cameră şi să refuz să fiu văzută, pentru ca el, fără să-mi ceară consimţământul, s-o facă pe martirul mut.

— Lasă-l s-o facă.

— Nu; nu pot suporta cerşetorii de niciun fel, şi cu atât mai puţin pe cei care cer de pomană din ochi. Şi dac-ai vedea ce priviri îmi aruncă!

— Te înduioşează?

— Mă scoate din sărite. De fapt, de ce să nu-ţi spun? Da,

mă-nduioşează.

— Şi ţi-e frică?

— Măi, nu fi prost! Nu mă tem de nimic.

Pentru mine nu exişti decât tu.

— Da, ştiam! – zise plin de convingere

Mauricio şi, punându-şi o mână pe genunchiul

Eugeniei, o lăsă acolo.

— Trebuie să te hotărăşti, Mauricio.

— La ce, scumpete, la ce?

— Cum adică la ce, omule, cum adică la ce? Să ne căsătorim odată!

— Şi din ce-o să trăim?

— Din munca mea, până o să-ţi găseşti şi tu ceva.

— Din munca ta?

— Da, din muzica aia oribilă!

— Din munca ta? Asta nu! Niciodată, niciodată, niciodată! Orice, dar nu să trăiesc din munca ta. Am să-mi caut, am să continui să-mi caut, şi între timp, mai aşteptăm…

— Aşteptăm… aşteptăm… şi uite-aşa trec anii! – exclamă Eugenia, izbind în duşumea cu piciorul deasupra căruia se afla genunchiul unde Mauricio îşi lăsase mâna să i se odihnească.

Şi el, simţindu-şi mâna zgâlţâită, o desprinse de locul unde o aşezase, dar ca să-şi pună braţul pe grumazul ei şi să le dea de lucru degetelor cu unul din pandantivele iubitei sale. Eugenia îl lăsă.

— Uite, Eugenia, ca să te amuzi şi dacă ţii neapărat, poţi să-i faci ochi dulci nătărăului.

— Mauricio!

— Ai dreptate; nu te supăra, scumpetea mea! – şi, strângându-şi braţul, îşi apropie capul de cel al Eugeniei, îi căută buzele cu ale lui, împreunându-şi-le, cu ochii închişi, într-un sărut umed, tăcut şi lung.

— Mauricio!

Şi-l sărută pe ochi.

— Nu mai putem continua aşa, Mauricio!

— Cum? Păi e ceva mai bun decât asta?

Crezi c-o să ne fie vreodată mai bine?

—! ţi spun, Mauricio, aşa nu mai putem continua. Trebuie să-ţi cauţi de lucru. Urăsc muzica.

Biata de ea simţea în chip obscur, fără a-şi da seama limpede, că

muzica este o pregătire eternă, pregătire pentru o apariţie care nu se produce niciodată, veşnică iniţiere care nu duce nimic la bun sfârşit. Era sătulă de muzică.

— O să-mi caut de lucru, Eugenia, o să-mi caut.

— O spui mereu şi mereu suntem în aceeaşi situaţie.

— Crezi oare…

— Cred că de fapt nu eşti decât un pierde-vară şi va trebui să caut eu de lucru pentru tine. Clar, pe voi, bărbaţii, vă costă mai puţin să aşteptaţi!…

— Vasăzică tu crezi…

— Da, da; ştiu bine ce spun. Şi-acum, ţi-o mai spun o dată, nu vreau să văd ochii de câine înfometat ai domnişorului don Augusto…

— Ce-ţi mai trece prin cap, fetiţo!

— Şi-acum – adăugă ea ridicându-se şi îndepărtându-l cu mâna –, fii cuminte şi du-te să te răcoreşti, ai mare nevoie!

— Eugenia! Eugenia! – îi şopti el cu voce uscată, aproape febrilă, la ureche – Dac-ai vrea tu…

— Tu eşti cel care trebuie să-nveţe să vrea.

Mauricio. Adică… Fii bărbat! Caută-ţi de lucru, decide-te repede; dacă nu, am să muncesc eu; dar decide-te repede. Altminteri…

— Altminteri ce?

— Nimic! Trebuie să terminăm cu asta!

Şi fără a-l lăsa să-i mai răspundă, ieşi din odăiţa locuinţei de portar. Întâlnindu-se cu portăreasa, îi spuse:

— Nepotul dumitale e înăuntru, doamnă

Marta, spune-i să se hotărască odată.

Şi Eugenia ieşi cu capul sus pe stradă, chiar în clipa când o flaşnetă ataca o polcă îndrăcită. „Groaznic, groaznic, groaznic", îşi zise fata şi nu o porni, ci o luă de-a dreptul la fugă în jos pe stradă.

X

A doua zi după vizita sa acasă la Eugenia şi la aceeaşi oră când aceasta dădea ghes tăndălelii amoroase a iubitului ei în locuinţa portăresei, Augusto, simţind nevoia unei confidenţe, se îndreptă către Club ca să-l vadă pe

Victor, prietenul lui intim.

Augusto se simţea alt om, de parcă vizita aceea şi revelaţia prilejuită de ea cum că

Eugenia era o femeie puternică – din ochii ei ţâşnea forţa – i-ar fi

răscolit rărunchii sufletului, destupând acolo un izvor până atunci ascuns. Păşea mai energic, respira mai liber.

cum am un obiectiv, un scop în viaţă – îşi zicea el şi anume să o cuceresc pe fata asta sau să mă cucerească ea pe mine. Ceea ce e totuna. În dragoste e totuna să învingi sau să fii învins. Deşi, nu… nu! În cazul ăsta a fi învins ar însemna să mă părăsească pentru celălalt. Pentru celălalt, da, pentru că există altcineva, nici nu mă-ndoiesc. Altcineva? Altcineva cum? Pesemne oi fi chiar eu unul? Eu sunt un pretendent, un solicitant; dar celălalt… celălalt mă bate gândul că nu mai e nici pretendent, nici solicitant; că nu pretinde şi nici nu solicită, pentru că a obţinut. Evident, nu altceva decât iubirea dulcei Eugenii. Nu altceva…?"

Un trup de femeie iradiind de prospeţime, sănătate şi bucurie, care trecu pe lângă el, îi întrerupse solilocviul şi-l trase după sine.

Începu să urmărească, aproape mecanic, acel trup, în vreme ce continua să vorbească de unul singur:

„Şi ce frumoasă este! Asta şi aceea, şi una, şi alta. Şi poate că celălalt, în loc să pretindă şi să solicite, este pretins şi solicitat; poate că nici nu e la înălţimea meritelor ei… Dar ce bucurie emană micuţa asta, şi cu câtă graţie îl salută pe cel de colo! De unde o fi scos asemenea ochi? Sunt aproape ca şi ceilalţi, ca ochii Eugeniei! Ce dulce trebuie să fie să-ţi uiţi de viaţă şi de moarte în braţele ei! Să te laşi legănat în ele ca în valuri de carne! Celălalt…! Celălalt însă nu este iubitul Eugeniei, nu e cel pe care-l iubeşte ea; celălalt sunt eu;

eu sunt altul!"

Ajungând la concluzia că el este altul, tânăra pe care o urmărea intră într-o casă. Augusto se opri cu ochii la casă. Şi atunci îşi dădu seama că se ţinuse după ea. Îşi reaminti că plecase către Club şi o porni într-acolo. Şi continuă:

„Dar câte femei frumoase nu sunt pe lume.

Doamne Dumnezeule. Aproape toate. Mulţumescu-ţi Ţie, Doamne, mulţumesc; *graţias agimus tibi propter magnam gloriam tuam*!*!*

Slava ta e frumuseţea femeii. Doamne! Ce păr, Dumnezeule, ce păr!"

Avea, într-adevăr, un păr imperial slujnica aceea care, cu panerul pe braţ, trecea pe lângă el tocmai atunci. Şi se întoarse după ea. Lumina însăşi părea să se cuibărească în aurul acelui păr şi pletele i

se luptau parcă să se desprindă din cozi şi să se răsfire în văzduhul proaspăt şi limpede. Şi sub păr, un chip numai zâmbet.

„Sunt altul, sunt celălalt – urmă Augusto în timp ce-o urmărea pe fata cu panerul

Întrebarea însă e dacă nu sunt şi altele? Da, sunt altele pentru celălalt! Dar ca singura, ca ea, ca unica, niciuna! niciuna! Toate acestea nu sunt decât o imitaţie stângace a ei, a singurei, a unicei, a dulcei mele Eugenia! A mea?

Da; prin gând, prin dorinţă o fac a mea. El, celălalt, singurul, va putea izbuti să o posede material; dar misterioasa lumină spirituală a acelor ochi este a mea, a mea! Şi oare părul acesta de aur nu reflectă şi el tot o misterioasă lumină spirituală? Există oare o singură

Eugenia sau sunt două, una a mea şi alta a logodnicului ei? Ei bine, dacă aşa stau lucrurile, dacă sunt două, să rămână el cu a lui, şi eu voi rămâne cu a mea. Când mă va vizita tristeţea, mai ales noaptea; când voi simţi, fără să ştiu de ce, că mă podideşte plânsul, o, ce dulce va fi pesemne să-mi acopăr faţa, gura.

Note:

1. „Îţi mulţumim spre marea slavă a ta”, fragment din *Gloria* liturghiei catolice.

ochii cu părul acela de aur şi să respir aerul filtrat şi înmiresmat de el! Dar…”

Se simţi brusc ţinut în loc. Fata cu panerul se oprise să stea de vorbă cu altă colegă.

Augusto şovăi o clipă şi zicându-şi „Ah, sunt atâtea femei frumoase de când am cunoscut-o pe Eugenia…”, îşi reluă mersul, apucând-o pe drumul către Club.

„Dacă ea stăruie să-l prefere pe celălalt, cu alte cuvinte pe singurul, eu sunt capabil de o hotărâre eroică, de ceva neapărat uluitor prin mărinimie. Înainte de toate, indiferent dacă mă iubeşte sau nu, treaba aia cu ipoteca nu poate rămâne aşa!”

Îl smulse din solilocviu o explozie de veselie ţâşnind parcă din seninul cerului. Două fete râdeau lângă el şi râsetul lor era parcă trilul a două păsări într-un frunzar înflorit. Îşi aţinti o clipă ochii însetaţi de frumuseţe asupra acelei perechi de fete şi ele-i apărură ca un singur trup reduplicat. Mergeau braţ la braţ.

Şi el fu cuprins de o dorinţă furioasă de a le opri, de a o lua pe fiecare de braţ şi de-a pleca, aşa, între ele, privind către cer, încotro îi

va fi purtat vântul vieţii.

„Dar ce de femei frumoase mai sunt de când am cunoscut-o pe Eugenia! – îşi zicea el, ţinându-se între timp de perechea aceea râzăreaţă – Totul s-a preschimbat într-un paradis, ce ochi, ce păr, ce râs! Una e blondă şi cealaltă brunetă; dar care e cea blondă? Care cea brunetă? Mi se pare că se confundă între ele!…”

— Ei, domâe, eşti treaz sau dormi?

— Salut, Victore.

— Te aşteptam la Club, dar cum nu veneai…

— Acolo mă duceam…

— Acolo? Păi în direcţia asta? Eşti nebun?

— Da, ai dreptate; dar, uite, am să-ţi spun adevărul. Cred că ţi-am vorbit despre Eugenia.

— Despre pianistă? Da.

— Ei bine, sunt îndrăgostit nebuneşte de ea, ca un…

— Da, ca un îndrăgostit. Zi mai departe.

— Nebun, dom’le, nebun. Ieri am văzut-o la ea acasă, sub pretextul că-i vizitam pe mătuşa şi pe unchiul ei; am văzut-o…

— Şi te-a privit, nu-i aşa? Şi-ai crezut în

Dumnezeu?

— Nu, nu doar m-a privit, m-a-nvăluit în privirea ei; şi nu spun că am crezut în

Dumnezeu, ci că m-am crezut zeu.

— Ai intrat rău la apă, bătrâne…

— Şi ce neînduplecată a fost fata! Nu înţeleg însă ce mi s-a întâmplat după aceea: aproape toate femeile pe care le văd mi se par frumoase, şi de când am plecat de-acasă, acum nicio jumătate de oră, m-am şi îndrăgostit de trei, ba nu, de patru; mai întâi de una, toată numai ochi; apoi de alta, cu un păr glorios, şi adineauri de două, una blondă şi alta brunetă, care râdeau îngereşte. Şi le-am urmărit pe toate patru. Ce înseamnă asta?

— Păi asta-nseamnă, iubite Augusto, că rezerva ta de dragoste îţi somnola inertă în adâncul sufletului, incapabilă să se exprime;

a apărut Eugenia, pianista, te-a scuturat şi-a învolburat cu ochii băltoaca în care-ţi dormea iubirea; ea s-a trezit, a ţâşnit de-acolo şi, fiind atât de mare, se revarsă pretutindeni. Când unul ca tine se îndrăgosteşte cu adevărat de o femeie, se îndrăgosteşte în acelaşi timp de toate celelalte.

— Păi eu credeam că va fi cu totul altfel…

Dar, în paranteză fie spus, uite ce brunetă! E

noaptea luminoasă! Bine s-a spus că negrul absoarbe cel mai mult lumina! Nu vezi ce lumină ascunsă i se simte sub păr, sub tăciunii ochilor? Hai după ea…

— Cum vrei…

— Ei bine, eu am crezut că va fi cu totul altfel; că atunci când te îndrăgosteşti de-a binelea, iubirea, dispersată mai înainte asupra tuturor a, ţi-o concentrezi asupra uneia singure şi că toate celelalte ar trebui să-ţi pară ca şi cum n-ar fi şi n-ar valora nimic… Da' uite, uite ce pată de soare în negrul părului ei!

— Nu; ai să vezi, ai să vezi dac-o să reuşesc să-ţi explic. Tu erai îndrăgostit, fără să ştii, desigur, de femeie, de una abstractă, nu de asta sau de cealaltă; când ai văzut-o pe

Eugenia, abstracţia aceea s-a concretizat şi femeia a devenit o femeie, şi tu de ea te-ai îndrăgostit, iar acum, fără s-o părăseşti, treci de la ea la aproape toate femeile, şi te îndrăgosteşti de colectivitate, de gen. Ai trecut, aşadar, de la abstract la concret şi de la concret la generic, de la femeie la o femeie şi de la o femeie la femei.

— Ce mai metafizică!

— Şi ce-i dragostea fără metafizică?

— Dom-le!

— Mai ales în cazul tău. Căci toată îndrăgostirea ta nu e decât cerebrală sau, cum se spune, cu capul.

— Asta s-o crezi tu… – exclamă Augusto cam înţepat şi prost dispus, deoarece gândul că îndrăgostirea lui nu era decât cerebrală îl străpunsese dureros până în străfundul sufletului.

— Şi dacă mă scoţi din ale mele, îţi spun ci nici tu nu eşti decât o idee pură, o fiinţă fictivă…

— Vasăzică nu mă socoteşti capabil să mă îndrăgostesc cu adevărat, ca toţi ceilalţi?…

— Eşti cu adevărat îndrăgostit, cred asta, dar numai cu capul. Crezi că eşti îndrăgostit…

— Şi a fi îndrăgostit nu-nseamnă doar a crede că eşti?

— Vai, vai, vai, bătrâne, asta e mai complicat decât îţi închipui!…

— După ce se cunoaşte, ia spune-mi, că eşti îndrăgostit şi nu doar că-ţi închipui că eşti?

— Ascultă, mai bine o lăsăm baltă şi schimbăm vorba.

După ce Augusto se întoarse acasă, îl luă în braţe pe Orfeu şi-i spuse: „Ia să vedem.

Orfeule dragă, care e deosebirea dintre a fi îndrăgostit şi a crede că eşti? Sunt sau nu sunt îndrăgostit de Eugenia? Oare când o văd nu-mi bate inima în piept şi nu mi se-aprinde sângele? Oare nu sunt ca toţi ceilalţi bărbaţi?

Trebuie să le demonstrez, Orfeule, că sunt la fel ca ei!”

Şi la ora cinei, privind-o-n faţă pe Liduvina, o întrebă:

— Ia zi, Liduvina, după ce se cunoaşte că un bărbat este cu adevărat îndrăgostit?

— Da’ ce lucruri vă mai trec prin cap, domnişorule!…

— Hai, zi, după ce se cunoaşte?

— Păi se cunoaşte… se cunoaşte după faptul că face şi spune multe prostii. Când un bărbat se-ndrăgosteşte de-adevăratelea, adică *lulea*, cum se zice, de o femeie, păi nu mai este bărbat.

— Atunci ce este?

— Este… este… este… un lucru, un animăluţ… Aia face din el ce vrea.

— Atunci, când o femeie se-ndrăgosteşte cu adevărat, *lulea*, cum zici, bărbatul face din ea ce vrea el?

— Lucrurile nu stau chiar la fel…

— Cum, cum adică?

— E foarte greu de explicat, domnişorule.

Dar dumneavoastră sunteţi îndrăgostit de-adevăratelea?

— Tocmai asta încerc să aflu. Dar prostii, prostii cât roata carului, nu am spus şi nici n-am făcut vreodată… mi se pare…

Liduvina tăcu, iar Augusto îşi zise: „Oi fi cu adevărat îndrăgostit?”

XI

Când Augusto, câteva zile mai târziu, sună la casa lui don Fermín şi-a doñei Ermelinda, servitoarea îl conduse în salon şi-i spuse: „Îi anunţ acum”. Rămase o clipă singur, ca şi cum s-ar fi aflat în vid. Simţea o puternică apăsare în piept. Îl sugruma o senzaţie angoasantă de solemnitate. Se aşeză, pentru ca numaidecât să se ridice, şi se distra privind tablourile atârnate pe pereţi, printre care un portret al Eugeniei. îi veni s-o ia la fugă, să evadeze. Dintr-odată, la auzul unor paşi mărunţi, îşi simţi inima străpunsă de-un pumnal şi capul invadat de negură. Uşa salonului se deschise şi îşi făcu apariţia Eugenia. Bietul

de el se sprijini de spătarul unui fotoliu. Ea, văzându-l livid, păli o clipă şi încremeni în mijlocul salonului, iar apoi, apropiindu-se de el, îi spuse, cu glasul scăzut şi uscat:

— Ce-i cu dumneavoastră, don Augusto, vă e rău?

— Nu, nu-i nimic; ce ştiu eu…

— Vreţi ceva? Aveţi nevoie de ceva?

— Un pahar cu apă.

Eugenia, de parcă ar fi găsit un pai de care să se agaţe, ieşi din încăpere şi se duse chiar ea după paharul cu apă, aducându-i-l numaidecât. Apa tremura în pahar, dar şi mai tare tremură în mâinile lui Augusto, care-o dădu pe duşcă, în mare grabă, apa scurgându-i-se în barbă şi el neslăbind din ochi în tot acest timp ochii Eugeniei.

— Dacă vreţi – zise ea –, pun să vi se facă o ceaşcă de ceai, de muşeţel, sau de tei… Vă e mai bine?

— Nu, nu, n-a fost nimic; mulţumesc.

Eugenia, mulţumesc – şi se ştergea de apă pe barbă.

— Bine, luaţi loc acum – şi, după ce se aşezară amândoi, ea continuă – Vă aşteptam de pe-o zi pe alta şi i-am dat ordin servitoarei să vă poftească înăuntru şi să mă anunţe, chiar dacă n-ar fi fost acasă rudele mele, cum se întâmplă uneori după-amiaza. Oricum voiam să vorbim între patru ochi

— Oh, Eugenia, Eugenia!

— Bun, să discutăm mai la rece. Nu mi-am putut niciodată închipui că veţi trece prin aşa ceva, fiindcă m-aţi speriat de-a binelea când am intrat; arătaţi ca un mort.

— Şi eram mai mult mort decât viu, crede-mă.

— Va trebui să ne explicăm.

— Eugenia! – exclamă sărmanul de el şi întinse o mână pe care o retrase imediat.

— Mi se pare că încă nu eşti în situaţia de-a vorbi liniştit, ca între buni prieteni. Ia să vedem! – şi-i apucă mâna ca să-i ia pulsul.

Şi acesta începu să bată febril în sărmanul

Augusto; se înroşi tot, fruntea îi ardea. Ochii

Eugeniei i se şterseră din privire şi nu mai zări nimic decât o ceaţă, o ceaţă roşie. O clipă crezu că-şi pierde cunoştinţa.

— Fie-ţi milă, Eugenia; fie-ţi milă de mine!

— Calmează-te, don Augusto, calmează-te.

— Don Augusto… don Augusto… don… don…

— Da, dragă don Augusto, calmează-te şi să stăm de vorbă în linişte.

— Permite-mi însă… – şi-i prinse în cele două mâini ale sale dreapta albi şi rece ca zăpada, cu degete fusiforme, numai bune să mângâie clapele pianului, să le smulgă arpegii suave.

— Cum doreşti, don Augusto.

Acesta îi duse mâna la buze şi-o acoperi de sărutări, care abia-abia îi mai încălziră alba răceală.

— După ce termini, don Antonio, hai să stăm de vorbă.

— Dar ascultă, Eugenia, vino…

— Nu, nu, nu, buna-cuviinţă! – şi desprinzându-şi mâna din mâinile lui, continuă –:

Nu ştiu ce fel de speranţe te-au făcut şi nutreşti rudele mele, sau mai degrabă mătuşă-mea, fapt e însă că te-ai înşelat.

— Cum m-am înşelat?

— Da, ar fi fost cazul să-ţi spună că am un logodnic.

— Ştiu.

— Ţi-au spus ei?

— Nu, nu mi-a spus nimeni, dar ştiu.

— Atunci…

— Adevărul este însă, Eugenia, că eu nu pretind nimic, nu caut nimic, nu cer nimic;

mă mulţumesc să mă laşi să vin din când în când ca să-mi scald spiritul în privirea ochilor dumitale, să mă îmbăt în aburul respiraţiei dumitale…

— Bine, don Augusto; astea sunt lucruri pe care le citim în cărţi; să lăsăm asta. Nu mă opun să vii ori de câte ori ţi se năzare, să mă vezi şi să mă răsvezi, să stai de vorbă cu mine şi chiar… ai văzut adineauri, chiar să-mi săruţi mâna; am însă un logodnic de care sunt foarte îndrăgostită şi cu care am de gând să mă mărit.

— Dar eşti cu adevărat îndrăgostită de el?

— Ce mai întrebare!

— Şi după ce cunoşti că eşti îndrăgostită de el?

— Don Antonio, nu cumva ţi-ai pierdut minţile?

— Nu, nu; spun asta pentru că cel mai bun prieten al meu mi-a spus că mulţi cred că sunt îndrăgostiţi fără a fi.

— A spus-o pentru dumneata, nu-i aşa?

— Da, pentru mine a spus-o, dar ce-are-a face?

— Pentru că în cazul dumitale, s-ar putea să fie adevărat…

— Vasăzici, Eugenia, crezi, crezi oare că nu sunt cu adevărat îndrăgostit de dumneata?

— Nu vorbi aşa de tare, don Augustino, te poate auzi servitoarea…

— Da, da – continuă el tot mai exaltat –, se găsesc unii care mă consideră incapabil să mă îndrăgostesc cu adevărat!…

— Scuză-mă o clipă – îl întrerupse Eugenia, ieşind şi lăsându-l singur.

Se întoarse în scurt timp şi cu cea mai mare linişte îi spuse:

— Ei, don Augusto, te-ai calmat?

— Eugenia, Eugenia!

În acest moment se auzi soneria de la intrare, şi Eugenia zise:

— Unchiul şi mătuşa!

Curând după aceea, cei doi intrau în salon.

— A venit don Augusto în vizită la voi, am ieşit eu să-i deschid, voia să plece, dar i-am spus să mai aştepte, căci nu veţi mai întârzia mult; iată-l!

— Va veni timpul – exclamă don Fermín – când vor dispărea toate convenţiile sociale!

Sunt convins că îngrăditurile şi zidurile dintre proprietăţile private nu sunt altceva decât stimulente pentru cei pe care-i numim hoţi, când de fapt hoţii sunt ceilalţi, proprietarii.

Nu există proprietate mai sigură decât cea lipsită de împrejmuiri sau ziduri, la îndemâna întregii lumi. Omul se naşte bun, este bun din fire; societatea e cea care-l înrăieşte şi-l perverteşte…

— Taci din gură, bărbate – exclamă dona

Eremelinda –, că nu-l pot auzi pe canar cântând! Nu-l auzi, don Augusto? E-o încântare să-l auzi! Şi când fata asta începea să-şi pregătească lecţiile de pian, să-l fi auzit pe canarul pe care-l aveam atunci: se dezlănţuia şi cu cât lovea ea mai abitir în clape, cu atât mai tare cânta şi el, şi cânta… Cred că de-asta a şi murit, a plesnit…

— Până şi animalele domestice se molipsesc de viciile noastre! – adăugă unchiul – Am smuls până şi animalele care convieţuiesc cu noi din sfânta lor stare naturală! Oh, omenirea, omenirea!

— Şi ai avut mult de aşteptat, don

Augusto? – întrebă mătuşa.

— O, nu, doamnă; nu, deloc, deloc, o nimica toată, o clipită. Cel

puţin, aşa mi s-a părut…

— Ei, chiar aşa?

— Da, mătuşă, foarte puţin, destul însă ca să-şi revină dintr-o uşoară indispoziţie cu care a venit de pe stradă…

— Cum?

— O, n-a fost nimic, doamnă, nimic…

— Acum vă las, am treabă – zise Eugenia şi, dând mâna cu Augusto, plecă.

— Şi ia s-auzim, cum merge? – îl întrebă mătuşa pe Augusto, de îndată ce ieşi Eugenia.

— Ce să meargă?

— Cucerirea, firește!

— Rău, foarte rău! Mi-a spus că are un logodnic şi că o să se mărite cu el.

— Nu-ţi spuneam eu, Ermelinda, nu-ţi spuneam?

— Nu, nici vorbă, nu şi nu, aşa ceva nu se poate! Povestea cu logodnicul e o nebunie, don Augusto, o nebunie!

— Dar, doamnă, dacă e îndrăgostită de el?…

— Asta zic eu – exclamă unchiul –, asta zic eu. Libertatea, sfânta libertate, libertatea de alegere!

— Apoi nu, nu şi nu! Zău, fetiţa asta ştie oare ce face?… Să te dispreţuiască pe dumneata, don Augusto, pe dumneata! Nu se poate una ca asta!

— Dar, doamnă, gândiţi-vă, luaţi aminte… nu se poate, nu trebuie să supuneţi constrângerilor voinţa unei tinere ca Eugenia… E vorba de fericirea ei şi noi toţi nu se cade să ne preocupăm decât de ea, ba chiar să ne sacrificăm ca să şi-o dobândească…

— Dumneata, don Augusto, dumneata?

— Eu, da, eu, doamnă! Sunt dispus să mă sacrific pentru fericirea Eugeniei, nepoata dumneavoastră, fiindcă fericirea mea este să fie ea fericită!

— Bravo! – exclamă unchiul Bravo!

Bravo! Iată un erou! Iată un anarhist… mistic!

— Anarhist? zise Augusto.

— Anarhist, da. Pentru că anarhismul meu în asta constă, exact în asta, în sacrificiul fiecăruia pentru ceilalţi, în faptul ca tu să fii fericit făcându-i fericiţi pe ceilalţi, în…

— Ei, ce mutră faci, Fermín, când se-ntâmplă câteodată ca supa

să-ţi fie servită cu zece minute după ora douăsprezece!

— Mă rog, ştii doar, Ermelinda, anarhismul meu e doar teoretic… Mă străduiesc s-ajung la perfecţiune, dar…

— Fericirea este şi ea teoretică! – exclamă

Augusto, îndurerat şi vorbindu-şi parcă sieşi, după care – Am decis să mă sacrific pentru fericirea Eugeniei şi m-am gândit la un act eroic.

— Ce act?

— Nu mi-aţi spus chiar dumneavoastră, doamnă, că locuinţa pe care i-a lăsat-o Eugeniei nefericitul ei tată…

— Da, bietul meu frate.

— …e grevată de o ipotecă ce-i înghite toate veniturile?

— Da, domnule.

— Ei bine, ştiu ce am de făcut! – şi se îndreptă spre uşă.

— Dar, don Augusto…

— Augusto se simte capabil de cele mai eroice hotărâri, de cele mai mari sacrificii. Şi acuma se va şti dacă e-ndrăgostit doar cu capul său şi cu inima, dacă doar crede că e îndrăgostit fără să fie. Eugenia, doamnă, domnule, m-a trezit la viaţă, la adevărata viaţă şi, indiferent a cui ar urma să fie, eu îi datorez recunoştinţă veşnică. Şi acum, la revedere!

Şi plecă solemn. Dar nici nu plecase bine, şi doña Ermelinda strigă:

— Fetiţo!

XII

— Domnişorule – intră a doua zi Liduvina să-i spună lui Augusto a venit călcătoreasa.

— Călcătoreasa? A, da, să poftească!

Fata intră aducând coşul cu rufăria lui

Augusto. Se priviră unul pe altul şi ea, săraca, simţi că-i năvălea sângele-n obraji, cum niciodată nu i se mai întâmplase în casa aceea unde intrase de-atâtea ori. Înainte vreme, părea că domnişorul nici n-o vedea, ceea ce pe ea, care credea că se cunoaşte, o neliniştise şi chiar o mâhnise. Să nu-i acorde nicio privire!

Să nu o privească aşa cum o priveau alţi bărbaţi! Să nu o devoreze din ochi sau, mai bine zis, să nu-i lângă cu privirea ochii, şi gura, şi faţa toată!

— Ce-i cu tine, Rosario, parcă aşa te cheamă, nu?

— Da, aşa mă cheamă.

— Şi ce-i cu tine?

— De ce, domnişorule Augusto?

— Nu te-am văzut niciodată înroşindu-te aşa. Şi în plus pari altfel.

— Păi dumneavoastră îmi păreţi altfel…

— Se poate… se poate… Dar ia vino, apropie-te.

— Zău, lăsaţi glumele şi să ne vedem de treabă!

— Glume? Păi tu crezi că e glumă? – îi spuse el cu glasul cel mai serios – Apropie-te, să te văd bine.

— Da' ce, altă dată nu m-aţi văzut?

— Da, dar pân-acum nu-mi dădusem seama că eşti atât de frumuşică…

— Ei, ei, domnişorule, lăsaţi glumele… – şi-i ardeau obrajii.

— Şi-acum, cu îmbujorările astea, aidoma soarelui…

— Zău…

— Vino-ncoace, hai. Ţi-oi fi zicând că domnişorul Augusto a înnebunit, nu-i aşa? Ei bine, nu, nici vorbă, nu! Adevărul e că aşa a fost până acum sau, mai bine zis, pân-acum a fost prost, prost de-a binelea, pierdut în ceaţă, orb… Abia de foarte puţin timp mi s-au deschis ochii. Vezi doar, de câte ori ai intrat în casa asta şi te-am privit, nu te vedeam. E ca şi cum n-aş fi trăit, Rosario, da, ca şi cum n-aş fi trăit… Eram prost, prost… Dar ce-i cu tine, fetiţo, ce-i cu tine?

Rosario, care fusese nevoită să se aşeze pe un scaun, îşi ascunse faţa în mâini şi izbucni în plâns. Augusto se ridică, închise uşa, se întoarse la tinerică şi, punându-i o mână pe umăr, îi spuse cu glasul cel mai umed şi mai cald, foarte încet:

— Dar ce-i cu tine, fetiţo, ce-i asta?

— Ce să fie, mă faceţi să plâng cu vorbele astea, don Augusto…

— Îngere divin!

— Nu mai spuneţi aşa ceva, don Augusto.

— Cum să nu spun! Da, am trăit ca orbul, ca prostul, ca şi cum n-aş fi trăit, până când a apărut o femeie, ştii? alta, şi mi-a deschis ochii şi am văzut lumea, am învăţat mai presus de toate să vă văd pe voi, femeile…

— Şi femeia asta… o fi o femeie rea…

— Rea? Rea zici? Ştii ce spui, Rosario, ştii ce spui? Ştii ce-nseamnă să fii rău? Ce e să fii rău? Nu, nu, nu; femeia aceea este, ca

şi tine, un înger; dar femeia aceea nu mă iubeşte… nu mă iubeşte… nu mă iubeşte… – şi spunând acestea, vocea i se frânse şi ochii i se aburiră de lacrimi.

— Bietul don Augusto!

— Da, tu ai spus-o, Rosario, tu ai spus-o!

Bietul don Augusto! Ia stai însă, Rosario, taie-l pe *don* şi zi: Bietul Augusto! Hai, zi:

Bietul Augusto!

— Dar, domnişorule…

— Hai, zi: Bietul Augusto!

— Dacă ţineţi neapărat… bietul Augusto!

Augusto se aşeză.

— Vino-ncoace! – îi spuse.

Ea se ridică împinsă parcă de un resort, ca sub hipnoză, sugestionată, cu respiraţia gâfâită.

El o lui în braţe, o aşeză pe genunchii lui, o strânse tare la piept şi, cu obrazul strâns lipit de obrazul fetei, care ardea ca focul, explodă, zicând:

— Vai, Rosario, Rosario; nu ştiu ce se-ntâmplă cu mine, nu ştiu ce-i cu mine!

Femeia aceea despre care tu zici că e rea, fără s-o cunoşti, m-a orbit făcându-mă să văd.

Eu nu trăiam, acum trăiesc; dar acum când trăiesc simt ce înseamnă să mori. Trebuie să mă apăr de femeia aceea, trebuie să mă apăr de privirea ei. Mă ajuţi tu, Rosario, mă ajuţi să mă apăr de ea?

Un da extrem de slab, ca un susur venit parcă din altă lume, îi atinse-n treacăt urechea lui Augusto.

— Nu mai ştiu ce-i cu mine, Rosario, nici ce spun, nici ce fac, nici ce gândesc; nu mai ştiu dacă sunt îndrăgostit de femeia aceea, de femeia aceea căreia tu îi zici rea…

— Păi eu, don Augusto…

— Augusto, Augusto…

— Păi eu, Augusto…

— Bine, taci, destul – şi el îşi închise ochii nu spune nimic, lasă-mă să vorbesc doar eu, cu mine. Aşa am trăit de când a murit mama, cu mine însumi, doar cu mine însumi, adormit. N-am ştiut ce înseamnă să dormi împreună cu altcineva, să dormi un singur somn în doi. Să dormi împreună cu cineva! Să nu fie doi care-şi dorm fiecare

propriul somn, nu, ci să dormi împreună cu altcineva, să doarmă amândoi acelaşi somn!

Ce-ar fi dac-am dormi împreună, Rosario, acelaşi somn?

— Şi femeia aia… – începu biata copilă, tremurând în braţele lui Augusto şi cu lacrimi în glas.

— Femeia aia, Rosario, nu mă iubeşte… nu mă iubeşte… nu mă iubeşte… Ea însă m-a învăţat că există alte femei, prin ea am aflat că există alte femei… şi una din ele m-ar putea iubi… O să mă iubeşti oare tu, Rosario;

spune-mi, o să mă poţi iubi tu? – şi o strângea ca un nebun la piept.

— Cred că da… cred că o să vă iubesc…

— Că o să *te* iubesc, Rosario, o să *te* iubesc!

— Că o să te iubesc…

— Aşa, aşa, Rosario, aşa! Ei!

În clipa aceea uşa se deschise, apăru

Liduvina şi, exclamând „ah!", o închise la loc.

Augusto se tulbură mult mai mult decât

Rosario, care, ridicându-se iute în picioare, îşi netezi părul, se scutură şi, cu glas întretăiat, zise:

— Bine, domnişorule, facem socoteala?

— Da, ai dreptate. Dar ai să te-ntorci, nu-i aşa, ai să te-ntorci?

— Da, am să mă-ntorc.

— Şi mă ierţi pentru toate? Mă ierţi?

— Să vă iert… pentru ce?

— Pentru astea, pentru toate astea… A

fost o nebunie. Mă ierţi?

— N-am nimic de iertat, domnişorule. Şi ce trebuie să faceţi e să nu vă mai gândiţi la femeia aia.

— Dar tu ai să te gândeşti la mine?

— Gata, trebuie să plec.

Făcură socotelile şi Rosario plecă. Şi nici nu plecă bine, că intră Liduvina:

— Păi nu mă-ntrebaţi ieri, domnişorule, după ce se cunoaşte dacă un bărbat este sau nu îndrăgostit?

— Aşa e.

— Şi v-am spus că după cum face sau spune prostii. Ei bine: acum vă pot asigura că sunteţi îndrăgostit.

— Dar de cine? De Rosario?

— De Rosario?… Aş! De ailaltă!

— Şi de unde scoţi asta, Liduvina?

— Ei! Dumneavoastră aţi vorbit şi-aţi făcut cu asta ce n-aţi putut vorbi şi face cu ailaltă.

— Dar tu crezi…?

— Nu, nu, dacă presupun că n-aţi trecut la altele şi mai şi; dar…

— Liduvina! Liduvina!

— Cum vreţi dumneavoastră, domnişorule.

Bietul de el se duse la culcare cu capul în flăcări. Şi când se întinse în patul la picioarele căruia dormea Orfeu, îşi zise: „Vai, Orfeule.

Orfeule, cum să dormi singur, singur, singur, să dormi un singur somn! Visul de unul singur e iluzie, aparenţă; visul în doi e, ce mai, adevărul, realitatea. Ce e lumea reală altceva decât visul pe care-l visăm toţi, visul comun? a

Şi se cufundă în somn.

XIII

Câteva zile mai târziu, Liduvina intră într-o dimineaţă în camera lui Augusto şi-i spuse că dorea să-l vadă o domnişoară.

— O domnişoară?

— Da, aia, pianista.

— Eugenia?

— Eugenia, da. Hotărât lucru, nu doar dumneavoastră aţi înnebunit.

Bietul Augusto începu să tremure. Şi pe deasupra se simţea vinovat. Se sculă, se spălă în pripă, se îmbrăcă şi fu gata de orice.

— Am şi aflat, domnule don Augusto – îi spuse cu solemnitate Eugenia după ce se văzură –, că mi-ai răscumpărat datoria de la creditorul meu, că ipoteca pe casa mea e în posesia dumitale.

— Nu neg.

— Şi cu ce drept ai făcut asta?

— Domnişoară, cu dreptul pe care-l are tot cetăţeanul de-a cumpăra tot ce crede de cuviinţă, şi posesorul acelui bun de a-l vinde.

— Nu asta vreau să spun, ci de ce ai cumpărat-o dumneata?

— Ei bine, pentru că mă durea să te văd la cheremul unui om căruia pesemne îi eşti indiferentă şi pe care-l suspectez că nu e decât un traficant fără inimă.

— Adică dumneata pretinzi să depind de dumneata, pentru că

nu-ţi sunt indiferentă…

— Oh, nici gând, nici gând, nici gând de-aşa ceva. Nici vorbă, Eugenia, nici vorbă! Nu urmăresc să depinzi de mine. Mă jigneşti şi numai nutrind bănuiala asta. Vei vedea – şi, lăsând-o singură, ieşi cuprins de-o mare agitaţie.

Se întoarse în scurt timp aducând nişte acte.

— Iată, Eugenia, documentele care-ţi atestă datoria. Ia-le şi fă ce vrei cu ele.

— Cum?

— Da, renunţ la tot. De-asta le-am cumpărat.

— Ştiam şi de-asta ţi-am spus că nu pretinzi decât să depind de dumneata. Vrei să mă legi de dumneata prin recunoştinţă. Vrei să mă cumperi.

— Eugenia! Eugenia!

— Da, vrei să mă cumperi, vrei să mă cumperi; vrei să-mi cumperi… nu dragostea, căci asta nu se cumpără, ci trupul!

— Eugenia! Eugenia!

— Asta e, deşi nu crezi, o infamie, pur şi simplu o infamie.

— Eugenia, pentru Dumnezeu, Eugenia!

— Să nu te mai apropii de mine, pentru că nu răspund de mine!

— Ei bine: ba da, mă apropii. Loveşte-mă.

Eugenia, loveşte-mă; insultă-mă, scuipă-mă, fă ce vrei cu mine!

— Dumneata nu meriţi nimic – şi Eugenia se ridică mă duc, dar află că nu-ţi accept pomana sau oferta! Voi munci mai mult ca oricând; voi face tot posibilul să muncească şi logodnicul meu, care în curând va fi soţul meu, şi vom trăi. Cât despre asta, n-ai decât să rămâi cu casa mea.

— Dar dacă eu nu mă opun, Eugenia să te măriţi cu logodnicul ăsta de care vorbeşti!

— Cum? Cum? Aud?

— Da, n-am făcut asta pentru ca dumneata, în virtutea recunoştinţei, să accepţia mă lua drept soţ!… Renunţ la propria-mi fericire sau, mai bine zis, fericirea mea constă în faptul ca dumneata să fii fericită cu soţul pe care ţi-l alegi în deplină libertate!…

— Ah, acum înţeleg, dumneata îţi rezervi rolul de victimă eroică, de martir! Păstrează-ţi casă, repet. Ţi-o dăruiesc.

— Dar Eugenia, Eugenia…

— Destul!

Şi fără a-i mai arunca vreo privire, cei doi ochi de foc dispărură.

Augusto rămase o clipă ca scos din minţi, fără a-şi da seama că există, şi, când scutură ceaţa confuziei care-l învăluise, îşi luă pălăria şi-o porni pe străzi rătăcind la întâmplare.

Trecând pe lângă o biserică, San Martin, intră în ea, aproape fără a-şi da seama ce face. Nu văzu la intrare decât luciul livid al unei candele iar dezamăgirea, amintirea dau naştere la rându-le iluziei, speranţei. Ştiinţa este realitate, e prezent, iubite Augusto, şi eu nu mai pot trăi acum din nimic prezent. De când bietul meu Apolodoro, victima mea – şi, vorbind, vocea îi tremura de plâns –, a murit, adică s-a omorât, nu mai există prezent posibil, nu mai există ştiinţă sau realitate valabilă pentru mine; nu pot trăi decât rememorându-mi-l sau aşteptându-l. Şi m-am pripăşit atunci în sălaşul tuturor iluziilor şi-al tuturor dezamăgirilor: în biserică!

— Aşadar, acum credeţi?

— Ştiu eu?…

— Deci nu credeţi?

— Nu ştiu dacă sunt sau nu credincios;

ştiu că mă rog. Suntem câţiva inşi care pe înserat ne reunim aici ca să ne rugăm spunând un rozariu. Nu-i ştiu cine sunt, nici ei nu mă cunosc pe mine, dar ne simţim solidari, într-o comuniune intimă. Şi-acum cred că biata omenire n-are nevoie de genii.

— Şi soţia dumneavoastră, don Avito?

— Ah, soţia mea! – exclamă Carrascal, şi o lacrimă ce i se ivise într-unul din ochi păru a-i răspândi o lumină lăuntrică Soţia mea!

Am descoperit-o! Până la cumplita mea nefericire n-am ştiut ce aveam într-însa. N-am pătruns în misterul vieţii decât atunci când, în nopţile teribile ce-au urmat sinuciderii dragului meu Apolodoro, îmi lăsam capul în poala ei, a mamei, şi plângeam, plângeam, plângeam.

Şi ea, trecându-şi cu blândeţe mâna pe creştetul meu, îmi spunea: „Bietul meu copil! bietul meu copil!” N-a fost niciodată mamă, niciodată în mai mare măsură ca acum. N-am crezut niciodată când am făcut-o mamă, şi cum? doar ca să-mi dea materia primă a geniului… niciodată n-am crezut când am făcut-o mamă că voi avea atât de mare nevoie de ea într-o bună zi. Fiindcă eu nu mi-am cunoscut mama.

Augusto, nu mi-am cunoscut-o; eu n-am avut mamă, n-am ştiut ce înseamnă s-o ai până când soţia mea, pierzându-şi-l pe fiul ei şi pe-al meu, s-a simţit mamă a mea. Tu ai cunoscut-o pe mama ta, Augusto, pe

admirabila doamnă doña Soledad; dacă nu, te-aş sfătui să te căsătoreşti.

— Am cunoscut-o, don Avito, dar am pierdut-o, şi acolo, în biserică, mi-o reaminteam…

— Ei bine, dacă vrei s-o ai din nou, însoară-te, Augusto, însoară-te!

— Nu, pe ea nu, pe ea n-o voi regăsi niciodată.

— E adevărat, dar însoară-te!

— Şi cum? – adăugă Antonio cu un zâmbet forţat şi amintindu-şi ce auzise despre una din doctrinele lui don Avito – Cum? Deductiv sau inductiv?

— Lasă astea acum; pentru Dumnezeu.

Augusto, nu-mi mai aduce aminte de tragedii! Dar… în fine, dacă e să-ţi continui umorul, însoară-te intuitiv!

— Şi dacă femeia pe care o iubesc nu mă iubeşte?

— Însoară-te cu femeia care te iubeşte, chiar dacă tu nu o iubeşti. Mai bine e să te căsătoreşti ca să ţi se cucerească ţie iubirea decât ca să o cucereşti tu. Caută pe cineva care să te iubească.

Prin mintea lui Augusto trecu o viziune fulgerătoare a micuţei călcătorese. Căci îşi făcuse iluzia că biata micuţă se îndrăgostise de el.

Când, în cele din urmă, se despărţi de don

Avito, Augusto se îndreptă spre Club. Voia să-şi risipească ceaţa din cap şi din inimă jucând o partidă de şah cu Victor.

XIV

Augusto observă că prietenul său Victor trece prin ceva neobişnuit; nu nimerea nicio mutare, era apatic şi tăcut.

— Victore, se-ntâmplă ceva cu tine…

— Da, domnule, da, mi se-ntâmplă ceva grav. Şi cum simt nevoia să iau o gură de aer, hai să ieşim; noaptea e foarte frumoasă; am să-ţi povestesc.

Victor, deşi cel mai intim prieten al lui

Augusto, era mai vârstnic decât el cu vreo cinci sau şase ani şi era însurat de mai bine de doisprezece, căci se căsătorise foarte de tânăr, dintr-o datorie de conştiinţă, după cum se zicea. Nu avea copii.

Când se văzură pe stradă, Victor începu:

— Ştii doar, Augusto, că a trebuit să mă însor de foarte tânăr…

— A trebuit să te însori?

— Da, hai, nu face pe miratul, pentru că bârfa ajunge la toată

lumea. Ne-au căsătorit părinţii noştri, ai mei şi-ai Elenei, când eram nişte puştani. Şi căsătoria a fost pentru noi un fel de joacă. Ne jucam de-a bărbatul şi nevasta. Dar a fost o falsă alarmă.

— Ce adică a fost o falsă alarmă?

— Păi motivul pentru care ne-au căsătorit.

Pudoare exagerată din partea părinţilor de ambele părţi. Au aflat de un pas greşit al nostru, cu o firimitură de scandal, şi, fără a mai aştepta să vadă urmările, ne-au căsătorit.

— Bine-au făcut.

— N-aş zice. Fapt e însă că pasul acela greşit n-a avut urmări, după cum n-au avut nici următorii noştri paşi greşiţi de după căsătorie.

— Paşi greşiţi?

— Da, în cazul nostru nu erau decât paşi greşiţi. Călcam greşit. Ţi-am spus doar că ne jucam de-a bărbatul şi nevasta.

— Bătrâne!

— Nu, nu fi prea răutăcios. Eram şi încă suntem prea tineri ca să fim perverşi. Dar lucrul la care ne gândeam cel mai puţin era să întemeiem un cămin. Eram doi copilandri care trăiau împreună ducând ceea ce se numeşte viaţă conjugală. A trecut însă anul şi, văzând că nu apărea fructul, am început să punem buza, să ne privim cam strâmb, să ne acuzăm reciproc pe tăcute. Eu nu mă împăcam cu gândul de a nu fi tată. Eram bărbat deja, aveam peste douăzeci şi unu de ani şi, sincer, faptul că eram inferior altora, mai prejos decât tot necioplitul care exact la nouă luni după ce se căsătoreşte, sau chiar mai-nainte, are primul copil… nu mă mulţumea.

— Bine, dom'le, şi-a cui era vina…?

— Evident, eu, chiar fără s-o spun, dădeam vina pe ea şi-mi ziceam: „Femeia asta e sterilă şi mă face de râs. a iar ea, pe de altă parte, nici nu mă-ndoiam, dădea vina pe mine, ajungând chiar să presupună, ce ştiu eu…

— Ce?

— Nimic, dar când trece un an, şi încă unul, şi încă unul, şi cuplul n-are copii, soţia e gata să creadă că e din vina bărbatului, că n-a fost sănătos când s-au căsătorit, că o fi suferit de vreo boală… Fapt e că ne-am simţit duşmani unul faţă de celălalt, ne intrase dracul în casă. Şi-n cele din urmă dracul cu pricina a făcut explozie şi-au apărut învinuirile reciproce şi povestea cu „nu eşti bun de nimic" şi

„Ba tu nu eşti", şi toate celelalte.

— Oare din cauza asta a fost o perioadă, la doi, trei ani după ce te-ai însurat, când te-ai simţit atât de rău, atât de îngrijorat, de neurastenic? Când a trebuit să te duci singur la sanatoriul acela?

— Nu, n-a fost asta… A fost ceva mai rău.

A urmat o tăcere. Victor privea în pământ.

— Bine, bine, nu-mi spune nimic; nu vreau să-ţi violez secretele.

— Lasă, fie, am să-ţi spun. Sătul şi iritat de certurile alea intestine cu biata mea nevastă, am ajuns să-mi închipui că povestea depindea nu de intensitate sau de ce-o mai fi fost, ci de număr, mă-nţelegi?

— Da, cred că te-nţeleg…

— Şi m-am apucat să mănânc ca un sălbatic tot ce mi s-a părut mai consistent şi mai hrănitor, bine condimentat cu tot soiul de mirodenii, îndeosebi cu cele reputate drept mai afrodiziace, şi să o frecventez cât mai des cu putinţă pe nevastă-mea. Şi, evident…

— Te-ai îmbolnăvit.

— Fireşte. Şi dacă nu m-aş fi trezit la timp şi nu ne-am fi băgat minţile în cap, mi-aş fi încrucişat mâinile pe piept. M-am vindecat însă în ambele sensuri, m-am întors la nevasta mea, ne-am potolit şi ne-am resemnat. Şi-ncetul cu încetul în casa noastră a reînceput să domnească nu numai pacea, ci şi fericirea. La începutul acelei noi vieţi, la vreo patru, cinci ani de la căsătorie, ne lamentam uneori de singurătate, dar foarte curând nu doar ne-am consolat, ci ne-am şi obişnuit. Şi-am ajuns nu doar să nu mai ducem lipsa copiilor, ci şi să-i compătimim pe cei care au. Ne-am obişnuit unul cu altul, ne-am făcut un obicei unul din celălalt. Tu n-ai cum să-nţelegi asta…

— Nu, nu înţeleg.

— Ei bine, eu am devenit un tabiet al neveste-mii şi Elena un tabiet al meu. Totul se desfăşura după un program echilibrat la noi acasă, totul, la fel ca mesele. La douăsprezece punct, niciun minut mai devreme sau mai târziu, supa e pe masă, în aşa fel, încât zilnic mâncăm aproape aceleaşi feluri, în aceeaşi ordine şi aceeaşi cantitate. Urăsc schimbarea şi Elena o urăşte şi ea. La mine acasă trăim după ceasornic.

— Mă rog, da; asta-mi aminteşte ce zice amicul nostru Luis despre menajul Romera, care obişnuieşte să spună că sunt soţ şi soţie necăsătoriţi.

— Într-adevăr, nu există burlac mai înrăit decât bărbatul însurat fără copii. Odată, ca şi înlocuim lipsa copiilor, deoarece la urma

urmelor sentimentul paternităţii nu murise în mine, după cum nici în ea cel al maternităţii, am adoptat sau, dacă vrei, am înfiat un câine;

dar când l-am văzut într-o bună zi murind sub ochii noştri fiindcă i se oprise un os în gâtlej, şi când i-am văzut ochii umezi cum ne implorau parcă să-l readucem la viaţă, ne-au cuprins o asemenea suferinţă şi groază, încât n-am mai vrut câini sau alte vietăţi. Şi ne-am mulţumit cu nişte păpuşi, fantoşele alea mari pe care le-ai văzut la noi şi pe care le tot îmbracă şi dezbracă Elena.

— Ele n-o să vă moară.

— Aşa e. Şi totul mergea foarte bine şi eram extrem de mulţumiţi. Somnul nu mi-e tulburat de ţipetele copiilor, n-aveam de ce să-mi bat capul dacă o să fie băiat sau fată şi ce-o să fac cu el sau cu ea… Şi-n plus, am avut-o mereu la dispoziţie pe nevastă-mea, comod, fără obstacolele sarcinilor sau alăptărilor, ce mai, o viaţă încântătoare!

— Ştii că asta se deosebeşte puţin sau deloc…?

— De ce anume? De un concubinaj legal?

Cred şi eu. O căsnicie fără copii se poate transforma până la urmă într-un soi de ţiitorie legală, foarte bine ordonată, foarte igienică, relativ castă; dar, în sfârşit, cum ziceam, soţul şi soţia celibatari, dar celibatari concubini, într-adevăr. Şi aşa au trecut mai bine de unsprezece ani, aproape doisprezece… Acum însă… ştii ce mi se-ntâmplă?

— Dom-le, de unde să ştiu?

— Zău, nu ştii ce mi se-ntâmplă?

— Doar dacă n-ai lăsat-o însărcinată pe soţia ta…

— Asta-i, dom'le, asta-i. Imaginează-ţi ce nenorocire!

— Nenorocire? Păi nu v-aţi dorit-o atâta…?

— Da, la început, în primii doi, trei ani, ceva mai mult. Dar acuma, acuma… S-a întors dracul în casă, au revenit neînţelegerile. Şi acum, ca înainte vreme, când fiecare dădea vina pe celălalt pentru sterilitatea menajului, ne acuzăm pentru ce ne-aşteaptă. Şi-am şi început să-l numim… Nu, asta nu ţi-o spun…

— Bine, nu-mi spune dacă nu vrei.

— Am început să-l numim „intrusul"! Şi eu am visat că murea într-o dimineaţă cu un os pus de-a curmezişul în gât.

— Ce barbarie!

— Da, ai dreptate, o barbarie! Şi adio punctualitate, adio comoditate, adio tabieturi!

Ieri Elena a început să aibă vărsături; se pare că asta e una din neplăcerile stării numite…

Interesantă! Interesantă! Interesantă! Halal interes! Vărsături! Ai pomenit vreodată ceva mai indecent, mai murdar?

— Dar ea pesemne e în culmea fericirii că se simte mamă!

— Ea? Ea e ca mine! E o festă urâtă a

Providenţei, a Naturii sau a cui vrei, o glumă proastă. Dacă ar fi venit… bebeluşul sau bebeluşa, ce-o fi fost să fie…4 dac-ar fi venit la vremea când, guguştiuci nevinovaţi, plini, mai mult decât de dragoste părintească, de vanitate; dacă ar fi venit când credeam că a nu avea copii înseamnă a fi mai prejos decât alţii; dacă ar fi venit atunci, Doamne-ajută şi să fie-ntr-un ceas bun! Dar acum, acum?

Ascultă-mă pe mine, e-o glumă proastă. Dacă n-ar fi…

— Ce, dom'le, ce?

— Ţi l-aş face cadou, ca să-i ţie tovărăşie lui Orfeu.

— Dom-le, potoleşte-te şi nu mai spune tâmpenii…

— Ai dreptate, spun tâmpenii. Iartă-mă.

Dar ţi se pare normal, după aproape doisprezece ani, când ne mergea aşa de grozav, când ne vindecaserăm de vanitatea ridicolă a celor proaspăt luaţi, să ne pomenim cu una ca asta?

Evident, trăiam atât de liniştiţi, atât de siguri, atât de încrezători!…

— Bătrâne, bătrâne!

— Ai dreptate, da, ai dreptate. Şi cel mai teribil este, nici nu-ţi dai seama, că biata mea

Elena nu poate scăpa de sentimentul ridicolului care o asaltează. Se simte ridicolă!

— Dar nu înţeleg…

— Nu, nici eu nu înţeleg; dar asta e, se simte ridicolă. Şi face asemenea lucruri, încât mă tem pentru… intrus… sau intrusă.

— Dom-le! – exclamă Augusto alarmat.

— Nu, nu, Augusto, nu, nu! Nu ne-am pierdut simţul moral, iar Elena, care e, după cum ştii, profund religioasă, se supune, fie şi scrâşnind din dinţi, voii Providenţei şi se resemnează să fie mamă. Şi va fi o mamă bună, nici nu mă-ndoiesc, o mamă foarte bună. Sentimentul ridicolului e însă atât de puternic în ea, încât, ca să-şi ascundă starea, ca să-şi mascheze sarcina, o cred capabilă de lucruri care… În fine, nu vreau să mă gândesc la asta. Până una, alta, de o

săptămână nu mai iese din casă; zice că-i e ruşine, crede că pe stradă toată lumea o să se uite la ea. Şi a şi-nceput să spună să plecăm, că, dacă va trebui să iasă la aer şi la soare când sarcina va fi mai avansată, nu vrea s-o facă unde e atâta lume care-o cunoaşte şi care poate ar mai veni s-o şi felicite pentru asta.

Cei doi prieteni tăcură o vreme şi după ce scurta lor tăcere puse capăt relatării, Victor zise:

— Aşa că du-te şi însoară-te, Augusto, du-te şi însoară-te, ca să ţi se-ntâmple poate ceva asemănător; du-te şi însoară-te cu pianista!

— Şi cine ştie?… – zise Augusto parcă vorbind cu sine însuşi – Cine ştie?… Poate, dacă mă voi însura, voi avea din nou mamă…

— Mamă, da – adăugă Victor –, a copiilor tăi! Dacă va avea copii.

— Şi mamă a mea! Poate acum, Victore, începi să ai în soţia ta o mamă a ta.

— Ce-o să-ncep acum e să-mi pierd nopţile…

— Sau să le câştigi, Victore.

— În sfârşit, nu ştiu ce se-ntâmplă cu mine şi nici ce se-ntâmplă cu noi. Şi eu, în ce mă priveşte, cred c-aş reuşi să mă resemnez; dar biata mea Elena, sărmana mea Elena… Sărăcuţa de ea!

— Vezi? Ai şi-nceput s-o compătimeşti.

— În sfârşit, Augusto, gândeşte-te bine înainte de a te însura.

Şi se despărţiră.

Augusto se întoarse acasă cu capul doldora de câte auzise de la don Avito şi Victor. Aproape nu-şi mai amintea de Eugenia şi de ipoteca răscumpărată sau de juna călcătorească.

Când intră şi Orfeu ti sări în întâmpinare, il lui în braţe, îi pipăi cu atenţie gâtul şi, strângându-l la piept, îi spuse: „Ai grijă cu oasele, Orfeule, mare grijă cu ele, nu-i aşa?

Nu vreau să te îneci cu vreunul, nu vreau să te văd murind sub ochii mei şi implorându-mă să-ţi salvez viaţa. Vezi doar, Orfeule, don Avito, pedagogul, s-a convertit la religia strămoşilor săi… Ereditatea! Şi Victor nu se resemnează să fie tată. Cel dintâi nu se consolează că şi-a pierdut ñul, iar celălalt nu se consolează că va avea unul. Şi ce ochi, Orfeule, ce ochi!

Cum îi fulgerau când mi-a spus: «Dumneata vrei să mă cumperi, vrei să-mi cumperi nu dragostea, căci asta nu se cumpără, ci trupul!

N-ai decât să-mi iei casa!» Să-i cumpăr trupul… trupul ei…! Când şi-al meu îmi e prea destul, Orfeule, şi-al meu îmi e prea destul! Nevoie

am de suflet, de suflet, de suflet. Şi de un suflet de foc, ca acela ce iradia din ochii ei, ai Eugeniei. Trupul… trupul său… da, trupul îi este magnific, splendid, divin, dar trupul îi este suflet, suflet pur tot, numai viaţă tot, numai sens tot, numai idee tot! Mie îmi e de prisos trupul, Orfeule, îmi e de prisos trupul pentru că-mi lipseşte inima.

Sau nu-i mai bine zis că-mi lipseşte sufletul pentru că-mi prisoseşte trupul? îmi ating trupul, Orfeule, mi-l pipăi, mi-l văd; dar sufletul? unde îmi e sufletul, îl am oare? L-am simţit că-mi dă cât de cât semne de existenţă când am ţinut-o, îmbrăţişată, aici, pe genunchi, pe

Rosario, pe biata Rosario; când ea plângea şi plângeam şi eu. Lacrimile acelea nu puteau ieşi din trupul meu; înrî ieşeau din suflet.

Sufletul e un izvor care nu ni se revelează decât în lacrimi. Până când nu plângi cu adevărat nu ştii dacă ai sau nu suflet. Şi-acum să mergem la culcare, Orfeule, dacă vom fi lăsaţi să dormim".

XV

— Da' ce-ai făcut, fetiţo? – o întrebă dona

Ermelinda pe nepoata ei.

— Ce-am făcut? Ce-ai fi făcut şi dumneata în locul meu, dacă ai avea obraz, sunt sigură.

Să vrea să mă cumpere, să vrea să mă cumpere pe mine!

— Ascultă, fetiţo, e totdeauna mult mai bine dacă cineva vrea să te cumpere decât dacă vrea să te vândă, să nu te îndoieşti de asta.

— Să vrea să mă cumpere, să vrea să mă cumpere pe mine!

— Dar nici vorbă de asta, Eugenia, nici vorbă de asta. A făcut-o din generozitate, din eroism…

— Nu vreau eroi. Adică de-ăia care vor să fie cu orice preţ. Când eroismul vine de la sine, firesc, treacă-meargă; dar din calcul?

Să vrea să mă cumpere, să vrea să mă cumpere pe mine, pe mine! Ţi-o spun, mătuşă, are să mi-o plătească. Are să mi-o plătească ăla…

— Ăla… cine? Hai, spune tot!

w

— Ala… idiotul ăla plicticos. Pentru mine, e ca şi cum n-ar exista. Nici nu există!

— Ce prostii tot spui…

— Crezi oare, mătuşă, că individul ăsta…

— Cine, Fermín?

— Nu, ăla… ăla cu canarul, are ceva în el?

— Măcar inimă, şi tot are…

— Ce, crezi că are inimă? Aş! Zău, e găunos, parcă-l văd, găunos!

— Ia vino aici, fetiţo, să vorbim la rece, nu mai spune şi nu mai face prostii. Uită astea.

Eu cred că trebuie să-l accepţi…

— Dar dacă nu-l iubesc, mătuşă…

— Ei şi tu, ce ştii tu ce-i aia să iubeşti?

N-ai experienţă. Oi fi ştiind ce-i o treizecidoime sau o optime, dar ce înseamnă să iubeşti…

— Mi se pare, mătuşă, că vorbeşti ca să te afli-n treabă…

— Ce ştii tu ce-nseamnă să iubeşti, fetiţo?

— Dar dacă iubesc pe altcineva…

— Pe altcineva? Pe trântorul ăla de

Mauricio, pe care-l doare-n cot de toate? Asta numeşti tu iubire? Ăstuia-i zici tu altcineva?

Augusto şi numai Augusto e salvarea ta. Atât de fin, atât de bogat, atât de bun…!

— Tocmai de-aia nu-l iubesc, pentru că e atât de bun cum zici dumneata… Nu-mi plac bărbaţii buni.

— Nici mie, fata mea, nici mie, dar…

— Dar ce?

— Dar trebuie să ne măritǎm cu ei. Pentru asta s-au născut şi sunt buni, ca soţi.

— Păi dacă nu-l iubesc, cum să mă pot mărita cu el?

— Cum? Măritându-te! Nu m-am măritat şi eu cu unchiul tău…?

— Mătuşă, dar…

— Da, acum cred că da, mi se pare că da;

dar când m-am măritat, nu ştiu dacă-l iubeam.

Vezi tu, dragostea e subiect de cărţi, ceva născocit doar ca să ai despre ce vorbi şi scrie.

Prostii de-ale poeţilor. Pozitivă este căsătoria.

Codul civil nu vorbeşte despre dragoste, dar despre căsătorie, da. Toată povestea asta cu dragostea nu e decât muzică…

— Muzici?

— Muzici, da. Şi ştii doar că muzica abia, abia e de folos ca să-ţi duci zilele dând lecţii, şi dacă nu profiţi de un prilej ca ăsta care ţi se-nfăţişează, mai va până o să ieşi din purgatoriul tiu…

— Şi ce? Vi cer eu ceva? Nu-mi câştig singură pâinea? Stau eu pe

capul vostru?

— Nu te mai monta aşa, arţăgoaso, şi nu mai vorbi aşa, că altfel o să ne certăm de-adevăratelea. Nu spune nimeni asta. Dacă-ţi vorbesc şi te sfătuiesc, o fac spre binele tău.

— Da, spre binele meu… spre binele meu…

Spre binele meu a făcut domnul don Augusto

Părez pe galantonul, spre binele meu. Galanton, da, galanton! Să vrea să mă cumpere…! Să vrea să mă cumpere pe mine… pe mine!

Galantonie, nu-i aşa, galantonie… gest de bărbat galant! Bărbaţii, mătuşă, o văd cu ochiul liber, sunt grosolani, brute, sunt lipsiţi de delicateţe. Nu ştiu să facă nicio amabilitate fără să jignească…

— Toţi?

— Toţi, da, toţi! Cei care. sunt cu adevărat bărbaţi, se-nţelege.

— Ah!

— Da, pentru că ceilalţi, cei care nu-s grosolani şi brute şi egoişti, nu sunt bărbaţi.

— Da' ce sunt?

— Eu ştiu… fătălăi!

— Ce mai teorii, fetiţo!

— În casa asta nu se poate să nu te molipseşti.

— Dar una ca asta n-am auzit de la unchiu-tău.

— Nu, ideea mi-a venit mie, observându-i pe bărbaţi.

— Şi pe unchiul tău?

— Unchiul nu e bărbat… din ăştia.

— Atunci e un fătălău, nu-i aşa? Un fătălău.

Hai, spune!

— Nu, nu, nu, nici vorbă. Unchiul e… cum să zic… unchiul meu… Nu m-am prea obişnuit cu gândul că el e cumva… cum să zic… în carne şi oase.

— Da' ce crezi tu despre unchiul tău?

— Că nu e decât… nu ştiu cum să zic… că nu-i decât unchiul meu. Cum să zic, aşa, ca şi cum nici n-ar exista cu adevărat.

— Aşa oi fi crezând tu, fetiţo. Eu însă îţi spun că unchiul tău există, şi încă cum!

— Brute, brute toţi, toţi brute. Nu ştii ce i-a spus sălbaticul ăla de Martin Rubio bietului don Emeterio la câteva zile după ce acesta a rămas văduv?

— Nu, cred că n-am auzit.

— Păi să vezi; a fost când cu epidemia aia, ştii doar. Toată lumea era foarte alarmată, pe mine nu m-aţi lăsat să ies din casă câteva zile bune şi mă puneaţi să beau apă fiartă. Toţi fugeau unii de alţii şi dacă vedeai pe cineva în doliu, parcă ar fi fost ciumat. Ei bine: la vreo cinci, şase zile după ce-a rămas văduv, bietul don Emeterio a trebuit să iasă din casă, în doliu, desigur, şi s-a-ntâlnit nas în nas cu bădăranul ăla de Martin. Ăsta, văzându-l în doliu, a rămas la o distanţă prudentă de el, de frică să nu ia boala, şi i-a spus: „Dar ce s-a întâmplat, domnule, vreo nenorocire pe la dumneata acasă?" „Da – i-a răspuns bietul don Emeterio –, tocmai am pierdut-o pe sărmana mea soţie…" „Condoleanţe! Şi cum a fost?" „Din cauza naşterii" – i-a spus don

Emeterio. „A> mai puţin grav!" – i-a răspuns bădăranul de Martin, şi-abia atunci s-a apropiat ca să dea mâna cu el. Ce mai cavalerie!

Galantonie bărbătească! Ascultă-mă pe mine.

Îţi spun, sunt nişte brute, pur şi simplu nişte brute.

— E preferabil să fie brute decât puturoşi, ca, de exemplu, trântorul ăla de Mauricio, care, nu ştiu cum, ţi-a sucit minţile… Căci după informaţiile mele, şi sunt din sursă sigură, te încredinţez, a naibii să fiu dacă parşivul ăla te iubeşte cu adevărat…

— Îl iubesc eu, şi e de-ajuns!

— Şi ţi se pare că ăla… vreau să zic logodnicul tău… e bărbat adevărat? Dacă ar fi fost bărbat, de mult ar fi găsit o soluţie şi ceva de lucru.

— Ei bine, dacă nu-i bărbat, vreau să-l fac eu să fie. E drept, are defectul de care vorbeşti, mătuşă, dar poate chiar de-asta îl iubesc.

Şi-acum, după galantonia lui don Augusto… să vrea să mă cumpere pe mine, pe mine!…

după asta sunt hotărâtă să joc totul pe o carte şi să mă mărit cu Mauricio.

— Şi din ce-ai să trăieşti, nefericite?

— Din ce-o să câştig! O să muncesc, şi încă mai mult ca acum. O să accept lecţii pe care le-am refuzat. Oricum, am şi renunţat la casa asta, i-am făcut-o cadou lui don Augusto. Era un capriciu, nimic altceva decât un capriciu.

E casa în care m-am născut. Şi-acum, eliberată de coşmarul ăsta şi de ipotecă, o să mă pun pe muncit cu şi mai mare sârg. Şi Mauricio, dacă mă va vedea muncind pentru amândoi, nu va avea încotro şi-şi va

căuta de lucru, muncind şi el. Asta dacă are obraz…

— Şi dacă nu are?

— Păi dacă nu, o să depindă de mine!

— Aşa da, bărbatul pianistei!

— Ei şi? Va fi al meu, al meu, şi cu cât va depinde mai mult de mine, va fi şi mai al meu.

— Da, al tău… dar aşa cum poate fi un câine. Şi asta se cheamă să cumperi un bărbat.

— Păi n-a vrut un bărbat să mă cumpere cu capitalul lui? De ce-ar fi mai extravagant ca eu, femeie, să vreau să-mi cumpăr eu, din munca mea, un bărbat?

— Tot ce spui, fetiţo, aduce mult cu ceea ce unchiul tău numeşte feminism.

— Nu ştiu şi nici nu vreau să ştiu. Dar ţi-o spun dumitale, mătuşă, că nu s-a născut bărbatul care să mă cumpere. Pe mine, pe mine, să mă cumpere pe mine?

În acest moment al conversaţiei intră servitoarea ca să anunţe că don Augusto o aştepta pe doamna.

— El? Du-te! Nu vreau să-l văd. Spune-i că eu una mi-am spus ultimul cuvânt.

— Gândeşte-te oleacă, fetiţo, calmează-te;

n-o lua chiar aşa. N-ai ştiut să interpretezi intenţiile lui don Augusto.

Când Augusto se văzu în faţa doñei

Ermelinda, începu prin a-şi cere scuze. Era, după cum spunea el, profund afectat; Eugenia nu ştiuse să-i interpreteze adevăratele intenţii.

El, în ce-l privea, anulase formal ipoteca pe casă şi aceasta apărea legalmente liberă de orice sarcină şi în deplina posesie a proprietarei ei. Şi dacă ea se încăpăţâna să nu accepte veniturile, cu atât mai puţin o putea face el;

astfel încât totul s-ar pierde fără ca nimeni să profite sau, mai bine zis, ele ar fi depuse pe numele proprietarei de drept. În plus, el renunţa să mai ceară mâna Eugeniei şi nu-şi dorea decât ca ea să fie fericită; se arăta chiar dispus să-i caute un loc de muncă bun lui

Mauricio, ca să nu fie nevoit să trăiască din veniturile soţiei sale.

— Ai o inimă de aur, domnule! – exclamă doña Ermelinda.

— Nu mai rămâne acum, doamnă, decât să o convingeţi pe

nepoata dumneavoastră asupra adevăratelor mele intenţii şi, dacă scoaterea de sub ipotecă a casei a fost o impertinenţă, să mă ierte. Mi se pare însă că nu mai e loc de cale-ntoarsă. Dacă ea vrea, le voi fi eu însumi naş de cununie. Iar apoi am să plec într-o călătorie lungă şi îndepărtată.

XVI

— Eşti insuportabil, Mauricio – îi spunea

Eugenia logodnicului ei în odăiţa aceea a portăresei absolut insuportabil, şi dacă o s-o ţii tot aşa, dacă nu te scuturi de nepăsarea asta, dacă nu faci ceva ca să-ţi cauţi un loc de muncă şi să ne putem căsători, sunt capabilă de orice nebunie.

— De ce nebunie? Hai, ia zi, scumpeteo – şi-i mângâia gâtul, răsucindu-şi pe deget o buclă de la ceafa copilei.

— Uite, dacă vrei, ne căsătorim şi eu continui să muncesc pentru amândoi.

— Şi ce-o să zică lumea de mine, cucoană, daci accept aşa ceva?

— Şi ce-mi pasă mie ce-o să zică de tine?

— Dom'le, dom'le, asta-i grav!

— Da, nu-mi pasă; ce vreau e să terminăm cât mai curând…

— Ne merge chiar aşa de rău?

— Da, ne merge rău, foarte rău. Şi dacă nu te hotărăşti, sunt în stare…

— De ce, ia zi?

— Să accept sacrificiul lui don Augusto.

— Să te măriţi cu el?

— Nu, asta niciodată! Să-mi recuperez proprietatea.

— Păi fă-o, scumpeteo, fă-o! Dacă asta-i soluţia şi nu alta…

— Şi îndrăzneşti…

— Păi nu trebuie să-ndrăznesc! Bietul don

Augusto ăsta mi se pare că nu prea e în toate minţile, şi de vreme ce are toana asta, nu cred că ar trebui să-l necăjim…

— Vasăzică tu…

— Păi sigur, scumpeteo, sigur!

— Bărbat, ce mai calea-valea.

— Nu chiar cum ai vrea tu, după cum spui.

Da' ia vino-ncoace…

— Ei, lasă-mă, Mauricio, ţi-am spus de sute de ori să nu fii…

— Să nu fiu drăgăstos…

— Nu, să nu fii… grosolan! Fii cuminte. Şi dacă vrei mai multă încredere, scutură-te de lene, caută-ţi cu adevărat de lucru, şi-n rest, ştii. Asta ca să vedem dacă ai glagore, ei?

Vezi că ţi-am mai dat şi altă dată o palmă.

— Şi ce tare mi-a plăcut! Hai, scumpeteo, mai dă-mi una! Uite-mi obrazul…

— Nu mai zi de multe ori…

— Hai, curaj!

— Nu, nu vreau să-ţi fac plăcerea asta.

— Nici alta?

— Ţi-am spus să nu fii grosolan. Şi-ţi repet că dacă nu te grăbeşti să-ţi cauţi de lucru, sunt în stare să accept asta.

— Bine atunci, Eugenia, vrei să-ţi vorbesc cu inima pe tavă, să-ţi spun adevărul, tot adevărul?

— Vorbeşte!

— Eu te iubesc mult, mult de tot; sunt absolut topit după tine, dar treaba cu căsătoria mă sperie, mă umple de-o spaimă teribilă. Eu m-am născut leneş din fire, nu neg; cel mai mult mă face să sufăr obligaţia de a munci şi prevăd că, dacă ne vom căsători şi vom avea copii, după cum cred că vei vrea…

— Ei, asta se-nţelege!

— Va trebui să muncesc, şi încă zdravăn, fiindcă viaţa e scumpă. Şi ideea de-a accepta ca tu să fii cea care munceşte, asta niciodată, niciodată, niciodată! Mauricio Blanco Clară nu poate trăi din munca unei femei. Poate este însă o soluţie ca, fără a trebui să muncim nici eu, nici tu, să se aranjeze toate…

— Ia să vedem…

— Dar… îmi promiţi că n-ai să te superi, fetiţo?

— Bine, zi!

— După ce ştiu şi ce-am auzit de la tine, bietul don Augusto ăsta e un nătărău, un prăpădit, ce mai, un…

— Hai, mai departe!

— Da’ n-o să te superi?

— Ţi-am spus să continui!

— E deci, cum stăteam să-ţi spun, un…

Încornorat din născare. Şi poate cel mai bine ar fi nu doar să accepţi treaba cu casa ta, ci şi să…

— Zi, să ce?

— Să-l accepţi şi ca soţ.

— Aud? – şi ea se ridică în picioare.

— Îl accepţi şi, cum e un prăpădit… totul se-aranjează…

— Cum adică totul se-aranjează?

— Da, el plăteşte, iar noi…

— Noi… ce?

— Păi noi…

— Destul!

Şi Eugenia ieşi cu ochii vâlvătaie şi zicându-şi „Ce brute, ce brute! N-aş fi crezut-o niciodată… Ce brute!" Şi ajungând acasă, se încuie la ea în cameră şi izbucni în plâns. Şi trebui să se culce, doborâtă de febră.

Mauricio rămase câteva clipe ca buimăcit;

Îşi reveni însă curând, îşi aprinse o ţigaretă, ieşi la plimbare şi-i făcu un compliment primei tinere distinse care trecu pe lângă el. Şi-n seara aceea vorbea cu un prieten despre don

Juan Tenorio1.

— Tipul ăsta nu reuşeşte să mă convingă – spunea Mauricio nu-i decât teatru.

— Tu spui asta, Mauricio, tu, care treci drept un Tenorio, un seducător!

— Seducător? Eu, şi seducător? Ce de născociri, Rogelio!

— Şi povestea cu pianista?

— Aiurea! Vrei să-ţi spun adevărul, Rogelio?

— Dă-i drumul!

— Ei bine: din fiecare o sută de legături, mai mult sau mai puţin onorabile, şi cea la care te refereai e cum nu se poate mai onorabilă, ei, din fiecare o sută de legături între un bărbat şi o femeie, în peste nouăzeci seducătoarea este ea şi cel sedus el.

— Cum adică, tăgăduieşti că tu ai cucerit-o pe pianistă, pe Eugenia?

— Da, tăgăduiesc: nu eu am cucerit-o pe ea, ci ea m-a cucerit pe mine.

— Seducătorule!

— Cum vrei… Ea, ea a fost. N-am putut rezista.

— Aici e de fapt totuna.

— Mi se pare însă că o să se termine şi-o să mă văd din nou liber. Liber de ea, evident, pentru că nu garantez că nu mă va cuceri

alta. Sunt atât de slab! Trebuia să mă fi născut femeie…

Note:

1. Protagonist al piesei de teatru *El burlador de*

Sevilla, de Tirso de Molina (1583? – 1648), simbol al puterii de atracţie masculine asupra femeilor;

figura lui e preluată în *Don Juan Tenorio*, de José Zorrilla (1817 – 1893). În *El hermano Juan* (1929), Unamuno îi dă o interpretare complet diferită: don Juan caută să se anuleze ca individ muritor, distinct şi separat, în trupul victimelor seducţiei sale, într-un extaz de a se reproduce, carnal sau spiritual, peste o voluptate a morţii.

— Bun, şi cum o să se termine?

— Pentru că… deh… pentru că am călcat în strâchini! Am vrut să continuăm, adică să începem relaţiile, mă-nţelegi? fără obligaţii şi consecinţe… şi, evident, mi se pare că o să-mi dea papucii. Femeia asta voia să mă absoarbă.

— Zi, să ce?

— Să-l accepţi şi ca soţ.

— Aud? – şi ea se ridică în picioare.

— Îl accepţi şi, cum e un prăpădit… totul se-aranjează…

— Cum adică totul se-aranjează?

— Da, el plăteşte, iar noi…

— Noi… ce?

— Păi noi…

— Destul!

Şi Eugenia ieşi cu ochii vâlvătaie şi zicându-şi „Ce brute, ce brute! N-aş fi crezut niciodată… Ce brute!” Şi ajungând acasă, se încuie la ea în cameră şi izbucni în plâns.

trebui să se culce, doborâtă de febră.

Mauricio rămase câteva clipe ca buimăcit îşi reveni însă curând, îşi aprinse o ţigareta ieşi la plimbare şi-i făcu un compliment prime tinere distinse care trecu pe lângă el. Şi seara aceea vorbea cu un prieten despre de:

Juan Tenorio1.

— Tipul ăsta nu reuşeşte să mă convingă spunea Mauricio nu-i decât teatru.

Protagonist al piesei de teatru *El burlador o*

Sevilla, de Tirso de Molina (15837 – 1648), simb

al puterii de atracţie masculine asupra femeiloi figura lui e

preluată în *Don Juan Tenorio*, d

José Zorrilla (1817 – 1893). În *El hermano lua*

(1929), Unamuno îi dă o interpretare compie diferită: don Juan caută să se anuleze ca indivi muritor, distinct şi separat, în trupul victimele seducţiei sale, într-un extaz de a se reproduci carnal sau spiritual, peste o voluptate a morţi

— Tu spui asta, Mauricio, tu, care treci drept un Tenorio, un seducător!

— Seducător? Eu, şi seducător? Ce de născociri, Rogelio!

— Şi povestea cu pianista?

— Aiurea! Vrei să-ţi spun adevărul, Rogelio?

— Dă-i drumul!

— Ei bine: din fiecare o sută de legături, mai mult sau mai puţin onorabile, şi cea la care te refereai e cum nu se poate mai onorabilă, ei, din fiecare o sută de legături între un bărbat şi o femeie, în peste nouăzeci seducătoarea este ea şi cel sedus el.

— Cum adică, tăgăduieşti că tu ai cucerit-o pe pianistă, pe Eugenia?

— Da, tăgăduiesc: nu eu am cucerit-o pe ea. ci ea m-a cucerit pe mine.

— Seducătorule!

— Cum vrei… Ea, ea a fost. N-am putut rezista.

— Aici e de fapt totuna.

— Mi se pare însă că o să se termine şi-o să mă văd din nou liber. Liber de ea, evident, pentru că nu garantez că nu mă va cuceri alta. Sunt atât de slab! Trebuia să mă fi născut mbol femeie…

— Bun, şi cum o să se termine?

— Pentru că… deh… pentru că am călcat în strâchini! Am vrut să continuăm, adică să începem relaţiile, mă-nţelegi? fără obligaţii şi consecinţe… şi, evident, mi se pare că o să-mi dea papucii. Femeia asta voia să mă absoarbă.

— Şi-o să te absoarbă!

— Cine ştie?… Sunt atât de slab! Sunt făcut ca să mă întreţină o femeie, dar cu demnitate, ştii? şi dacă nu, mai bine lipsă!

— Şi ce numeşti tu demnitate? Se poate şti?

— Domnule, aşa ceva nu se-ntreabă! Sunt lucruri care nu se pot defini.

— E adevărat! – răspunse profund convins

Rogelio, şi adăugă – Şi dacă pianista te lasă, ce-ai să faci?

— Păi rămân vacant. Şi să vedem dacă nu mă cucereşte alta. Am fost cucerit de-atâtea ori!… Dar asta, cu felul ei de-a nu ceda, de-a păstra totdeauna distanţele corecte, de-a fi cuminte, în sfârşit, fiindcă, dacă e vorba de cuminţenie, nu-i alta ca ea, mă înnebunise totuşi binişor, da' ce zic, de-a binelea rău. Ar fi făcut până la urmă din mine tot ce-ar fi vrut. Şi-acum, dacă o să mă părăsească, o să-mi pară foarte rău, dar o să fiu iarăşi liber.

— Liber?

— Liber, da, pentru alta.

— Cred că o să vă împăcaţi…

— Cine ştie?… Dar mă-ndoiesc, fiindcă are o fire… şi astăzi am jignit-o, zău, am jignit-o.

XVII

— Îţi aminteşti, Augusto – îi spunea Victor –, de don Eloino Rodríguez de Alburquerque y Álvarez de Castro?

— Funcţionarul ăla de la Fisc, atât de amator să umble după fuste, mai ales dacă nu-l costa prea mult?

— Chiar el. Ei bine… s-a însurat!

— Halal boşorog pentru femeia care şi l-a luat pe cap!

— Uluitor e însă felul în care s-a însurat.

Află şi ia exemplu. Ştii, cred, că don Eloino Rodríguez de Alburquerque y Álvarez de Castro, în ciuda patronimelor sale, abia are unde să-şi pună capul şi singurul lui venit e leafa de la Fisc, ca să nu mai vorbim că e la pământ şi cu sănătatea.

— Cum a fost şi viaţa pe care a dus-o.

— Ei bine, săracul de el suferă de o afecţiune cardiacă incurabilă. Zilele îi sunt numărate.

Tocmai a trecut printr-o criză foarte gravă care l-a făcut să vadă moartea cu ochii şi l-a dus la căsătorie, dar la următoarea… crapă.

Fapt e că bietul om trecea dintr-o pensiune de familie-n alta şi de peste tot trebuia să plece, deoarece cu patru pesete nu poţi pretinde luna de pe cer, nici limbi de fazan în mujdei de vânt turbat, iar el era foarte pretenţios. Şi nu prea curat. Şi aşa, făcându-şi rondul din pensiune-n pensiune, a nimerit într-una ţinută de-o venerabilă patroană binişor în vârstă, mai bătrână decât el, adică, ştii, mai

aproape de şaizeci decât de cincizeci, şi de două ori văduvă: prima oară după un dulgher care s-a sinucis aruncându-se de pe o schelă în plină stradă şi pe care-l evocă deseori ca pe Rogelio *al ei*, iar a doua oară după un sergent de jandarmi, care, când a murit, i-a lăsat un mic capital ce-i aduce o pesetă pe zi. Şi iată că, aflându-se în casa acestei doamne văduve, don Eloino al meu cade la pat, foarte bolnav, atât de bolnav, încât părea să nu mai aibă leac, era pe moarte. Au fost chemaţi să-l consulte mai întâi don José, iar apoi don Valentin.

Şi omul trăgea să moară! Iar suferinţa lui cerea îngrijiri atât de multe şi de delicate, şi uneori nu tocmai agreabile, încât o monopolizau pe patroană, şi ceilalţi oaspeţi începuseră să ameninţe cu plecarea. Don Eloino nici vorbă să poată plăti mult mai mult, dubla văduvă, şi ea, îi tot spunea că nu-l mai putea ţine în pensiunea ei, căci îi periclita afacerea.

„Pentru numele Domnului, doamnă, fie-vă milă! – se pare că-i zicea el – Unde să mă duc în starea asta, cine m-ar primi în altă pensiune? Dacă dumneavoastră mă daţi afară, nu-mi rămâne decât să-mi sfârşesc zilele la spital… Pentru numele lui Dumnezeu, fie-vă milă! Măcar puţin, cât mai am de trăit…!”

Căci el era convins că moare, şi încă în scurt timp. Ea însă o ţinea pe-a ei, cum era şi firesc, zicând că pensiunea ei nu era spital, trăia din afacerea asta şi şi-o vedea periclitată. În vremea asta, unuia dintre colegii de birou ai lui don Eloino îi vine o idee salvatoare şi merge de i-o spune: „Dumneata, don Eloino, ai un singur mijloc pentru ca femeia asta de treabă să accepte să te ţină la ea în pensiune cât mai ai de trăit”. „Care?” întrebă el. „În primul rând – îi spuse amicul – să vedem ce crezi despre boala dumitale”. „Ah, păi n-o mai duc decât foarte, foarte puţin; pesemne nici fraţii mei n-au să mă mai apuce în viaţă”. „Atât de rău bolnav crezi că eşti?” „Simt că mă duc…”

„Păi dacă aşa stau lucrurile, îţi rămâne un mijloc pentru ca femeia asta de treabă să nu te-azvârle pe stradă şi să te oblige s-ajungi la spital”. „Şi care-anume?” „Să te însori cu ea”.

„Să mă însor cu ea? Cu patroana? Cine, eu?

Un Rodríguez de Alburquerque y Álvarez de

Castro! Domnule, nu-mi arde de glume!” Şi pare-se că împrejurarea avu un asemenea efect, încât în scurt timp i se înşuruba în cap.

— Şi nu fără motiv.

— Dar, de îndată ce şi-a revenit din prima surpriză, amicul i-a demonstrat că, dacă se însura cu patroana, îi putea lăsa treisprezece *duros1* pe lună ca pensie de văduvă, de care

Note:

1.1 *dur o* fiind egal cu 5 pesete, suma era de 65

de pesete.

183

altminteri n-ar profita nimeni şi-ar merge la stat. Vezi deci şi tu…

— Da, ştiu, nu e singura persoană, prietene

Victor, care s-a căsătorit doar pentru ca statul să nu economisească o pensie de văduvie. Asta da civism!

— Dar dacă don Eloíno a respins cu indignare o asemenea propunere, închipuieşte-ţi ce va fi spus patroana. „Eu? Să mă mărit eu, la vârsta mea, şi pentru a treia oară, cu boşorogul ăsta!? Mi-e scârbă!" S-a consultat însă cu medicul, a fost asigurată că lui Eloíno nu-i mai rămâneau decât foarte puţine zile de trăit şi, zicând: „Adevărul este că treisprezece *duros* pe lună mi-ar pica bine", l-a acceptat în cele din urmă. Şi-atunci a fost chemat parohul, bunul don Matías, un adevărat apostol, cum ştii, ca să-l convingă pe bolnavul fără speranţă. „Da, da, da – a zis don Matías da, sărmănuţul, sărmănuţul de el!" Şi l-a convins.

Apoi don Eloíno l-a chemat pe Correita şi i-a spus, după cum umblă vorba, că voia să se împace cu el – erau certaţi – şi să-i fie martor la nuntă. „Păi cum, don Eloíno, vă căsătoriţi?"

„Da, Correita, da, mă însor cu patroana, cu doña Sinfo, eu, un Rodríguez de Alburquerque y Álvarez de Castro, închipuieşte-ţi! Eu, pentru ca ea să aibă grijă de mine cele câteva zile câte-mi mai rămân de trăit… nici nu ştiu dacă fraţii mei o s-ajungă la timp ca să mă mai prindă-n viaţă… iar ea pentru pensia de văduvie de treisprezece *duros* pe care i-o las".

Şi se povesteşte că, ajuns acasă, Correito i-a povestit totul soţiei sale, Emilia, şi aceasta a exclamat: „Zău, Pepe, eşti un dobitoc! De ce nu i-ai spus să se însoare cu Encarna – Encarnación era o slujnică, nici tânără, nici frumoasă, pe care Emilia o adusese ca zestre la căsătorie –, că ea, pentru cei treisprezece *duros* de văduvie, l-ar fi îngrijit la fel de bine ca şi baba aia?" Şi umblă vorba că Encarna a adăugat: „Aveţi dreptate, domnişoară, m-aş fi măritat şi eu cu el şi pentru treisprezece *duros* l-aş fi îngrijit câte zile ar mai fi avut, că n-or mai fi multe".

— Toate astea îmi par o scorneală, Victore.

— Ei bine, nu. Există lucruri care nu sunt scorneli. Şi încă nu ştii ce-i mai nostim. Îmi povestea don Valentin, care, după don José, a fost cel mai apropiat de don Eloino, că, ducându-se într-o zi să-l vadă şi întâlnindu-se cu don Matías în veşminte preoţeşti, a crezut că venise acolo ca să-i dea ultima ungere, şi când colo, el îi spune că se căsătorea. Şi după ce s-a întors mai târziu, l-a condus până la ieşire patroana proaspăt măritată, pentru a treia oară, şi l-a întrebat cu glas îndurerat şi neliniştit: „Dar ia spuneţi-mi, don Valentín, o să mai trăiască, o să mai trăiască oare?" „Nu, doamnă, nu; e o chestiune de zile…" „O să moară curând, nu-i aşa?" „Da, foarte curând".

„Da' chiar o să moară?"

— Ce oroare!

— Şi nu-i totul. Don Valentín a dispus ca bolnavului să nu i se mai dea decât lapte, şi doar câte puţin de fiecare dată, dar doña Sinfo îi spunea altui oaspete: „Aş! Eu îi dau tot ce-mi cere! De ce să nu-i fac poftele dacă mai are de trăit atât de puţin…?" Apoi a prescria să i se facă un clistir, iar ea zicea: „Clistir?

Ptiu, ce scârboşenie! Boşorogului ăstuia! Eu nu, eu nu! De-ar fi trebuit s-o fac unuia dintre cei doi răposaţi, pe care-i iubeam, cu care m-am căsătorit de plăcere! Dar ăstuia? Clistir?

Eu? Ce să spun…!"

— E fantastic totul!

— Nu, istoric. Şi-au sosit un frate şi-o soră ai lui don Eloino, şi cel dintâi zicea, copleşit de nenorocire: „Să se căsătorească fratele meu, fratele meu, un Rodríguez de Alburquerque y

Álvarez de Castro, cu patroana de pe Strada

Tăbăcarilor! Fratele meu, fiul unui fost preşedinte al Tribunalului din Zaragoza, din

Zara-go-za, cu o madam Sinfo!" Era îngrozit.

Iar văduva sinucigaşului şi proaspăta soţie a muribundului îşi spunea: „O să vedeţi, cum vă văd şi cum mă vedeţi, sub cuvânt că suntem cumnaţi, o să plece fără să-mi plătească pensiunea, când eu din asta trăiesc!" Se pare totuşi că i-au plătit nota, da, i-a plătit-o soţul, au luat însă cu ei un baston cu măciulia de aur pe care-l avea el.

— Şi-a murit?

— Da, dar destul de mult timp dup-aceea.

S-a întremat, s-a întremat destul de bine. Iar ea, patroana, zicea:

„De vină e don Valentin, care i-a ştiut boala… Mai bun era celălalt, don José, care nu i-o ştia… Dacă l-ar fi tratat doar el, ar fi murit demult, şi acum nu mi-ar mai sta pe cap". Doña Sinforosa are, în afara copiilor de la primul soţ, o fiică de la al doilea, jandarmul, şi, curând după ce se căsătoriseră, don Eloino îi spunea acesteia: „Vino, vinoncoace; vino să-ţi dau un pupic, doar sunt tatăl tău, tu eşti fiica mea… – „Fiică, nu – licea mama ci adoptată!" „Fiică vitregă, doamnă, fiică vitregă! Vino la mine… vă las înstărite…" Şi se zice că mama îl tot boscorodea. „Şi neruşinatul n-o făcea decât ca s-o pipăie…! S-a mai văzut una ca asta…!" Şi-a venit după aceea, firește, ruptura. „A fost o înşelătorie, nimic altceva decât o înşelătorie, don Eloino, căci, dacă m-am măritat cu dumneata, am făcut-o pentru că m-au asigurat că urma să mori, şi încă foarte curând, că de nu… nu m-ai fi îmbrobodit! Am fost înşelată, am fost înşelată!" „Şi eu am fost înşelat, doamnă. Ce voiai să fi făcut? Să mor, ca să-ţi fac dumitale pe plac?" „Aşa ne-nţeleseserăm".

„O să mor, doamnă, o să mor… chiar mai curând decât aş vrea… Un Rodríguez de

Alburquerque y Álvarez de Castro!"

Şi s-au certat pentru câteva parale în plus sau în minus la chiria pentru pensiune, şi-n cele din urmă ea l-a alungat din casă. „Adio, don Eloino, să-ţi meargă bine!" „Dumnezeu să te aibă-n pază, doña Sinfo". Şi până la urmă a murit şi al treilea soţ al acestei doamne, lăsându-i 2, 15 pesete pe zi, plus 500 pentru doliu. Sigur că nu le-a folosit pentru pomeniri.

I-a făcut cel mult vreo două slujbe de pomenire, din remuşcare şi în semn de recunoştinţă pentru cei treisprezece *duros* ai pensiei de văduvie.

— Ce grozăvie, Doamne Dumnezeule!

— Lucruri care nu sunt scornite, pe care nu e posibil să le scorneşti. Adun acum mai multe date despre tragicomedia asta, despre farsa asta funebră. M-am gândit mai întâi să fac din ele un vodevil; gândindu-mă însă mai bine, m-am hotărât, aşa cum şi-a pus

Cervantes cunoscutele nuvele în *Quijote-le* lui1, s-o introduc oricum într-un roman pe care-l scriu ca să scap de durerile de cap pe care mi le dă sarcina neveste-mii.

— Ce, te-ai apucat să scrii un roman?

— Şi ce-ai vrea să fac?

— Şi care e subiectul, mă rog?

— Romanul meu n-are subiect sau mai degrabă îl va avea cum va ieşi. Subiectul se face singur.

— Cum vine asta?

— Păi uite, într-una din zilele astea când nu prea ştiam ce să fac, dar simţeam o dorinţă arzătoare de-a face ceva, o agitaţie adâncă, o surescitare a imaginaţiei, mi-am zis: am să scriu un roman, dar am să-l scriu aşa cum trăim, fără să ştiu ce-o să fie. M-am aşezat, am luat câteva foi de hârtie şi-am început cu primul lucru care mi-a trecut prin minte, fără a şti ce-avea să urmeze, fără niciun plan.

Personajele mele se vor alcătui pe măsură ce vor acţiona şi vor vorbi, în primul rând pe măsură ce vor vorbi; caracterul lor se va închega încetul cu încetul. Şi totodată caracterul lor va fi să nu aibă niciunul.

— Da, ca al meu.

— Nu ştiu. O să iasă treptat. Mă las condus.

— Şi există psihologie? Descrieri?

— Există dialog, mai cu seamă dialog.

Important e ca personajele să vorbească, să vorbească mult, chiar dacă nu spun nimic.

— Asta ţi-a sugerat-o pesemne Elena, nu-i aşa?

— De ce?

— Pentru că ea mi-a cerut odată un roman ca să-şi omoare timpul, mi-aduc aminte ci mi-a cerut că să aibă dialog mult şi foarte rapid.

— Da. Când într-un roman pe care-l citeşte dă peste descrieri, predici sau relatări lungi, le sare, zicând: umplutură, umplutură, umplutură! Pentru ea numai dialogul nu-i umplutură.

Şi, ştii şi tu, şi-o predică se poate structura foarte bine într-un dialog…

Note:

Se referă la mult discutatele nuvele intercalate de Cervantes în *Don Quijote* I, deloc sau în grade diferite implicate în acţiunea principală a romanului: „Povestea Marcelei şi a lui Grisbstomoa (I, 13 – 14), „Curiosul imprudent" (I, 33 – 35), „Istoria Robului" (I, 39 – 41) şi „Istoria catârgiului". Vezi Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, traducere de Sorin Mărculescu, 2 vol., Editura Paralela 45, 2004.

— De ce?…

— Pentru că oamenilor le place conversaţia de dragul conversaţiei, chiar dacă nu spun nimic. Sunt unii care nu suportă un discurs de-o jumătate de ceas, dar sporovăiesc trei ceasuri într-o cafenea. E farmecul conversaţiei, al vorbitului de dragul vorbitului, al vorbitului rapid şi descusut.

— Tonul discursiv îmi e şi mie nesuferit…

— Da, plăcerea omului stă în vorbire, în vorbirea vie… Şi mai presus de orice, trebuie să pară că autorul nu spune el însuşi lucrurile, că nu ne agasează cu personalitatea, cu eul său satanic. Chiar dacă, evident, eu spun tot ce spun personajele mele…

— Asta până la un anumit punct…

— Cum adică până la un anumit punct?

— Da, căci vei începe să crezi că le conduci tu, cu mâna ta, şi lesne vei sfârşi prin a te convinge că te conduc ele pe tine. Se-ntâmplă foarte des ca un autor să sfârşească prin a fi jucăria ficţiunilor sale…

— Poate, dar de fapt în romanul ăsta am de gând să pun tot ce-mi trece prin minte, indiferent ce-ar fi.

— Dar până la urmă nu va mai fi roman.

— Nu, va fi… va fi… *riman*.

— Şi ce-i asta, ce înseamnă *riman*?

— Păi l-am auzit pe Manuel Machado, poetul, fratele lui Antonio1, povestind că i-a

Note:

1. *Manuel Machado Ruiz* (1874 – 1947), poet şi (în colaborare cu fratele său) dramaturg, fratele lui Antonio Machado Ruiz (1875 – 1939), poet, eseist şi prozator (publicând şi sub heteronimele de Abel Martin şi Juan de Mairena), una din cele mai importante figuri ale modernismului spaniol.

dus odată lui don Eduardo Benot1, ca să i-l citească, un sonet scris în alexandrini sau în nu mai ştiu ce formă heterodoxă. 11-a citit şi don Eduardo i-a spus: „Dar ăsta nu e sonet!…”

„Nu, domnule – i-a răspuns Machado nu e sonet, e *sonit. u* la fel şi romanul meu n-o să fie roman, ci… cum am spus? *rămân*… *reman*, ba nu, nu, *riman*, aşa, *riman*! Astfel, nimeni nu va avea dreptul să spună că derogă de la legile genului… Inventez genul şi a inventa un gen nu înseamnă altceva decât a-i da un nume nou, iar legile i le stabilesc după cum îmi place mie. Şi mult dialog!

— Şi când un personaj rămâne singur?

— Atunci… un monolog. Şi ca să semene cât de cât cu un dialog, inventez un câine căruia i se adresează personajul.

— Ştii, Victore, am impresia că mă inventezi pe mine!).

— Se poate!

După ce Victor şi Augusto se despărţiră, cel din urmă îşi spunea: „Şi viaţa mea e oare şi ea roman, *riman* sau ce-o fi? Oare tot ce mi se-ntâmplă mie şi li se întâmplă celor din jurul meu e realitate sau ficţiune? Nu-i oare totul un vis al lui Dumnezeu sau al cui o fi, care se va destrăma de îndată ce El se va

Note:

1. *Eduardo Benot* (1822 – 1907), om politic şi filolog spaniol, autor de drame, comedii, poezii, articole jurnalistice şi studii de fizică şi matematică. A

coordonat elaborarea unui *Diccionario de ideas aftnes* (1898 – 1899).

trezi, şi tocmai de-aceea îi adresăm rugăciuni şi-i ridicăm cântări şi imnuri, ca să-L adormim, ca să-L legănam? Oare întreaga liturghie a tuturor religiilor nu-i un mod de a legăna somnul lui Dumnezeu, pentru a nu se deştepta şi-a înceta să ne viseze? Vai, Eugenia mea!

Eugenia mea! Şi Rosario a mea!”

— Salut, Orfeule!

Orfeu îi ieşise în întâmpinare, sărea, dădea să i se caţere pe picioare. Îl luă în braţe, şi căţeluşul începu să-l lingă pe mână.

— Domnişorule – îi spuse Liduvina –, vă aşteaptă Rosario cu lenjeria călcată.

— Şi de ce n-ai făcut tu socotelile cu ea?

— Ştiu eu… I-am spus că domnişorul n-are cum să mai întârzie, că dacă vrea să v-aştepte…

— Da’ puteai să-i faci tu socoteala ca-n alte daţi…

— Da, dar… în fine, mă-nţelegeţi…

— Liduvina! Liduvina!

— E mai bine să faceţi dumneavoastră socotelile cu ea.

— Mă duc acum.

XVIII

— Bună, Rosarito! – exclamă Augusto de cum o văzu.

— Bună ziua, don Augusto – şi glasul fetei era senin şi limpede, şi nu mai puţin limpede şi senină privirea ei.

— De ce n-ai rezolvat cu Liduvina, cum faci alteori, când nu sunt acasă la venirea ta?

— Nu ştiu! Mi-a spus să aştept. Am crezut că vreţi să-mi spuneţi ceva…

„E naivitate sau ce-o fi?", gândi Augusto şi rămase o clipă mirat. A fost un moment stânjenitor, plin de o tăcere neliniştită.

— Ce vreau eu, Rosario, e să uiţi cele întâmplate data trecută, să nu-ţi mai aminteşti nimic, înţelegi?

— Bine, cum vreţi.**

— Da, a fost o nebunie… o nebunie… nu ştiam bine ce-mi venea să fac şi ce spuneam…

şi nici acum nu ştiu… – şi se tot apropia de fată.

Ea îl aştepta, liniştită şi parcă resemnată.

Augusto se aşeză pe o sofa, o chemă: „Vino aici!", o puse să se aşeze, ca şi data trecută, pe genunchii săi şi o privi o bună bucată de vreme în ochi. Ea făcu faţă cu calm privirii lui, dar tremura toată ca o frunză de plop.

— Tremuri, fetiţo…?

— Eu? Nu. Mi se pare că dumneavoastră…

— Nu tremura, linişteşte-te.

— Nu mă mai faceţi să plâng.

— Lasă, ba da, vrei să te fac iar să plângi.

Spune-mi, ai un logodnic?

— Ce-ntrebare…

— Spune-mi, ai?

— Logodnic… logodnic propriu-zis… nu!

— Dar cum, încă nu ţi-a făcut curte niciun băiat de vârsta ta?

— Vedeţi, don Augusto…

— Şi ce ţi-a spus?

— Sunt lucruri care nu se spun…

— E-adevărat. Şi ia spune, vă iubiţi?

— Dar, pentru Dumnezeu, don Augusto…!

— Uite, dacă ai să plângi, te las.

Fata îşi sprijini capul de pieptul lui Augusto, ca să şi-l ascundă în el, şi izbucni în plâns, încercând să-şi înăbuşe suspinele. „Fetiţa asta o să leşine", gândi el în timp ce-o mângâia pe păr.

— Linişteşte-te! Linişteşte-te!

— Şi femeia aia…? – întrebă Rosarito fără să-şi ridice capul şi

înghiţindu-şi suspinele.

— Ah, deci îţi aminteşti? Păi femeia aia m-a respins în cele din urmă definitiv. N-am cucerit-o niciodată, acum însă chiar am pierdut-o definitiv!

Tânăra îşi ridică fruntea şi-l privi în ochi, ca pentru a vedea dacă spunea adevărul.

— Vreţi să mi înşelaţi… – murmură ea.

— Cum adică vreau să te înşel? Ei, ei, ei.

Vasăzică aşa, ei? Păi nu ziceai că n-ai logodnic?

— Eu nu v-am spus nimic…

— Domol! Domol! – şi, aşezând-o lângă el pe sofa, se ridici şi începu să se preumble prin cameră.

Întorcându-şi însă privirea spre ea, văzu că biata fată era schimbată la faţă şi tremura, înţelese că se simţea lipsită de apărare, aşa, singuri, în faţa lui, la o anumiţi distanţă, şi, aşezată pe sofaua aceea, ca un acuzat în faţa procurorului, simţea că-şi pierde cunoştinţa.

— E drept! – exclamă el cu cât stăm mai aproape, cu atât suntem mai protejaţi.

Se aşeză din nou, o lui pe genunchi, o prinse în braţe şi-o strânse la piept. Sărmănuţa îi puse un braţ pe umăr, ca pentru a se rezema de el, şi-şi ascunse din nou faţa la pieptul lui

Augusto. Şi acolo, auzind cum inima-i bătea ca un ciocan, se alarmă.

— Vi e râu, don Augusto?

— Dar cui îi e bine?

— Vreţi să strig ca să vi se-aducă ceva?

— Nu, nu, laşi. Îmi cunosc boala. Şi lucrul de care am nevoie e să plec într-o călătorie – şi după o tăcere – Ai să mă-nsoţeşti?

— Don Augusto!

— Lasă-l pe don! Ai să mă-nsoţeşti?

— Cum vreţi…

O ceaţă îi invada mintea lui Augusto; sângele începu să-i zvâcnească în tâmple, simţi o apăsare în piept. Şi, ca să se elibereze de toate, începu să o sărute pe Rosarito pe ochi, încât ea fu silită să şi-i închidă. Deodată se ridică şi spuse, îndepărtând-o:

— Lasă-mă! Lasă-mă! Mi-e frică!

— Frică de ce?

Brusca înseninare a fetei îl sperie şi mai J

tare.

— Mi-e frică, nu ştiu de cine, de tine, de mine. De orice! De Liduvina! Hai, du-te, du-te, dar o să mai vii, nu-i aşa? O să mai vii?

— Când vreţi.

— Şi-ai să mă-nsotesti în călătorie?

— Cum porunciţi…

— Du-te, du-te acum!

— Şi femeia aia…

Augusto se năpusti asupra fetei, care se şi ridicase în picioare, o strânse la piept, îşi lipi buzele uscate de buzele ei şi aşa, fără să o sărute, rămase o vreme apăsându-şi gura de-a ei, în vreme ce-şi scutura capul. Şi apoi, dându-i drumul:

— Hai, du-te!

Rosario ieşi. Şi de îndată ce ea ieşi, Augusto, ostenit de parcă tocmai ar fi alergat leghe întregi prin munţi, se aruncă pe pat, stinse lumina şi începu să monologheze:

„Am minţit-o şi m-am minţit. Totdeauna e-aşa! Totul e fantezie şi nu există decât fantezie! Omul, cât vorbeşte, minte, iar cât se vorbeşte pe sine, adică atâta timp cât gândeşte conştient că gândeşte, se minte. Nu există alt adevăr decât viaţa fiziologică. Cuvântul, acest produs social, a fost creat pentru a minţi.

L-am auzit pe filosoful nostru zicând că adevărul este, asemeni cuvântului, va produs toci al, ceva ce toţi cred şi, crezând asta, te înţeleg. Produs social este minciuna”.

Simţindu-se lins repetat pe mână, exclamă:

Jih, ai şi venit aici, Orfeule Tu, cian mi vorbeşti, nu minţi, ba chiar cred că an te înşeli, că nu te minţi. Deşi, ca animal domestic că eşti, trebuie şi te fi molipsit cumva de la om… Nu facem altceva decât şi minţim şi să ne dăm importanţi. Cuvântul a fost ficat ce şi ne exageram senzaţiile şi impresiile, pe toate… poate ce afle dim crezare Cuvântai şi orice fel de expresie convenţionali.

Sărutul şi îmbrăţişarea Fiecare nu decât să ne jucăm propriul rol. Thţi toţi măşti, toţi comedianţi! Nimeai şi nu se bucură de ce spune sau exprimă, ci crede peaemne că se bucuri şi suferă; dacă nu, n-am putea trăi. În fond, suntem atât de liniştiţi. Ca mine, acum şi aici, jucându-mi de unul singur propria comedie, deveait odor şi spectator ta acelaşi timp. Doar durerea fizică ucide Singurul adevăr e omul fiziologie, cel ce au vorbeşte, cel ce nu minte…

Auzi un ciocănit uşor la uşi.

— E-adevărat; aşteaptă, via aciua.

„Şi apoi voi dormi azi, ca în toate celelalte sile, şi va dormi şi ftosarito. Va dormi şi ea?

Oare nu i-am tulburat liniştea sufletească?

Şi felul ei de-a fi să fie oare inocenţă sau maliţie? Poate însă că nimic nu e mai maliţios decât inocenţa sau, mai bine zis, mai inocent decât maliţia. Da, da, presupuneam eu mai de mult că, în fond, nu există nimic mai… mai… cum să zic?… mai cinic decât inocenţa.

Da, liniştea aceea cu care se dăruia, asta a făcut să fiu cuprins de frică, frică nu ştiu bine de ce anume, nu era decât inocenţa. Şi întrebarea ei: „Şi femeia aia?", gelozie, nu-i aşa, gelozie? Probabil iubirea nu ia naştere decât atunci când ia naştere gelozia; gelozia, ea ne revelează iubirea. Oricât de îndrăgostită ar fi o femeie de un bărbat sau un bărbat de o femeie, nu-şi dau seama că sunt, nu-şi spun lor înşile că sunt, adică nu se îndrăgostesc cu adevărat decât atunci când el vede că ea se uită după alt bărbat sau ea îl vede pe el uitându-se după altă femeie. Dacă n-ar exista decât un singur bărbat şi o singură femeie pe lume, fără altă societate, ar fi cu neputinţă să se îndrăgostească unul de altul. Lăsând la o parte faptul că e totdeauna nevoie de o mijlocitoare, de Celestina1, şi Celestina e societatea.

Marele Galeoto2! Sigur că-i aşa! Da, Marele

Galeoto! Chiar dacă ar fi numai din cauza limbii. Şi tocmai de-aceea toată povestea asta cu dragostea nu-i decât o minciună în plus. Şi fiziologicul? Aş, fiziologicul ăsta nu e iubire sau ceva care s-o echivaleze. Tocmai de-aceea este adevărat! Dar… să mergem, Orfeule, să mergem la cină. Asta chiar e un adevăr! M

70 – 142) lui Dante („La bocca mi baceiò tutto tremante. / Galeotto fu îl libro e chi lo scrisse44

[„Atunci, în tremur tot, m-a sărutat… / Galeot fu basmul şi-autorul lui" – Trad. de G. Coşbuc]

„Marele Galeoto* e lumea clevetitoare şi înclinată spre rău.

Două zile mai târziu, Augusto fu anunţat că o doamnă dorea să-l vadă şi să-i vorbească.

Ieşi să o întâmpine şi se pomeni cu dona

Ermelinda, care, la un „Dumneavoastră, aici?"

din partea lui, răspunse cu un: „Cum, n-aţi vrut să ne mai vizitaţi…! a

— Înţelegeţi, doamnă – răspunse Augusto –, că după toate câte mi s-au întâmplat în casa dumneavoastră în ultimele două rânduri când am fost acolo, odată cu Eugenia singură şi-apoi când n-a vrut să mă vadă, nu mai puteam trece pe la dumneavoastră. Înţeleg cele petrecute şi spuse, dar nu mă mai pot întoarce acolo…

Note:

Celebrul personaj, proxeneta prin excelenţă, al capodoperei *La Celestina o tragicomedia de*

Calisto y Melibea (1499 – 1501), de Fernando de

Rojas (1465? – 1541).

El *Gran Galeoto*: dramă în trei acte, în versuri, de José Echegaray (1832 – 1916), sugerată de episodul Francesca da Rimini din *Infernul* (V.

— Dar am o misiune pentru dumneata din partea Eugeniei…

— Din partea Eugeniei?

— Da, din partea ei. Nu ştiu ce i s-o fi întâmplat cu logodnicul, dar nu vrea să i se mai pomenească de el, e furioasă pe el, şi ieri, când s-a întors acasă, s-a închis la ea în cameră şi-a refuzat să cineze. Avea ochii roşii de plâns, lacrimi din acelea arzătoare, ştiţi? Lacrimi de furie…

— Ah, există mai multe feluri de lacrimi?

— Firește; sunt lacrimi care împrospătează şi uşurează, şi lacrimi care mai mult ard şi sufocă. Plânsese şi n-a vrut să mănânce. Şi mi-a tot repetat refrenul ei cum că toţi bărbaţii sunteţi brute şi nimic alta decât brute. Şi zilele astea a fost întoarsă pe dos, cătrănită rău. Până ieri, când m-a chemat, mi-a spus că regretă tot ce ţi-a spus, că a întrecut măsura şi-a fost nedreaptă cu dumneata, că recunoaşte probitatea şi nobleţea intenţiilor dumitale şi că vrea nu doar să o ierţi pentru cele spuse că ai vrut s-o cumperi, ci că nici nu o crede.

Tocmai pe asta a insistat cel mai mult. Zice că în primul rând vrea ca dumneata s-o crezi că a spus ce-a spus din iritare, din exasperare, dar că nu dă crezare celor spuse…

— Cred că nu le dă crezare.

— Apoi… apoi m-a însărcinat să mă interesez pe lângă dumneata, cu diplomaţie…

— Cea mai bună diplomaţie, doamnă, e să nu ai niciuna, mai ales în cazul meu…

— Apoi m-a rugat să mă informez dacă te-ar supăra ca ea să

accepte, fără niciun compromis, darul pe care i l-ai făcut, adică propria-i casă…

— Cum adică fără compromis?

— Ei, da, să accepte darul ca atare.

— Păi dacă i-l fac ca atare, cum ar trebui să-l accepte?

— Zice că da, că e dispusă, ca să-ţi dovedească buna-credinţă şi sinceritatea regretelor ei, să-ţi accepte donaţia generoasă, dar fără ca asta să presupună…

— Destul, doamnă, destul! Acum se pare că, fără să vă daţi seama, mă jigniţi iar…

— Poate fără intenţie…

— Sunt împrejurări în care cele mai grave jigniri sunt cele produse fără intenţie, cum se spune.

— Zău nu pricep…

— Şi totuşi lucrurile sunt foarte clare. Am intrat odată într-o reuniune şi unul dintre cei prezenţi şi care mă cunoştea nici măcar nu m-a salutat. La plecare, m-am plâns de asta unui prieten, şi acesta mi-a spus: „Nu te mira, n-a făcut-o intenţionat; poate nici nu ţi-a observat prezenţa”. Şi i-am răspuns: „Păi asta-i cea mai mare grosolănie, nu că nu m-a salutat, ci că nu mi-a remarcat prezenţa”. „A făcut-o fără să vrea, e distrat…”, mi-a replicat el; iar eu: „Cele mai crase grosolănii sunt cele aşa-zis involuntare, iar grosolănia grosolăniilor e să fii distrat în prezenţa oamenilor”. E, doamnă, ceva de speţa prostesc numitelor uitări involuntare, ca şi cum s-ar putea să uiţi voluntar de ceva. Uitarea involuntară e de obicei o grosolănie.

— Şi ce înseamnă asta…

— Înseamnă, doamnă doña Ermelinda, că, după ce mi-a cerut iertare pentru jignirea pe care mi-a adus-o crezând că prin cadoul meu aş fi căutat să o cumpăr şi să-i forţez recunoştinţa, nu ştiu bine ce înseamnă că o acceptă, specificând însă că fără niciun compromis. Ce compromis, hai să vedem, ce compromis?

— Nu te enerva aşa, don Augusto…!

— Cum să nu mă enervez, doamnă, cum să nu mă enervez? Oare fata aceea îşi bate joc de mine şi vrea să se joace cu mine? – şi spunând asta îşi amintea de Rosarito.

— Pentru Dumnezeu, don Augusto, pentru Dumnezeu…!

— Am spus doar că ipoteca s-a reziliat, că am anulat-o şi că, dacă

ea nu-şi preia casă, pe mine nu mă mai priveşte. Şi dacă-mi este recunoscătoare sau nu, asta nu mă mai interesează!

— Dar, don Augusto, nu fi aşa de pornit!

Ce vrea ea e să se împace cu dumneata, să redeveniţi prieteni…!

— Da, acum, când i-a declarat război celuilalt, nu-i aşa? înainte eu eram celălalt; acum sunt eu primul, nu-i aşa? Acum se pune problema să mă prindă pe mine-n plasă, nu?

— Da9 nici n-a zis aşa ceva!

— Nu, dar ghicesc eu.

— Ei bine, te înşeli de la un capăt la altul.

Căci tocmai după ce nepoata mea mi-a spus tot ce ţi-am repetat adineauri, când i-am sugerat şi-am sfătuit-o ca, dacă tot s-a certat cu trântorul ei de logodnic, să se străduiască să te câştige pe dumneata, ei, mă rog, mă-nţelegi…

— Da, să mă recucerească…

— Aşa! Ei bine, când i-am dat sfatul ăsta, mi-a spus de-o sută şi una de ori că nu, şi nu, şi nu; că pe dumneata te preţuieşte ca prieten şi aşa cum eşti, dar că nu-i placi ca soţ, nu vrea să se mărite decât cu un bărbat de care să fie îndrăgostită…

— Şi că de mine nu va fi niciodată, nu-i aşa?

— Nu, n-a spus asta…

— Ei, ba da; şi asta e diplomaţie…

— Cum?

— Da, căci dumneavoastră veniţi nu doar ca să o iert pe… fata aceea, ci ca să vedeţi dacă sunt de acord să o cer de nevastă, nu-i aşa? Ne învoim, aşa-i? şi ea se va resemna…

— Jur, don Augusto, jur pe memoria sfintei mele mame, fie în slavă, jur…

— A doua poruncă, să nu juri…

— Ei bine, jur că dumneata uiţi acum, fără să vrei, desigur, cine sunt eu, cine este

Ermelinda Ruiz y Ruiz.

— De-ar fi aşa…

— Da, aşa e, aşa – şi rosti vorbele astea cu un asemenea accent, încât nu lăsa loc niciunui dubiu.

— Păi atunci… atunci… spuneţi-i nepoatei dumneavoastră că-i accept explicaţiile, că-i sunt adânc recunoscător pentru ele, că voi continua să-i fiu prieten, un prieten leal şi nobil, dar numai prieten, da?

nimic mai mult decât prieten, doar prieten… Şi nu-i spuneţi că eu unul nu sunt un pian pe care poţi cânta după cum ai chef, că nu sunt manta de vreme rea, că nu sunt înlocuitor şi nici vice-logodnic, că nu sunt lucru de la mâna a doua…

— Nu te inflama aşa!

— Nu, nici vorbă să mă inflamez…

— Şi-o să vii curând să ne vizitezi?

— Cât despre aste…

— Vezi că, dacă nu, sărman uţ a n-o să mă creadă, e să regrete…

— Fapt e că am de gând că plec într-o călătorie lungă fi îndepărtată.

— Înainte, de rămas-bun…

— Bine, e să vedem* * *

Se despărţiră. Când doña Ermelinda sosi acasă şi-i povesti nepoatei sale conversaţia cu don Augusto, Eugenia îşi zise: JE alta la mijloc, n-am nici un dubiu; acum chiar că trebuie să-l recuceresc".

Augusto, în cel priveşte, rămas singur, începu să se plimbe prin încăpere, spunându-şi

„Vrea să se joace ca mine, ca şi cum aş fi un pian… mă lasă, mă ia, o să mă lase iarăşi.

Eram de rezervă… Zică ce-o zice, caută să-i fac iarăşi curte, poate ca să se răzbune, poate ca să-l facă gelos pe celălalt şi a A-l vadă iar făcându-i sluj… Dar eu am caracter, cum să nu, eu sunt eu! Da, eu sunt ea I Eu sunt eu!

Eugeniei, da, ti sunt îndatorat, cum aş putea a-o tăgăduiesc, pentru faptul că mi-a trezit facultatea amoroasă; odată însă ce mi-a trezit-o şi stârnit-o, nu mai am nevoie de ea; femei, câte vrei.*

Ajuns aici, nu-şi putu reţine an zâmbet, căci îşi aminti de acea frază a lui Victor, care, după ce Gervasie, proaspăt căsătorit, ti anunţase că se duce cu nevasta lui într-o nucă vacanţă la Paris, îi spusese: „La Paris, şi cu nevasta? Asta e ca şi cum te-ai duce cu morun în Scoţia!" Ceea ce-l amuzase copios pe

Augusto.

Şi continuă, zicându-şi „Femei, câte vrei.

Ce fermecătoare inocenţa maliţioasă, maliţia inocentă a lui Rosario, această nouă ediţie a eternei Eve! Ce fetiţă încântătoare! Eugenia m-a coborât de la abstract la concret, dar

Rosario m-a condus la generic, şi sunt atâtea femei ispititoare,

atâtea… Atâtea Eugenii!

Atâtea Rosarii! Nu, nu, cu mine nu se poate juca nimeni, cu atât mai puţin o femeie. Eu sunt eu! Mi-o fi sufletul mărunt, dar e al meu!" Şi simţind în această exaltare că eul i se tot umfla şi umfla, iar casa i se strâmtora, ieşi în oraş ca să-i ofere spaţiu şi aer liber.

De cum păşi pe stradă, se şi trezi cu cerul deasupra capului şi oameni care se duceau şi veneau, fiecare la treburile sau plăcerile sale, şi văzu că nu-i dădeau atenţie, involuntar, desigur, şi nici nu le stătea gândul la el, pentru că nu-l cunoşteau, fără îndoială, simţi că eul său, acel eu din „Eu sunt eu!", i se tot micea şi se micea şi i se replia în corp şi, înăuntrul lui, îşi căuta un mic ungher unde să se ghemuiască şi să nu fie văzut. Strada era un cinematograf şi el se simţea cinematografic, o umbră, o fantasmă. Şi totdeauna o baie de mulţime umană, o rătăcire în masa de oameni ce se duceau şi veneau fără a-l cunoaşte şi a-l observa aveau asupra lui exact efectul unei băi în plină natură sub cerul deschis şi în bătaia tuturor vânturilor.

Doar în singurătate a* simţea el însuşi;

doar în singurătate îşi putea apune, pesemne ca să se convingă;» Eu sunt eu! –, în feţe celorlalţi, cufundat în mulţimea agitată sau distrată, au se simţea el însuşi

Ajunse astfel în pârculeţul modest din pieţe solitară a cartierului izolat unde locuia. Piaţa era o oază indolentă de linişte unde totdeauna se jucau câţiva copii, căci pe-acolo nu circulau tramvaie şi arareori automobile, câţiva bătrâni veneeu să se însorească în după amiezile fragile şi blânde de toamnă. când frunzele unei duzini de castani sălbatici care creşteau exilaţi acolo, după ce tremuraseră în vântul de miazănoapte, se rostogoleau pe pavaj sau acopereau şederea băncilor de lemn vopsit totdeauna ta verde.

În culoarea frunzei proaspete. Acei arbori domesticiţi, urbani. În formaţie corectă, care, când nu ploua, îşi primeau raţia de apă la ore fixe printr-o rigolă şi-şi întindeau rădăcinile pe sub pavajul pieţei; acei copaci prizonieri ca aşteptau să vadă soarele răsărind şi spunând peste acoperişurile caselor; acei copaci Incaş.

caţi, care duceau pesemne dorul pădurii îndepărtate, 11 atrăgeau cu o forţă misterioasa în coroanele lor cântau câteva păsări, urbane şi ele, învăţate să fugă de copii şi să se apropie uneori de bătrânii ce le oferă firimituri de pâine.

De câte ori, şesând retras şi solitar pe una dintre băncile verşi

din pieţişoara aceea, nu văzuae incendiul asfinţitului pe an acoperiş, iar uneori reliefându-se pe aurul învăpăiat al superbei împurpurări, conturul unei pisici negre pe hornul unei case! Şi între timp, toamna, ploua cu frunze galbene, lătăreţe ca frunzele de viţă, asemenea unor mâini mumificate, laminate, peste grădiniţele din centru, cu răzoarele şi ghivecele lor de flori. Şi copiii se jucau prin frunzele uscate, se jucau poate să le prindă, fără a remarca asfinţitul de jăratic.

Când ajunse în ziua aceea în piaţa liniştită şi se aşeză pe bancă, nu înainte de a-i fi curăţat şederea de frunzele uscate ce-o acopereaucăci era toamnă –, acolo, prin apropiere, se jucau ca de-obicei nişte copilandri.

Şi unul din ei, punându-l pe altul lângă trunchiul unuia dintre castanii sălbatici, lipit cu tot trupşorul de el, îi spunea: „Tu erai prizonier, te prindeau nişte hoţi…" „Da' ce, eu…", începu îmbufnat celălalt, iar primul replică: „Nu, tu nu erai tu…" Augusto nu vru s-asculte mai mult; se ridică şi se mută pe altă bancă. Şi-şi spuse: „La fel ne jucăm şi noi, adulţii. Tu nu eşti tu! Eu nu sunt eu! Şi sărmanii ăştia copaci sunt oare ei înşişi? Le cade frunza mult, mult mai devreme decât fraţilor lor de la munte, şi rămân oase goale, iar scheletele acestea îşi proiectează umbra scurtată pe pavaje sub strălucirea felinarelor electrice.

Un copac luminat de lumina electrică! Ce ciudată, ce fantastică vedenie cea a coroanei lor când arcul voltaic le conferă aparenţa metalică! Şi aici, unde brizele nu-i leagănă…! Bieţi copaci cărora nu le e dat să se bucure de una din nopţile acelea negre de la câmp, de una din nopţile fără lună, cu mantia lor de stele pulsatile! S-ar părea că omul, când a răsădit fiecare dintre copacii aceştia în locul de-aici, le-a spus: «Tu nu eşti tu!» Şi ca să nu uite, ca să nu doarmă, li s-a dăruit iluminaţia nocturnă cu lumină electrică… Bieţi copaci noctambuli! Nu, nu; cu mine nu merge acelaşi joc ca în cazul vostru!"

Se ridică şi-ncepu să bată străzile ca un somnambul.

XX

Avea oare să facă sau nu călătoria aceea?

O anunţase deja, mai întâi lui Rosarito, fără să ştie bine ce spunea, aşa, ca să spună ceva, sau mai degrabă ca un pretext ca s-o întrebe dacă avea să-l însoţească, iar apoi donei

Ermelinda, spre a-i dovedi… ce, ce a pretins să-i dovedească spunându-i că avea să facă o călătorie? Orice! Fapt e însă că-şi dăduse

de două ori gândul în vileag, spusese că avea să facă o călătorie lungă şi îndepărtată, or, el era un om de caracter, el era el; trebuia să fie şi om de cuvânt?

Oamenii de cuvânt mai întâi spun un lucru, apoi reflectează asupra lui şi, în cele din urmă, îl duc la îndeplinire, indiferent de concluziile bune sau rele de după reflecţie; oamenii de cuvânt nu se corectează şi nici nu se răzgândesc faţă de ce au spus odată. Or, el spusese că avea să facă o călătorie lungă şi îndepărtată.

O călătorie lungă şi îndepărtată! De ce?

La ce bun? Cum? Unde?

Fu anunţat că dorea să-l vadă o domnişoară.

— O domnişoară?

— Da – zise Liduvina mi se pare că e…

pianista!

— Eugenia!

— Chiar ea.

Rămase perplex. Ca un fulger ameţitor îi trecu prin minte ideea de a o expedia, de a porunci să i se spună că nu-i acasă. „Vine să mă cucerească, să se joace cu mine de parcă aş fi o păpuşă – îşi spuse –, ca să-i fac jocul, ca să-i iau locul celuilalt…" Apoi chibzui mai temeinic. „Nu, trebuie să te arăţi puternic!"

— Spune-i că vin acum.

Îl stupefia îndrăzneala acelei femei. „Trebuie să recunosc că e o femeie dintr-o bucată, un caracter dintr-o bucată, ce cutezanţă! Ce hotărâre! Ce ochi! Dar nu, nu, nu mă înmoaie ea!

Nu mă cucereşte!"

Când Augusto intră în salon, Eugenia stătea în picioare. Îi făcu semn să ia loc; dar ea, înainte de a o face, exclamă:

— Dumneata, don Augusto, ai fost înşelat ca şi mine!

Drept care bietul om se simţi dezarmat şi nu ştiu ce să spună. Luară loc amândoi şi urmă o foarte scurtă tăcere.

— Ei da, cum spuneam, don Augusto:

dumneata te-ai înşelat în privinţa mea, iar eu m-am înşelat în privinţa dumitale; asta-i tot.

— Bine, dar noi am stat de vorbă, Eugenia!

— Nu mai ţine seama de ce ţi-am spus.

Ce-a fost a fost!

— Da. totdeauna ce-a fost a fost; nici nu se poate altfel.

— Mă înţelegi. Şi nu vreau să dai faptului de a-ţi fi acceptat generoasa donaţie altă semnificaţie decât cea pe care o are.

— Aşa cum vreau şi eu. domnişoară: să nu i se dea donaţiei mele altă semnificaţie decât cea pe care o are.

— Perfect, lealitate contra lealitate. Şi acum, întrucât trebuie să vorbim limpede, trebuie să-ţi spun că după tot ce-a fost şi tot ce ţi-am spus, n-aş putea, chiar şi să vreau, să-ţi răsplătesc generoasa donaţie în alt chip decât ca cea mai pură recunoştinţă a mea. La fel cum şi dumneata, în ce te priveşte, cred…

— Într-adevăr, domnişoară, în ce mă priveşte, după toate cele întâmplate, după ceea ce mi-ai spus în cursul ultimei noastre întrevederi, după ce mi-a povestit doamna mătuşă a durnit ale şi după tot ce presupun, nici eu n-aş putea, chiar dac-aş vrea, să pretind a pune un preţ generozităţii mele…

— Suntem prin urmare de acord?

— Întru totul de acord, domnişoară.

— Prin urmare vom putea redeveni prieteni, buni prieteni, adevăraţi prieteni?

— Vom putea.

Eugenia îi întinse mâna fină, albă şi rece ca zăpada, cu degete fusiforme menite a domina claviaturi, şi el i-o strânse în a sa, care în clipa aceea tremura.

— Vom fi deci prieteni, don Augusto: buni prieteni, deşi prietenia asta pentru mine…

— Ce?

— Poate în public…

— Ce? Vorbeşte! Vorbeşte!

— Dar, în sfârşit, după unele dureroase experienţe recente, am şi renunţat la anumite lucruri…

— Explică-te mai clar, domnişoară. N-are rost să spui lucrurile pe jumătate.

— Bine atunci, don Augusto, lucrurile să fie clare, foarte clare. Crezi oare că e uşor, după cele întâmplate şi ştiindu-se, după cum se şi ştie printre cunoştinţele noastre, că dumneata mi-ai scos de sub ipotecă patrimoniul şi mi l-ai dăruit, crezi, aşadar, că e uşor să se mai găsească cineva care să mi se adreseze cu anumite… dorinţe?

„Femeia asta e diabolică! w, gândi Augusto, şi-şi plecă fruntea privind în pământ fără a şti ce să răspundă. Când, în aceeaşi clipă, şi-o

ridică, văzu că Eugenia îşi ştergea o lacrimă furişă.

— Eugenia! – exclamă el, şi glasul îi tremura.

— Augusto! – şopti ea cu supunere.

— Bine, şi ce vrei să facem?

— Oh, e fatalitatea, nu e decât fatalitatea;

suntem jucăriile ei. E o nefericire!

Augusto, părăsindu-şi fotoliul, se duse să se aşeze pe sofa, lângă Eugenia.

— Ascultă, Eugenia, pentru numele Domnului, nu te mai juca aşa cu mine! Fatalitatea eşti tu; aici nu încape altă fatalitate decât tu însăţi. Tu eşti cea care mă tragi şi mă ridici şi mă împingi şi mă faci să mă-nvârtesc ca un titirez; tu eşti cea care mă-nnebuneşti; tu mă faci să-mi nesocotesc cele mai ferme decizii;

tu faci ca eu să nu fiu eu…

Şi-o cuprinse cu braţul pe după gât, o atrase spre el şi-o strânse la piept. Iar ea, calmă, îşi scoase pălăria.

— Da, Augusto, fatalitatea ne-a adus aici.

Nici… nici tu, nici eu nu ne putem fi infideli, neloiali faţă de noi înşine; nici tu nu poţi apărea ca dornic să mă cumperi, aşa cum ţi-am spus într-o clipă de supărare, nici eu nu pot apărea ca doritoare să fac din tine un înlocuitor, un secund, o haină de vreme rea, aşa cum i-ai spus mătuşii mele, şi voind doar să-ţi răsplătesc generozitatea…

— Bine, dar ce ne pasă, Eugenia dragă, de faptul că apărem într-un fel sau altul? În ochii cui?

— Chiar în ochii noştri!

— Şi ce dacă, Eugenia mea…

O strânse din nou la piept şi începu să-i acopere fruntea şi ochii cu săruturi. Li se auzea respiraţia amândurora.

— Lasă-mă! Lasă-mă! – zise ea, în timp ce-şi îndrepta şi aranja părul.

— Nu, tu… tu… tu… Eugenia… tu…

— Nu, eu nu, nu se poate…

— Nu mă iubeşti?

— Iubirea… Cine ştie ce-nseamnă să iubeşti? Nu ştiu… nu ştiu… nu sunt sigură ce…

— Şi-atunci toate astea?

— O… fatalitate a clipei, un rezultat al remuşcării… ştiu eu…; lucrurile astea trebuie puse la încercare… Şi pe urmă, Augusto, nu

rămăsese să fim prieteni, prieteni buni, dar nimic mai mult decât prieteni?

— Da, dar… Şi cum rămâne cu sacrificiul tău? Cu faptul că, acceptându-mi darul, fiind prietena, nimic mai mult decât prietena mea, nu va mai exista niciun pretendent pentru tine?

— Ah, nu contează; hotărârea mea este luată!

— Poate după ruptura aceea…?

— Poate…

— Eugenia! Eugenia!

Chiar atunci se auzi un ciocănit la uşă, iar

Augusto, tremurând, cu faţa aprinsă, exclamă cu glasul uscat:

— Ce este?

— Rosario, aşteaptă Rosario – rosti vocea

Liduvinei.

Augusto se schimbă la faţă, făcându-se livid.

— Ah! – exclamă Eugenia –, deranjez. Te aşteaptă… Rosario. Vezi că nu putem fi decât prieteni, prieteni buni, prieteni foarte buni?

— Dar, Eugenia…

— Vezi că te aşteaptă Rosario…

— Şi dacă tu m-ai respins, Eugenia, aşa cum m-ai respins, spunându-mi că vreau să te cumpăr, când de fapt aveai pe altcineva, ce-mi rămânea mie de făcut dacă, văzându-te pe tine, am învăţat să iubesc? Nu ştii oare ce-nseamnă amărăciunea, ce înseamnă afecţiunea repudiată?

— Lasă, Augusto, dă-mi mâna; o să ne mai vedem, dar să ne înţelegem, ce-a fost a fost.

— Nu; nu ce-a fost, nu ce-a fost; nu, nu, nu!

— Bine, bine; te aşteaptă Rosario…

— Pentru Dumnezeu, Eugenia…

— Nu, nu e nimic neobişnuit; şi pe mine mă aştepta cândva el… Mauricio. Ne vom revedea. Şi să fim serioşi şi cinstiţi faţă de noi înşine.

Îşi puse pălăria, îi dădu mâna lui Augusto, care, apucându-i-o, şi-o duse la buze şi-o acoperi de sărutări, şi ieşi conducând-o până la uşă. O privi o vreme coborând pe scară, graţioasă şi cu pasul ferm. Augusto se întoarse, intră în birou şi, văzând-o pe Rosario acolo, în picioare, cu coşul plin de rufăria călcată, îi spuse brusc:

— Ce e?

— Mi se pare, don Augusto, că femeia asta vă-nşală…

— Şi ce-ţi pasă ţie?

— Totdeauna când e vorba de dumneavoastră îmi pasă.

— Vrei adică să spui că eu te înşel…

— De asta nu-mi pasă.

— Vrei să mă faci să cred că, după speranţele pe care te-am făcut să le nutreşti, nu eşti geloasă?

— Dac-aţi şti, don Augusto, cum şi-n ce familie am crescut, aţi înţelege că, deşi sunt tinerică, sunt departe de povestea asta cu gelozia. Noi, cele din lumea mea…

— Taci din gură!

— Cum vreţi. Dar vă repet, femeia aia vă înşală. Dacă n-ar fi aşa, şi dacă dumneavoastră aţi iubi-o şi v-ar îndrăgi şi ea, ce mi-aş putea dori mai mult decât să vă însuraţi cu ea?

— E-adevărat tot ce spui?

— Adevărat.

— Câţi ani ai?

— Nouăsprezece.

— Vino-ncoace – şi, prinzând-o cu amândouă mâinile de umeri, o aduse faţă-n faţă cu el şi rămase privind-o în ochi.

Şi nu ea, ci Augusto se schimbă la faţă.

— Adevărul, fetiţo, e că nu te-nţeleg.

— Vă cred.

— Nici nu ştiu ce-i asta, inocenţă, răutate, zeflemea, perversitate precoce…

— Nu e decât afecţiune.

— Afecţiune? De ce?

— Vreţi să ştiţi de ce? Nu vă supăraţi dacă vă spun? îmi promiteţi că n-o să vă supăraţi?

— Hai, spune-mi.

— Bine-atunci: pentru… pentru… pentru că sunteţi un nefericit, un biet om…

— Şi tu?

— Cum vreţi. Aveţi însă încredere în fetiţa asta; aveţi încredere în Rosario. Nimeni nu vă e mai credincios… nici chiar Orfeu!

— Totdeauna?

— Totdeauna!

— Orice s-ar întâmpla?

— Da, orice s-ar întâmpla.

— Tu, tu eşti adevărata… – şi dădu s-o prindă-n braţe.

— Nu, nu acum; când o să fiţi mai liniştit.

Şi când nu…

— Destul, te-nţeleg.

Şi se despărţiră.

Şi Augusto, rămas singur, îşi spunea: „Între una şi alta, o s-ajung nebun de legat… Ce mai, eu nu mai sunt eu…”

— Mi se pare că domnişorul ar trebui să se ocupe de politică sau de ceva asemănător – îi spuse Liduvina, în vreme ce-i servea masa

asta v-ar mai abate gândurile.

— Şi cum de ţi-a dat asta prin cap, femeia lui Dumnezeu?

— Pentru că-i mai bine să-ţi abaţi singur gândurile decât să ţi le-abată alţii… ştiţi dumneavoastră!

— Bine, cheamă-l pe bărbatul tău, pe

Domingo, de îndată ce termină de mâncat, şi spune-i că vreau să joc cărţi cu el… să-mi abată gândurile.

Şi-n timp ce jucau, Augusto îşi lăsă deodată cărţile pe masă şi întrebă:

— Ia spune, Domingo, când un bărbat e îndrăgostit de două sau mai multe femei în acelaşi timp, ce trebuie să facă?

— De la caz la caz!

— Cum adică de la caz la caz?

— Da! Dacă are mulţi bani şi mult curaj, să se însoare cu toate, iar de nu, să nu se însoare cu niciuna.

— Păi, omule, în primul rând nu e posibil!

— Când ai bani mulţi, totul e posibil!

— Şi dacă ele află?

— Nu le pasă lor de asta.

— Păi cum să nu-i pese, omule, unei femei că alta îi răpeşte o parte din afecţiunea soţului?

— Se mulţumeşte cu partea ei, domnişorule, dacă nu-i pui raţie la banii de buzunar. Ce-o supără pe o femeie e când bărbatu-său îi pune raţie la mâncat, lambrăcat şi la altele de soiul ăsta, la lux; dar dac-o lasă să cheltuiască după pofta inimii… Totuşi, dacă are şi copii cu el…

— Dacă are copii, ce?

— Adevărata gelozie de la copii vine, domnişorule. Adevărul e că o mamă nu suportă altă mamă sau ca altă femeie să devină mamă; o

mamă nu permite să iei de la gura copiilor ei pentru alţi copii sau pentru altă femeie. Dacă însă n-are copii şi nu-i pui lacăt nici la cămară, nici la şifonierul cu rochii, nici la lux, nici la fanfaronadă, ce mai, o scuteşti de orice bătăi de cap… Dacă, bașca o femeie care te costă, mai ai una care nu te costă nimic, aia care nu te costă mai nimic e geloasă pe aia care te costă, dar dacă, pe lângă faptul că nu te costă nimic, vede că-i mai şi rentează… dacă-i aduci uneia banii scoşi de la alta, atunci…

— Atunci ce?

— Toate merg după pofta inimii. Credeţi-mă, domnişorule, nu există Othelle…

— Nici Desdemoni.

— Se prea poate…!

— Ia te uită ce spui…

— Fapt e că-nainte să mă-nsor cu Liduvina şi să slujesc în casa domnişorului, am lucrat la multe case de granguri… Pe-acolo mi-am ascuţit dinţii…

— Şi la cei din clasa voastră?

— În clasa noastră? Eh! Noi nu ne permitem anumite luxuri…

— Şi ce numeşti tu luxuri?

— Lucrurile pe care le vezi la teatru şi le citeşti în romane…

— Dar bine, omule, puţine crime dintre cele numite pasionale, din gelozie, nu au loc în clasa voastră…!

— Eh! Din cauză că… derbedeii ăia se duc la teatru şi citesc romane, altminteri…

— Altminteri, ce?

— Tuturor a ne place, domnişorule, să jucăm câte un rol, şi nimeni nu e cine e, ci e cel pe care-l fac ceilalţi să fie.

— Eşti filosof…

— Aşa-mi zicea şi fostul meu stăpân. Eu sunt însă de acord cu ce v-a spus Liduvina mea, şi anume că trebuie să vă apucaţi de politică.

XXI

— Da, ai dreptate – îi spunea don Antonio lui Augusto în după-amiaza aceea, la Club.

Între patru ochi şi într-un colţ mai retras –, ai dreptate; e un mister dureros, foarte dureros în viaţa mea. Ceva, ceva ai ghicit. Rareori mi-ai vizitat bietul cămin… cămin? dar pesemne ai observat…

— Da, ceva ciudat, plutea acolo nu ştiu ce tristeţe care mă atrăgea…

— În pofida copiilor, a bieţilor mei copii, dumitale ţi s-o fi părut un cămin fără copii, ba poate fără soţi…

— Nu ştiu… nu ştiu…

— Am venit de departe, de foarte departe, fugind; sunt însă lucruri care te însoţesc permanent, care te împrejmuiesc şi te învăluie ca o atmosferă misterioasă. Biata mea soţie…

— Da, pe chipul doamnei dumneavoastră se ghiceşte o întreagă viaţă de.4”.

— De martiriu, spune-o fără ocoliş. Ei bine, prietene don Augusto, dumneata ai fost, nu ştiu bine de ce, în virtutea nu ştiu cărei simpatii oculte, cel care ne-a arătat cea mai mare afecţiune, poate chiar compasiune, şi eu, închipuindu-mi încă o dată că mă eliberez de o povară, am să-ţi destăinui nefericirile mele.

Femeia aceea, mama copiilor mei, nu e soţia mea.

— Bănuiam; dar dacă ea e mama copiilor dumneavoastră, dacă vă duceţi viaţa cu ea ca soţie, aşa şi e.

— Nu; eu am altă soţie… legitimă, cum se zice. Sunt căsătorit, nu însă cu cea pe care o cunoşti dumneata. Şi ea, mama copiilor mei, e tot căsătorită, dar nu cu mine.

— Ah, un dublu…

— Nu, un cvadruplu, după cum ai să vezi.

Eu m-am însurat îndrăgostit nebuneşte, dar absolut nebuneşte, cu o femeiuşcă rezervată şi secretoasă, care vorbea puţin şi părea dornică mereu să spună mult mai mult decât spunea, cu ochii albaştri, blânzi, blânzi, blânzi, de păreau adormiţi şi se trezeau doar când şi când, şi-atunci ca să arunce văpăi. Şi toată era aşa. Inima, tot sufletul, tot trupul, de obicei aparent adormite, i se trezeau pe neaşteptate, ca într-un zvâcnet, ca să readoarmă însă la scurt timp după aceea, odată trecut fulgerul vieţii, şi încă ce viaţă! şi-apoi ca şi cum nimic n-ar fi fost, ca şi cum ar fi dat uitării tot ce i se întâmplase. Era ca şi cum ne-am fi reînceput permanent viaţa, ca şi cum ar fi trebuit s-o recuceresc permanent. M-a acceptat ca logodnic parcă într-un atac de epilepsie, şi cred că tot în alt atac mi-a spus

„Da” în faţa altarului. Şi niciodată n-am izbutit s-o fac să-mi spună dacă mă iubeşte sau nu.

Ori de câte ori i-am pus întrebarea asta, înainte şi după căsătorie, totdeauna mi-a răspuns:

„Asta nu-i o întrebare, e o prostie”. Alteori spunea că verbul a

iubi nu se mai foloseşte decât în teatru şi-n cărţi, şi că dacă eu i-aş fi scris: te iubesc! m-ar fi expediat pe loc. Am trăit căsătoriţi mai bine de doi ani într-un mod ciudat, eu reîncepându-mi zi de zi cucerirea acelui sfinx. N-am avut copii. Într-o zi a lipsit noaptea de-acasă, am simţit că-mi pierd minţile, am căutat-o peste tot, iar a doua zi am aflat dintr-o scrisoare foarte seacă şi foarte scurtă că plecase departe, foarte departe, cu alt bărbat…

— Şi n-aţi suspectat nimic înainte, n-aţi avut vreo bănuială?…

— Nimic. Soţia mea pleca singură de acasă destul de des, acasă la mama ei, la nişte prietehe, şi însăşi frigiditatea extremă o ferea în ochii mei de orice suspiciune. Şi niciodată n-am ghicit nimic în sfinxul acela! Bărbatul cu care a fugit era căsătorit şi, pentru a fugi cu soţia mea, nu doar a părăsit-o pe-a lui şi pe o fetiţă a lor mică, dar i-a luat nevestei lui şi întreaga avere, considerabilă, după ce dispusese de ea după bunul său plac. Cu alte cuvinte, nu doar şi-a abandonat soţia, ci a şi ruinat-o, jefuindu-i avutul. Şi în scrisoarea aceea seacă, scurtă şi rece pe care am primit-o se făcea aluzie la situaţia în care rămăsese biata nevastă a răpitorului soţiei mele. Răpitor sau răpit… nu ştiu! Câteva zile bune n-am dormit, n-am mâncat şi nici nu m-am odihnit; nu făceam decât să bat cartierele cele mai îndepărtate din oraşul meu. Şi-am fost pe punctul de-a cădea în viciile cele mai urâte şi mai abjecte. Şi când durerea a început să mi se mai domolească, să mi se transforme în reflecţie, mi-am adus aminte de cealaltă biată victimă, de femeia aceea rămasă fără sprijin, jefuită de afecţiune şi avere. Am crezut, de vreme ce cauza nefericirii ei era soţia mea, că e o chestiune de conştiinţă să mă duc şi să-i ofer ajutorul meu pecuniar, dat fiind că

Dumnezeu m-a dăruit cu avere.

— Bănuiesc restul, don Antonio.

— Nu contează. M-am dus s-o văd. Imaginează-ţi prima noastră întrevedere. Ne-am plâns unul altuia nenorocirile, căci era o nenorocire comună. Îmi ziceam: „Aşadar pentru nevasta mea şi-a lăsat-o bărbatul acela pe-a lui”, şi simţeam, de ce să nu-ţi mărturisesc adevărul, o anumită satisfacţie intimă, ceva inexplicabil, de parcă eu aş fi ştiut să aleg mai bine decât el şi el ar fi recunoscut asta.

Iar ea, soţia lui, nutrea un gând analog, deşi inversat, după cum mi-a mărturisit mai târziu.

I-am oferit ajutorul meu pecuniar, tot ce i-ar fi fost de trebuinţă din averea mea, şi la început m-a refuzat. „Voi munci ca să trăiesc şi

să-mi cresc fata", mi-a spus. Dar atâta am insistat şi iar am insistat, încât a acceptat în cele din urmă. I-am oferit să o angajez ca menajeră, să vină şi să locuiască la mine, sigur, mutându-ne foarte departe de locul nostru de baştină, şi, după ce a stat îndelung pe gânduri, a acceptat.

— Şi, evident, de vreme ce aţi locuit împreună…

— Nu, a mai durat, a mai durat ceva. A

fost rezultatul convieţuirii, al unui anumit sentiment de răzbunare, de ciudă, de mai ştiu eu ce… M-am ataşat nu de ea, ci de fata ei, de copila nefericită a amantului soţiei mele;

am conceput pentru ea o dragoste de tată, o dragoste violentă de tată, ca aceea pe care i-o port şi azi, căci o iubesc atât de mult, atât de mult, poate mai mult decât pe propriii mei copii. O luam în braţe, o strângeam la piept, o acopeream de sărutări, şi plângeam, plângeam asupra ei. Şi biata copilă îmi spunea:

„De ce plângi, tăticule?", căci aşa o îndemnam să-mi spună şi să mă şi considere ca atare. Şi dacă mă vedea pe mine plângând astfel, plângea şi biata maică-sa, şi uneori ne amestecam lacrimile deasupra căpşorului blond al fiicei amantului soţiei mele, a hoţului fericirii mele.

Într-o zi am aflat – continuă el – că soţia mea avusese un copil cu amantul ei, şi-n ziua aceea toate măruntaiele mi s-au răscolit, am suferit cum nu mai suferisem până atunci şi mi s-a părut că-mi pierd minţile şi sunt gata să-mi iau viaţa. Până atunci încă nu simţisem gelozia, cea mai brutală dintre gelozii. Rana din suflet, care părea cicatrizată, s-a redeschis şi sângera… sângera foc! mai bine de doi ani trăisem cu soţia mea, cu propria mea soţie, şi nimic! Iar acum, hoţul acela…! Mi-am imaginat că soţia mea se trezise de-a binelea şi trăia ca un adevărat jăratic. Cealaltă, cea care trăia cu mine, a intuit câte ceva şi m-a întrebat:

„Ce-i cu tine?" Conveniserăm să ne tutuim, de dragul fetiţei. „Lasă-mă!", i-am răspuns.

Am sfârşit însă prin a-i mărturisi totul, iar ea, ascultându-mă, tremura. Şi cred că am molipsit-o de gelozia mea furioasă…

— Şi, evident, după asta…

— Nu, s-a întâmplat ceva mai târziu şi pe alt drum. Şi anume, într-o bună zi, stând amândoi cu fetiţa, eu o ţineam pe genunchi şi-i spuneam poveşti, şi-o sărutam, şi-i înşiram tot felul de fleacuri, când s-a apropiat şi maică-sa şi-a început şi ea s-o mângâie.

Şi-atunci ea, sărăcuţa, mi-a pus o mânuţă mie pe umăr şi cealaltă pe umărul maică-sii, şi ne-a spus: „Tăticule… mămico… de ce nu-mi aduceţi un frăţior ca să se joace cu mine, aşa cum au alte fetiţe, să nu fiu singură cum sunt eu…?”

Am pălit amândoi, ne-am privit în ochi cu una din acele priviri care dezvelesc sufletul, ni le-am văzut goale, iar apoi, ca să nu ne ruşinăm, am început s-o pupăm pe fetiţă, şi unul din acele săruturi şi-a schimbat direcţia.

În noaptea aceea, printre lacrimi şi furii de gelozie, l-am zămislit pe primul frăţior al fetiţei hoţului fericirii mele.

— Cudată istorie!

— Şi iubirea noastră, dacă vrei s-o numeşti aşa, a fost o iubire uscată şi mută, plămădită din foc şi turbare, fără tandreţe în cuvinte.

Soţia mea, mama copiilor met vreau ei tic, pentru că ea şi nu alta e soţia mea, soţia mea este, după cum ai văzut pesemne» o femeie graţioasă, poate frumoasă» mie însă nu mi-a inspirat niciodată dorinţă arzătoare, îl este la pofida traiului la comun. Şi chiar după ce am ajuns la ce ţi-am spus, mi-am închipuit că s-a sunt excesiv de îndrăgostit de ea, până când m-am putut încredinţa de contrariu. *Şi* s-a întâmplat că odată, după una din naşteri, după venirea pe lume e celui de-al patrulea copil al nostru, s-a îmbolnăvit atât de grav, atât de grav, tacit am creiut ci moare şi-a pierdut mai tot sângele din vine ai-a rămas albă ca ceara, ti căđeau pleoapele ci e pierd. Am simţit că înnebunesc, mim flkcut şi eu livid ce de ceară; îmi îngheţa sângele la mine. Il-am dus într-un ungher al casei, unde să na fiu văzut de nimeni, am căzut în genunchi şi mm rugat lui Dumnezeu să mă omoare mai degrabă pe mine decât s-o lase să moară pe femeie aceea sfântă Aia plâns fi m-am ciupit fi m-am zgârist pe piept până mi-a dat sângele. Şi-am simţit cât de tare legată îmi era inima de mima mamei copiilor mei. Şi când ţi-a mai revenit fi şi-a recăpătat cunoştinţe, sflându-se la sfera oricărei primejdii, nu-am apropiat busole de urechea ei, la timp ce ce» întinsă în pst, surâdes vieţii renăscute, îl i-am spus ceea ce înnodată nu-i spusesem fi au i-am mai spus vreotistă în acelaşi fel. Şi ea surâdes, surâdes privind în tavan, şi mi-am lipit gura de gura ei, şi mi-am înlănţuit de grumaz braţele ei goale şi-am plâns, şi lacrimile îmi curgeau din ochi în ochii ei. Şi ea mi-a spus: „Mulţumesc, Antonio, mulţumesc pentru mine, pentru copiii noştri, pentru toţi copiii noştri… toţi… toţi… pentru ea, pentru Rita…” Rita e fiica noastră cea mare, fiica

hoţului…; nu, nu, fiica noastră, fiica mea. Cea a hoţului este cealaltă, e cea a celei care s-a numit soţia mea într-o vreme, înţelegi acum totul?

— Da, şi chiar mult mai mult, don Antonio.

— Mult mai mult?

— Mai mult, da! Aşa că dumneavoastră, don Antonio, aveţi două soţii.

— Nu, nu, nu am decât una, pe mama copiilor mei. Cealaltă nu e soţia mea, nu ştiu dacă este cea a tatălui fiicei sale.

— Şi tristeţea…

— Legea e totdeauna tristă, don Augusto.

Şi e şi mai tristă o dragoste care se naşte şi creşte pe mormântul altuia şi asemeni unei plante care se hrăneşte, ca din mraniţă, din putregaiul altei plante. Ne-au unit nişte crime, da, crime ale altora, şi unirea noastră nu e oare şi ea o crimă? Ele au rupt ceea ce nu trebuie să se rupă, de ce să nu fi reînnodat şi noi capetele separate?

— Şi n-aţi mai aflat…?

— N-am vrut să mai aflăm. Şi pe urmă

Rita noastră e aproape o femeiuşcă, poartă numele meu, iar apoi facă legea ce-o vrea. E

fiica mea, nu a hoţului; eu am crescut-o.

XXII

— Ei bine, şi? – îl întreba Augusto pe

Victor în Cum l-aţi primit pe intrus?

— Ah, niciodată n-aş fi crezut* niciodată!

Până şi ta ajunul naşterii eram extrem de supăraţi. Nu ştii cu ce insulte mă împroşca

Elena în vreme ce el se lupta să vină pe lume

— T\i, tu eşti de vină, tu!", Îmi spunea ea. Şi alteori: «Piei din faţa mea, piei din ochii mei, nu ţi-e ruşine să stai aici? Dacă o să mor, tu o să fii de vină. * Şi alteori: „Gata cu asta, gata cu aste!" Dar a născut şi totul s-a schimbat. Parcă ne-am fi trezit dintr-un somn şi parcă abia ne-am fi căsătorit. Eu unul am devenit orb, total orb; copilaşul ăla m-a orbit.

Atât de orb sunt» încât toţi spun că Elena mea a rămas absolut desfigurată din pricina sarcinii şi-a naşterii, că e un schelet şi că a îmbătrânit cu cel puţin zece ani, iar mie mi se pare mai proaspătă, mai înfloritoare, mai tânără şi chiar mai durdulie ce oricând.

— Asta-mi educe aminte, Victore, de legende *fogueteiro ulxxi* pe

care am auzit-o în Portugalia.

— Povesteşte-o.

— Ştii doar că în Portugalia tot ce are legătură cu focurile de artificii, cu pirotehnia, reprezintă o veritabilă artă. Cine n-a văzut focuri de artificii în Portugalia nu ştie ce poţi face din aşa ceva. Şi ce diversitate, Doamne Dumnezeule!

— Hai, spune legenda.

— Imediat. Ei bine, într-un târg portughez trăia un pirotehnist sau *fogueteiro*, şi el avea o nevastă nespus de frumoasă, care îi era toată mângâierea, încântarea şi mândria. Îi plăcea să asmuţă, aşa-zicând, invidia celorlalţi muritori şi-o plimba cu sine parcă spunându-le:

O vedeţi pe femeia asta? Vă place, da, nu-i aşa? Ei bine, e a mea, doar a mea! Şi vai de voi, ceilalţi! Nu făcea decât să ridice-n slăvi perfecţiunile frumuseţii nevestei lui, ba chiar pretindea că ea îi era inspiratoarea celor mai frumoase producţii pirotehnice, muza propriilor sale focuri de artificii. Şi iată că odată, pe când pregătea unul, iar soţia sa frumoasă îi stătea alături ca să-l inspire, praful de puşcă ia foc, se produce o explozie şi cei prezenţi sunt nevoiţi să-i scoată pe soţ şi pe soţie leşinaţi şi cu arsuri foarte grave. Femeia avea arsuri pe o bună parte a feţei şi-a bustului, atât de grave, încât a rămas oribil desfigurată, dar el, acel *fogueteiro*, a avut norocul să orbească şi să nu poată vedea cât îi era de sluţită soţia.

Şi după toate astea el continua să fie la fel de mândru de frumuseţea nevestei, ridicându-i-o în slăvi faţă de toţi, şi mergea alături de ea, când ea îi devenise acum călăuza de orb, cu acelaşi aer trufaş şi cu aceeaşi atitudine sfidător arogantă ca mai înainte. „Aţi văzut vreo femeie mai frumoasă? *, întreba el, şi toţi, ştiind prin ce trecuse, erau cuprinşi de milă faţă de sărmanul *fogueteiro* şi-i proslăveau frumuseţea soţiei.

— Şi ce, pentru el nu continua să fie frumoasă?

— Poate chiar mai mult ca-nainte, ca şi nevasta ta pentru tine după ce ţi l-a dăruit pe intrus.

— Nu-i spune-aşa!

— Tu ai zis-o.

— Da, dar nu vreau s-o aud de la altul.

— Se-ntâmplă adesea; porecla pe care i-o dăm cuiva ne sună cu totul diferit când o auzim din gura altuia.

— Da, se zice că nimeni nu-şi cunoaşte propria voce…

— Nici faţa. Eu unul cel puţin îţi pot spune că pentru mine unul din lucrurile cele mai înspăimântătoare e să stau şi să mă privesc în oglindă, de unul singur, când nu mă vede nimeni. Sfârşesc prin a mă îndoi de propria-mi existenţă şi a-mi închipui, când mă văd ca pe altul, că sunt un vis, o fiinţă fictivă…

— Atunci nu te mai privi…

— N-am încotro. Sufăr de mania introspecţiei.

— Atunci vei sfârşi ca fachirii, despre care se zice că-şi contemplă propriul buric.

— Eu unul cred că dacă nu-ţi cunoşti vocea sau faţa, nu-ţi cunoşti nici alte lucruri care sunt ale tale, pe deplin ale tale, ca şi cum ţi-ar aparţine…

— Pe soţia ta, bunăoară.

— Într-adevăr: mi se pare că trebuie să fie cu neputinţă să o cunoşti pe femeia cu care convieţuieşti şi care sfârşeşte prin a deveni parte din noi înşine. N-ai auzit ce zicea unul dintre cei mai mari poeţi ai noştri.

Campoamor1?

— Nu. Ce-a zis?

— Ei bine, zicea că atunci când te căsătoreşti şi eşti cu adevărat îndrăgostit, la început nu poţi atinge trupul soţiei tale fără a turba şi-a te aprinde de dorinţă carnală; timpul însă trece, te obişnuieşti şi vine o zi când, dacă atingi cu mâna coapsa goală a nevestei tale sau propria-ţi coapsă, îţi e totuna, dar şi atunci, dacă ar fi ca soţiei tale să i se taie coapsa, te-ar durea şi pe tine ca şi cum ţie ţi-ar fi tăiată.

— Şi aşa e, într-adevăr. Nu ştii cât am suferit la naştere!

— Dar ea şi mai mult.

— Cine ştie!… Şi acum, întrucât ea e deja ceva ce-mi aparţine, ca parte din fiinţa mea, sunt conştient că, după cum se spune, s-a desfigurat şi urâţit la fel de puţin cum îţi dai seama despre tine însuţi că te desfigurezi, îmbătrâneşti şi te urâţeşti.

— Crezi însă cu adevărat că omul nu-şi dă seama cum îmbătrâneşte şi se urâţeşte?

Note:

1. *Ramón de Campoamor* (1817 – 1901), poet spaniol care s-a bucurat în epocă de o foarte mare popularitate.

— Nu, chiar dacă o declară. Dacă fenomenul e continuu şi lent.

Dar dacă ţi se întâmplă brusc ceva… Cât despre faptul că omul se simte îmbătrânind, haida de! Omul simte că lucrurile din jurul lui îmbătrânesc sau întineresc. Şi ăsta e singurul lucru pe care-l simt acum, când am un copil. Căci ştii doar ce obişnuiesc să spună părinţii arătând spre copiii lor: „Ei, ei ne fac să îmbătrânim!”

A-ţi vedea copilul crescând e, cred, lucrul cel mai dulce şi mai teribil. Nu te însura, aşadar.

Augusto, nu te însura dacă vrei să te bucuri de iluzia unei tinereţi veşnice.

— Şi ce să fac dacă n-o să mă-nsor? În ce fel o să-mi petrec timpul?

— Ocupă-te de filosofie.

— Şi oare nu-i căsătoria cea mai bună, poate unica şcoală filosofică?

— Nu, domnule, nu! Ce, n-ai văzut cât de mulţi filosofi mari au fost burlaci? Din câţi îmi amintesc, afară de cei care-au fost călugări, îi ai pe Descartes, pe Pascal, pe Spinoza, pe

Kant…

— Nu-mi vorbi de filosofii burlaci!

— Şi Socrate, nu-ţi aminteşti cum, în ziua când trebuia să moară, a izgonit-o, ca să nu-l deranjeze, pe soţia lui, Xantipa?

— Nu-mi vorbi nici de asta. Nu mă pot abţine să cred că poveştile lui Platon sunt altceva decât un roman…

— Sau un *riman*…

— Cum vrei.

Şi întrerupând brusc voluptatea conversaţiei, plecă.

Pe stradă, se apropie de el un cerşetor, spunându-i: „Daţi-mi de pomană, pentru numele Domnului, domnişorule, am şapte copii!…” „N-aveai decât să nu-i fi făcut!” – îi răspunse prost dispus Augusto – Aş vrea să vă fi văzut pe dumneavoastră în locul meu – replică cerşetorul, adăugând – Şi ce vreţi să facem noi, săracii, dacă nu mai facem copii…

În locul bogaţilor?” „Ai dreptate – replică

Augusto –, şi, ca filosof ce eşti, fie, ţine-aici!”, şi-i dădu o pesetă, pe care omul acela de ispravă se duse mintenaş să o cheltuiască în cea mai apropiată cârciumă.

XXIII

Bietul Augusto era consternat. Nu doar se afla, ca măgarul lui Buridan1, între Eugenia şi Rosario, ci dragostea pentru aproape toate

femeile pe care le vedea, în loc să scadă în intensitate, se intensifica. Şi ajunse să descopere situaţii insuportabile.

— Du-te, du-te, Liduvina, pentru Dumnezeu! Du-te, lasă-mă singur! Hai, du-te! – îi spuse el odată servitoarei sale.

Şi de îndată ce ea plecă, îşi rezemă coatele pe masă, cu capul între palme, şi-şi zise: „E

de groază, chiar de groază! Mi se pare că.

Note:

1. Referire la un exemplu atribuit filosofului scolastic francez Jean Bouridan (13007 – 1360?)

pentru a-i caricaturiza concepţia despre termenul mediu în silogism şi în determinarea naturii libertăţii psihologice. Libertatea umană, după el, constă în capacitatea de a alege între două sau mai multe alternative deopotrivă de atrăgătoare. Acesta e sensul conferit expresiei de către Unamuno (Mario J. Valdés).

fără să-mi dau seama, încep să mă îndrăgostesc… până şi de Liduvina! Bietul Domingo!

Fără doar şi poate. Ea, în ciuda celor cincizeci de ani ai săi, arată încă bine şi mai ales e bine făcută, iar când iese uneori din bucătărie cu mânecile suflecate şi braţele atât de rotunde… ce mai, e o nebunie! Şi dubla bărbie şi cutele de la gât!… Zău, e groaznic, groaznic, groaznic…

Vin aici, Orfeule – continuă el, luând căţelul în braţe –, ce crezi tu că trebuie să fac? Cum să mă apăr de asta până când mă voi hotărî, în fine, să mă-nsor? Ah, da, am o idee, o idee luminoasă, Orfeule! Să facem din femeia care mă persecută astfel un obiect de studiu. Ce-ai zice dacă m-aş consacra psihologiei feminine?

Da, da, şi pentru că acum se poartă monografiile, voi face două: una se va intitula

Eugenia, cealaltă *Rosario*, subintitulate: studiu de femeie. Ce zici de ideea mea, Orfeule?”

Şi se hotărî să meargă şi să se consulte cu

Antolân S. – de la Sánchez – Paparrigopulos, care, în perioada aceea, se consacra studiilor despre femei, deşi mai mult în cărţi decât în viaţă.

Antolin S. Paparrigopulos era ceea ce se numeşte un erudit, un tânăr care avea să-i dăruie patriei zile de glorie punându-i în lumină gloriile cele mai ignorate. Şi dacă numele

S. Paparrigopulos nu răsuna încă printre cele ale tineretului

gălăgios care, cu zgomotul său, voia să atragă atenţia publică, explicaţia era că el poseda adevărata calitate intimă a forţei:

răbdarea şi respectul faţa de public şi faţă de sine însuşi îi erau atât de meri, încât îşi amâna ere prezentării sale până în momentul când, suficient de pregătit, avea tâfi simtă sigur pământul de aub picioare

Foarte departe de-a căuta prin tot felul de noutăţi eriechineşti un renume efemer de strălucire aparentă întemeiată pe ignoranţa celorlalţi, el aspire, Ib toate lucrările literare pe care le proiecta, le întreaga perfecţiune omeneşte posibilă, urmărind nud cu seemă să nu încalce hotarele măsurii fi ele bunului-gust.

Nu voia să şocheze pentru a ce face auzit, ci să consolideze cu vocea se corect disciplinată, frumoasa simfonie autentic naţionala şi neaoşă

Inteligenţe lui 3. Paparrigopuloe ere clară.

În primul rând clară, de o transparenţă miraculoasă, fără nebulozităţi seu confuzii de mdun

M. Oăndee într-o castilia n A precisă, fără ni insinuare de cumplite neguri septentrionale sau de urme ale unor decadentism* de bulevard parizian, într-o cestilienă curată, şi aşa se face că gândea, temeinic şi profund, pentru că o făcea cu sufletul poporului care-l hrănea fi căruia ti datoare propriul spirit Ceţurile hiperboreene i se păreau potrivite printre băutorii de bere tare, nu însă al această Spanie etotstrâvezie, cu cer strălucitor fi vin de

Valedepo Aas1 sănătos fi bine limpezit Pâţoi să mă cea a neîmplinitului Becerro de Bengoa1, care, după ce-l caracteriza pe Schopenhauer drept un tip excentric, argumenta că acestuia nu i-ar fi dat niciodată prin cap ideile care-i dăduseră şi nici pesimist n-ar fi fost dacă ar fi băut vin de Valdepeñas în loc de bere, mai afirma că neurastenia ne vine din faptul că ne băgăm unde nu ne fierbe oala şi se vindecă doar cu salată măgărească.

Încredinţat că în ultimă instanţă totul e formă, formă mai mult sau mai puţin interioară, că universul însuşi e un caleidoscop de forme întrepătrunse şi că toate marile opere pe care le salvează secolele trăiesc prin formă.

S. Paparrigópulos îşi cizela cu migala meşterilor mi racul o şi ai Renaşterii limba în care avea să-şi înveşmânteze viitoarele opere.

Avusese tăria de cuget şi virtutea de a rezista tuturor curentelor

sentimentalismului neoromantic şi modei devastatoare a problemelor aşa-zis sociale. Convins că problema socială e insolubilă aici pe pământ, că totdeauna vor exista săraci şi bogaţi şi că nu e de aşteptat altă alinare decât cea adusă de caritatea acestora din urmă şi de resemnarea celor dintâi, îşi îndepărta spiritul de dispute ce nu duc la nimic util şi se refugia în regiunea purísima a artei imaculate, unde nu ajunge buruienişul pasiunilor şi unde omul îşi găseşte un refugiu consolator în faţa decepţiilor vieţii.

Note:

1. *Ricardo Becerro de Bengoa* (1845 – 1902), scriitor şi publicist spaniol.

Detesta, în piue, cosmopolitismul steril, cere nu face decât să cufunde spiritele Ui reverii neputincioase fi în utopn vlăguitoare, îl fiţi iubea idolatrizata Spanie, pe cât de calomniata, pe atât de necunoscuta de nu puţini dintre fiii ei; iubea Spanie aceasta ce avea să-i furnizeze materie primi a operelor sale pe care urme aâfi întemeiere gloria viitoare.

Paperrigopuloc Ifi consacre puternicele energii ele spiritului său cercetării intime a vieţii trecute duse de poporul nostru, iar truda se ere pe cât de plină de abnegaţie, pe-etât de temeinică Aspire nici mei mult, nici mei puţin decât să resusciteze în ochii compatriot»

săi trecutul nostru – adică prezentul strămoşilor lor – şi, cunoscând eroarea tuturor celor ce încercau s-o facă doar prin mijloacele fanteziei, cânte fi scotocea în tot soiul de vechi documente pentru a dure pe fundaţii membrant abile edificiul eruditei sale ştiinţe istorice. Nu exista eveniment din trecut, oricât ar fi părut el de nesemnificativ, cere să nu aibă în ochii lui un preţ inestimabil.

Ştia că trebuie să înveţi a vedea universul într-o picătură de apă, că paleontologul reconstituie dintr-un ce animatul întreg, îl arheologul, dintr-o toarta de vas, o întreagă civilizaţie stinsă, fără a ignore însă nici că stelele nu trebuie privite cu microscopul şi un infuzor cu telescopul, aşa cum obişnuiau să facă umoriştii pentru a vedea tulbure. Dar, deşi ştie ci o toartă de oelă II e de ajuns arheologului genial ce să reconstituie o artă îngropată în limburile uitării, cum el, în modestia sa, nu se considera un geniu, prefera două toarte în locul uneia singure – cu cât mai multe toarte, cu atât mai bine – şi prefera oala întreagă în locul toartei singure.

„Tot ce pare a se câştiga în extensiune se pierde în intensitate”,

aceasta îi era deviza.

Paparrigopulos ştia că în lucrarea cea mai specializată, în cea mai concretă monografie se poate vărsa o întreagă filosofie şi credea, mai presus de orice, în miracolele specializării muncii şi în enormul progres adus ştiinţelor de legiunea plină de abnegaţie a broscodisecătorilor, a lexicovânătorilor, a calendaroadulmecătorilor şi a picuronumărătorilor de toată mâna.

Atenţia îi era ispitită îndeosebi de cele mai spinoase şi încâlcite probleme ale istoriei noastre literare, cum ar fi locul de naştere al lui Prudenţiu1, deşi în ultimul timp, din pricina unor eşecuri amoroase, se consacra studierii femeilor spaniole din veacurile trecute.

Tocmai în lucrări de natură aparent insignifiantă se puteau vedea şi admira ascuţimea, perspicacitatea, miraculoasa intuiţie

Note:

1. *Prudenţiu* (Aurelius Prudentius Clemens) (348

c. 415), născut în Spania (Tarraconensis, probabil chiar la Tarragona de astăzi), cel mai mare poet creştin de expresie latină, lirică apologetică (*Peristephanon*), poezie didactică *iApotheosis*), un poem alegoric de mare răsunet în Evul

Mediu: *Psychomachia*.

şi penetraţia critică a lui S. Paparrigopulos.

Trebuia să-i vezi calităţile aşa, aplicate şi în concret, pe viu, iar nu în teoria abstractă şi pură; trebuia să-l vezi la lucru. Fiecare dintre acele dizertaţii era un întreg curs de logică inductivă, un monument la fel de minunat ca opera lui Lionnet1 despre omida sălciei, şi o mostră, mei cu seamă, de ceea ce înseamnă iubirea austeră pentru Sfântul Adevăr. Fugea de ingeniozitate ca de ciumă şi credea că doar obişnuindu-ne să respectăm divinul Adevăr, chiar la scara cea mai mică, îi vom putea aduce cultul cuvenit la scară mare.

Pregătea o ediţie populară din *Calila şi*

*Dimna**, cu o introducere despre influenţa literaturii indiene în Evul Mediu spaniol, şi bine ar fi fost de-ar fi ajuns s-o publice, pentru că lectura ei ar fi îndepărtat, în mod sigur, poporul de tavernă şi de pernicioasele doctrine ale imposibilelor salvări economice. Dar cele două mari opere pe care le proiecta Paparrigâpulos erau o istorie a scriitorilor spanioli obscuri.

Nu am putut identifica personajul. În ediţia

M.J. Valdés, se menţionează fără alte precizări:

Jlean Lionnet, literat, critic şi botanist francez contemporan cu Unamuno".

Calila şi Dimna: faimoasă culegere de povestiri, fabule şi apologuri în tradiţia indiană a

Panciatantrei, tradusă în castiliană pe la jumătatea secolului al XIII-lea. Corpusul acesta a cunoscut o circulaţie universală, inclusiv în cultura românească.

adică a acelora care nu figurează în istoriile literare curente sau figurează doar sub o menţiune fugară datorită presupusei lipse de semnificaţie a operelor lor, corectând astfel injustiţia vremurilor, injustiţie pe care o deplângea atât de mult şi de care se şi temea în egală măsură, iar cealaltă operă a sa era chiar despre aceia ale căror opere s-au pierdut fără să ne rămână menţionate decât numele lor şi cel mult titlurile acelora pe care le-au scris. Şi era pe punctul de-a ataca şi istoria celorlalţi care, intenţionând să scrie, n-au ajuns s-o facă.

Pentru a avea mai mare succes în întreprinderile sale, după ce se hrănise din măduva substanţială a literaturii noastre naţionale, se scăldase în cele străine, dar cum era o treabă anevoioasă, deoarece nu era înzestrat pentru limbi străine şi ucenicia lor ar fi necesitat un timp de care avea nevoie pentru studii mai înalte, a recurs la un remarcabil expedient, învăţat de la ilustrul său maestru. Şi anume, citea principalele opere de critică şi istorie literară care se publicau în străinătate, cu condiţia însă de a le găsi în franţuzeşte, şi, de cum surprindea opinia medie a celor mai reputaţi critici despre un autor sau altul, îl răsfoia într-o clipită, pentru a fi cu conştiinţa împăcată şi-a se vedea liber să reformuleze judecăţile străine fără a-şi prejudicia scrupuloasa integritate de critic.

Se vede, aşadar, că S. Paparrigopulos nu era unul din acele tinere spirite fără căpătâi şi eratice, care se preumblă fără destinaţie precisă prin domeniile gândirii şi ale fanteziei, lansând ici, colo câte o scânteiere fugară, nu!

Tendinţele sale erau riguros şi temeinic trasate;

se număra printre cei care ştiu încotro merg.

Dacă în studiile sale nu s-ar arăta nimic excepţional, s-ar datora faptului că în ele totul este pe culme, la fel ca în cazul podişurilor, imagine fidelă a vastelor câmpuri însorite ale Castiliei pe care unduieşte recolta aurită şi substanţială.

Ah, de-ar dărui Spaniei Providenţa mulţi

Antolini Sánchezi Paparrigopuloşi! Graţie lor, ne-am putea lua cu toţii în stăpânire peculiul tradiţional şi am putea obţine de pe urma lui venituri grase. Paparrigopulos aspira – şi aspiră, căci încă este în viaţă şi continuă să-şi pregătească lucrările – să-şi înfigă fierul plugului critic fie şi măcar un centimetru mai adânc decât plugarii ce l-au precedat pe ogor, pentru ca recolta să crească, mulţumită unor seve noi, mai mândră, iar bobul să dea mai bine în spic, şi făina să fie mai bogată, şi noi, spaniolii, să mâncăm o pâine spirituală mai gustoasă şi mai ieftină.

Am spus că Paparrigopulos continuă să muncească şi să-şi pregătească lucrările pentru a le da la lumină. Şi aşa şi este. Augusto aflase, prin intermediul unor prieteni comuni, despre studiile privitoare la femei, cărora li se consacra, dar din care nu publicase nimic şi nici până astăzi n-a publicat.

Nu lipsesc eruditi care, cu mărinimia caracteristică speciei, întrezărindu-l pe

Paparrigopulos şi invidioşi cu anticipaţie pe faima ce presimt că-l aşteaptă, încearcă să-l minimalizeze. Unul zice despre Paparrigopulos că, asemeni vulpii, îşi şterge urmele cu coada, dând apoi roată iar şi iar în alte direcţii ca să-l dezorienteze pe vânător şi să nu se ştie pe unde s-a strecurat ca să prindă găina, şi că, dacă Paparrigopulos are vreun defect, e că, odată isprăvit turnul, lasă schelele în picioare, împiedicându-te să-l vezi şi să-l admiri nestânjenit1. Altul îl numeşte, dispreţuitor, calofil, ca şi cum arta exprimării elegante n-ar fi una supremă. Cel de colo îl acuză ba că traduce, ba că pune cap la cap idei luate de prin străini, uitând că, înveşmântându-le într-o limbă castiliană atât de curată, neaoşă şi transparentă ca a sa, Paparrigopulos le face castiliene şi, ca atare, şi le însuşeşte, nu altminteri de cum şi l-a însuşit Părintele Isla pe *Gil Blas1* al lui

Lesage. Cineva îl acuză că principala sa resursă este credinţa adâncă în ignoranţa din jurul său, dar cine-l judecă astfel uită că credinţa

Note:

1, Pasaj anticipat de un fragment din articolul „A

lo que salga" (1904), în *Ensayos*, 1966, vol. 1, p. 611. Paparrigopulos este, după cum sugerează criticii, o caricatură extrem de şarjată a lui Marcelino Menéndez Pelayo, mostră, din perspectiva lui

Unamuno, de scriitor „ovipar”.

(vezi mai sus, Introducere, p. 17).

2. *Gil Blas*: roman picaresc al scriitorului francez

André René Lesage (1668 – 1747), tradus în spaniolă de Padre Francisco José de Isla (1706 – 1781), iezuit şi autor satiric.

mută munţii din loc. Suprema injustiţie a unor asemenea judecăţi ranchiunoase şi-a altora ca ele formulate de oameni cărora

Paparrigopulos nu le-a făcut niciun rău, injustiţia lor notorie poate fi însă limpede pusă în evidenţă prin simplul fapt că Paparrigopulos n-a dat încă nimic la lumină şi toţi cei care-l muşcă pe la spate vorbesc din auzite şi doar ca să nu tacă.

Nu se poate, în fine, scrie despre acest erudit singular decât cu măsură şi seninătate şi fără cabotinisme *rimaneşti* de niciun fel.

La acest om, vreau să zic la acest erudit, aşadar, s-a gândit Augusto, ştiind că se dedica unor studii evident livreşti despre femei, modul cel mai puţin expus când e vorba de ele, şi despre femei din veacurile trecute, mult mai puţin riscante şi ele, pentru cine le studiază, decât femeile din ziua de azi.

Pe acest Antolin, erudit şi solitar, care, din pricina timidităţii de a li se adresa femeilor în viaţă şi pentru a-şi răzbuna timiditatea, le studia în cărţi, se duse Augusto să-l vadă spre a-i cere sfatul.

Nici nu apucă să-i expună intenţia sa, că eruditul şi exclamă:

— Vai, sărmane domnule Pérez, cât vă compătimesc! Vreţi să studiaţi femeia? Vă doresc mult curaj…

— Dar şi dumneavoastră o studiaţi…

— Trebuie să te sacrifici. Studiul, şi studiul neştiut, răbdător, tăcut, e raţiunea vieţii mele.

Eu însă, ştiţi doar, sunt un modest, foarte modest muncitor al gândirii, eu adun şi sistematizez materiale pentru ca alţii veniţi pe urmele mele să poată beneficia de ele. Lucrarea umană e colectivă: nimic nu e temeinic şi durabil dacă nu este colectiv…

— Şi operele marilor genii? *Divina Comedie*.

Eneida, o tragedie de Shakespeare, un tablou de Velázquez…

— Toate acestea sunt colective, mult mai colective decât se crede. *Divina Comedie*, de pildă, a fost pregătită de o întreagă serie de…

— Da, ştiu asta.

— Cât despre Velázquez… apropo, cunoaşteţi cartea lui Justi1 despre el?

Pentru Antolin, principală, aproape unica valoare a marilor capodopere ale ingeniozităţii omeneşti constă în faptul de a fi provocat o carte de critică sau de comentarii; marii artişti, poeţi, pictori, muzicieni, istorici, filosofi s-au născut pentru ca un erudit să le facă biografia şi un critic să le comenteze operele, iar o frază oarecare dintr-un mare scriitor nemijlocit nu capătă valoare până când un erudit nu o reia şi nu citează opera, ediţia şi pagina în care a expus-o. Şi toată povestea cu solidaritatea muncii colective nu era decât invidie şi neputinţă. Aparţinea clasei de comentatori ai lui

Note:

1. *Karl Justi* (1832 – 1912), istoric de artă german, autor, printre multe alte biografii, al cărţii *Diego*

Velázquez und sein Jahrhundert (în rom.: *Diego*

Velázquez şi secolul său, trad. de Radu Berceanu.

Meridiane, 1980, 2 vol.).

Homer care, dacă Homer însuşi reînviat le-ar intra în birou cântând, l-ar da afară în brânci pentru că i-ar fi împiedicat să lucreze pe textele moarte ale operelor lui şi să caute un *hapax1*

Într-una din ele.

— Bine, dar care e opinia dumneavoastră despre psihologia feminină? – îl întrebă

Augusto.

— O asemenea întrebare, atât de vagă, atât de generică, atât de abstractă, nu are un sens precis pentru un cercetător modest ca mine, prietene Părez, pentru un om care nu este un geniu şi nici măcar nu doreşte să fie…

— Nici măcar nu doriţi?

— Da, nici măcar nu doresc. E o meserie neconvenabilă. Ei bine: întrebarea aceea e lipsită de un sens precis pentru mine. Pentru a răspunde la ea ar fi necesar…

— Da, mă rog, să procedaţi ca acel confrate al dumneavoastră care a scris o carte despre psihologia poporului spaniol, dar, cum el însuşi era, pare-se, spaniol şi trăia printre spanioli, nu i-a venit altă idee decât să scrie că unul zice asta şi altul alta şi să facă o bibliografie.

— Ah, bibliografia! Da, ştiu acum…

— Nu, lăsaţi, prietene Paparrighpulos, şi spuneţi-mi în modul cel mai concret care vă e ştiut şi accesibil ce credeţi despre psihologia feminină.

Note:

1. Gr. *hapax* [*legămenon*], cuvânt care apare o singură dată în operele unui autor.

— Ar trebui început cu o primă întrebare, şi anume dacă femeia are suflet.

— Domnule!

— Ah, nu o putem respinge aşa, categoric…!

„El o fi având?", gândi Augusto, iar apoi:

— Bun, atunci despre ceea ce la femei joacă rolul de suflet… ce credeţi?

7

— Îmi promiteţi, prietene Pérez, să păstraţi secretul spuselor mele?… Deşi nu, nu;

dumneavoastră nu sunteţi un erudit.

— Ce vreţi să spuneţi?

— Că dumneavoastră nu sunteţi unul dintre cei care sunt gata să-ţi fure ultimul lucru pe care te-au auzit spunându-l şi să-l prezinte apoi ca pe al lor…

— Cum, aici s-a ajuns?

— Vai, prietene Pérez, eruditul e din fire un mic ciorditor; ascultaţi-mă pe mine, aşa sunt şi eu. Noi, erudiţii, suntem gata să ne umflam unii altora lucruşoarele pe care le cercetăm şi să facem tot posibilul să nu ne-o ia înainte altul.

— E de-nţeles: cine are o prăvălie îşi păzeşte marfa mai aprig decât cine are o fabrică;

trebuie să păzeşti apa de puţ, nu pe cea de izvor.

— Se prea poate. Ei bine: dacă dumneavoastră, care nu sunteţi erudit, îmi promiteţi să păstraţi secretul până ce-l voi dezvălui eu însumi, vă voi spune că am găsit într-un scriitor olandez din secolul al XVII-lea, obscur şi aproape necunoscut, o teorie foarte interesantă privitoare la sufletul femeii…

— S-o vedem.

— Scriitorul acesta spune, şi o spune în latineşte, că aşa cum fiecare bărbat îşi are propriul suflet, toate femeile nu au decât un singur şi acelaşi suflet, un suflet colectiv, ceva asemănător cu intelectul activ al lui Averroes1, repartizat între toate. Şi el adaugă că deosebirile observate în modul de a simţi, gândi şi voi al fiecărei femei provin doar din deosebirile corpului, datorate rasei, climei, alimentaţiei etc., tocmai

din acest motiv fiind atât de nesemnificative. Femeile, spune scriitorul acela, seamănă între ele mult mai mult decât bărbaţii, şi asta din cauză că toate nu sunt decât una şi aceeaşi femeie…

— Iată de ce, prietene Paparrigopulos, îndrăgostindu-mă de una, m-am simţit numaidecât îndrăgostit de toate celelalte.

— Evident! Şi acel extrem de interesant şi aproape necunoscut ginecolog adaugă că femeia are mult mai multă individualitate, dar mult mai puţină personalitate decât bărbatul; fiecare dintre ele se simte mai mult ea însăşi, mai individuală decât fiecare bărbat, dar cu mai puţin conţinut.

Note:

1. Numele latinizat al lui Ibn Rushd, Abul Walid Muhammad (1126 – 1198), celebrul filosof araboandaluz, comentator al lui Aristotel. Potrivit teoriei sale, individul nu are intelect activ, nici posibil, ci numai dobândit. Intelectul este, cantitativ vorbind, unul singur şi există ca substanţa separată de indivizi.

— Da, da; cred că pricep cum stau lucrurile.

— Şi de-aceea, prietene Părez, e totuna dacă studiaţi o singură femeie sau mai multe:

problema e să o aprofundaţi pe aceea căreia vă consacraţi studiul.

— N-ar fi însă mai bine să iau două sau mai multe ca să fac un studiu comparativ?

Deoarece ştiţi prea bine că acum e foarte la modă comparatismul…

— Într-adevăr, ştiinţa e comparaţie; dar în materie de femei nu e necesar să compari.

Cine cunoaşte una, una singură, le cunoaşte pe toate, o cunoaşte pe Femeie. În plus, ştiţi că ceea ce se câştigă în extensiune se pierde în intensitate.

— E drept, şi eu doresc să mă consacru cultivării intensive, nu extensive a femeii.

Dar cel puţin «două… măcar două…

— Nu, două nu! Cu niciun chip! Dacă nu vă mulţumiţi cu una, ceea ce eu cred că e cel mai indicat şi ar fi o sarcină suficientă, atunci trei cel puţin. Dualitatea nu închide.

— Cum adică dualitatea nu închide?

— Evident. Cu două linii nu închizi un spaţiu. Cel mai simplu

poligon e triunghiul.

Cel puţin trei.

— Dar triunghiului îi lipseşte profunzimea.

Cel mai simplu poliedru e tetraedrerul, aşa că cel puţin patru.

— Dar două, nu, niciodată! Dacă nu-i de ajuns una, cel puţin trei. Dar aprofundaţi una singură.

— Asta voi şi face.

XXIV

După întrevederea cu Paparrighpulos.

Augusto plecă spunându-şi „Prin urmare trebuie să renunţ la una din cele două sau să caut o a treia. Deşi în vederea studiului psihologic, drept termen terţ, drept termen pur ideal de comparaţie, îmi poate servi Liduvina.

Am, aşadar, trei: Eugenia, care-mi vorbeşte imaginaţiei, capului; Rosario, care-mi vorbeşte inimii, şi Liduvina, bucătăreasa mea, care-mi vorbeşte stomacului. Or, capul, inima şi stomacul sunt cele trei facultăţi ale sufletului pe care alţii le numesc inteligenţa, sentimentul şi voinţa. Gândim cu capul, simţim cu inima şi vrem cu stomacul. E limpede ca bună ziua!

Şi acum…

Acum – gândi el mai departe –, o idee luminoasă, extrem de luminoasă! Am să simulez că-i fac iarăşi curte Eugeniei, am să insist din nou pe lângă ea, doar – doar mă va accepta ca logodnic, ca viitor soţ; evident, doar ca s-o pun la încercare, ca pe un experiment psihologic şi sigur fiind că o să mă refuze… asta ar mai lipsi! Trebuie să mă refuze. După toate câte s-au întâmplat, după tot ce mi-a spus la ultima noastră întrevedere, nu mai e posibil să mă accepte. E o femeie de cuvânt, cred. Dar… au oare femeile cuvânt? Oare femeile, Femeia, aşa, cu majusculă, unica Femeie, care se divide în milioane de trupuri femeieşti mai mult sau mai puţin frumoase – mai degrabă mai mult decât mai puţin oare Femeia e obligată să se ţină de cuvânt? Faptul de a te ţine de cuvânt nu-i pesemne masculin? Dar nu, nu!

Eugenia nu mă poate accepta, nu mă iubeşte.

Nu mă iubeşte, şi cadoul mi l-a şi acceptat. Şi dacă mi-a acceptat cadoul şi se bucură de el, de ce să mă şi iubească?

Dar… şi dacă, retrăgându-şi cuvintele pe care mi le-a spus – gândi el apoi –, îmi va spune că da, mă acceptă ca logodnic, ca viitor soţ? Căci trebuie să te aştepţi la orice. Şi dacă cumva, zic, mă acceptă?

Asta chiar mă irită! Mă pescuieşte cu propria mea undiţă!

Aşa aş deveni chiar pescarul pescuit! Dar nu, nu, nu se poate! Şi dacă da? Ah! Atunci nu rămâne decât resemnarea. Resemnarea? Da, resemnarea. Trebuie să ştii să te resemnezi în faţa sorţii fericite. Şi pesemne resemnarea în faţa fericirii e ştiinţa cea mai dificilă. Nu ne spune oare Pindar că toate nenorocirile lui

Tantal1 i-au venit din incapacitatea de a-şi

Note:

Tantal: rege mitologic al Frigiei sau Lidiei, osândit în Infern la foame şi sete veşnică pentru vina (tradiţiile diferă) de a fi dezvăluit secretele zeilor sau pentru a-şi fi servit propriul fiu drept bucate la un ospăţ dat zeilor. Pindar (e 522/

518-o. 442 î.Hr.) se referă la el în *Olimpice*, I.

87 şi urm.

digera fericirea? Fericirea trebuie să ţi-o digeri!

Şi dacă Eugenia îmi spune ci da, mă acceptă, atunci… a învins psihologia! Trăiască psihologia! Dar nu, nu, nu! Nu mă va accepta; nu poate să mă accepte, fie şi numai ca să-şi atingă scopurile. O femeie ca Eugenia nu depune armele; Femeia, când îl înfruntă pe bărbat ca să vadă care e mai ferm şi mai statornic în intenţii, e capabilă de orice… Nu mă va accepta!

— Vă aşteaptă Rosarito.

Cu aceste trei cuvinte, pline de simţire.

Liduvina întrerupse cursul reflecţiilor stăpânului său.

— Ia spune, Liduvina, crezi oare că voi, femeile, sunteţi fidele vorbelor pe care le-aţi spus odată? Ştiţi să vă ţineţi de cuvânt?

— De la caz la caz.

— Da, refrenul bărbatului tău. Răspunde-mi însă direct, nu cum obişnuiţi să faceţi voi, femeile, încât rareori răspundeţi la întrebarea ce vi se pune, ci la ceea ce vi se năzare că aveţi să fiţi întrebate.

— Şi ce anume aţi vrut să mă-ntrebaţi?

— Dacă voi, femeile, vă ţineţi cuvântul dat.

— Depinde de cuvânt.

— Cum adică depinde de cuvânt?

— Sigur că da. Unele cuvinte sunt date ca să fie respectate şi altele ca să nu fie respectate.

Şi nu-i nimeni înşelat, pentru că e de la sine înţeles.

— Bine, bine; spune-i lui Rosario să intre.

Şi când intră Rosario, Augusto o întrebă:

— Spune, Rosario, ce crezi tu, o femeie trebuie să-şi ţină cuvântul dat sau nu trebuie să şi-l ţină?

— Nu ţin minte să vă fi dat cuvântul în vreo privinţă…

— Nu-i vorba de asta, ci dacă o femeie trebuie sau nu să-şi ţină cuvântul dat…

— Ah, da: dacă vorbiţi despre cealaltă…

despre femeia aia…

— Indiferent despre cine. Ce crezi tu?

— Păi eu nu mă pricep la lucruri de-astea…

— Nu contează!

— Bine, dacă insistaţi, vă spun că cel mai bine e să nu-ţi dai niciodată cuvântul.

— Dar dacă ţi l-ai dat?

— Nu trebuia să ţi-l fi dat.

„Se vede – îşi spuse Augusto – că pe fetişcana asta n-o scot din ale ei. Dar pentru că tot e aici, am să pun la bătaie psihologia şi să duc la bun sfârşit un experiment".

— Vino-ncoace, aşază-te-aici! – şi-i oferi

9 9

genunchii săi.

Fata ascultă liniştită şi fără a se nelinişti, ca în faţa unui lucru dinainte hotărât şi prevăzut. Augusto, în schimb, rămase confuz, neştiind de unde să-şi înceapă experienţa psihologică. Şi cum nu ştia ce să spună, atunci…

trecu la fapte. O strângea pe Rosario la pieptu-i gâfâitor şi-i acoperea faţa de sărutări, spunându-şi printre altele: „Mi se pare că o să-mi pierd sângele rece necesar cercetării psihologice". Până când se opri deodată, păru să se calmeze, o îndepărtă niţel pe Rosario şi-i spuse brusc:

— Păi nu ştii că iubesc altă femeie?

Rosario tăcu, privindu-l fix şi dând din umeri.

— Nu ştii? – repetă el.

— Şi ce-mi pasă mie-acum de asta?

— Cum, nu-ţi pasă?

— Acum, nu! Acum mi se pare că pe mine mă iubiţi.

— Şi mie mi se pare, dar…

Şi atunci se petrecu ceva neobişnuit, ceva ce nu intra în

previziunile lui Augusto, în programul său de experienţe psihologice asupra

Femeii, şi anume că Rosario, pe neaşteptate, îl înlănţui cu braţele pe după gât şi începu să-l sărute. Bietul de el abia mai avu timp să gândească: „Acum eu sunt subiect de experienţă; fetiţa asta face studii asupra psihologiei masculine". Şi fără a-şi da seama ce anume făcea, se surprinse mângâind cu mâini tremurătoare pulpele lui Rosario.

Augusto se ridică brusc, o luă pe sus pe

Rosario şi-o aruncă pe sofa. Ea se lăsa în voia lui, cu faţa în flăcări. Şi el, imobilizându-i braţele cu amândouă mâinile, o privi în ochi.

— Nu-i închide, Rosario, nu-i închide, pentru

Dumnezeu! Deschide-i. Aşa, aşa, mai mult.

Lasă-mă să mă văd în ei, atât de micuţ…

Şi văzându-se pe sine în ochii aceia ca într-o oglindă vie, simţi că prima exaltare i se domolea treptat.

— Lasă-mă să mă văd în ei ca într-o oglindă, să mă văd aşa de micuţ… Doar aşa voi ajunge să mă cunosc… văzându-mă în ochii unei femei…

Şi oglinda îl privea într-un chip ciudat.

Rosario se gândea: „Bărbatul ăsta nu mi se pare ca ăilalţi; se vede că o fi nebun".

Augusto se depărta brusc de ea, se privi, apoi se pipăi, exclamând în cele din urmă:

— Şi-acum, Rosario, iartă-mă.

— Să vă iert? Pentru ce?

Şi glasul lui Rosario era mai mult stăpânit de frică decât de orice alt simţământ. Simţea impulsul de-a fugi, zicându-şi „Când cineva începe să spună sau să facă lucruri nelalocul lor, nu ştiu unde-o să se oprească. Omul ăsta ar fi în stare să mă omoare într-un acces de nebunie". Şi-i dădură câteva lacrimi.

— Vezi? – îi spuse Augusto –, vezi? Da, iartă-mă, Rosario, iartă-mă; nu ştiu ce m-a apucat.

Şi ea gândi: „Ce nu ştie este ce nu se face".

— Şi-acum, du-te, du-te!

— Mă daţi afară?

— Nu, mă apăr. Nu te dau afară, nu!

Ferească Sfântul. Dacă vrei, plec eu şi rămâi tu aici, ca să vezi că nu te dau afară.

„Hotărât lucru, nu e sănătos", gândi ea şi îi fu milă de el.

— Du-te, du-te, şi nu mă uita, ce zici? – şi-o apucă de bărbie, mângâindu-i-o – Nu mă uita, nu-l uita pe bietul Augusto.

O îmbrăţişa şi-o sărută lung şi apăsat pe gură. Ieşind, fata îi aruncă o privire plină de o spaimă enigmatică. Şi de îndată ce ieşi ea.

Augusto gândi în sinea lui: „Mă dispreţuieşte, fără doar şi poate; am fost ridicol, ridicol, ridicol… Dar ce ştie ea, sărăcuţa, despre lucrurile astea? Ce ştie ea despre psihologie? 4*

Îţi dacă bietul Augusto ar fi putut citi atunci

În cugetul lui Rosario, ar fi fost şi mai disperat.

Pentru că naiva fetişcană gândea: „Într-una din zile am să mă-ntorc ca să petrec în locul celeilalte…"

Augusto era din nou cuprins de exaltare.

Simţea că timpul pierdut nu mai aduce înapoi prilejurile irosite. Fu cuprins de furie împotriva lui însuşi. Fără a şti ce face şi ca să-şi umple timpul, o chemă pe Liduvina şi, văzând-o în faţa lui, atât de senină, atât de durdulie, surâzându-i maliţios, sentimentul ce-l invada fu atât de puternic şi de neobişnuit, încât, îndemnând-o: „Du-te, du-te, du-te! a, plecă în oraş. Se temuse o clipă că nu s-ar mai putea stăpâni şi s-ar arunca asupra Liduvinei.

Ieşind pe stradă, se calmă. Mulţimea e ca o pădure; te pune la locul tău, te reinserează.

„Oi fi oare în toate minţile? – gândea Augusto

& în sinea lui. Nu cumva, în timp ce eu îmi închipui că merg cuviincios pe stradă, ca oamenii normali – dar ce-i un om normal? – oi fi făcând gesturi, contorsiuni şi strâmbături, iar lumea care trece, cred eu, fără să mă privească sau privindu-mă cu indiferenţă nu este cum mi se pare mie, ci se holbează cu toţii la mine, râzând sau compătimindu-mă?… Şi ideea asta nu-i oare ea însăşi o nebunie? Oi fi nebun de-a binelea? Şi-n cazul ăsta, chiar dacă oi fi, ei şi ce? Un om inimos, sensibil, bun nu înnebuneşte decât dacă e un dobitoc absolut. Cine nu e nebun e sau prost, sau escroc. Ceea ce nu înseamnă, evident, că escrocii şi proştii n-ar putea înnebuni.

Ce-am făcut cu Rosarito – gândi el mai departe – a fost ridicol, pur şi simplu ridicol.

Ce-o fi crezut despre mine? Dar ce-mi pasă ce crede despre mine

o fetişcană ca ea?… Sărăcuţa! Însă… cu câtă naivitate se lăsa în voia mea! E o fiinţă fiziologică, perfect fiziologică, exclusiv fiziologică, fără nicio psihologie. E

Inutil, aşadar, să o folosesc drept cobai pentru experimente psihologice. Cel mult, fiziologice…

Oare însă psihologia, şi mai ales cea feminină, e mai mult decât fiziologie sau, dacă vrem, psihologie fiziologică? Oare femeia are suflet?

Iar mie, ca să mă apuc de experimente psihofiziologice, îmi lipseşte pregătirea tehnică.

N-am frecventat niciodată un laborator… în plus, n-am nici aparate. Oi fi, aşadar, nebun?"

După ce-şi răcori sufletul cu aceste meditaţii stradale în mijlocul mulţimii aferate şi indiferente la păsurile lui, se simţi mai liniştit şi se întoarse acasă.

XXV

Augusto se duse în vizită la Victor ca să-l giurgiulească pe fiul său târziu venit, să se recreeze în contemplarea fericirii proaspete a acelui cămin şi, totodată, să se şi sfătuiască cu prietenul său despre propria-i stare de spirit. Şi, găsindu-l singur, îi spuse:

— Şi ce mai e cu romanul sau… cum ziceai?… a, da, *rimanul*, la care scrii? Presupun că acum, după apariţia copilului, l-ai abandonat.

— Presupui greşit» Tocmai de-aceea, fiindcă acum sunt tată, l-am reluat. Şi-mi descarc în el buna dispoziţie de care-s plin.

— Nu vrei să-mi citeşti câte ceva din el?

Victor scoase filele şi începu să-i citească de ici, de colo prietenului său.

— Dom'le, dar mi te-ai schimbat! – exclamă

Augusto.

— De ce?

— Pentru că sunt acolo lucruri care frizează pornografia, ba chiar merg uneori şi mai departe…

— Pornografie? Nici gând! Ce vezi acolo sunt cruditǎţi, nicidecum însă pornografie.

Uneori câte un nud… dar niciodată o despuiere… Ce este e realism…

— Realism, da, şi în plus…

— Cinism, nu-i aşa?

— Cinism, da!

— Dar cinismul nu-i pornografie. Cruditățile astea sunt un mod de a stimula imaginația și-a o îndruma astfel către o investigație mai pătrunzătoare a realității lucrurilor; cruditățile astea sunt cruditățiă… pedagogice. Chiar așa, pedagogice!

— Și-un pic groteștiă…

— E-adevărat, nu te contrazic. Plăcerea bufoneriei.

— Care, în fond, e totdeauna sumbră.

— Tocmai de-aceea. Nu-mi plac decât glumele lugubre, bancurile funerare. Râsul de dragul râsului mă irită și chiar mă sperie.

Râsul nu e decât o pregătire pentru tragedie.

— Ei bine, mie bufonadele astea crude îmi produc un efect detestabil.

— Pentru că ești un singuratic, Augusto, un singuratic, înțelege-mă bine, un singuratic…

Or, eu le scriu ca să vindec… Nu, nu; le scriu fără niciun scop, doar pentru că mă amuză să le scriu, iar dacă-i amuză și pe eventualii cititori, mă consider răsplătit. Dar dacă izbutesc dintr-un singur foc să-l pun pe drumul vindecării pe câte un singuratic ca tine, dublu singuratic…

— Dublu?

— Da, singurătatea trupului și singurătatea sufletului.

— Apropo, Victore…

— Da, știu dinainte ce-o să-mi spui. Ai venit să te sfătuiești cu mine despre starea ta, care de la o vreme e alarmantă, de-a dreptul alarmantă, nu-i așa?

— Da, așa e.

— Am ghicit. Ei bine, Augusto: însoară-te, ins o ară-te cât mai curând.

— Dar cu care?

— A, sunt mai multe, nu doar una?

— Dar cum ai ghicit și asta?

— Foarte simplu. Dacă ai fi întrebat: dar

Icu cine, n-aș fi presupus că sunt mai multe și nici că ar fi una; dar când ai întrebat: dar cu care? se înțelege cu care dintre cele două, trei, zece sau n.

— Ai dreptate.

— Însoară-te, așadar, însoară-te cu oricare dintre cele *n* de care

eşti îndrăgostit, cu cea

Icare îţi e mai la îndemână. Şi fără să stai prea mult pe gânduri. Vezi doar, eu m-am însurat fără să stau pe gânduri, am fost siliţi s-o facem.

— Acum m-am hotărât să mă consacru expe-Irienţelor asupra psihologiei feminine.

— Unica experienţă psihologică asupra

Femeii este căsătoria. Cine nu se căsătoreşte nu va putea experimenta niciodată, psihologic vorbind, sufletul Femeii. Unicul laborator de psihologie feminină sau de ginecopsihologie e căsnicia.

— Dar ea nu are ieşire!

— La drept vorbind, niciun experiment nu are. Oricine vrea să experimenteze ceva, dar păstrându-şi o ieşire şi fără a-şi tăia toate punţile, nu află niciodată ceva sigur. Să n-ai niciodată încredere în alt chirurg decât în acela care şi-a amputat singur vreun mădular şi nici nu te încredinţa alienistului care nu-i el însuşi nebun. Însoară-te prin urmare dacă vrei să ştii psihologie.

— Burlacii, aşadar…

— În cazul burlacilor nu-i nicio psihologie;

nu e decât metafizică; adică dincolo de fizică, dincolo de natural.

— Cum asta?

— Nu mult altfel decât starea ta.

— Adică eu sunt în metafizică? Dar eu, iubite Victore, nu sunt dincolo de natural, ci dincoace!

— E totuna.

— Cum adică totuna?

— Da; dincoace de natural e totuna cu dincolo de el, după cum dincolo de spaţiu e totuna cu dincoace de el. Vezi linia asta? – şi trase o linie pe o hârtie – Prelungeşte-o de la un capăt şi de la celălalt până la infinit şi extremele se vor întâlni, se vor închide la infinit, unde se află totul şi totul se leagă.

Orice dreaptă e curba unei circumferinţe cu rază infinită şi care se închide la infinit. Deci e totuna dincoace de natural şi dincolo de el.

Nu e clar?

— Nu; e foarte obscur, extrem de obscur.

— Ei, dacă-i atât de obscur, însoară-te.

— Da, dar mă asaltează atâtea îndoieli!

— Cu atât mai bine, micule Hamlet, cu atât mai bine. Te

îndoieşti? Deci gândeşti.

Gândeşti, deci exişti.

— Da, a te îndoi înseamnă a gândi.

— Şi a gândi înseamnă a te îndoi şi nimic altceva decât a te îndoi. Crezi, ştii, îţi imaginezi fără a te îndoi; nici credinţa, nici cunoaşterea, nici imaginaţia nu presupun îndoiala, ba îndoiala le şi distruge, dar nu gândeşti fără a te îndoi. Şi tocmai îndoiala, în credinţă şi în cunoaştere, care sunt ceva static, imobil, mort, face gândirea, care e dinamică, neliniştită, vie.

— Şi imaginaţia?

— Da, şi aici începe o îndoială. De obicei mă îndoiesc de ceea ce le pun să zică sau să facă pe personajele *rimanului* meu, şi chiar după ce le-am făcut să spună sau să facă ceva, mă îndoiesc dacă a fost bine şi dacă li se potriveşte cu adevărat. Dar… să trecem peste asta! Da, da, există îndoială şi în imaginaţie, care e o gândire…

Note:

În timp ce Augusto şi Victor susţineau această conversaţie rimanescă, *eu*, *autorul acestui* riman, *pe care-l ţii în mână*, *cititorule*, *şi-l citeşti*, *surâdeam enigmatic văzând că personajele mele* rimaneşti *pledau în favoarea mea şi-mi justificau procedeele*, *şi-mi ziceam în sinea mea*: *mlât de departe sunt nefericiţii aceştia de gândul cd nu fac altceva decât* să11

XXVI

Augusto se îndreptă spre casa Eugeniei dispus să încerce ultima experienţă psihologică, cea definitivă, deşi se temea de refuzul ei. Şi se întâlniră pe scară, ea coborând ca să plece, în timp ce el urca spre a intra.

— Dumneata pe-aici, don Augusto?

— Da, eu; dar pentru că trebuie să pleci, las pentru altă dată; am să revin.

— Nu, e unchiul meu sus.

— Nu cu unchiul dumitale, ci chiar cu dumneata, Eugenia, aveam de vorbit. S-o lăsăm pe altă dată.

— Nu, nu, să ne întoarcem. E mai bine imediat.

— Dacă e unchiul dumitale…

— Eh! El e anarhist! N-o să-l chemăm.

Şi-l obligă pe Augusto să urce cu ea. Bietul om, care venise cu aere de experimentator, se simţea broască acum.

Când fură singuri în salon, Eugenia, fără a-şi scoate pălăria, cu hainele de oraş, aşa cum intrase, îi spuse:

— Bine, să vedem ce ei să-mi spui.

— Păi… păi… – şi bietul Augusto bâiguie –, păi… păi…

— Bine; ce?

— Că nu-mi mei găsesc odihne, Eugenie;

că am răsucit de mii de ori în minte lucrurile pe care ni le-am spus ultima dată când am stat de vorbă şi, orice aş face, nu mă pot resemna, nu, nu mă pot resemna, nu pot!

— Şi-n ce privinţă nu te poţi re semne?

— Ei, cu està. Eugenie, cu este!

— Cere este?

— Cu asta, şi enume să nu mai fim decât prieteni…

— Decât prieteni!… Ţi se pare puţin lucru, domnule don Augusto? Sau dumneata doreşti să fim mei puţin decât prieteni?

— Nu, Eugenie, nu, nu-i aste.

— Dar atunci ce e?

— Pentru Dumnezeu, nu mă face să sufăr…

— Cine te face să suferi eşti chiar dumneata.

— Nu mă pot resemna, nu!

— Bine, dar ce vrei?

— Să fim… soţ şi soţie!

— Atunci s-er sfârşi!

— Ce să sfârşească trebuie să înceapă

— Şi cuvântul pe care mi l-ei dat?

— Nu ştiam ce spun.

— Şi Rosario aia…

— Oh, pentru Dumnezeu, Eugenie, nu-mi mei aminti de asta, nu te mai gândi le Rosario!

Eugenie fel scoase atunci pălăria, o puse pe o măsuţă, se aşeză din nou şi apoi, tacticoe şi solemn, sise:

— Bine, Augusto, dacă tu, care eşti la urma urmelor bărbat, nu te consideri obligat să te ţii de cuvânt, nici eu, care nu sunt nimic mai

mult decât o femeie, nu trebuie să mă ţin de el. În plus, vreau să te scap de Rosario şi de celelalte Rosarii sau Petre care te-ar putea prinde-n plasă. Ceea ce n-a făcut recunoştinţa pentru dărnicia ta şi nici necazul care mi s-a întâmplat cu Mauricio – vezi doar că sunt sinceră –, face compătimirea. Da, Augusto, îmi inspiri milă, multă milă! – şi zicând acestea îi aplică două pălmuţe uşoare cu dreapta pe un genunchi.

— Eugenia! – şi-i întinse braţele, gata parcă s-o cuprindă-n ele.

— Ei, uşurel! – exclamă ea îndepărtându-se şi ferindu-se din calea lor –, uşurel!

— Dar data trecută… ultima dată…

— Da, dar atunci era altceva!

„Sunt pe post de broască", gândi psihologul experimental.

— Da – urmă Eugenia –, unui prieten, cuiva care nu-i nimic mai mult decât prieten, i se pot permite anumite mici libertăţi care nu i se cuvin… cum să zicem… logodnicului!

— Dar nu înţeleg…

— După ce-o să ne căsătorim, Augusto, am să-ţi explic. Dar acum, uşurel, nu-i aşa?

„S-a terminat", gândi Augusto, care se simţi absolut şi desăvârşit broască.

— Şi-acum – adăugă Eugenia ridicându-se – mă duc să-l chem pe unchiul meu.

— La ce bun?

— Ei, şi tu, ca să-l punem la curent!

— E drept! – exclamă Augusto, consternat.

Don Fermín sosi numaidecât.

— Uite, unchiule – îi spuse Eugenia –, iată-l pe don Augusto Pérez, care a venit să-mi ceară mâna. Eu i-am dat-o.

— Uimitor, uimitor! – exclamă don

Fermín – Uimitor! Vino-ncoace, fata mea, vinoncoace să te-mbrăţişez! Admirabil!

— Te miră atât de mult că o să ne căsătorim, unchiule?

— Nu, ce mă miră, ce mă extaziază, ce mă subjugă e maniera în care s-a rezolvat afacerea asta, voi doi singuri, fără mijlocitori… trăiască anarhia! Dar e păcat, e păcat că, pentru a vă duce gândul la bun sfârşit, va trebui să recurgeţi la autoritate… Desigur, fără a-i acorda niciun respect în forul vostru interior, nu-i aşa? *pro formula*, nu altfel decât *pro formula*.

Căci eu unul ştiu că vă consideraţi de pe-acum soţ şi soţie. Şi-n orice caz, eu, eu singur, în numele Dumnezeului anarhic, vă cunun! Şi e de-ajuns. Admirabil! Admirabil! Don Augusto, de azi înainte casa asta e casa dumitale.

— De azi înainte?

— Ai dreptate, da, aşa a fost întotdeauna.

Casa mea… a mea? Casa asta în care locuiesc a fost întotdeauna a dumitale, a fost întotdeauna a tuturor fraţilor mei. Dar de azi înainte… dumneata mă-nţelegi.

— Da, te-nţelege, unchiule.

Chiar atunci se auzi soneria de la uşă şi

Eugenia zise:

— Mătuşa!

Şi când aceasta intră în salon şi văzu ce se petrece, exclamă:

— Gata, am priceput! Vasăzică s-a făcut?

Ştiam eu.

Augusto gândea: „Broască, total broască!

Au pus toţi mâna să mă pescuiască".

— Azi rămâi, desigur, la masă cu noi, ca să sărbătorim… – zise doña Ermelinda.

— N-am încotro! – îi scăpă bietei broaşte.

XXVII

Pentru Augusto începu atunci o nouă viaţă.

Ziua şi-o petrecea aproape toată acasă la logodnica sa, dar studiind nu psihologia, ci estetica.

Şi Rosario? Nu mai reveni pe la el. Data următoare când i se livră lenjeria călcată, i-o aduse altcineva, o femeie oarecare. Şi nu prea îndrăzni să întrebe de ce nu mai venea Rosario.

De ce, dacă tot putea ghici? Şi dispreţul acesta, căci nu era decât dispreţ, îl cunoştea bine, departe de a-l îndurera, aproape-i făcu plăcere.

Avea să-şi scoată din plin, dar din plin paguba, cu Eugenia. Care, desigur, o ţinea pe-a ei:

„Ei, uşurel şi mâinile acasă!" Nu era chip s-o scoţi din asta!

Eugenia îi îngăduia cu porţia s-o vadă şi numai s-o vadă, aprinzându-i poftele. Odată el îi spuse:

— Mă cuprinde dorinţa de a scrie nişte versuri în cinstea ochilor tăi!

Şi ea îi răspunse:

— Scrie-le!

— Dar pentru asta – adăugă el – ar fi nimerit să cânţi un pic la pian. Auzindu-te cântând la instrumentul tău profesional, m-ar inspira.

— Ştii însă, Augusto, că de când, mulţumită generozităţii tale, am putut renunţa la lecţiile mele, n-am mai pus mâna pe pian şi-l detest.

Mi-a adus atâtea neplăceri!

— Nu contează, cântă, Eugenia, cântă ca să-mi scriu versurile.

— Fie, dar pentru ultima oară!

Eugenia se aşează la pian ca să cânte şi-n vreme ce ea cânta, Augusto scrise următoarele:

Departe sufletul îmi rătăcea de trupu-mi prin ceţuri rătăcit, ale ideii, pierdut acolo, n zvonu-acelei muzici ce, cum se zice, sferele o cântă;

şi trupul meu zăcea-n însingurare, lipsit de suflet şi-n pământ eratic.

Născuţi ca viaţa-n doi s-o are-ntruna, nu mai trăiau, căci el era materie şi-atât, iar sufletul doar spirit, tinzând a se-ntregi, dulce-Eugenia!

Ci ochii tăi ţâşniră ca izvoare de vii lumini, lucind peste cărarea-mi, şi sufletul mi-l strânseră, ducându-l din cerul vag pe-acest pământ nesigur, l-au pus în trupu-mi şi de-atunci în viaţă sunt una şi trăiesc, o, Eugenia!

Sunt parcă ochii tăi aprinse cuie şi trupul strâns acum mi-l prind de spirit, fac sângele-mi febril visare-n mine, ideile schimbându-mi-le-n carne.

Lumina aceasta-a vieţii-mi de s-ar stinge şi-ar dejuga materia de spirit, pierdut aş fi prin negura celestă şi în adâncul beznelor vorace.

— Cum ţi se par? – o întrebă Augusto de cum i le citi.

— Ca pianul meu, puţin sau deloc muzicale.

Şi „cum se zice" ăsta…

— Da, ca să-i dau un aer de familiaritate…

— Şi „dulce Eugenia" mi se pare o umplutură.

— Ce? Adică tu eşti umplutură, tu?

— Aici, în versurile astea, da! Şi pe urmă totul mi se pare foarte… foarte…

— Să zicem, da, foarte *rimanesc*.

— Ce-i asta?

— O năzbâtie de-a lui Victor şi-a mea.

— Uite ce, Augusto, eu nu vreau năzbâtii la mine-n casă după ce ne vom căsători, ştii?

Nici năzbâtii, nici câini. Aşa că poţi începe să te şi gândeşti ce-ai să faci cu Orfeu…

— Dar, Eugenia, pentru Dumnezeu! Ştii doar cum l-am găsit, sărăcuţul! În plus, e confidentul meu…! În faţa lui îmi ţin toate monoloagele…!

— După ce-o să ne căsătorim nu vor mai exista monoloage în casa mea. Câinele e de prisos!

— Pentru Dumnezeu, Eugenia, măcar până când vom avea un copil…

— Dacă vom avea…

— Evident, dacă vom avea. Şi dacă nu, de ce nu câinele? De ce nu câinele? De ce nu câinele, despre care s-a spus cu atâta îndreptăţire că ar fi cel mai bun prieten al omului, dacă ar avea bani…?

— Nu, dacă ar avea bani, câinele n-ar fi prieten al omului, sunt sigură de asta. Îi e prieten pentru că nu are.

În altă zi Eugenia îi spuse lui Augusto:

— Uite, Augusto, trebuie să discut cu tine un lucru foarte serios, foarte serios, şi te rog dinainte să mă ierţi dacă ceea ce am să-ţi spun…

— Pentru Dumnezeu; Eugenia, spune!

— Ştii de logodnicul acela pe care l-am avut…

— Da, Mauricio.

— Nu ştii însă de ce am fost silită să-l expediez pe neruşinatul ăla fără margini…

— Nu vreau să ştiu.

— Asta te onorează. Ei bine: am fost silită să-l expediez pe trântorul şi neruşinatul acela, dar…

— Ce, tot se mai ţine de tine?

— Tot!

— Ah, pun eu mâna pe el!

— Nu, nu-i vorba de asta. Se ţine de mine, dar nu cu intenţiile pe care ţi le-nchipui, ci cu altele.

— Să vedem, să vedem!

— Nu te alarma, Augusto, nu te alarma.

Bietul Mauricio nu muşcă, latră.

— Aa! Fă atunci cum spune proverbul arab:

„Dacă ai să te opreşti la fiecare câine care te va lătra pe drum, nu vei ajunge niciodată la capătul lui". N-are rost să dai cu pietre-n el.

Nu-l lua în seamă.

— Cred că există o soluţie mai bună.

— Care?

— Să ai, ca măsură de prevedere, coltuce de pâine în buzunar şi să le arunci câinilor care ne ies în cale ca să latre la noi, pentru că latră de foame.

— Ce vrei să spui?

— Că acum Mauricio nu pretinde altceva decât să-i cauţi o slujbă oarecare sau un mijloc de trai, şi zice că mă va lăsa în pace, iar de nu…

— De nu…

— Ameninţă să mă urmărească şi să mă compromită…

— Neruşinatul! Banditul!

— Nu te aprinde. Şi eu cred că cel mai bine e să-l îndepărtăm de noi, căutându-i o slujbă oarecare din care să poată trăi, şi cât mai departe cu putinţă. La mine mai e şi niţică milă, pentru că săracul de el e aşa cum e, şi…

— Ai poate dreptate, Eugenia. Şi uite, cred că am să pot aranja totul. Chiar mâine am să vorbesc cu un prieten şi pesemne o să-i căutăm ceva de muncă.

Şi, într-adevăr, izbuti să-i găsească slujba şi să facă şi în aşa fel, încât să fie trimis destul de departe.

XXVIII

Augusto avu un gest de surprindere când, într-o dimineaţă, Liduvina îl anunţă că-l aşteaptă un tânăr şi se pomeni apoi că era

Mauricio. Fu cât pe ce să-l expedieze fără să-l asculte, dar se simţea atras de bărbatul acela care fusese într-o vreme logodnicul Eugeniei, pe care aceasta îl iubise şi pesemne continua să-l iubească oarecum; acel bărbat care poate ştie despre cea care avea să fie soţia lui, a lui

Augusto, intimităţi ignorate de acesta; de acel bărbat care… Era ceva care-i unea.

— Vin, domnule – începu cu supuşenie

Mauricio –, spre a vă mulţumi pentru favoarea deosebită pe care, prin intervenţia Eugeniei, aţi binevoit să mi-o faceţi…

— Nu aveţi de ce să-mi mulţumiţi, domnule, şi nădăjduiesc că de acum înainte o veţi lăsa în pace pe cea care îmi va fi soţie.

— Dar cum, eu unul n-am necăjit-o câtuşi de puţin!

— Ştiu ce spun.

— De când m-a alungat, şi bine-a făcut că m-a alungat, pentru că nu sunt eu cel potrivit pentru dânsa, am căutat să mă consolez cum am putut mai bine de-o asemenea nefericire şi să-i respect, desigur, hotărârile. Şi dacă dânsa v-a spus altceva…

— Vă rog să nu o mai menţionaţi pe cea care îmi va fi soţie şi cu atât mai mult să nu insinuaţi că ea ar fi adus fie şi cea mai mică atingere adevărului. Consolaţi-vă cum puteţi şi lăsaţi-ne în pace.

— E adevărat. Şi îmi reînnoiesc faţă de amândoi mulţumirile pentru favoarea pe care mi-aţi făcut-o procurându-mi acest serviciu.

Mă voi duce acolo şi mă voi consola cum voi putea. Sigur, am de gând s-o iau cu mine pe-o fetişcană…

— Şi ce mă priveşte asta pe mine, domnule?

— O spun deoarece cred că dumneavoastră o cunoaşteţi…

— Cum? Cum? Vreţi să vă bateţi joc…?

— Nu… nu… E o anume Rosarito, care lucrează la un atelier de călcătorie şi care, pare-mi-se, obişnuia să vă aducă rufăria călcată…

Augusto păli. „Oare ăsta o & ştiind tot?”, îşi spuse el, şi gândul acesta îl sperie mai mult chiar decât bănuiala sa anterioară cum că omul acela ar fi ştiut despre Eugenia lucruri pe care nici el însuşi nu le ştia. Îşi reveni însă repede şi exclamă:

— Şi de ce-mi veniţi mie acum cu asta?

— Mi se pare – continuă Mauricio, ca şi cum n-ar fi auzit nimic – că nouă, celor dispreţuiţi, trebuie să ni se dea voie măcar să ne consolăm unii pe alţii.

— Da’ ce vreţi să spuneţi, dom’le, ce vreţi să spuneţi? – şi Augusto se gândi dacă nu trebuia ca acolo, în locul care fusese scena ultimei lui aventuri cu Rosario, să-l strângă sau nu de gât pe bărbatul acela.

— Nu vă aprindeţi aşa, don Augusto, nu vă aprindeţi aşa! Nu vreau să spun decât ce-am spus. Ea… cea pe care dumneavoastră nu vreţi s-o menţionez, m-a dispreţuit, m-a expediat, iar eu m-am întâlnit cu acea sărmană fătucă, pe care altul a dispreţuit-o şi…

Augusto nu se mai putu stăpâni; întâi se îngălbeni la faţă, apoi se congestiona, se ridică, îl apucă pe Mauricio de ambele braţe, îl săltă şi-l

proiectă pe sofa, nedându-şi seama ce face, parcă ar fi vrut să-l sugrume. Şi-atunci.

Mauricio, văzându-se pe sofa, zise cu supremă răceală:

— Priviţi-vă acum, don Augusto, în pupilele mele şi veţi observa ce micuţ vă vedeţi…

Bietul Augusto se simţi parcă topindu-se.

I se topi cel puţin forţa braţelor, camera începu să i se preschimbe în ceaţă văzând cu ochii;

gândi: „Oare visez?" Şi se pomeni că Mauricio, în picioare şi în faţa lui, îl privea cu un zâmbet zeflemitor:

— O, nu-i nimic, don Augusto, nu-i nimic.

Iertaţi-mă, mi-am pierdut cumpătul… nici nu mi-am dat seama ce fac… nici nu mi-am dat seama… Şi mulţumesc, mulţumesc, mulţumesc încă o dată! Vă mulţumesc dumneavoastră şi… ei! Rămâneţi cu bine!

Imediat după plecarea lui Mauricio, Augusto o strigă pe Liduvina.

— Ia spune-mi, Liduvina, cine-a fost aici cu mine?

— Un tânăr.

— Cum arăta?

— Păi e nevoie să vă spun eu?

— A fost într-adevăr cineva aici cu mine?

— Domnişorule!

— Nu… nu… jură-mi că a fost aici cu mine un tânăr despre care te rog să-mi spui cum arăta… înalt, blond, nu-i aşa? cu mustaţă, mai curând gras decât slab, cu nasul acvilin…

A fost aici?

— Zău, don Augusto, nu vă e bine?

— N-a fost un vis…?

— Doar dacă n-am visat amândoi…

— Nu, doi inşi nu pot visa simultan acelaşi lucru. Şi ştim că ceva nu e vis tocmai pentru că nu e al unuia singur…

— Ei, atunci da, liniştiţi-vă, da! Tânărul de care vorbiţi a fost aici.

— Şi ce-a zis când a plecat?

— N-a vorbit cu mine când a plecat… nici nu l-am văzut…

— Şi tu, Liduvina, ştii cine e?

— Da, ştiu cine e. Cel care-a fost logodnicul…

— Da, destul. Şi-acum al cui logodnic este?

— Chiar c-ar trebui să ştiu prea multe.

— Cum voi, femeile, ştiţi atâtea lucruri pe care nu vi le-arată nimeni…

— Da, dar în schimb nu izbutim să le învăţăm pe cele care ne sunt spuse.

— Bine, bine, spune adevărul, Liduvina:

chiar nu ştii cu cine umblă acum… individul ăla?

— Nu, dar îmi închipui.

— De ce?

— Din ce spuneţi dumneavoastră.

— Bine, cheamă-l acum pe Domingo.

— De ce?

— Ca să ştiu dacă visez încă sau nu, şi dacă tu eşti cu adevărat Liduvina, nevasta lui, sau dacă…

— Dacă nu cumva şi Domingo visează?

Dar cred că e ceva mai bun de făcut.

— Ce?

— Să vină Orfeu.

— Ai dreptate; el nu visează!

Curând după ce ieşise Liduvina, intră câinele.

„Vino-ncoace, Orfeule – îi spuse stăpânul său –, vino-ncoace! Sărăcuţule! Cât de puţine zile îţi mai rămân să trăieşti cu mine! Ea nu te vrea aici în casă. Dar unde să te alung?

Ce-o să fac cu tine? Ce-o să mă fac fără tine?

Eşti capabil să mori, ştiu! Doar un câine e capabil să moară când se vede fără stăpânul lui. Şi eu ţi-am fost mai mult decât stăpân, tată, zeu! Nu te vrea aici în casă; te alungă de lângă mine! Cum adică, tu, simbolul fidelităţii, o deranjezi în casă? Cine ştie…?

Pesemne un câine surprinde cele mai secrete gânduri ale persoanelor cu care trăieşte, şi chiar dacă tace… Trebuie să mă însor, n-am altă soluţie decât să mă-nsor… dacă nu, n-am să ies niciodată din vis! Trebuie să mă trezesc.

Dar de ce mă priveşti aşa, Orfeule? Mi se pare că plângi fără lacrimi…! Ce, vrei să-mi spui ceva? Te văd suferind pentru că-ţi lipseşte darul vorbirii. Ce pripit am afirmat că tu nu visezi! Cu siguranţă visezi, Orfeule! De ce oare noi, oamenii, suntem oameni dacă nu pentru că există şi câini, şi pisici, şi cai, şi boi, şi oi, şi animale de tot soiul, mai cu seamă domestice? Oare în lipsa animalelor domestice pe spinarea

cărora putem pune povara de animalitate a vieţii ar fi putut ajunge omul la umanitatea sa? Dacă omul n-ar fi domesticit calul, jumătate din speţa noastră n-ar duce-n spinare cealaltă jumătate? Da, vouă vi se datorează civilizaţia. Şi femeilor. Oare însă femeia nu-i şi ea un animal domestic? Şi dacă n-ar exista femei, ar fi bărbaţii oameni? Vai.

Orfeule, cine te-alungă din casă vine de altundeva! a

Şi-l strânse la sân, iar câinele, care chiar părea că plânge, îl lingea pe bărbie.

Totul era pregătit acum pentru nuntă.

Augusto o voia intimă şi modestă, dar ea, viitoarea lui soţie, prefera, pare-se, să i se dea mai mult fast şi rezonanţă.

Pe măsură ce se apropia data fixată, logodnicul ardea să-şi permită unele mici libertăţi şi familiarităţi, dar ea, Eugenia, continua să fie rezervată.

— Dar, Eugenia, ce mai, peste câteva zile o să fim unul al altuia!

— Da, tocmai de-aceea. E nevoie să începem de pe-acum să ne respectăm.

— Respect… respect…; respectul exclude afecţiunea.

— Asta s-o crezi tu… Bărbat, ce mai!

Şi Augusto observa la ea ceva ciudat, ceva forţat. Uneori i se păru că încerca să-i ocolească privirile. Şi-şi aminti de mama sa, de biata sa mamă, şi de dorinţa ei fierbinte ca fiul ei să aibă parte de-o căsătorie bună. Şi-acum, în preajma căsătoriei cu Eugenia, îl chinuia şi mai mult ceea ce-i spusese Mauricio, cum că avea s-o ducă cu el pe Rosario. Se simţea gelos, simţea o gelozie furibundă, şi turba că lăsase să treacă prilejul arătându-se ridicol în ochii fetişcanei, cum îşi vor fi râzând amândoi de mine – îşi zicea el –, ba el de două ori, pentru că a lăsat-o pe Eugenia, băgându-mi-o mie pe gât, şi pentru că mi-a suflat-o pe Rosario”. Şi uneori îl apuca dorinţa furioasă de a-şi rupe angajamentul şi de-a o porni s-o cucerească pe Rosario, de-a i-o răpi lui Mauri ci o.

— Şi de fătuca aia, de Rosario aia, ce s-o fi ales? – îl întrebă Eugenia cu câteva zile înainte de nuntă.

— Ce rost are să-mi aminteşti acum de ea?

— Ah, dacă nu-ţi place să-ţi aminteşti, renunţ!

— Nu… nu… dar…

— Da, cum o dată ne-a întrerupt ea o întrevedere… N-ai mai aflat nimic despre ea? – şi-i aruncă una dintre privirile acelea

penetrante.

— Nu, n-am mai aflat nimic despre ea.

— Cine-o fi cucerind-o sau cine-o fi şi cucerit-o la ora asta…? – şi îndepărtându-şi privirea de la Augusto şi-o fixă în vid, dincolo de ceea ce privea.

Prin mintea logodnicului trecură, cu duiumul, presimţiri stranii, femeia asta pare că ştie ceva", îşi zise el, iar apoi cu glas tare:

— Ştii tu ceva?

— Eu? – răspunse ea simulând indiferenţa, şi-l privi iarăşi.

Între cei doi plutea o umbră de mister.

— Presupun că oi fi uitat-o…

— De ce însă atâta insistenţă ca să-mi vorbeşti de… fetişcana aia?

— Ce ştiu eu!… Uite-aşa, şi ca să schimbăm vorba, ce-o fi zicând un bărbat când altul i-o răpeşte pe femeia la care aspira şi-o duce cu el?

Lui Augusto i se sui un val de sânge în cap auzind acestea. Îi venea să plece, să alerge după Rosario, să o cucerească şi să se-ntoarcă împreună cu ea la Eugenia ca să-i spună:

„Uite-o, este a mea şi nu a lui… Mauricio *al tău* F

Mai erau trei zile până la nuntă. Augusto plecă îngândurat de la logodnica sa. Abia izbuti să doarmă în noaptea aceea.

A doua zi de dimineaţă, când abia se trezise.

Liduvina intră la el în cameră.

— A venit o scrisoare pentru domnişorul, a fost adusă adineauri. Mi se pare că e de la domnişoara Eugenia…

— Scrisoare? De la ea? O scrisoare de la ea? Las-o aici şi du-te!

Liduvina ieşi. Augusto începu să tremure.

O neliniște stranie îi agita inima. Îşi aminti de Rosario, apoi de Mauricio. Nu vru să pună însă mâna pe scrisoare. Privi cu groază plicul.

Se dădu jos din pat, se spălă, se îmbrăcă, ceru micul dejun, devorându-l numaidecât.

„Nu, nu vreau s-o citesc aici", îşi zise el. Plecă de-acasă, se duse la biserica cea mai apropiată, şi acolo, printre câţiva credincioşi care asistau la liturghie, deschise scrisoarea. „Aici va trebui să mă stăpânesc – îşi spuse el pentru că, nu ştiu, inima-mi spune ceva". Şi scrisoarea spunea:

„Stimate Augusto, când vei citi rândurile acestea, eu voi fi

împreună cu Mauricio în drum spre localitatea unde a fost numit graţie bunătăţii tale, şi tot ei îi datorez şi posibilitatea de a mă putea bucura de veniturile mele, care, împreună cu salariul lui, ne vor îngădui să trăim relativ confortabil. Nu-ţi cer să mă ierţi, deoarece după asta cred că te vei convinge şi tu că eu nu te-aş fi făcut fericit, iar tu cu atât mai puţin pe mine. După ce-ţi va trece primul şoc, îţi voi scrie din nou ca să-ţi explic de ce fac pasul acesta acum şi în felul acesta.

Mauricio ar fi vrut să fugim chiar în ziua nunţii, după ieşirea din biserică, dar planul lui era foarte complicat şi mi s-a părut, în plus, de o cruzime inutilă. Şi aşa cum ţi-am spus cu alt prilej, cred că vom rămâne prieteni.

Prietena ta.

Eugenia Domingo del Arco

P.S. Rosario nu vine cu noi. Îţi rămâne aici şi te poţi consola cu ea".

Augusto se prăbuşi pe o bancă, distrus.

Curând după aceea, îngenunchea şi se ruga.

La ieşirea din biserică i se părea că se liniştise, dar era o linişte teribilă, înăbuşitoare.

Se îndreptă spre casa Eugeniei, unde-i găsi pe unchiul şi mătuşa ei, sărmanii, consternaţi.

Nepoata le comunicase printr-o scrisoare hotărârea ei şi nu se mai arătase toată noaptea.

Perechea luase un tren care plecase la căderea serii, la foarte scurt timp după ultima întrevedere a lui Augusto cu logodnica lui.

— Şi-acum ce facem? – zise doamna

Ermelinda.

— Ce să facem, doamnă – răspunse

Augusto –, altceva decât să răbdăm?

— E o mârşăvie – exclamă don Fermín

comportările astea nu trebuie să rămână fără o pedeapsă exemplară!

— Tocmai dumneavoastră, don Fermín, dumneavoastră, anarhistul?

— Şi ce-are a face? Nu aşa se procedează.

Nu poţi înşela pe cineva în halul ăsta!

— Pe celălalt nu l-a înşelat – zise cu răceală

Augusto şi, după ce spuse vorbele acestea, se înspăimântă de

răceala lor.

— Dar îl va înşela… îl va înşela… nu-ncape nicio îndoială!

Augusto simţi o plăcere diabolică la gândul că Eugenia avea să-l înşele până la urmă pe

Mauricio. „Dar nu cu mine, gata”, îşi spuse cu glas foarte încet, astfel încât abia să se audă el însuşi.

— Bine, domnilor, regret cele întâmplate, şi mai ales pentru nepoata dumneavoastră, dar sunt nevoit să mă retrag.

— Înţelegi doar, don Augusto, că noi… – începu doña Ermelinda.

— Evident! Evident! Dar…

Situaţia nu se mai putea prelungi. Augusto, după ce mai spuse câteva vorbe, plecă.

Era înspăimântat de sine însuşi şi de ceea ce i se întâmpla sau, şi mai bine zis, de ceea ce nu i se întâmpla. Răceala, cel puţin aparentă, cu care primise lovitura înşelătoriei supreme, calmul acela îl făcea să se îndoiască până şi de propria-i existenţă. „Dacă aş fi om ca toţi ceilalţi – îşi zicea –, cu inimă în mine, dacă aş fi cât de cât om, dacă aş exista cu adevărat, cum de-am putut primi una ca asta cu calmul relativ cu care o primesc?” Şi începu, fără a-şi da seama, să se pipăie, ba se şi ciupi ca să vadă dacă simţea.

Deodată îşi dădu seama că cineva îl trăgea de picior. Era Orfeu, îi ieşise în întâmpinare ca să-l consoleze. Când îl văzu pe Orfeu, resimţi, ciudat, o mare bucurie; îl luă în braţe şi-i zise: „Bucură-te, Orfeule dragă, bucură-te!

Să ne bucurăm amândoi! Nu te mai alungă nimeni de-acasă; nu te mai desparte nimeni de mine; nu vom mai fi separaţi unul de altul! Vom trăi alături în viaţă şi-n moarte.

Tot răul spre bine, oricât de mare ar fi răul şi de mic binele, sau invers. Tu, tu eşti credincios, Orfeule dragă, tu eşti credincios! Presupun că uneori ai să-ţi cauţi o căţeluşă, dar n-ai să fugi de-acasă din pricina asta, n-ai să mă părăseşti din pricina asta; tu, tu eşti credincios. Şi uite, ca să nu trebuiască să pleci niciodată, am să aduc o căţeluşă acasă; da, am să ţi-o aduc. Căci acum mi-ai ieşit oare în întâmpinare mie, ca să mă consolezi de suferinţa ce ar trebui să mă-ncerce, sau mă întâlneşti la întoarcerea dintr-o vizită la căţeluşa ta? Oricum ar fi, tu eşti credincios, da, şi nimeni nu te va alunga din casa mea, nimeni nu ne va despărţi”.

Intră în casă şi nici nu se pomeni binenăuntru, că-n suflet i se

dezlănţui furtuna ascunsă sub calmul aparent. Îl invada un sentiment în care se confundau tristeţea, o tristeţe amară, gelozia, furia, spaima, ura, iubirea, mila, dispreţul şi, mai presus de toate, ruşinea, o enormă ruşine, şi conştiinţa teribilă a situaţiei ridicole în care se afla.

— M-a ucis! – îi spuse Liduvinei.

— Cine?

— Ea.

Şi se închise în dormitor. Şi odată cu imaginea Eugeniei şi a lui Mauricio, îi apărea în minte şi cea a lui Rosario, care-l lua şi ea peste picior. Şi-şi amintea de mama sa. Se trânti pe pat, îşi înfipse dinţii în pernă, nu izbutea să-şi spună nimic concret, monologul îi amuţi, simţi cum sufletul parcă i se înmuia şi izbucni în plâns. Şi plânse, plânse, plânse.

Şi gândirea i se dizolva în plânsul acela tăcut.

XXX

Victor îl găsi pe Augusto prăbuşit în colţul unei sofale şi privind mai jos de podea.

— Ce-i cu tine? – îl întrebă el, punându-i o mână pe umăr.

— Mă mai întrebi ce-i cu mine? Nu ştii ce mi s-a întâmplat?

— Ştiu ce ţi s-a întâmplat în exterior, adică ce-a făcut ea; ce nu ştiu e ce ţi se-ntâmplă în interior, adică nu ştiu de ce eşti în starea asta.

— Pare imposibil!

— Ţi-a dispărut o dragoste, cea din *a*; nu-ţi rămân oare cea din 6, sau cea din e, sau cea din *x*, sau oricare alta din *n*?

— Cred că nu-i un moment potrivit pentru glume.

— Dimpotrivă, e chiar momentul cel mai potrivit pentru glume.

— Ascultă, nu dragostea mă doare, ci farsa, farsa, farsa! Şi-au bătut joc de mine, m-au luat peste picior, m-au ridiculizat, au vrut să-mi demonstreze… ce ştiu eu?… că nu exist.

— Ce fericire!

— Nu glumi, Victore.

— Şi de ce să nu glumesc? Tu, iubite

Augusto, te-ai dus acolo ca experimentator şi ai devenit subiect de experienţă; ai vrut s-o iei drept broască, şi te-a luat ea pe tine drept broască. Aruncă-te, aşadar, în baltă şi pune-te pe orăcăit şi trăit!

— Te rog încă o dată…

— Să nu glumesc, da? Ei bine, o să glumesc.

Pentru asemenea ocazii a fost inventată gluma.

— Eşti caustic.

— Aşa şi trebuie să fii, caustic. Şi să produci confuzie. Să produci confuzie în toate privinţele, în tot. Să confunzi somnul şi veghea, ficţiunea şi realitatea, adevărul şi minciuna;

să confunzi totul într-o singură ceaţă. Gluma care nu e caustică şi derutantă nu e bună de nimic. Copilul râde la tragedie; bătrânul plânge la comedie. Ai vrut să o faci broască, te-a făcut ea broască; acceptă deci situaţia şi fii broască pentru tine.

— Ce vrei să spui cu asta?

— Experimentează pe tine însuţi.

— Da, să mă sinucid.

— Nu zic nici da, nici ba. Ar fi o soluţie ca oricare alta, dar nu cea mai bună.

— Atunci să-i caut şi să-i omor.

— Să omori doar ca să omori e un nonsens.

Cel mult ca să te eliberezi de ură, care nu face decât să pervertească sufletul. Căci nu doar un singur ins vindicativ s-a vindecat de dorinţa de răzbunare şi a simţit milă sau chiar dragoste faţă de victima sa de îndată ce şi-a satisfăcut ura împotriva ei. Fapta rea te eliberează de sentimentul rău. Şi explicaţia este că legea decide păcatul.

— Şi eu ce să fac?

— Poate ai auzit că pe lumea asta nu se poate decât să devorezi sau să fii devorat…

— Da, să-ţi baţi joc de alţii sau să fii batjocorit.

— Nu, există şi o a treia cale, şi anume să te devorezi pe tine însuţi, să-ţi baţi joc de tine însuţi. Devorează-te! Cine devorează se bucură, dar nu se satură să-şi tot amintească de sfârşitul bucuriilor sale şi devine pesimist; cine este devorat suferă, şi nu se satură să spere în eliberarea de suferinţe, devenind optimist.

Devorează-te pe tine însuţi, şi cum plăcerea de a te devora va fi înecată şi neutralizată de durerea de a fi devorat, vei ajunge la echilibrul sufletesc desăvârşit, la ataraxie; nu-ţi vei fi decât un simplu spectacol pentru tine însuţi.

— Şi tocmai tu, Victore, tocmai tu îmi vii cu toate astea?

— Da, Augusto, tocmai eu, eu, eu!

— A fost o vreme când nu gândeai într-o manieră atât de… muşcătoare.

— Da, dar atunci nu eram tată.

— Şi ce dacă eşti tată…?

— Faptul de a fi tată, în cine nu-i nebun sau smintit, trezeşte lucrul cel mai teribil din om: simţul responsabilităţii! Eu îi încredinţez fiului meu moştenirea perenă a umanităţii.

Meditaţia asupra misterului paternităţii te poate face să înnebuneşti. Şi dacă majoritatea taţilor nu înnebunesc, explicaţia este că sunt proşti… sau nu sunt taţi. Bucură-te, aşadar.

Augusto, de împrejurarea că prin fuga ei ai scăpat poate să fii tată. Eu unul ţi-am spus să te căsătoreşti, dar nu să fii tată. Căsnicia e un experiment… psihologic; paternitatea e unul… patologic

— Adevărul, Victore, este că m-a făcut tată!

— Cum? Cum adică te-a făcut tată?

— Da, al meu însumi! Aşa cred că m-am născut cu adevărat. Ca să sufăr, ca să mor.

— Da, a doua naştere, cea adevărată, înseamnă să te naşti prin durere la conştiinţa morţii neîncetate1, la conştiinţa că murim fără încetare. Dar dacă ai devenit propriul tău tată înseamnă că ai devenit şi propriul tău fiu.

— Pare imposibil, Victore, pare imposibil ca, după ce mi s-a întâmplat ce mi se-ntâmplă, după tot ce-a făcut ea din mine, să mai pot asculta calm subtilităţile astea, jocurile astea de idei, umorul ăsta macabru, ba chiar mai rău de-atât…

— Ce?

— Să mă şi distrez. Mă simt furios pe mine!

— E comedia, Augusto, e comedia pe care o reprezentăm noi înşine în faţa noastră, în

Note:

1. Oare marele poet mexican José Gorostiza (1901 – 1973) a avut în minte şi acest text unamunian când şi-a intitulat capodopera poetică *Muerte sân fin* (1939)?

ceea ce se numeşte forul nostru interior, în teatrul conştiinţei, jucând în acelaşi timp rolul de comedianţi şi de spectatori. Şi în scena durerii jucăm durerea şi ni se pare o minciună de-a dreptul penibilă că tocmai atunci ne vine să pufnim în râs. Şi tocmai atunci ne vine cel mai tare să râdem. Comedie durerea, comedie!

— Şi dacă comedia durerii te duce la sinucidere?

— Comedia sinuciderii!

— Dar mori cu adevărat!

— Tot comedie!

— Atunci ce e oare realitatea, adevărul, simţirea?

— Da' cine ţi-a spus că nu este reală comedia, şi adevărată, şi resimţită?

— Atunci?

— Că totul e unul şi acelaşi lucru; că trebuie să se confunde, Augusto, trebuie să se confunde.

Şi cine nu confundă se scufundă.

— Şi cine confundă de asemenea.

— Poate.

— Atunci?

— Ei bine, să tăifăsuieşti, să cultivi subtilităţile, să te joci cu cuvintele şi formele lor…

Să petreci!

— Ei doi chiar că petrec!

— La fel şi tu! Ai fost vreodată în propriii tăi ochi mai interesant decât acuma? Cum poţi şti că ai un membru dacă nu te doare?

— Bun, şi acum eu ce să fac?

— Să faci… să faci… să faci!… Mă rog, te şi simţi personaj de dramă sau de roman! Să ne mulţumim să fim unul de… *rimant* să faci… să faci… să faci…! E o manie a acţiunii, adică a pantomimei. Se zice că într-o dramă se petrec multe lucruri când actorii pot face multe gesturi şi se agită, şi simulează dueluri, şi sar, şi… Pantomimă! Pantomimă! Vorbesc prea mult! se spune alteori. Ca şi cum vorbitul n-ar fi facere. La început a fost Cuvântul şi prin Cuvânt s-a făcut totul. Dacă acum, de exemplu, vreun… *rimancier* ascuns acolo, după dulapul ăla, ar nota stenografie toate câte le spunem aici şi le-ar reproduce, e lesne de presupus că cititorii ar spune că nu se-ntâmplă nimic, şi totuşi…

— Oh, de-ar putea să mă vadă dinăuntru.

Victore, te asigur că n-ar spune una ca asta!

— Dinăuntru? Dinăuntrul cui? Al tău? Al meu? Noi nu avem interior. Dacă n-ar susţine că aici nu se întâmplă nimic, abia atunci şi-ar putea vedea, ei, cei care citesc, propriul lor interior. Sufletul unui personaj de dramă, de roman sau de *riman* nu are alt interior decât cel pe care i-l dă…

— Da, autorul.

— Nu, cititorul.

— Dar eu te asigur, Victore…

— Nu mă asigura, ci devorează-te. E cel mai sigur.

— Mă devorez, mă devorez. Am început.

Victore, ca o umbră, ca o ficţiune; ani de zile am umblat fără căpătâi ca o nălucire, ca o marionetă de ceaţă, fără să cred în propria mea existenţă, închipuindu-mi că sunt un personaj fantastic pe care un geniu ascuns l-a inventat ca să se distreze ori să se elibereze;

acum însă, după tot ce mi-a făcut, după tot ce mi-au făcut, după farsa asta, după farsa asta atroce, acum, da, acum mă simt, acum mă pipăi, acum nu mă-ndoiesc de existenţa mea reală.

— Comedie! Comedie! Comedie!

— Cum adică?

— Da, face parte din comedie, cine joacă rolul regelui crede că şi este.

— Dar ce urmăreşti cu asta?

— Să te distrag. Şi în plus, cum îţi spuneam, aş vrea ca, dacă un *rimancier* ascuns ne ascultă şi ne notează cuvintele pentru a ni le reproduce cândva, cititorul *rimanului* să ajungă să-şi pună la îndoială, fie şi doar o clipă fugitivă, propria realitate tangibilă şi să se creadă la rândul său nu alta decât un personaj *rimanesc*, ca şi noi.

— Şi asta la ce bun?

— Ca să se elibereze.

— Da, am mai auzit că efectul cel mai eliberator al artei este de a te face să uiţi că exişti. Sunt unii care se cufundă în lectura de romane ca să nu se mai gândească la ei înşişi, ca să-şi uite suferinţele…

— Nu, efectul cel mai eliberator al artei e de a te face să te îndoieşti că exişti.

— Şi ce înseamnă să exişti?

— Vezi? Eşti pe cale să te vindeci: acum începi să te devorezi. O dovedeşte întrebarea ta. *A fi sau a nu fi*!… cum a spus Hamlet, unul dintre cei care l-au inventat pe

Shakespeare.

— Să ştii, Victore, mie treaba asta cu *a fi sau a nu fi* mi s-a părut întotdeauna o găunoşenie pretenţioasă.

— Frazele, cu cât sunt mai profunde, cu atât mai găunoase. Nu există mai mare profunzime decât cea a unui puţ fără fund. Care ţi se pare cea mai adevărată dintre toate?

— Păi… păi… cea a lui Descartes: „Cuget, deci exist”.

— Nu, ci asta: A egal A.

— Bine, dar asta nu înseamnă nime!

— Tocmai de-aia este cea mai adevărată, pentru că nu înseamnă nimic. Dar găunoşenia aia a lui Descartes ţi se pare indiscutabilă?

— Cum să nu…?

— Ei bine: nu Descartes şi-a spus asta?

— Ba da!

— Şi nu era adevărat. Căci Descartes n-a fost altceva decât o fiinţă fictivă, o născocire a Istoriei, atunci… nici n-a existat… nici n-a gândit!

— Şi cine-a spus-o?

— N-a spus-o nimeni; s-a spus de la sine.

— Atunci, însăşi gândirea asta exista şi gândea?

— Evident! Şi, închipuieşte-ţi, asta e totuna cu a spune că a exista este a gândi şi ceea ce nu gândeşte nu există.

— Sigur, evident!

— Atunci nu gândi, Augusto, nu gândi. Şi dacă tot te încăpăţânezi să gândeşti…

— Ce?

— Devorează-te!

— Adică să mă sinucid?…

— Asta nu mă priveşte. La revedere!

Şi Victor plecă, lăsându-l pe Augusto pierdut şi descumpănit în reflecţiile sale.

XXXI

Furtuna din sufletul lui Augusto luă sfârşit, ca într-o acalmie înspăimântătoare, prin hotărârea de a se sinucide. Voia să termine cu el însuşi, izvorul propriilor nefericiri. Dar înainte de a-şi duce proiectul la bun sfârşit, asemeni naufragiatului care se agaţă de o scândură fragilă, îi veni ideea de a se consulta cu mine, cu autorul acestei naraţiuni. În acea perioadă.

Augusto citise un eseu de-al meu în care, deşi doar în treacăt, vorbeam despre sinucidere, şi se pare că-i făcuse o asemenea impresie, încât nu vru să părăsească lumea aceasta fără a mă cunoaşte şi-a sta niţel de vorbă cu mine.

A întreprins, aşadar, o călătorie aici, la

Salamanca, unde locuiesc de peste douăzeci de ani, ca să mă viziteze.

Când mi-a fost anunţată vizita lui am zâmbit enigmatic şi l-am poftit să intre la mine, în biroul-bibliotecă. A intrat acolo ca o nălucă, s-a uitat la un portret al meu în ulei care îmi prezidează cărţile din bibliotecă şi, la un semn făcut de mine, a luat loc în faţa mea.

A început prin a-mi vorbi despre lucrările mele literare şi mai mult sau mai puţin filosofice, dovedind că le cunoştea destul de bine, ceea ce n-a lipsit, evident, să mă flateze, apoi a început să-mi povestească viaţa şi nefericirile sale. L-am oprit, poftindu-l să-şi cruţe osteneala, deoarece despre vicisitudinile vieţii lui ştiam la fel de mult ca şi el, şi i-am demonstrat-o citându-i cele mai intime amănunte, inclusiv pe cele pe care şi le socotea cele mai secrete. M-a privit cu ochii plini de-o adevărată groază şi de parcă ar fi văzut o fiinţă incredibilă; mi s-a părut că trăsăturile şi culoarea feţei i se schimbau şi chiar tremura. II

fascinam.

— Nu-i adevărat! – repeta el – Nu-i adevărat! Dacă n-aş vedea-o cu ochii mei, n-aş crede… Nu ştiu dacă sunt treaz sau visez…

— Nu eşti treaz, nici nu visezi – i-am răspuns.

— Nu-mi explic… nu-mi explic – adăugă el dar cum de ştiţi despre mine tot atâta cât ştiu şi eu, îmi ghiciţi pesemne intenţia…

— Da – i-am spus – Tu – şi-am apăsat pe acest *tu* cu un ton autoritar –, tu, copleşit de nefericirile tale, ai conceput ideea diabolică de a te sinucide, dar, înainte de-a o pune în practică, împins de cele citite într-unul din ultimele mele eseuri, vii să te consulţi cu mine în privinţa asta.

Bietul om tremura ca varga, privindu-mă ca posedat. Încercă să se ridice, pesemne ca să fugă de mine: nu putea. Nu era stăpân pe forţele lui.

— Nu, nu te mişca! – i-am poruncit.

— Dar… dar…

— Dar tu nu poţi să te sinucizi nici dacă ai vrea.

— Cum adică? – exclamă el, văzându-se atât de categoric negat şi contrazis.

— Da. Căci de ce ai nevoie ca să te sinucizi? – l-am întrebat.

— Să ai curajul de-a o face – mi-a răspuns.

— Nu – i-am spus eu –, să fii viu!

— Desigur!

— Or, tu nu eşti viu!

— Cum adică nu sunt viu? Ce, am murit? – şi începu, fără a-şi da seama ce face, să se pipăie.

— Nu, omule, nu! – i-am replicat – Ţi-am spus înainte că nu eşti nici treaz, nici adormit, iar acum îţi spun că nu eşti nici mort, nici viu.

— Explicaţi-vă odată, pentru numele

Domnului! Explicaţi-vă odată! – mă imploră el consternat – Căci văd şi aud asemenea lucruri în după-amiaza asta, încât mă tem să nu înnebunesc.

— Bine-atunci: adevărul e, iubite Augusto – i-am spus cu cea mai blândă intonaţie cu putinţă –, că nu te poţi omori pentru că nu eşti viu, dar nici mort, pentru că nu exişti…

— Cum nu exist? – exclamă el.

— Nu, nu exişti decât ca fiinţă fictivă; nu eşti, sărmane Augusto, decât un produs al fanteziei mele şi-a acelora dintre cititorii mei care vor citi relatarea scrisă de mine despre aventurile şi necazurile tale fictive; tu nu eşti decât un personaj de roman, sau de *riman*, cum vrei să-i spui. Acum ţi-ai aflat prin urmare secretul.

Auzind acestea, bietul om nu făcu o vreme decât să-mi arunce una din acele priviri sfredelitoare ce par a străpunge ţinta şi-a trece dincolo de ea, îmi contemplă apoi portretul în ulei care-mi prezidează cărţile, culorile îi reveniră în obraji, îşi trase răsuflarea, îşi veni în fire, îşi recapătă stăpânirea de sine, îşi rezemă coatele de masa mea şi, cu capul în palme şi privindu-mă cu un zâmbet în ochi, îmi spuse:

— Fiţi foarte atent, don Miguel… nu cumva să vă înşelaţi şi totul să stea exact pe dos de cum credeţi dumneavoastră şi-mi spuneţi mie.

— Cum adică pe dos? – l-am întrebat, alarmat că-l văd recuperându-şi viaţa proprie.

— Nu cumva, iubite don Miguel – adăugă el să fiţi tocmai dumneavoastră, şi nu eu, fiinţa fictivă, cel care nu există în realitate, nici viu, nici mort… Nu cumva să fiţi dumneavoastră un simplu pretext pentru ca istoria mea să iasă în lume…

— Asta ar mai lipsi! – am exclamat eu oarecum vexat.

— Nu vă aprindeţi, domnule de Unamuno – mi-a replicat el păstraţi-vă calmul. Dumneavoastră mi-aţi pus la îndoială existenţa…

— Nu-i vorba de îndoială, nu – l-am întrerupt e o certitudine absolută că tu nu exişti în afara producţiei mele romaneşti.

— Bun, atunci n-aveţi de ce să fiţi atât de supărat că şi eu, la rândul meu, mă îndoiesc de existenţa dumneavoastră, şi nu de a mea.

Ia să vedem: oare nu dumneavoastră aţi spus, şi nu doar o dată, ci de multe ori, că Don

Quijote şi Sancho sunt nu numai la fel de reali, ci mai reali decât Cervantes?

— Nu o pot nega, dar o spuneam în sensul că…

— Bun, să lăsăm sensurile şi să trecem la altceva. Când un om adormit şi inert în patul său visează ceva, ce există oare în mai mare măsură: el în calitate de conştiinţă care visează sau visul lui?

— Şi dacă visează că există el însuşi, visătorul? – i-am replicat la rându-mi.

— În cazul ăsta, prietene don Miguel, vin şi eu şi vă-ntreb: cum anume există el, ca visător care se visează sau ca visat de el însuşi?

Şi luaţi aminte apoi că, acceptând această discuţie cu mine, îmi recunoaşteţi implicit existenţa independentă de dumneavoastră.

— Nu, asta nu! Asta nu! – i-am spus eu energic – Am nevoie să discut, fără discuţie şi contrazicere nu trăiesc, şi când nu există în afara mea cineva care să mă pună în discuţie şi să mă contrazică, inventez în interiorul meu pe cineva care s-o facă. Monologurile mele sunt dialoguri.

— Şi s-ar putea ca dialogurile pe care le plăsmuiţi să nu fie decât monologuri…

— S-ar putea. Îţi spun însă şi repet că tu nu exişti în afara mea…

— Iar eu vă sugerez încă o dată ideea că, dimpotrivă, dumneavoastră sunteţi cel care nu existaţi independent de mine şi de personajele pe care credeţi că le-aţi inventat. Sunt sigur că don Avito Carrascal şi marele don

Fulgencio ar fi de aceeaşi părere…

— Să nu mi-l pomeneşti pe acest…

— Bine, ajunge, lăsaţi calificativele. Dar ia să vedem ce părere aveţi despre sinuciderea mea?

— Ei bine, cum tu nu exişti decât în fantezia mea, repet, şi cum nu trebuie şi nici nu poţi face decât ce doresc eu, iar cum eu unul n-am absolut niciun chef să te sinucizi, părerea mea este că nu te vei sinucide. Am spus!

— Formula cu absolut niciun chef, domnule de Unamuno, e foarte spaniolească, dar foarte dizgraţioasă. Şi în plus, fie şi admiţându-vă teoria extravagantă cum că nu exist cu adevărat, pe când dumneavoastră da, că nu sunt altceva decât o fiinţă fictivă, produs al

fanteziei dumneavoastră romaneşti sau *r imane şti*, chiar şi în cazul acesta nu trebuie să fiu supus chefului dumneavoastră absolut, cum îl numiţi, sau capriciului dumneavoastră. Până şi aşa-zisele fiinţe fictive îşi au logica lor internă…

— Da, ştiu cântecul ăsta.

— Într-adevăr: un romancier, un dramaturg nu pot face tot ce îi năzare cu un personaj creat de ei; o fiinţă de ficţiune romanesca nu poate face, în virtutea bunei legităţi a artei, ceea ce niciun cititor nu s-ar aştepta să o vadă făcând…

— O fiinţă romanescă poate…

— Şi-atunci?

— Dar o fiinţă *rimanescă*…

— Să lăsăm bufoneriile astea care mă ofensează şi mă rănesc adânc. Eu, fie prin mine însumi, după cum cred, fie pentru că mi l-aţi dat dumneavoastră, după cum presupuneţi, îmi am propriul caracter, modul meu de a fi, logica mea interioară, iar această logică pretinde să mă sinucid…

— Poţi crede ce vrei, dar te înşeli!

— De ce mă înşel, mă rog? În ce privinţă mă înşel? Arătaţi-mi, vă rog, în ce constă greşeala mea. Cum ştiinţa cea mai dificilă din toate câte există este cunoaşterea de sine, e foarte posibil să mă fi înşelat, şi sinuciderea să nu fie soluţia cea mai logică a nenorocirilor mele, dar demonstraţi-mi-o dumneavoastră.

Căci dacă această cunoaştere de sine, prietene don Miguel, este dificilă, există altă cunoaştere care mi se pare nu mai puţin dificilă decât ea…

— Care anume? – l-am întrebat.

M-a privit cu un zâmbet enigmatic şi viclean şi mi-a spus tărăgănat:

— Ei bine, şi mai dificil decât ca un om să se cunoască pe sine însuşi este ca un autor dramatic să-şi cunoască bine personajele pe care le plăsmuieşte sau crede că le plăsmuieşte…

Începeam să mă simt neliniştit de atacurile lui Augusto şi să-mi pierd răbdarea.

— Şi insist – adăugă el –, chiar şi admiţând că dumneavoastră mi-aţi dat fiinţă şi o fiinţă fictivă, tot nu puteţi, aşa, din pur capriciu şi pentru că nu aveţi absolut niciun chef, cum ziceţi, să mă împiedicaţi să mă sinucid.

— Bine, destul! Destul! – am exclamat eu, lovind cu pumnul în masă – Taci din gură!

Nu vreau să mai aud alte obrăznicii!… Şi încă de la una dintre creaturile mele! Şi întrucât m-am săturat şi nici nu mai ştiu ce să mă fac cu tine, hotărăsc chiar acum nu să te sinucizi, ci să te ucid eu însumi. Ai să mori, aşadar, şi curând încă! Foarte curând!

— Cum? – exclamă Augusto speriat – O

să mă lăsaţi să mor, o să mă faceţi să mor, o să mă ucideţi?

— Da, te voi face să mori!

— Ah, asta nu! Niciodată! Niciodată! – strigă el.

— Ah! – i-am spus, privindu-l cu milă şi furie – Vasăzică erai dispus să te omori, dar nu vrei să te omor eu? Vasăzică te pregăteai să-ţi iei viaţa şi te opui să ţi-o iau eu?

— Da, dar nu-i totuna…

— Aşa e, am auzit povestindu-se cazuri similare. Am auzit despre cineva care a ieşit într-o noapte înarmat cu un revolver şi dispus să-şi ia viaţa; au apărut nişte hoţi cu intenţia de a-l jefui, l-au atacat, s-a apărat, l-a ucis pe unul dintre ei şi, văzând că-şi răscumpărase viaţa cu preţul vieţii altuia, s-a răzgândit.

— Se înţelege – observă Augusto era vorba să ia viaţa cuiva, să ucidă un om şi, de vreme ce ucisese unul, la ce bun să se mai omoare? Cele mai multe sinucideri sunt omucideri frustrate; te omori pe tine pentru că n-ai curaj să-i omori pe alţii…

— Aa, acum te înţeleg, Augusto, te înţeleg!

Vrei să spui că dacă ai avea curaj s-o omori pe Eugenia sau pe Mauricio sau pe amândoi, nu te-ai mai gândi să te omori pe tine, nu-i aşa?

— Staţi puţin, nu neapărat pe ei…!

— Pe cine, atunci?

— Pe dumneavoastră! – şi mă privi în ochi.

— Cum? – am exclamat eu, ridicându-mă în picioare – Cum? Ce, ţi-a trecut prin cap să mă ucizi? Tu? Pe mine?

— Luaţi loc şi calmaţi-vă. Sau credeţi cumva, prietene don Miguel, că ar fi prima oară când o fiinţă fictivă, cum mă numiţi dumneavoastră, l-ar ucide pe cel ce crezuse că i-a dat viaţă… fictivă?

— Asta e chiar prea de tot – ziceam eu, păşind nervos prin birou –, asta întrece orice măsură! Aşa ceva nu se-ntâmplă decât…

— Decât în *rimam* – trase el ironic concluzia.

— Bine, destul! Destul! Destul! E intolerabil! Vii să te sfătuieşti cu mine şi începi să-mi conteşti existenţa, tocmai mie, care am dreptul să fac din tine absolut ce am eu chef, da, aşa cum auzi, absolut ce am chef să fac, ce-mi năzare mie să…

— Nu fiţi atât de spaniol, don Miguel…

— Şi mai vii şi cu asta, smintitule! Ei bine, da, sunt spaniol prin naştere, prin educaţie, prin trup, prin spirit, prin limbă şi chiar prin profesie şi funcţie; spaniol mai presus de orice şi înainte de orice, şi spaniolismul e religia mea, şi cerul în care vreau să cred este o

Spanie cerească şi veşnică, şi Dumnezeul meu este un Dumnezeu spaniol, cel al Domnului

Nostru Don Quijote; un Dumnezeu care gândeşte în spaniolă şi-n spaniolă a zis: Să se facă lumină, iar cuvântul lui a fost cuvânt spaniol…!

— Şi ce dacă? – m-a întrerupt el, readucându-mă la realitate.

— Şi apoi ai sugerat ideea de-a mă ucide.

Să mă ucizi? Pe mine? Tu? Să mor eu de mâna uneia dintre creaturile mele! Nu mai tolerez. Şi ca să-ţi pedepsesc cutezanţa şi concepţiile astea dizolvante, extravagante, anarhice, cu care mi-ai venit, hotărăsc şi dispun să mori. De cum vei ajunge la tine acasă, vei muri. Vei muri, ţi-o spun, vei muri!

— Dar pentru Dumnezeu! – exclamă

Augusto, acum implorator, tremurând ca varga şi livid de frică.

— Niciun Dumnezeu! Vei muri!

— Dar eu vreau să trăiesc, don Miguel, vreau să trăiesc, vreau să trăiesc…

— N-aveai de gând să te omori?

— O, dacă de asta-i vorba, jur, domnule de

Unamuno, că nu mă voi omorî, nu-mi voi lua viaţa aceasta pe care Dumnezeu sau dumneavoastră mi-aţi dat-o; jur… Dacă vreţi să mă omorâţi, atunci vreau să trăiesc, să trăiesc, să trăiesc…!

— Halal viaţă! – am exclamat eu.

— Da, oricum ar fi. Vreau să trăiesc, chiar de-ar fi să mai fiu batjocorit, chiar dacă altă

Eugenia şi alt Mauricio mi-ar mai sfâşia inima.

Vreau să trăiesc, să trăiesc, să trăiesc…

— Păi dacă nu eşti decât ce vreau eu să fii…

— Vreau să fiu eu, să fiu eu! Vreau să trăiesc! – şi vocea îi

plângea.

— Nu se poate… nu se poate…

— Ascultaţi-mă, don Miguel, pe viaţa copiilor dumneavoastră, a soţiei dumneavoastră, pe tot ce vă este mai scump… Gândiţi-vă că nu veţi mai fi… veţi muri…

Căzu în genunchi la picioarele mele, implorându-mă şi exclamând:

— Don Miguel, pentru numele Domnului, vreau să trăiesc, vreau să fiu eu însumi!

— Nu se poate, sărmane Augusto – i-am spus, apucându-l de o mână şi ridicându-l nu se poate. Am scris-o deja şi e irevocabil;

nu mai poţi trăi. Nu ştiu ce să mai fac cu tine.

Dumnezeu, când nu mai ştie ce să facă cu noi, ne omoară. Şi nu pot uita că ţi-a trecut prin minte şi ideea de-a mă omorî…

— Dar dacă eu, don Miguel…

— Nu contează, ştiu ce spun. Şi mă tem că, într-adevăr, dacă nu te voi ucide eu cât mai curând, vei sfârşi prin a mă omorî tu pe mine.

— Păi nu rămâne stabilit că…?

— Nu se poate, Augusto, nu se poate. Ţi-a sunat ceasul. Am scris deja şi nu pot retracta.

Vei muri. Cât despre ce-nseamnă acum viaţa pentru tine…

— Dar pentru Dumnezeu!…

— Fără dar şi fără Dumnezeu. Du-te!

— Vasăzică nu, aşa-i? – îmi spuse – Vasăzică nu? Nu vreţi să mă lăsaţi să fiu eu însumi, să ies din ceaţă, să trăiesc, să trăiesc, să trăiesc, să mă aud, să mă ating, să mă simt, să sufăr de durere, să fiu eu. Vasăzică nu vreţi? Vasăzică trebuie să mor ca o fiinţă de ficţiune? Ei bine, domnule creator al meu, don Miguel, şi dumneavoastră veţi muri, şi dumneavoastră, şi vă veţi întoarce în nimicul din care aţi ieşit… Dumnezeu va înceta să vă mai viseze! Veţi muri, da, veţi muri, chiar dacă nu veţi vrea; veţi muri dumneavoastră şi vor muri toţi cei care-mi vor citi istoria, toţi, toţi, până la unul! Fiinţe fictive ca mine, aidoma mie! Vor muri toţi, toţi, toţi. V-o spun eu, Augusto Pârez, fiinţă fictivă ca voi, *rimanesc*, la fel ca voi. Pentru că dumneavoastră, creatorul meu, dragul meu don Miguel, nu sunteţi mai puţin decât alţii o fiinţă *rimanescă,* la fel ca fiinţele *rimaneşti* ale cititorilor dumneavoastră, la fel ca mine, ca Augusto

P6 rez, victima dumneavoastră…

— Victima mea? – am exclamat eu.

— Victima dumneavoastră, da! Să mă creaţi ca să mă lăsaţi să mor! Şi dumneavoastră veţi muri. Cine creează se creează şi cine se creează moare. Veţi muri, don Miguel, veţi muri şi dumneavoastră, şi toţi cei ce mă vor gândi. Să murim, aşadar!

Acest suprem efort al pasiunii de a trăi, al dorinţei de nemurire, îl lăsă stors pe sărmanul

Augusto. Şi l-am împins către uşă şi a ieşit cu capul plecat. Apoi se pipăi, ca şi cum s-ar fi şi îndoit de propria-i existenţă. Eu mi-am şters o lacrimă furişă.

XXXII

În aceeaşi noapte Augusto plecă din oraşul meu, Salamanca, unde venise să mă vadă.

Plecă de-acolo cu inima grea de condamnarea la moarte şi convins că, şi de-ar încerca, n-ar mai fi cu putinţă să se sinucidă. Sărmănuţul, amintindu-şi de sentinţa mea, încerca să-şi amâne cât mai mult întoarcerea acasă; dar o atracţie misterioasă, un impuls intim, îl târa spre casa lui. Călătoria a fost mizerabilă. În tren număra minutele, dar număra efectiv:

unu, doi, trei, patru… Toate nefericirile lui, toată jalnica amăgire a iubirii cu Eugenia şi

Rosario, toată istoria tragicomică a căsătoriei lui eşuate i se şterseseră din memorie sau mai bine zis i se topiseră într-o ceaţă. Abia dacă mai simţea contactul cu banca pe care se odihnea sau greutatea propriului corp. „O

fi adevărat că în realitate nu exist? – îşi zicea el – O fi având dreptate omul ăsta când spune că nu sunt decât un produs al fanteziei lui, o pură fiinţă fictivă?”

Extrem de tristă, extrem de dureroasă îi fusese viaţa în ultimul timp, dar mult mai trist, mult mai dureros îi era gândul că totul nu fusese decât un vis, şi nu visul lui, ci visul meu. Nimicul îi părea mai dureros decât durerea. A visa că trăieşti… treacă-meargă; dar să te viseze altcineva…!

„Şi de ce nu trebuie să exist? – îşi spunea el – De ce? Să presupunem că, într-adevăr, omul acela m-a imaginat, m-a visat, m-a produs în imaginaţia lui; dar nu trăiesc oare şi-n imaginaţiile celorlalţi, în cele ale celor ce-mi citesc povestirea vieţii? Şi dacă trăiesc astfel în fanteziile multora, real nu e oare ceea ce aparţine multora, nu doar

unuia singur? Şi de ce oare, ieşind din paginile cărţii în care ar fi depozitată relatarea vieţii mele fictive, sau mai curând din minţile acelora care o citesc – din ale voastre, cei care o citiţi acum –, de ce să nu exist ca un suflet veşnic şi veşnic îndurerat? De ce?"

Bietul de el nu se putea odihni. Sub ochi îi defilau întinderile pustii ale Castiliei, ba stejarişuri, ba păduri de pini, contempla crestele ninse ale munţilor şi, privind îndărăt, în spate, învăluite în neguri, figurile însoţitorilor şi însoţitoarelor vieţii sale, se simţea târât spre moarte.

Ajunse acasă, sună la poartă, iar Liduvina, care ieşi să-i deschidă, se făcu albă la faţă când îl văzu.

— Ce-i, Liduvina, de ce te sperii?

— Iisuse Cristoase! Domnişorul pare mai mult mort decât viu… Arătaţi ca o fiinţă de pe lumea cealaltă…

— De pe lumea cealaltă vin, Liduvina, şi-n lumea cealaltă mă duc. Şi nu sunt nici mort, nici viu.

— Dar ce, v-aţi pierdut minţile? Domingo!

Domingo!

— Nu-l striga pe bărbatul tău, Liduvina.

Nu sunt nebun, nu! Şi nu sunt, îţi repet, nici mort, deşi o să mor foarte curând, dar nici viu.

— Da' ce tot ziceţi acolo?

— Că nu exist, Liduvina, că nu exist; că sunt o fiinţă fictivă, ca un personaj de roman…

— Ptiu, poveşti din cărţi! Luaţi un întăritor, culcaţi-vă, înveliţi-vă bine şi nu mai daţi atenţie închipuirilor ăstora…

— Dar tu ce crezi, Liduvina, eu exist oare?

— Haide, haide, lăsaţi palavrele astea, domnişorule; la masă şi la culcare! Şi mâine o să răsară iar soarele!

„Gândesc, deci exist – îşi spunea Augusto, adăugând în sinea-i – Tot ce gândeşte există şi tot ce există gândeşte. Da, tot ce există gândeşte. Exist, deci gândesc".

La început nu simţea deloc poftă să cineze şi doar din obişnuinţă şi ca să cedeze la rugăminţile servitorilor săi credincioşi ceru să i se dea două ouă fierte şi-atât, ceva foarte uşor.

Pe măsură însă ce le mânca, i se deschidea o poftă ciudată, o furie de a mânca din ce în ce mai mult. Şi ceru alte două ouă şi apoi un biftec.

— Aşa, aşa – îi spunea Liduvina –, mâncaţi, mâncaţi; e o slăbiciune, nimic altceva. Cine nu mănâncă moare.

— Dar moare şi cine mănâncă, Liduvina – observă cu tristeţe Augusto.

— Da, dar nu de foame.

— Şi ce dacă mori de foame sau de altă boală?

Şi apoi gândi: „Dar nu, nu! Nu pot muri;

moare doar cine e viu, cine există, or, eu, cum nu exist, nu pot muri… sunt nemuritor! Nu-i nemurire comparabilă cu aceea a cuiva care, ca mine, nu s-a născut şi nu există. O fiinţă fictivă e o idee, şi o idee este totdeauna nemuritoare…"

— Sunt nemuritori sunt nemuritor! – exclamă Augusto.

— Ce ziceţi? – dădu fuga Liduvina.

— Să-mi aduci acuma… ce ştiu eu… şuncă de Paris1, răcituri, *foie-gras*, orice…

Note:

1. În text: *jamân en dulce* „şuncă fiartă în vin alb* sau „şuncă de Paris".

Am o poftă de mâncare feroce!

— Aşa-mi place să vă văd, domnişorule, aşa. Mâncaţi, mâncaţi, cine are poftă de mâncare înseamnă că-i sănătos şi cine-i sănătos trăieşte!

— Liduvina, dar eu nu trăiesc!

— Ce ziceţi?

— Evident, eu nu trăiesc. Noi, nemuritorii, nu trăim, şi eu nu trăiesc, supravieţuiesc; eu sunt idee! Sunt idee!

Începu să devoreze şunca de Paris. „Dar dacă mănânc – îşi zicea –, cum de nu trăiesc?

Mănânc, deci exist! Nu-ncape nicio îndoială.

Edo, *ergo sum*! Care să fie cauza acestui apetit feroce?" Şi atunci îşi aminti că citise în mai multe rânduri că osândiţii la moarte în ceasurile pe care le petrec în celula condamnaţilor se consacră mâncatului. „E ceva – gândea el – ce n-am putut pricepe niciodată!… Ce ne povesteşte Renan1 în *Stareţa din Jouarre* e de înţeles… E de înţeles că o pereche de condamnaţi la moarte simt înainte de a muri instinctul de a-şi supravieţui reproducându-se, dar să mănânci!… Deşi da, da, trupul se apără în felul ăsta. Sufletul, aflând că are să moară, se întristează sau se înflăcărează; trupul însă, dacă e un trup sănătos, e

cuprins de un apetit turbat. Pentru că şi corpul află ce-l aşteaptă.

Da, e vorba de trupul meu, de trupul meu care se apără. Mănânc cu lăcomie, deci am să mor!

— Liduvina, adu-mi brânză şi paste… şi fructe…

— Mi se pare exagerat, domnişorule, e prea mult. O să vi se facă rău!

— Păi nu ziceai că cine mănâncă trăieşte?

— Da, dar nu aşa, cum mâncaţi dumneavoastră acum… Ştiţi doar vorba aia, „pe mai mulţi i-a ucis cina decât a vindecat medicina".

— Pe mine cina nu mă poate ucide.

Note:

1. *Ernest Renan* (1823 – 1892), istoric şi critic francez, promotor al unei abordări pozitive a istoriei, religiei şi literaturii. *L'Abesse de Jouarre* e un text dramatic inclus în volumul *Drames philosophiques* (1888).

— De ce?

— Pentru că nu trăiesc, nu exist, ţi-am mai spus-o.

Liduvina se duse să-l cheme pe bărbatul ei, căruia-i zise:

— Domingo, mi se pare că domnişorul a înnebunit… Spune nişte lucruri foarte ciudate… chestii din cărţi… că nu există… Ce ştiu eu?

— Ce e, domnişorule? – îi spuse Domingo, intrând – Ce-aţi păţit?

— Ah, Domingo – răspunse Augusto cu glas fantomatic –, n-am ce face: simt o groază nebună să mă culc!…

— Păi nu vă culcaţi.

— Nu, nu, trebuie neapărat; nu mă pot ţine pe picioare.

— Eu cred că domnişorul trebuie să facă o plimbare după cină. Aţi mâncat mult prea mult.

Augusto încercă să se ridice în picioare.

— Vezi, Domingo, vezi? Nu pot sta în picioare.

— Sigur, după ce v-aţi îndopat stomacul atâta…

— Dimpotrivă, cu lest stai mai lesne în picioare. Adevărul e că nu exist. Uite, cu puţin timp în urmă, pe când mâneam, mi se părea că toate mi se prăbuşesc din gură într-un tunel fără fund. Cine mănâncă trăieşte, are dreptate Liduvina, dar cine mănâncă cum am mâncat eu în seara asta, din disperare, o face pentru că nu există. Eu nu exist…

— Aoleo, aoleo, terminaţi cu prostiile, beţi-vă cafeaua şi un păhărel, ca să-mpingeţi şi să aşezaţi tot, şi hai să facem o plimbare. O să vă-nsoţesc eu.

— Nu, nu pot sta în picioare, vezi?

— E drept.

— Vino să mă sprijin de tine. Vreau ca peste noapte să dormi în camera mea, pe o saltea pe care o s-o punem pentru tine, ca să mă veghezi…

— Mai bine-ar fi, domnişorule, să nu mă culc, ci să stau acolo, pe un fotoliu…

— Nu, nu; vreau să te culci şi să dormi;

vreau să te aud că dormi, să te aud sforăind, şi mai bine…

— Cum doriţi.

— Şi-acum uite ce, adu-mi o coală de hârtie.

Am să scriu o telegramă, pe care o s-o trimiţi la destinaţie de îndată ce o să mor…

— Păi, domnişorule!…

— Fă ce-ţi spun!

Domingo se supuse, îi aduse hârtia şi călimara, şi Augusto scrise:

Salam încă.

Unamuno.

Aţi avut câştig de cauză. Am murit.

Augusto P6 rez

— De îndată ce voi muri o trimiţi, da?

— Cum vreţi dumneavoastră – răspunse valetul ca să nu mai discute cu stăpânul.

Se duseră amândoi în dormitor. Bietul

Augusto tremura în aşa hal pe când încerca să se dezbrace, încât nu izbutea nici să-şi tragă hainele ca să şi le scoată.

— Dezbracă-mă tu! – îi spuse lui Domingo.

— Da' ce-i cu dumneavoastră, domnişorule?

Parcă l-aţi fi văzut pe dracu'\ Sunteţi alb şi rece ca gheaţa. Vreţi să chem doctorul?

— Nu, nu; e inutil.

— O să vă-ncălzim patul.

— La ce bun? Lasă-l. Şi dezbracă-mă de tot, de tot; lasă-mă aşa cum m-a făcut mama, cum m-am născut… Dacă m-oi fi născut!

— Nu mai vorbiţi aşa, domnişorule!

— Acum întinde-mă, întinde-mă tu în pat, că nu mă pot mişca.

Bietul Domingo, îngrozit şi el, îl culcă pe sărmanul său stăpân.

— Şi acum, Domingo, spune-mi la ureche, încetişor, *Tatăl nostru*. *Ave Maria* şi *Salve*.

Aşa… aşa… încet, încet… încet, încet… – şi după ce le repetă şi el în gând – Acum, uite, apucă-mă de mâna dreaptă, condu-mi-o, parcă nici nu-i a mea, parcă mi-aş fi pierdut-o… şi ajută-mă să-mi fac cruce… Aşa… aşa… Braţul ăsta trebuie să fie mort… Ia vezi dacă am puls… Acum lasă-mă, lasă-mă să văd dacă o să dorm niţel…; dar înveleşte-mă, înveleşte-mă bine…

— Da, e mai bine să dormiţi – îi zise

Domingo, ridicându-i pliul păturii o să vă treacă dacă dormiţi.

— Da, o să se petreacă-n somn… Da' ia zi, oare am făcut vreodată altceva decât să dorm, să visez? A fost oare totul altceva decât o ceaţă?

— Bun, bun, lăsaţi chestiile astea. Toate astea nu-s decât poveşti din cărţi, cum zice

Liduvina mea.

— Poveşti din cărţi… poveşti din cărţi…

Dar ce nu e chestie din cărţi, Domingo? Oare înainte de a fi existat cărţi sub o formă sau alta, înainte de-a fi existat povestiri, înainte de-a fi existat cuvânt, înainte de-a fi existat gândire, exista ceva? Şi oare după ce se va isprăvi gândirea va mai rămâne ceva? Poveşti din cărţi! Şi cine oare nu-i decât o poveste din cărţi? îl cunoşti pe don Miguel de

Unamuno, Domingo?

— Da, am citit despre el în ziare. Se zice că e un domn cam ciudat care tot ţine să spună adevăruri neplăcute…

— Dar îl cunoşti?

— Eu? De ce?

— Păi şi Unamuno e o poveste din cărţi…

Toţi suntem… Şi el va muri, da, va muri, va muri şi el, chiar dacă nu vrea… va muri! Şi asta va fi răzbunarea mea. Nu vrea să mă lase să trăiesc? Ei bine, va muri, va muri, va muri!

— Bun, lăsaţi-l în pace pe domnul ăla, să moară când o vrea Dumnezeu, iar dumneavoastră dormiţi acum!

— Să dorm… să dorm, să visez… Să mor… să dorm… să dorm… să visez pesemne!…

Gândesc, deci exist; exist, deci gândesc… Nu exist, nu! Nu exist… mamă! Eugenia…

Rosario… Unamuno… – şi adormi.

Curând după aceea se ridică în capul oaselor în pat, livid, gâfâind, cu ochii negri de tot şi înspăimântaţi, privind dincolo de tenebre, şi strigând „Eugenia, Eugenia!" Domingo se repezi la el. Îşi lăsă capul să-i cadă-n piept şi muri.

Când sosi medicul, crezu mai întâi că încă trăia, ceru să-i facă lăsare de sânge, să i se pună sinapisme, curând însă putu să se încredinţeze de tristul adevăr.

— A fost o problemă cardiacă… un atac de asistolie – zise medicul.

— Nu, domnule – răspunse Domingo – A

fost o indigestie. A mâncat la cină peste măsură, cum nu obişnuia, într-un fel ciudat, ca şi cum ar fi vrut…

— Să-şi ia revanşa pentru ce n-avea să mai mănânce de-acum încolo, nu-i aşa? Poate că inima i-a presimţit moartea.

— Eu una – zise Liduvina – cred că i s-a tras de la cap. E drept că a mâncat nebuneşte la cină, dar parcă nu şi-ar fi dat seama ce face şi înşira bazaconii. *fim* &

— Ce bazaconii? – întrebă medicul.

— Că nu există şi altele de soiul ăsta…

— Bazaconii? adăugă medicul printre dinţi, parcă vorbind cu sine însuşi – Cine ştie dacă sunt sau nu bazaconii? Cine ştie dacă exista sau nu, şi cel mai puţin el însuşi…? Fiecare dintre noi e cel mai puţin conştient de existenţa proprie… Nu existăm decât pentru ceilalţi…

Şi-apoi adăugă cu glas tare:

— Inima, stomacul şi capul, toate trei sunt unul şi acelaşi lucru.

— Da, fac parte din corp – zise Domingo.

— Şi corpul e unul şi acelaşi lucru.

— Fără-ndoială!

— Dar mai mult decât vă-nchipuiţi dumneavoastră…

— Dar, domnule, de unde ştiţi cât îmi închipui eu?

— Ai dreptate, văd că nu eşti prost.

— Nu cred că sunt, domnule doctor, dar nu-i înţeleg pe oamenii care pe orice ins cu care au de-a face par a-l socoti prostănac până la proba contrarie.

— Bun, aşadar, după cum ziceam – continuă medicul –, stomacul secretă sucurile care formează sângele, inima irigă cu ele capul şi stomacul ca să funcţioneze, iar capul conduce mişcările stomacului

şi-ale inimii. Şi ca atare, acest domn don Antonio a murit din cauza celor trei organe, din cauza întregului corp, prin sinteză.

— Eu una cred – interveni Liduvina – că domnişorul meu îşi pusese-n cap să moară şi, sigur, cine ţine morţiş să moară, până la urmă moare.

— Evident – zise medicul – Dacă n-am crede că murim, nici chiar când suntem în agonie, poate n-am muri. Dar de cum ne cuprinde cea mai mică bănuială că nu se poate să nu murim, suntem pierduţi.

— Întâmplarea cu domnişorul meu a fost sinucidere, nimic altceva decât sinucidere. Şi-a făcut damblaua!

— Neplăceri, pesemne.

— Şi încă mari, foarte mari! Femei!

XXXIII

Când am primit telegrama cu anunţul morţii bietului Augusto şi-am aflat apoi şi toate împrejurările în care avusese loc, am stat să mă gândesc dacă am făcut bine sau nu că i-am spus tot ce i-am spus în după-amiaza aceea când a venit să mă viziteze şi să-mi ceară părerea despre intenţia lui de a se sinucide.

Ba chiar mi-a părut rău că-l ucisesem. Am ajuns să cred că avea el dreptate şi că ar fi trebuit să-l las să-şi ducă hotărârea la bun sfârşit, sinucigându-se. Şi m-am întrebat ce-ar fi să-l readuc la viaţă.

„Da – mi-am spus –, am să-l readuc la viaţă şi-apoi n-are decât să facă ce-i trece prin cap, să se sinucidă dacă asta îi căşunează”. Şi cu gândul de a-l reînvia am şi adormit.

Curând după ce-am adormit, mi-a apărut în vise Augusto. Era alb, ca albimea unui nor, şi contururile îi erau iluminate ca de un soare în asfinţit. M-a privit fix şi mi-a spus:

— Iată-mă din nou!

— De ce vii?

— Să-mi iau rămas-bun de la dumneavoastră, don Miguel, să-mi iau rămas-bun de la dumneavoastră până în veşnicie şi să vă poruncesc, da, să vă poruncesc, nu să vă rog, să scrieţi *rimanul* aventurilor mele…

— E gata scris!

— Ştiu, totul e scris. Şi vin şi ca să vă spun că ideea pe care aţi avut-o de-a mă readuce la viaţă pentru ca după aceea să mi-o iau eu însumi e un nonsens, mai mult, e o imposibilitate.

— Imposibilitate? – i-am spus eu; desigur, toate astea în vis.

— Da, o imposibilitate! În după-amiaza când ne-am văzut şi-am stat de vorbă în biroul dumneavoastră, vă amintiţi? dumneavoastră fiind treaz, şi nu, ca acum, adormit şi visând, v-am spus că noi, fiinţele fictive, potrivit dumneavoastră, avem propria noastră logică şi nu-i cu putinţă ca plăsmuitorul nostru să facă din noi ce doreşte, vă amintiţi?

— Da, îmi amintesc.

— Şi acum cu siguranţă că, deşi atât de spaniol, nu veţi avea chef absolut de nimic, nu-i aşa, don Miguel?

— Nu, nu am niciun fel de chef.

— Nu, cine doarme şi visează nu are absolut niciun fel de chef de nimic. Iar dumneavoastră şi compatrioţii dumneavoastră dorm şi visează, şi visează că au chef, dar în realitate n-au.

— Slavă Domnului că dorm – i-am spus –, că de nu…

— E totuna. Şi în privinţa ideii de a mă readuce la viaţă, trebuie să vă spun că nu este realizabilă, nu vă stă în putere nici dacă aţi vrea şi-aţi visa că vreţi…

— Dar, domnule!

— Da, o fiinţă fictivă, ca şi una în carne şi oase, adică un om, cum îl numiţi, în carne şi oase, poate fi zămislită şi poate fi ucisă; dar odată ucisă, nu mai poate, nu, nu mai poate fi resuscitată. A face un om muritor şi carnal, din carne şi oase, care să respire aer, e uşor, destul de uşor, din nefericire…; a-l ucide pe un om muritor şi carnal în carne şi oase, care să respire aer, e uşor, foarte uşor, prea uşor, din nefericire…; dar să fie readus la viaţă?

A-l readuce la viaţă e imposibil!

— Adevărat – i-am spus –, e imposibil!

— Ei bine – mi-a răspuns –, exact la fel se întâmplă cu ceea ce dumneavoastră numiţi fiinţe fictive; e lesne să ne daţi fiinţă, pesemne prea lesne, şi e lesne, extrem de lesne, să ne ucideţi, pesemne mult, mult prea lesne; dar să ne readuceţi la viaţă? Nu există nimeni care să fi readus cu adevărat la viaţă o fiinţă fictivă care a apucat să moară cu adevărat.

Credeţi că e posibil să-l readuceţi la viaţă pe

Don Quijote? – m-a întrebat el.

— Imposibil! – i-am răspuns.

— Ei bine, în aceeaşi situaţie suntem toate celelalte fiinţe fictive.

— Şi dacă te visez iar?

— Nu poţi visa de două ori acelaşi vis. Cel pe care

dumneavoastră l-aţi visa iar şi-aţi crede că sunt eu ar fi altul. Şi-acum, acum când sunteţi adormit şi visaţi şi când recunoaşteţi că dormiţi şi că eu sunt un vis, iar eu recunosc că aşa sunt, acum vă spun încă o dată ceea ce v-a iritat atât de mult când v-am spus-o dată trecută: luaţi aminte, iubite don

Miguel, nu cumva să fiţi dumneavoastră fiinţa fictivă, cea care nu există în realitate, nici viu, nici mort; nu cumva să nu fiţi nimic mai mult decât un pretext pentru ca istoria mea şi alte istorii ca a mea să colinde prin lume.

Iar apoi, când dumneavoastră veţi muri de-a binelea, noi vă vom purta sufletul. Nu, nu, nu vă tulburaţi, căci, deşi dormiţi şi visaţi, sunteţi încă viu. Şi-acum, adio!

Şi s-a risipit în ceaţa neagră.

Am visat apoi că muream şi-n chiar clipa când visam că-mi dădeam duhul, m-am trezit cu un fel de apăsare în piept.

Iată istoria lui Augusto Părez.

Discurs ftinebru în chip de epilog

Se obişnuieşte ce le finalul romanelor şi după moartea sau căsătoria eroului sau e protagonistului, să» e ofere informaţii despre soarta de care eu svut parte celelalte personaje. Nu vom urme sici tradiţia aici ca să furnizam vreo informaţie despre ce se întâmplat cu

Eugenie şi Mauricio, cu Rosario, eu Liduvine fi Domingo, cu don Fermín şi Ermelinda, cu

Victor şi soţie lui, ce şi eu toţi ceilalţi ce ni s-au înfăţişat în jurul lui Augusto, şi nici măcar nu vom spune ce eu simţit seu gândit în legătură cu moartea lui ieşită din comun.

Vom face e singură excepţie, şi anume te favoarea celui afectat în modul cel mai profund fi mei sincer de moartea lui Augusto, cu el te cuvinte în fevoarea câinelui său, Orfeu

Orfeu, într-adevăr, s-a pomenit orfan când e sunt în pot fi l-a mirosit pe stăpânul său mort, de mirosit moartea stăpânului, spiritul său canin i-e fost învăluit de un nor negru fi dens. Avea experienţe altor morţi, mirosise fi văzuse pisici şi câini morţi, omorâse câte un şobolan, mirosise morţi umane, dar pe stăpânul său îl credea nemuritor. Pentru că stăpânul său era pentru el ca un zeu. Şi mirosindu-l acuma mort, simţi că-n spiritul său se prăbuşeau toate temeiurile credinţei sale în viaţă şi în lume şi o imensă dezolare îi umplu pieptul.

Şi, încovrigat la picioarele stăpânului său mort, gândi astfel: „Bietul meu stăpân! Bietul meu stăpân! A murit, mi-a murit! Totul moare, totul, totul, totul; totul îmi moare! Şi mai rău decât să-mi moară totul e să mor eu pentru toate. Bietul meu stăpân, bietul meu stăpân.

Lucrul ce zace aici, alb, rece, cu iz de putreziciune apropiată, de carne bună de mâncat, ăsta nu mai e stăpânul meu. Nu, nu mai este.

Unde mi s-a dus stăpânul, unde e cel care mă mângâia, cel care-mi vorbea?

Ce animal ciudat e omul! Nu e de găsit niciodată în ce-i stă sub ochi. Ne mângâie fără să ştim de ce şi nu când îl mângâiem noi cel mai mult, iar când îi arătăm cea mai mare supunere, el ne respinge sau ne pedepseşte.

Nu-i chip să ştim ce vrea, dacă o fi ştiind şi el. Pare întotdeauna atent la altceva decât la ce-i stă sub ochi şi nu se uită la ce se uită. E

ca şi cum pentru el ar exista o altă lume. E

limpede că, dacă există o altă lume, nu asta e.

Şi-apoi vorbeşte, sau latră într-un mod complicat. Noi urlam şi doar ca să-l imităm am învăţat să lătrăm, dar nici aşa nu ne înţelegem cu el. Îl înţelegem cu adevărat numai când urlă şi el. Când urlă, strigă sau ameninţă, noi, celelalte animale, îl înţelegem foarte bine pe om. Ca şi cum atunci n-ar fi dus pe altă lume!… Dar el latră în felul lui, vorbeşte, şi asta i-a folosit ca să inventeze ce nu există şi să nu ia seama la ce există. După ce dă nume unui lucru, nu-l mai vede, nu face decât s-audă numele pe care i l-a dat sau să-l vadă scris.

Limba îi serveşte ca să mintă, să născocească ce nu există şi să se încurce. Şi totul e pentru el pretext de a vorbi cu ceilalţi sau cu sine.

Ba ne-a molipsit până şi pe noi, câinii.

E un animal bolnav, nu-ncape nicio îndoială.

Mereu e bolnav! 1 Pare să se bucure oarecum de sănătate doar când doarme, dar nu totdeauna, pentru că uneori vorbeşte şi când doarme! Şi de asta ne-am molipsit! Ne-am molipsit de atâtea lucruri!

Şi ne mai şi insultă! Insolenţa sau neruşinarea le numeşte cinism, altfel spus câinism sau câinie, tocmai el, animalul ipocrit prin excelenţă. Limba l-a făcut ipocrit. Drept care ipocrizia ar trebui să se numească antropism, de vreme ce insolenţa se numeşte cinism. Şi a vrut să ne facă ipocriţi, cu alte cuvinte

Note:

1. Cf.: „Es más: el hombre, por ser hombre, por tener conciencia,

es ya, respecto al burro o a un cangrejo, un animal enfermo. La conciencia es una enfermedad". (Unamuno, *Del sentimiento trágico de la vida*, I, „E1 hombre de carne y hueso", în *Obras selectas*, Espasa, 1998, p. 19.)

De aici şi *Anímale-le bolnave* ale lui N. Breban?

comedianţi, farsori, pe noi, câinii. Tocmai pe noi, câinii, care n-am fost supuşi şi domesticiţi de către om, ca taurul sau calul, cu forţa, ci ne-am alăturat lui de bunăvoie, printr-un pact sinalagmatic1, în scopul de a exploata vânătoarea. Noi îi stârneam vânatul, el îl vâna şi ne dădea partea noastră. Şi astfel, ca un contract social, a luat naştere consorţiul nostru.

Şi ca răsplată, ne-a prostituat şi ne-a insultat! Şi a vrut să facă din noi clovni, paiaţe şi câini savanţi! Se numesc câini savanţi câinii învăţaţi să facă pe clovnii, în care scop sunt înveşmântaţi şi dresaţi să meargă necuviincios pe labele dinapoi, în picioare! Câini savanţi! Asta numesc oamenii savantlâc, să facem pe clovnii şi să mergem în două labe!

Şi e limpede, câinele care se ridică în două labe îşi expune, impudic, cinic, părţile ruşinoase, pe faţă! Aşa se face că şi omul, când s-a ridicat în picioare şi s-a transformat în mamifer vertical, a simţit numaidecât ruşinea şi necesitatea morală de a-şi acoperi părţile ruşinoase pe care şi le expunea. Şi din pricina asta spune Biblia lui, după cum i-am auzit, că primul om, adică primul dintre ei care a-nceput să meargă în două picioare, s-a simţit ruşinat să se înfăţişeze gol Dumnezeului său. Şi de-asta au inventat îmbrăcămintea, ca să-şi acopere sexul. Dar cum şi ei, şi ele au început să se

Note:

1. *Sinalagmatic* (referitor la contracte): care impune obligaţii reciproce pentru părţile interesate.

Îmbrace la fel, nu se mai deosebeau unii de alţii, nu-şi recunoşteau totdeauna bine sexul, şi de aici mii de atrocităţi omeneşti, pe care ei ţin morţiş a le numi câineşti sau cinice.

Când de fapt ei, oamenii, ne-au pervertit pe noi, câinii, ei ne-au făcut câinoşi, cinici, ceea ce e ipocrizia noastră. Fiindcă cinismul este la câine ipocrizie, după cum la om ipocrizia e cinism. Ne-am contaminat unii pe alţii.

Omul s-a îmbrăcat la început în acelaşi veşmânt, şi ei, şi ele; dar cum se confundau, au fost nevoiţi să inventeze diferenţe în veşminte şi

să semnaleze sexul prin îmbrăcăminte. Pantalonii nu sunt decât urmarea faptului că omul s-a ridicat în două picioare.

Ce ciudat animal este omul! Nu e niciodată unde trebuie să fie, şi anume în ce face, şi vorbeşte ca să mintă, şi se îmbracă!

Bietul stăpân! Curând îl vor îngropa într-un loc menit acestui scop. Oamenii îşi păstrează sau depozitează morţii, fără a-i lăsa să fie devoraţi de câini sau de corbi! Şi ca să rămână singurul lucru pe care orice animal, începând cu omul, îl lasă pe lume: o mână de oase. Îşi depozitează morţii! Un animal care vorbeşte, se îmbracă şi-şi depozitează morţii! Bietul om!

Bietul meu stăpân, bietul meu stăpân! A

fost un om, da, n-a fost decât un om, a fost numai un om! Dar a fost stăpânul meu! Şi, fără să ştie şi să-şi închipuie, cât îmi era de îndatorat!... Cât de mult! Câte l-am învăţat eu cu tăcerile mele, cu chelălăielile mele, în timp ce el îmi vorbea, îmi vorbea, îmi vorbea!

«Oare mă-nţelegi?» – îmi zicea – Şi-l înţelegeam, sigur că da, îl înţelegeam, în vreme ce el îmi vorbea vorbindu-şi, şi vorbea, vorbea, vorbea. Când îmi vorbea astfel, vorbindu-şi sieşi, îi vorbea câinelui care era în el. Eu i-am ţinut treaz cinismul. Ce viaţă de câine a dus, chiar de câine! Şi ce câinoşenie teribilă, mai bine zis ce omenie teribilă i-au făcut ăia doi!

Ce bărbătlâc i-a făcut Mauricio, ce muierlâc i-a făcut Eugenia! Bietul meu stăpân!

Şi-acum aici, rece şi alb, nemişcat, îmbrăcat, da, dar fără vorbire nici pe-afară, nici pe dinăuntru. Şi nu mai ai nimic de spus Orfeului tău. Şi nici Orfeu nu mai are nimica să-ţi spună cu tăcerea lui.

Sărmane stăpân al meu! Ce-o fi acuma cu el? Unde-or fi ce vorbea şi visa în el? Poate sus, acolo, în lumea neprihănită, pe podişul înalt al pământului, pe pământul pur şi plin de culori pure, aşa cum l-a văzut Platon, pe care oamenii îl numesc divin, în acel acoperământ terestru de unde cad pietrele preţioase, unde se găsesc oamenii puri şi purificaţi, bând aer şi respirând eter. Acolo sunt şi câinii puri, cei ai Sfântului Hubert vânătorul 1, cel al Sfântului Domingo de Guzmân2 cu facla în

Note:

1. *Sf. Hubert vânătorul* (m. 727), sfântul patron al vânătorilor, sărbătorit la 3 noiembrie.

2. *Sfântul Dominic* (1170 – 1221), fondatorul Ordinului

Predicatorilor sau al Dominicanilor.

bot, cel al Sfântului Roch1, despre care un predicator, arătându-i imaginea, spunea: „Iată-l pe Sfântul Roch, cu căţeluşul său cu tot!”

Acolo, în pura lume platonică, în cea a ideilor întrupate, se află câinele pur, câinele cu adevărat cinic. Şi acolo e stăpânul meu!

Simt că spiritul mi se purifică în contact cu moartea asta, cu purificarea asta a stăpânului meu, şi aspiră la ceaţa în care s-a destrămat el în cele din urmă, la ceaţa din care a crescut şi-n care s-a întors – Orfeu simte cum vine ceaţa întunecată… Şi merge către stăpânul său ţopăind şi dând din coadă – Stăpâne drag! Stăpâne drag! Biet om!”

Domingo şi Liduvina îl luară apoi pe bietul câine mort la picioarele stăpânului său, purificat asemeni lui şi asemeni lui învăluit în norul întunecat. Şi bietul Domingo, văzând acestea, se înduioşa şi plânse, nu se ştie bine dacă moartea stăpânului său sau cea a câinelui, deşi cel mai probabil este că a plâns la vederea acelui miraculos exemplu de lealitate şi credinţă. Şi zise:

— Şi după toate astea, să se mai spună că suferinţele nu ucid!

Trei texte de Unamuno despre *Ceaţă*

I

O întâlnire cu Augusto Pérez

Cititorii mei sau şi obişnuit cu libertăţile şi personalismul meu, fiu al personalităţii mele.

Tocmai de aceea sunt cititorii mei, şi nu ai altcuiva. În plus, cititorii mei ştiu că atunci când îmi apăr şi-mi exalt cu atâta înverşunare personalitatea, apăr şi exalt orice personalitate, pe a fiecăruia dintre cei ce mă citesc, pe a cititorilor mei, dar şi pe-a acelora ce nu mă citesc. Noi toţi suntem euri, fiecare dintre voi, cei ce mă citiţi, sunteţi câte un eu, şi ca atare egotismul este poziţia cea mai altruistă şi mai universală. Şi eu nu apăr şi nu predic un eu pur, ca acela al lui Fichte, apostolul germanismului, un eu care nu ar fi altceva decât eu, ci apăr şi predic eul impur, pe cel care este toate celelalte şi el însuşi totodată.

Deoarece eu pretind, o, dragi cititori, să fiu eu şi să fiu voi şi câteodată fiecare dintre voi în parte. Căci dacă n-aş fi eu, Miguel de Unamuno, şi, totodată, fiecare dintre voi, cei care mă citiţi, atunci nu m-aţi citi. Dacă eu nu v-aş spune ceva ce, fără ştirea voastră, v-ar sta scris în adâncul sufletelor, atunci nu m-aţi citi. Căci am pretenţia să

dau formă unor gânduri ale voastre informe şi obscure. Şi dacă uneori vă veţi simţi iritaţi pe alocuri de cele spuse de mine şi vă veţi ridica împotriva spuselor mele, înseamnă că am dat de ceva ce rămăsese foarte ascuns în cotloanele şi cutele gândirii voastre şi vă irită că se află acolo.

Ce rost are toată această introducere? – se va fi întrebând câte un cititor de-al meu – Şi eu îi spun: Şi ce-ar fi dacă tot eseul meu de azi n-ar fi altceva decât o introducere? De ce să nu faci o operă care să fie în întregime prolog sau prefaţă? Sau, la drept vorbind, majoritatea operelor scrise sunt oare altceva decât prologuri? Cele mai bune cărţi nu sunt decât prologuri. Prologuri la o carte ce nu va fi scrisă, din fericire, niciodată.

Nu ştiu, dragă cititorule, dacă îmi cunoşti un roman sau *riman* pe care l-am publicat acum câteva luni şi care se intitulează *Ceaţă*.

„Ei! – vei spune tu –, ăsta nu-i decât un mod de a mi-l anunţa şi recomanda". Şi eu, preferând să par mai degrabă cinic decât ipocrit şi detestând simulările, îţi voi spune că da, într-adevăr, cum criticii profesionişti, criticii puri, nu spun nimic despre el, nici de bine, nici de rău, mi s-a părut potrivit să mi-l comentez eu însumi. De ce nu?

Nici romanul sau *rimanul* acela – povestea cu *rimanul* se explică chiar într-însul – nu e altceva decât un prolog. Prolog la o operă pe care, slavă Domnului, n-o voi scrie niciodată.

Fapt e că într-o bună zi s-a ivit în mine o biată fiinţă fictivă, un pur personaj de roman, un homuncul care cerea viaţă. Sărmănuţul voia să fie şi să existe. Şi nu prea ştiam cum să-i îndeplinesc dorinţele. Îmi aminteam de spusa lui Schopenhauer cum că cel ce face ca doi îndrăgostiţi să se dăruiască unul altuia este un om posibil, un om viitor. Cel care produce dragostea e geniul speciei, după cum geniul ficţiunii e cel care ne împinge să scriem.

Don Quijote a fost cel care a pus în mişcare pana lui Cervantes. Şi sărmanul meu homuncul, Augusto Pârez al meu – aşa l-am creştinat sau botezat – a fost cel care a-nceput să se agite în rărunchii minţii mele, cerându-mi existenţă fictivă. Şi s-a declanşat o luptă.

Acolo, în romanul meu, povestesc cum sărmanul şi purul personaj a aflat în cele din urmă că nu era decât o fiinţă fictivă, o născocire a fanteziei mele, şi sentimentul tragic ce i s-a trezit din acea împrejurare şi toată tragedia care a decurs din ea. Şi când plângea el, îmi venea şi mie să plâng, iar eu, ca să nu fiu văzut plângând, râdeam

de el şi ajungeam chiar să râd de mine însumi şi de râsul meu.

Acelui sărman Augusto Pérez al meu, când spunea că efectul cel mai eliberator al artei este de a te face să-ţi uiţi de propria existenţă şi că unii se cufundă în lectura romanelor ca să-şi abată atenţia de la ei înşişi şi ca să uite de suferinţele lor, prietenul său Victor Goti – prefaţatorul *Ceţii* mele – îi răspundea că efectul cel mai eliberator al artei este de a te face să te îndoieşti de existenţa ta. Şi cred că avea dreptate. Şi că omul care nu s-a îndoit niciodată de propria-i existenţă substanţială, de faptul că nu-i altceva decât o ficţiune, o umbră, un vis, sau visul unei umbre, cum zicea Pindar1, nu este eliberat. Şi sărmanul Augusto Pârez avea poate dreptate să exclame, când i-am comunicat decizia mea de a-l obliga să moară, că toţi cei ce i-au citit istoria nu sunt altceva decât tot fiinţe fictive. Căci un om foarte convins de propria-i realitate tangibilă e un lucru teribil.

Ei bine, acest Augusto Pârez al meu mi-a apărut din nou în vise. Şi când zic că mi-a apărut în vise, ca lui Iosif Îngerul Domnului

(*Matei*, 1, 20), vreau să zic că am visat că-mi apărea. Şi de astă dată mi-a spus, tutuindu-mă:

— Iată-mă din nou. Vin ca să te ajut. Ştiu că din călătoria pe care ai făcut-o pe meleagurile tale natale te-ai întors cu un soi de sterilitate mintală şi nimic nu se mai leagă în tine. Şi ştiu de asemenea că eşti atât de obsedat de treaba cu războiul2, încât abia dacă te mai gândeşti la altceva, şi tot ce scrii ţi se preface într-un comentariu al războiului.

Note:

1. Pindar, *Olimpica* VIII.

2. Se referă la Primul Război Mondial.

— Şi cum îţi merge pe lumea cealaltă? – l-am întrebat.

— Cealaltă? – mi-a răspuns Dar care e cealaltă? Care nu-i cealaltă? Care e aceasta?

Pe care o numim cealaltă lume? Crezi oare că există mai mult decât una?…

— Cea de dincolo de mormânt – i-am spus.

— E totuna cu cea de dinainte de leagăn – adăugă el – Dar să lăsăm filosofările. Vin să te văd ca să-ţi spun cum se multiplică pe pământul acesta al vostru fiinţele fictive, personajele nebuloase şi *rimaneşti*. Se pare că mai toţi sunteţi în afara realităţii.

— Şi care e realitatea? – am cutezat eu să-l întreb.

— Ai dreptate – mi-a răspuns – Oricine ştie care e realitatea şi

care irealitatea! Şi mai cu seamă acum, când sunt atâţia cei care nu mai ostenesc să repete că trebuie să ne lăsăm de sentimentalism şi să ne vedem de interese, fie ele individuale sau colective, ba ale unui om, ba ale unui popor sau ale unei naţiuni. Căci, crede-mă, sentimentul e o călăuză mult mai sigură decât ceea ce se numeşte interes. Un om ştie ceea ce simte, ceea ce iubeşte sau ceea ce detestă mult mai bine decât ceea ce nu-i convine. Mai toate popoarele europene sunt angajate acum într-o bătălie sângeroasă şi unele chiar se îndârjesc să creadă că în ea le-a împins considerentul propriilor interese. Eu însă-ţi spun că nu interesele şi le cunosc, ci îşi simt pasiunile. Şi chiar când îşi închipuie că dau ascultare interesului, pasiunii îi dau ascultare…

— Din fericire! – am îndrăznit eu să insinuez.

— Mai încape îndoială că din fericire? Se înşală totdeauna mult mai mult cine crede că nu se lasă călăuzit decât de interesul său.

Cine ştie ce interes are? În schimb, oricine ştie ce anume urăşte sau ce iubeşte. Dar aici, în patria ta, pentru că nu ştiu dacă noi, fiinţele fictive, avem patrie…

— Da, o patrie fictivă – l-am întrerupt.

— Toate sunt aşa. Ei bine, aici, în patria ta, câtorva neutrali sau mai degrabă neutri le-a venit să afirme că nu trebuie să te laşi purtat de simpatii sau de antipatii, ci să ţii seama de interesul patriei. Ca şi cum ei sau altcineva l-ar cunoaşte! Ca şi cum ar exista un interes mai înalt decât simpatia sau antipatia! Ca şi cum simpatia şi antipatia n-ar reprezenta floarea supremă a interesului şi cel mai profund exponent al său! Şi e cu prisosinţă aşa, dovadă că cei ce susţin îndeosebi acest punct de vedere şi vorbesc despre interes la tot ceasul sunt tocmai cei care sunt cel mai mult împinşi de pasiuni, şi încă de pasiuni josnice, adică proştii puri sau proştii pozitivi şi agresivi…

— Şi ce-i cu asta? – l-am întrebat.

— Tu, care te-ai consacrat o vreme studierii filosofiei nemţeşti, trebuie să ştii ce-i cu puritatea – *Reinheit*, nu aşa se spune? – pe care au luat-o de la Platon. Există ideile pure, ştiinţa pură, raţiunea pură, cunoaşterea pură… Şi există de asemenea proştii puri, adevăraţii proşti sau simplii proşti, care nu-s altceva decât proşti, fără nicio combinaţie cu altceva care să nu fie prostie. Esenţa prostului pur e că habar nu are de prostia sa, se crede sincer deştept şi cu cât e mai mare prostia pe care o repetă – fiindcă prostiile nu se spun, ci se repetă cu atât crede că enunţă o sentinţă mai profundă. De aceea prostul pur e prost pozitiv,

agresiv sau ofensiv, spre deosebire de prostul impur, care nu-i decât negativ şi defensiv.

— Şi proştii ăştilalţi? – l-am întrebat.

— Stai să vezi. În patria asta a ta, ca şi în toate celelalte de pe lume, au existat, există şi vor exista proşti, dar până acum am fi crezut că toţi acei proşti erau în imensa lor majoritate proşti impuri, vegetativi şi defensivi, proşti care se ştiu ca atare şi fac pe deştepţii ca să se apere.

— Există însă vreun prost care ştie că e prost?

— Evident! Sunt mulţi, foarte mulţi proşti care ştiu că ceilalţi îi consideră proşti şi se recunosc ca atare şi ei înşişi, când sunt singuri, în faţa oglinzii propriei lor conştiinţe. Nu-i atât de sigur că niciunul nu se recunoaşte.

Cred mai degrabă că omul, în forul interior al conştiinţei sale, înclină să se preţuiască mai puţin decât valorează. Dar faţă de ceilalţi o ascunde şi, dacă se simte prost, se preface că se crede deştept, ca să vadă dacă poate păcăli pe cineva. Şi în acelaşi timp, convingându-i pe ceilalţi că nu e prost, sfârşeşte prin a se convinge şi pe sine însuşi că nu este. Pentru că omul crede în sine însuşi în măsura în care cred ceilalţi în el. Ai auzit vorbindu-se de un saurian căruia zoologii i-au pus eticheta de

Moloch horridus?

— Da – i-am spus eu e un mic animal inofensiv care ia, prin mimetism, înfăţişarea unuia dăunător, îşi zbârleşte coada şi adoptă un aer de ferocitate când se vede atacat şi încearcă să înfricoşeze prin spaima lui.

— Exact. Ei bine, aşa e prostul negativ sau defensiv. Când i se năzare o prostie, şi el ştie că aşa este, când se pregăteşte să repete unul din locurile comune ale bunului-simţ pur, oglindă a trivialităţilor, îl proclamă solemn şi emfatic, de parcă ar rosti un aforism profund sau ar descoperi un principiu luminos de extracţie proprie, dar numai pentru ca altcineva, la fel de prost ca el, să pice în laţ. Mă credeţi prost? Păi eu, ca să mă apăr, mă voi preface că mă cred deştept, sau mai degrabă om de bun-simţ. Şi foarte bine face. Aşa e prostul defensiv sau negativ. Iată însă că aici, în ţara ta, încep să apară proşti pozitivi şi ofensivi, proşti puri, proşti care nu doar simulează că se cred avizaţi, ci se şi cred că atare.

Şi ofensiva asta, să n-ai niciun dubiu, a ajuns la modă. Am văzut

că destul de mult timp înainte de izbucnirea războiului şi când nimeni nu vorbea aici de el, tu obişnuiai să-l citezi uneori pe Treitschke1…

— Într-adevăr – i-am răspuns – N-am aşteptat să vină războiul pentru a mă apuca să-l citesc pe Treitschke, după cum n-am aşteptat asta ca să-i avertizez pe compatrioţii mei asupra pericolelor pe care le comportă pentru noi acea *Kultur* cu *K* cvadricornut. La începutul lui 1913 am început să dau alarma.

— Ei bine, ai citit pesemne în cartea *Politik* a sus-numitului Treitschke ce spune el despre proşti. Într-un pasaj din capitolul 50 al primei cărţi spune că ai impresia că limitele prostiei umane s-au lărgit mult în secolul al XIX-lea, şi în alt pasaj, din capitolul 60, că secolul al

XIX-lea a manifestat o colosală stupiditate – *Stupidität* e cuvântul folosit de el – în rândul învăţaţilor. Şi adaugă: „Niciodată oamenii n-au fost atât de proşti ca în ziua de azi". Şi altă dată vorbeşte de partidele prostiei – *Parteien der*

Dummheit – Expresia „partidele prostiei" e admirabilă! Şi să se mai spună că prusacii sunt lipsiţi de simţ psihologic! Cert e că Wundt, cu psihologia lui experimentală sau fiziologică – psihologie pură! – nu a descoperit ideea cu partidul prostiei, dar a descoperit-o Treitschke, care a fost tot atât de neamţ ca şi Wundt! Îţi

Note:

1. *Heinrich von Treitschke* (Dresda, 1834-Berlin. 1896), istorie şi publicist german, profesor la Kiel, Heidelberg şi, după moartea lui L. von Ranke, la Berlin.

spun că ideea asta cu partidul prostiei e o bijuterie!

— Şi ce? – i-am spus –, s-a format sau începe să se formeze şi pe-aici?

— Cam aşa ceva. Începe să capete conştiinţă de sine. Toate bietele făpturi fictive care nu bănuiesc că sunt proaste, toţi cei care nu s-au îndoit niciodată nu doar de propria-le existenţă, dar nici de propria lor importanţă, toţi proştii puri, sau proştii pozitivi şi ofensivi se grupează sub stindardul prostiei, pe care o numesc-bunsimţ. Iar lozinca şi indiciul prostiei sunt acum acestea: interesul naţional mai presus de orice!

Şi cum ignoră respectivul interes, ceea ce numesc astfel nu este decât o formă a relei pasiuni a prostiei.

— Care e invidia – am încheiat eu.

— Într-adevăr. Pe prostul pur personalitatea celuilalt şi tot ce e subiectiv îl supără. Clar!

Căci el nu e altceva decât un obiect, un obiect pe deplin apt de a fi clasificat, ordonat şi organizat împreună cu altele. Sesamul actual al acelor oameni e cuvântul magic: organizarea!

— Şi ce le rămâne de făcut săracilor? – l-am întrebat.

— Ce? Să se sinucidă!

— Să se sinucidă! – am exclamat eu, amintindu-mi că pe Antonio Pérez nu-l lăsasem să se sinucidă, obligându-l în schimb să moară prin voinţa mea de autor.

— Da, să se sinucidă! Nu însă cum am vrut eu să mă sinucid şi tu nu m-ai lăsat.

Trebuie să se sinucidă prin eforturile lor disperate de-a scăpa de prostie. Datoria morală a prostului ca om este de-a înceta să fie astfel sau de a transforma principiile bunului-simţ în concluzii ale simţului propriu, cea de a regândi pe cont propriu locurile comune, fapt prin care încetează a mai fi comune, cea de a supune criticii vulgarităţile. Şi dacă, făcând asemenea eforturi, nu poate face faţă poverii şi-şi epuizează nu prostia proprie, ci propria inteligenţă şi propria viaţă, atunci se sinucide. I se întâmplă ce i s-a întâmplat broaştei din fabulă care-a vrut să devină bou şi a plesnit.

Aşa trebuie să plesnească şi ei.

Nu de mult a fost adusă pe-aici, în lumea ficţiunilor de dincolo de mormânt, o carte a lui Papini, intitulată *Maschilità*. Ştii doar că eu, ca fiu al tău fantastic sau imaginativ, îi îndrăgesc mult pe toţi paradoxiştii, adică pe cultivatorii simţului propriu. Iar Papini mă atrage şi mă distrează. Şi-n cartea aceea a lui am citit cele ce urmează: „Serios, îmi pare foarte rău că atât de puţini oameni se străduiesc să fie genii”. Mi-a plăcut foarte mult.

Orice om trebuie să aspire la genialitate.

— Păi cum, tu… – am îndrăznit eu să insinuez.

— Aşa crezi tu, închipuindu-ţi că m-ai creat ca pe o fiinţă fictivă. Dar aşa cum ai susţinut deseori că Don Quijote i s-a impus lui

Cervantes şi acesta n-a izbutit niciodată să-l înţeleagă deplin pe el sau măcar pe Sancho, la fel susţin eu, Augusto Pérez, că tu, Miguel de Unamuno, care crezi că m-ai creat, nu mă cunoşti bine…

— Şi tu, tu te cunoşti pe tine însuţi? – l-am întrerupt eu.

— Domnule, nu! Nu sunt însă prost atât de pur, încât să pretind

că mă cunosc. Şi cu toate că tu eşti de altă părere, şi eu, în acea precară existenţă fictivă pe care mi-ai dăruit-o, am aspirat la genialitate şi m-am străduit, în felul meu, să devin geniu. De-aici mi-a venit şi moartea. Ai fost silit să mă ucizi pentru că nu găseai alt mijloc de a-mi da genialitate.

Note:

1. *Giovanni* Papini (1881 – 1956), *Maschilità*.

Florenţa, Libreria della Voce, 1915.

Ai creat în locul unui om un homuncul, şi aspiraţia mea la omenie, la umanitate a fost să mor.

M-am afirmat murind. Şi aşa ar trebui să se afirme şi proştii aceia. În loc de-a căuta să oprime personalitatea aproapelui, ar trebui să se străduiască a şi-o exalta pe-a lor până când ar plesni. Nu găsesc altceva de făcut decât să turuie împotriva anarhiei latine, fără a-şi vedea însă de ei înşişi. Cine ştie să se organizeze pe sine nu cere organizarea disciplinară impusă din exterior. Noi, cei care credem în miracolele hazardului şi ale improvizaţiei, detestăm acea organizare mecanică exterioară.

Şi ştii că eu unul m-am încredinţat totdeauna hazardului…

— Da, am vrut să te fac un fiu al hazardului – i-am spus – Pe când te zămisleam în chip fantastic eram preocupat de filosofia hazardului şi-l citeam pe Cournot1.

— Lasă lecturile! Şi crede în hazard, ceea ce înseamnă să crezi în Providenţă, întrucât hazardul, ca şi Providenţa, e imprevizibil. Şi crede în improvizaţie! Iar dacă un prost pur care s-a pregătit vreme de patruzeci de ani pentru ca într-o bună zi să te jefuiască, şi s-a exersat şi a făcut repetiţii în acest scop, crede că nu eşti capabil să-ţi improvizezi apărarea, râzi de el. Şi-n orice caz, de-a lungul celor patruzeci de ani, el va fi fost sclav al planului prostiei sale şi al prostiei înseşi, în timp ce tu, improvizatorul, vei fi trăit. Căci chiar de va izbuti să te atace, va fi tot un prost pur…

— Dar îşi va atinge scopul! – am exclamat eu.

Note:

1. *Antoine Augustin Cournot* (1801 – 1877), matematician francez, preocupat de formalizarea teoriilor economice (*Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*, 1838); ca filosof, elaborează o nouă teorie a hazardului în care vede „întâlnirea a doua serii cauzale independente".

— Scopul? Şi care îi e scopul? Cât înseamnă scop? Vai, puţină credinţă ai în tine! Dacă eu, pe care tu mă socoteşti o fiinţă fictivă, o plăsmuire monstruoasă a fanteziei tale umoristice, ţi-aş putea da tot atâta încredere în tine însuţi ca aceea pe care o am eu în mine!

Cât rău ţi-au făcut filosofiile acelea ale purităţii şi idealismului de care te-ai lăsat absorbit o vreme! Şi mai crezi, nefericitule, şi în victoriile metafizice!

— Ce-i cu victoriile astea metafizice? – l-am întrebat.

— Ah, cum, nu ştii?... Atunci, uite, *Berliner*

Tageblatt spunea cu un mult timp în urmă:

„Victoria germană nu este o chestiune întâmplătoare; este o necesitate metafizică. Dacă faptele care dirijează istoria popoarelor depind cu adevărat de o voinţă superioară capabilă de discernământ, putem şi trebuie să credem că

Providenţa ne-a rezervat unor lucrări măreţe".

Text preţios pe care trebuie să ştim a-l interpreta. Pentru că aici se spune că Germania i-a rezervat Providenţei un mare rol, dat fiind că Providenţa s-a pus, pare-se, pe învăţat filosofia kantiană, şi, pe de altă parte, faptul că victoria germană e o necesitate metafizică nu vrea să spună decât că victoria metafizică e o necesitate germană. Şi victoria metafizică constă în a crede că ai învins.

— Şi nu-i oare un adevăr formularea atribuită nu ştiu cărui general, şi anume că victoria nu e decât credinţa că ai învins? – i-am spus.

— Da, dar e o prostie generală. Mai degrabă victoria constă adeseori în a te crede învins.

Doar prostul se crede invincibil. Aminteşte-ţi ce se întâmpla aici, în ţara ta, în timpul războaielor civile1 cu amărâţii aceia care au

Note:

1. Se referă la aşa-numitele „războaie carliste", de succesiune la tronul Spaniei, din secolul al

XIX-lea.

Început prin a se declara invincibili, deoarece împotriva credinţei, ziceau ei, nimic nu are putere, iar apoi, văzându-se învinşi, exclamau:

trădare! sau susţineau că au rămas învingători moralmente. „Dacă n-ar fi fost cu... a, ziceau. Şi la fel e totdeauna. Dacă n-ar fi *b* în loc de e şi nu s-ar fi oprit în *l*, atunci s-ar fi oprit în z. Şi stai să asculţi toate

raţionamentele curat prosteşti de speţa asta. Şi nu uita nici că proştii nu mai sunt legiune, ci sunt partid.

Şi iarăşi Augusto Pérez mi-a dispărut în norul negru. Şi când m-am întors din vis, mi-am spus: Cine pune ordine şi logică şi coerenţă, adică organizare, în toate astea?

Salamanca, octombrie 1915

(Publicat în *La Nación*, Buenos Aires.

21 noiembrie 1915.)

II

Pirandello şi cu mine

E un fenomen curios şi deseori întâlnit în istoria literaturii, a artei, a ştiinţei sau a filosofiei, acela că două spirite, fără a se cunoaşte şi a-şi cunoaşte unul altuia operele, fără a intra în legătură unul cu altul, au urmat acelaşi drum şi au elaborat concepţii analoage ori au ajuns la aceleaşi rezultate.

S-ar zice că e ceva care pluteşte în atmosferă.

Sau, mai bine zis, un ce zvâcnind în profunzimile istoriei şi căutând pe cineva care să-l reveleze.

Spun asta în legătură cu semnificaţia operei scriitorului sicilian Luigi Pirandello, stabilit la Roma şi scriind, aproape în acelaşi timp ca şi mine aici, în Salamanca, şi care începe să fie cunoscut şi omagiat în afara Italiei după ce a dobândit acolo o faimă târzie. Eu, care sunt un observator curios şi harnic al vieţii italieneşti, nu ştiam nimic despre el până cu foarte puţin timp în urmă, mai puţin de un an. Când am fost în Italia în 1917, nimeni nu mi-a vorbit despre el. Şi dacă m-am oprit acum asupra lui şi asupra operei sale – pe care o cunosc încă puţin, foarte fragmentar şi mai cu seamă din referinţe –, e din pricină că-l văd citat în Italia alături de numele meu.

Succesul, pentru mine neprevăzut – fac istorie cu cea mai mare obiectivitate posibilă –, pe care l-a cunoscut în Italia opera mea literară, succes superior celui din ţările de limbă spaniolă, tocmai el m-a dus la cunoaşterea lui

Pirandello, al cărui nume e asociat atât de des cu numele meu de către criticii italieni. Şi efectiv, în puţinul pe care-l cunosc până acum din scriitorul sicilian, am văzut, ca într-o oglindă, multe dintre comportamentele mele cele mai intime şi nu doar o dată mi-am zis citindu-l: fel aş fi spus şi eu! a şi sunt aproape sigur că aşa cum eu nu cunoşteam nimic din Pirandello, nici el, Pirandello, nu mă cunoştea.

Originalitatea i se simte şi tocmai pentru că-l simt original mă recunosc în el.

Un scriitor nu se recunoaşte niciodată într-o imitaţie, oricât de abil făcută. Există un spirit.

X, un eu mai profund decât eul meu empiric sau fiziologic şi decât eul empiric şi fiziologic al scriitorului Pirandello, care a căutat spirit în el şi în mine, un Eu X, cum ar spune Silvio

Tissi1, alt scriitor italian.

Note:

1. *Silvio Tissi*, activ în prima jumătate a secolului

XX, autor a numeroase monografii despre mari filosofi (Descartes, Nietzsche) şi despre

Şi această distincţie dintre eul empiric sau fiziologic şi eul transcendent – poate imanent – sau istoric e ceea ce ne înrudeşte operele, pe cea a lui Pirandello şi pe-a mea. Prima oară l-am văzut citat pe Pirandello într-o excelentă critică la traducerea în italiană a romanului meu *Ceaţă*, care acolo, în Italia, nu a părut nici atât de straniu, nici atât de enigmatic cum a părut aici. Neliniştile lui Augusto Pârez al meu – nu oare ale mele despre el? –, văzând că eu, presupusul său autor, îi tăgăduiam existenţa reală şi independentă, şi eforturile sale de supravieţuire, le-am văzut comentate în legătură cu unele idei ale lui Pirandello, care constituie o întreagă filosofie estetică.

Nu lipsea, desigur, inevitabilul calificativ de paradox. Pentru că afirmaţia noastră, foarte serioasă şi cu seriozitate umoristică – cea mai serioasă dintre toate – cum că don Quijote şi

Sancho au mai multă realitate istorică decât

Cervantes, şi că nu Shakespeare i-a creat pe

Macbeth şi pe Hamlet, şi pe regele Lear, şi pe

Falstaff, şi pe Othello… ci aceştia pe el, toate acestea se pare că nu sunt pe măsura înţelegerii celor ce au studiat istoria fără pic de simţ istoric. Şi aşa li se întâmplă celor mai mulţi istorici.

Altă concepţie pe care acel eu necunoscut a însămânţat-o în Pirandello şi-n mine a fost modul de a vedea şi dezvolta personalităţile psihanaliza aplicată studiului fenomenelor culturale.

Istorice – sau fictive – într-un flux viu de contradicţii, ca o serie de euri, ca un fluviu spiritual. Cu totul opus definiţiei date în dramaturgia tradiţională unui caracter. „Nu izbutesc să vă definesc", mi-a spus odată un teolog. Şi i-am răspuns: „Norocul meu, căci dacă

dumneavoastră sau altcineva ar izbuti să mă definească, ar însemna că am şi murit".

Pirandello spune: „O fiinţă născută din acea facultate creatoare ce sălăşluieşte în spiritul uman e menită, în mod firesc, unei vieţi superioare care-i lipseşte muritorului obişnuit născut din pântecele unei femei. Când te naşti personaj, când ai norocul să te naşti personaj viu, îţi râzi de moarte: nu mai poţi muri!

Artistul, scriitorul, instrumentul meschin al acestei creaţii, va muri; dar creatura sa nu mai moare. Şi ca să se bucure de o viaţă nemuritoare nu trebuie să aibă înzestrări extraordinare sau să facă minuni. Spuneţi-mi cine erau Sancho Panza sau Don Abbondio. Şi totuşi ei sunt eterni deoarece, germeni vii, au avut norocul să găsească o matrice fecundă, o imaginaţie de care să fie educaţi şi hrăniţi".

Am găsit în Pirandello altă formulare ce mi se pare caracteristică, şi anume că acele fiinţe istorice pe care oamenii empirici şi fiziologici le numesc fictive sunt poate mai puţin reale, dar mai adevărate. Mai puţin reale.

Note:

1. Unul din personajele principale ale romanului *Logodnicii* (*I Promessi sposi*, 1840) de Alessandro Manzoni (1785 – 1873).

dar mai adevărate! Şi ce e realitatea? Ce e adevărul? Există o realitate neadevărată?

Există un adevăr nereal? Este întreaga problemă a artei şi întreaga problemă a filosofiei.

E problema istoriei.

Problema istoriei? Istoria nu are nicio problemă. Istoria însăşi este o problemă care se desfăşoară continuu, rezolvându-se în fiecare moment, şi punându-se din nou în momentul când se rezolvă şi pentru că se rezolvă. Şi problema realităţii e mai mult cea a adevărului decât cea a realităţii.

„Realitate" derivă de la „real", iar „real" de la *res*, lucru. Realul e îndeobşte contrapus idealului şi realitatea, idealităţii. Oare ideile nu sunt însă la fel de adevărate ca aşa-numitele lucruri? Mai adevărate, întrucât sunt mai durabile. Şi însuşi adevărul lucrurilor stă în idealitatea lor.

Istoriile adevărate nu sunt cele mai pitoreşti, cele mai ornate cu podoabele circumstanţelor pasagere sau cele în care se iroseşte cel

mai mult aşa-numita atmosferă de spaţiu şi timp. Orice operă de artă vie şi durabilă, chiar dacă în ea nu se consemnează particularităţi geografice şi cronologice, după cum nici costume sau moravuri, posedă realitatea profundă a locului şi timpului în care a fost zămislită. Tucidide, care dispreţuia pitorescul lui Herodot, era conştient că-şi scrie istoria pentru totdeauna, iar în *Istoria mişcărilor*, *separării şi războiului din Catalonia în vremea lui Filip al IV-lea*, merită să citim cele spuse de către autorul ei, don Francisco Manuel de

Melo1, portughezul clasic în mânuirea limbii castiliene, despre pitoresc în istorie.

Am citit că majoritatea prozelor şi povestirilor lui Pirandello sunt scurte şi scheletice, concepute şi executate ca nişte drame, cu un număr minim de indicaţii scenice, aşa încât să fie văzute trăind, adică modificându-se şi contrazicându-se şi desfăşurându-se în faţa personajelor care, la rându-le, sunt, fiecare, câte un mănunchi de euri. Nu am putut încă verifica suficient această informaţie, dar din puţinul pe care l-am putut citi până astăzi din Pirandello, am văzut-o confirmată. Şi în acel puţin am găsit mai mult adevăr, un mai profund adevăr omenesc decât în cele mai multe dintre povestirile şi romanele care trec drept realiste.

Demult, în tinereţea mea, când aveam treizeci şi trei de ani, am publicat un roman istoric, *Pace în război*, ce urmează a fi reeditat, şi al cărui fundal îl constituie războiul carlist dintre 1872 şi 1876. Romanul acela e încărcat de scrupuloase detalii de loc şi de timp, toate

Note:

1. *Francisco Manuel de Melo* (1611 – 1667), istoric şi scriitor portughez de expresie bilingvă, portugheză şi spaniolă. Cea mai apreciată operă a sa e cea citată de Unamuno, *Historia de los movimientos*, *separación y guerra de Cataluña*, apărută în primă ediţie la Lisabona, în 1645.

atent colaţionate, iar relatarea bombardării oraşului Bilbao din 1874 poate trece drept o extrem de fidelă naraţie cronicărească. Cred însă că în ea nu există mai mult adevăr decât în mai sus-citatul meu roman *Ceată* sau în nuvelele ce-mi alcătuiesc volumul *Trei nuvele exemplare şi un prolog*. Personajul Alejandro

Gómez din *Nimic altceva decât un bărbat*, una din cele trei nuvele, mi se pare mai adevărat decât protagonistul romanului meu *Pace în război*. Deşi, la drept vorbind, el nu are un protagonist sau îl

are în întreg poporul.

Toţi eroii operelor pe care le numim de ficţiune, toţi oamenii arhetipali şi creatori – nimeni nu creează mai mult decât un erou fictiv – nu trăiesc prin ceea ce se numeşte realism. Pe Don Juan Tenorio ar fi totuna dacă l-am îmbrăca în altă vestimentaţie şi l-am plasa în alt loc şi-n alt timp decât cele în care l-au plasat Tirso de Molina1 sau don

José de Zorrilla2. Am citit că Hamlet a fost

Note:

1. *Tirso de Molina* (fray Gabriel Tăllez, zis.

1583 – 1648), mare scriitor şi dramaturg spaniol

(peste 300 de piese). Unamuno se referă aici la

El burlador de Sevilla y convidado de piedra

(*Seducătorul din Sevilla şi oaspetele de piatră*.

1630).

2. *José Zorrila y Moral* (1817 – 1893), poet şi dramaturg spaniol. Preia de la Tirso de Molina personajul deja mitic al lui Don Juan (*Don*

Juan Tenorio, 1844). Don Juan e răscumpărat aici de dragostea unei călugăriţe.

reprezentat în Japonia în veşminte japoneze şi în ambianţă japoneză. Bine au făcut. Era un mod de a-i salva adevărul, adevărul acela care în realism e sufocat.

Salamanca, iunie 1923

(Publicat în *La Nación*, Buenos Aires.

15 iulie 1923.)

III

Istoria *Cetii1*

Prima ediţie a operei mele de faţă – o fi doar a mea? – a apărut în 1914 în Biblioteca

„Renacimiento", şi de ea s-a ales praful şi pulberea. Se pare că mai există una, din 1928, dar nu o cunosc decât dintr-o referinţă bibliografică. Nu am văzut-o, şi nici nu e de mirare, deoarece la vremea aceea era la putere dictatura, şi eu în exil, ca să nu mă supun ei, în

Hendaya2. În 1914, după ce fusesem îndepărtat – mai bine zis dezîncuşcat – din prima mea funcţie de rector al Universităţii din

Salamanca, am intrat într-o nouă viaţă odată cu izbucnirea războiului naţiunilor care a zguduit şi Spania noastră, deşi ea nu era

Note:

Text publicat ca prefaţă la ediţia *Niebla*, Espasa

Calpe, Madrid, 1935, ed. a III-a.

Numele spaniol al localităţii franceze de frontieră Hendaye din departamentul Basses-Pyrănăes.

beligerantă. Ne-a dezbinat pe noi, spaniolii, în germanofili şi antigermanofili – aliatofili, dacă vrem –, mai mult datorită temperamentelor noastre decât cauzelor războiului. A fost prilejul care ne-a marcat cursul istoriei ulterioare până ce s-a ajuns la aşa-zisa revoluţie din 1931, la sinuciderea monarhiei burbonice.

Atunci m-am simţit învăluit în ceaţa istorică a Spaniei noastre, a Europei noastre şi chiar a universului nostru omenesc.

Acum, oferindu-mi-se prilejul de a-mi reedita *Ceaţa*, am revăzut-o şi, revăzând-o, am refăcut-o intim, am făcut-o din nou; am retrăit-o în mine însumi. Căci trecutul retrăieşte; amintirea retrăieşte şi se reface. Pentru mine e o operă nouă, aşa cum va fi, cu siguranţă, pentru aceia dintre cititorii mei care o vor fi citit şi o recitesc acum. Care cititori, recitind-o pe ea, mă pot reciti pe mine. M-am gândit o clipă să o refac integral, să o reînnoiesc: ar fi însă alta… Alta? Când acel

Augusto Pérez al meu de-acum douăzeci şi unu de ani – eu aveam pe-atunci cincizeci – mi-a apărut în vis, după ce crezusem că-i pusesem cruce, gândindu-mă, pocăit, să-l readuc la viaţă, şi m-a întrebat dacă socotem cu putinţă să-l resuscitez pe don Quijote şi, când eu i-am răspuns că era imposibil: „Păi în aceeaşi situaţie suntem toate celelalte fiinţe fictive", mi-a argumentat el, iar eu i-am replicat: „Şi dacă te mai visez o dată?", el:

„Nu poţi visa de două ori acelaşi vis. Dacă o să visezi iarăşi şi-o să crezi că sunt eu, eu am să fiu altul". Altul? Cum m-a hăituit şi mă mai hăituieşte acest altul! E de-ajuns să vezi tragedia mea *Celălalt*. Cât despre posibilitatea de a-l învia pe don Quijote, cred că pe cel al lui Cervantes l-am readus la viaţă şi cred că-l readuc la viaţă toţi cei ce-l contemplă şi-l aud. Sigur, nu erudiţii, nici cervanţiştii. II

Înviează pe erou cum pe Cristos creştinii urmându-i lui Pavel din Tars. Căci aşa e istoria sau poate legenda. Şi altă înviere nici nu există.

Fiinţă fictivă? Fiinţă reală? Reală în ficţiune, ficţiune a realităţii. Când l-am surprins odată pe băiatul meu Pepe, aproape copil pe-atunci, desenând o figură de om şi spunându-şi „Sunt din carne, sunt din carne, nu pictatcuvinte pe care i le-atribuia momâii, mi-am retrăit copilăria, mi-am revenit şi aproape m-am speriat. A fost o apariţie spirituală. Şi de curând, nepotul meu Miguelin mă întreba dacă

Felix Motanul – cel din poveştile pentru copii – e din carne. Voia să spună viu. Şi când i-am dat de înţeles că e poveste, vis sau minciună, el mi-a replicat:

„Adică vis din carne?" E aici o întreagă metafizică. Sau o metaistorie.

M-am mai gândit şi să continui biografia lui Augusto Pérez al meu, să-i povestesc viaţa de pe lumea cealaltă, în cealaltă viaţă. Dar lumea cealaltă şi cealaltă viaţă sunt înăuntrul lumii de-aici şi-al vieţii de-aici. Există biografia şi istoria universală ale unui personaj oarecare, fie ale celor aşa-numite istorice sau ale celor literare sau fictive. Mi-a venit o clipă ideea să-l pun pe Augusto al meu să-şi scrie o autobiografie în care să mă corecteze şi să relateze cum s-a visat el însuşi pe sine. Şi să dau astfel acestei naraţiuni două concluzii diferite – poate pe două coloane – ca să aleagă cititorul. Dar cititorul nu acceptă aşa ceva, nu admite să fie scos din visul său şi cufundat în visul visului, în teribila conştiinţă a conştiinţei, adică problema cea mai angoasantă.

Nu vrea să i se smulgă iluzia realităţii. Se povesteşte despre un predicator de ţară care descria pătimirea Domnului Nostru şi, auzindu-le pe ţărăncile evlavioase cum plângeau cu lacrimi cât pumnul, a exclamat: „Nu mai plângeţi aşa, că toate astea s-au întâmplat acum peste nouăsprezece veacuri şi pesemne nici nu s-au întâmplat întocmai cum vi le spun eu…" Şi-n alte cazuri trebuie să i se spună ascultătorului: „Pesemne s-a întâmplat…"

Am mai auzit povestindu-se despre un arhitect arheolog care voia să demoleze o bazilică din secolul al X-lea, nu să o restaureze, ci s-o facă din nou aşa cum ar fi trebuit să fie, nu cum fusese ridicată. După un plan din epocă pe care pretindea că-l găsise. După proiectul arhitectului din secolul al X-lea. Plan? Ignora că bazilicele s-au ridicat singure sărind peste planuri, îndrumând mâinile constructorilor.

La fel, pentru un roman, ca şi pentru o epopee sau o dramă, faci un plan; apoi însă romanul, epopeea sau drama i se impun celui care se crede autorul lor. Sau i se impun protagoniştii.

Lorenzo. În 1913, înainte de *Ceaţa* mea, au apărut nuvelele pe care le-am reunit sub titlul uneia dintre ele: *Oglinda morţii*. După *Ceaţă*, în 1917, *Abel Sánchez*: *o istorie pasională*, cel mai dureros experiment pe care l-am dus la bun sfârşit înfigându-mi bisturiul în cea mai teribilă tumoare obştească a castei noastre spaniole. În 1921 a

văzut lumina tiparului romanul meu *Mătuşa Tuia*, care, în ultima vreme – graţie traducerilor în germană, olandeză şi suedeză –, a găsit receptare şi ecou în cercurile freudiene din Europa Centrală. În

1927 a apărut la Buenos Aires romanul meu autobiografic *Cum se face un roman*, care l-a făcut pe bunul meu prieten şi excelent critic

Eduardo Gomez de Baquero, *Andrenio2*, oricât era el de perspicace, să cadă în altă cursă, cea a *rimanului*, şi să declare că se aştepta să scriu romanul facerii romanului.

Note:

1. Se referă la *invidie*, motivul romanului *Amor y pedagogia*.

2. *Andrenio*, pseudonimul lui Eduardo Gomez de Baquero (1866 – 1929), influent eseist şi critic literar.

În sfârşit, în 1933, s-au publicat *Sfântul Manuel Bueno*, *martir*, *şi alte trei povestiri*. Totul în prelungirea aceluiaşi vis nebulos.

Unele din operele mele au izbutit să se vadă traduse – fără insistenţe din partea mea – în cincisprezece limbi diferite – după câte ştiu – şi anume: germană, franceză, italiană, engleză, olandeză, suedeză, daneză, rusă, poloneză, cehă, maghiară, română, iugoslavă, greacă şi letonă; dar cea care a avut parte de cele mai multe traduceri a fost aceasta: *Ceaţă*.

Încep în 1921, la şapte ani după naşterea sa, în italiană: *Nebbia*, *romanzo*, tradusă de

Gilberte Beccari şi prefaţată de Ezio Levi; în

1922, în maghiară: *Köd* (Budapesta), de Garâdy

Viktor; în 1926, în franceză: *Brouillard*

(Collection de la *Revue Européenne*), de Noémi

Larthe; în 1927, în germană: *Nebel*, *ein phantastischer Roman* (München), de Otto

Buck; în 1928, în suedeză: *Dimma*, de Allan

Vougt, şi în engleză: *Mist*, *a tragicomic novei*

(New York), de Warner Fite, şi în poloneză:

Mga – aici cu un / intersectat de o bară oblică

(Varşovia), de doctorul Edward Boye; în 1929, în română: *Negura* (Bucureşti), de L.

Sebastián, şi în iugoslavă: *Magia* (Zagreb), de Bogdan Râditsa; în fine, în letonă: *Migla*

(Riga), de Konstantin Raudive. În totul, zece traduceri, cu două mai mult decât cele obţinute de volumul meu *Trei nuvele exemplare şi*

un prolog, din care face parte *Nada menos que todo un hombre* (*Nimic altceva decât un bărbat*).

De ce predilecţia asta? De ce, mai mult decât alte opere ale mele, a avut succes la popoare de alte limbi tocmai aceasta, pe care traducătorul german Otto Buck a numit-o

„Roman fantastic", iar nord-americanul Warner

Fite vornan tragicomic"? Tocmai datorită fanteziei şi tragicomediei. Nu m-am înşelat.

Note:

1. Adică *mgla*.

Întrucât de la bun început am presupus – şi am spus – că ea, pe care am botezat-o *riman*, avea să fie opera mea cea mai universalizată.

Nu *Sentimentul tragic al vieţii* – şase traduceri pentru că pretinde anumite cunoştinţe filosofice şi teologice mai puţin la îndemână decât se presupune. Tocmai de-aceea m-a surprins succesul său în Spania. Nu *Viaţa lui*

Don Quijote şi Sancho – trei traduceri –, deoarece *Quijote-le* lui Cervantes nu e atât de cunoscut – fiind mai puţin popular – în afara

Spaniei – şi nici chiar în cuprinsul ei – pe cât presupun aici literaţii naţionali. Ba chiar cutez să afirm că opere ca aceasta a mea pot contribui să-l facă mai mult şi mai bine cunoscut.

Nu altele. Datorită caracterului său naţional?

Romanul meu *Pace în război* a fost tradus în germană şi în cehă. Fapt e că fantezia şi tragicomedia *Ceţii* mele trebuie să fi fost elementul cel mai expresiv şi mai glăsuitor pentru omul individual care e cel universal, pentru omul aflat deasupra, şi totodată dedesubtul, claselor, castelor, poziţiilor sociale, sărac sau bogat, plebeu sau nobil, proletar sau burghez.

Şi o ştiu bine istoricii culturii, cei cărora li se zice culţi.

Bănuiesc că cea mai mare parte din această prefaţă – metafaţă –, pe care unii ar putea-o numi autocritică, mi-o va fi sugerat, cristalizându-se din ceaţa sa, acel *don* – merită din plin apelativul *don* – Antolin Sánchez

Paparrigopulos, despre care se dă seama în capitolul XXIII, chiar dacă eu n-am izbutit să aplic în ea tehnica riguroasă a neuitatului şi profundului cercetător.

Ah, de-aş fi reuşit, urmărindu-i intenţia, să abordez istoria acelora care, având de gând să scrie, n-au ajuns s-o facă! Genului, castei

acesteia le aparţin cei mai buni cititori ai noştri, colaboratorii şi coautorii – mai bine zis co-creatorii – noştri, cei care, când citesc o naraţie – un *riman* dacă vreţi – ca aceasta îşi spun: „Păi la aşa ceva m-am gândit şi eu mai-nainte! L-am cunoscut şi eu pe personajul acesta! La fel mi s-a întâmplat şi mie!" Cât de diferiţi de cei robiţi de un covârşitor prost-gust şi necontenit preocupaţi de ceea ce ei numesc verosimil! Sau de cei care îşi închipuie că trăiesc treji, neştiind că treaz cu adevărat nu e decât cine e conştient că visează, aşa cum cu adevărat în toate minţile este cel conştient de nebunia sa! Şi „cine nu confundă se scufundă", cum îi spunea Victor Goti, rubedenia mea, lui

Augusto Pérez.

Toată lumea aceasta a mea, cu Pedro

Antonio şi Josefa Ignacita, cu don Avito

Carrascal şi Marina, cu Augusto Pérez, Eugenia

Domingo şi Rosarito, cu Alejandro Gómez.

„Nimic altceva decât un bărbat", şi Julia, cu

Joaquín Monegro, Abel Sánchez şi Elena, cu mătuşa Tuia, sora şi cumnatul ei şi nepoţii, cu Sfântul Manuel Bueno şi Ángela

Carballino – un înger –, şi cu don Sandalio, şi cu Emeterio Alfonso şi Celedonio Ibáñez, şi cu Ricardo şi Liduvina, toată lumea aceasta e pentru mine mai reală decât cea a lui Cánovas şi Sagasta, a lui Alfonso al XIII-lea, a lui

Primo de Rivera, Gal dos, Pereda, Menendez

Pelayo1 şi-a tuturor celor pe care i-am cunoscut sau îi cunosc în viaţă, iar pe unii din ei i-am frecventat sau îi frecventez. În lumea aceea mă voi realiza, dacă voi apuca să mă realizez, mai mult chiar decât în această laltă.

Şi sub aceste două lumi, subîntinzându-le, există altă lume, o lume substanţială şi eternă, în care mă visez pe mine însumi şi pe cei care au fost – mulţi continuă să fie – carne a spiritului meu şi spirit al cărnii mele, lume a conştiinţei fără spaţiu şi timp în care trăieşte.

Note:

1. În ordinea din text: *Antonio Cánovas del Castillo* (1828 – 1897), om politic şi scriitor; *Práxedes Mateo Sagasta* (1825 – 1903), om politic, activ, printre multe altele, în conflictele carliste şi, la finele vieţii, în războiul cu SUA, care a însemnat eşecul definitiv al Imperiului Spaniol (1897 – 1899), şi a polarizat coagularea doctrinară a celebrei

„generaţii de la *98 a; *Alfonso al XIII-lea*, *vezi* nota 1 de la p. 411; *Miguel Primo de Rivera y Obraneja* (1870 – 1930), militar şi om politic, autor al loviturii de stat din 1923

şi al instaurării unei dictaturi personale, cu atâtea consecinţe asupra lui Unamuno; *Benito*

Pérez Galdós (1843 – 1920), probabil cel mai mare romancier spaniol de după Cervantes; *José*

María de Pereda (1833 – 1906), romancier, reprezentant de marcă al aşa-numitului realism regionalist; *Marcelino Menéndez Pelayo* (1856 – 1912), istoric şi filolog, autor al unei opere vaste şi de o copleşitoare erudiţie, ironizat de Unamuno.

ca un val în mare, conştiinţa trupului meu.

Când am refuzat să-l graţiez de la moarte pe

Augusto Pérez al meu, acesta mi-a spus: „Nu vrei să mă laşi să fiu eu însumi, să ies din ceaţă, să trăiesc, să trăiesc, să trăiesc, să mă aud, să mă ating, să mă simt, să mă dor, să fiu cu adevărat; va să zică nu vrei? va să zică trebuie să mor ca o fiinţă fictivă? Păi domnule creator al meu don Miguel, şi dumneata ai să mori, şi dumneata, şi te vei întoarce în nimicul din care ai ieşit!… Dumnezeu va înceta să te viseze! Ai să mori, ai să mori, chiar dacă nu vrei; ai să mori şi au să moară toţi cei ce-mi vor citi istoria, toţi, toţi, toţi, până la unul!

Fiinţe fictive ca mine, la fel ca mine! Au să moară toţi, toţi, toţi! a Aşa mi-a spus, şi cum îmi mai susură în ureche, de peste douăzeci de ani, într-un teribil suflu aproape tăcut, precum cel biblic al lui Iehova, vorbele lui profetice şi apocaliptice! Căci nu doar m-am tot apropiat de moarte, dar au murit, mi-au murit ai mei, cei ce mă făceau şi mă visau mai bun. Mi s-a dus sufletul vieţii, picătură cu picătură, iar uneori şuvoi. Sărmani smintiţi cei care cred că trăiesc torturat de propria-mi nemurire individuală! Bieţi oameni! Nu, ci de-a tuturor celor pe care i-am visat şi-i visez, de cea a tuturor celor care mă visează şi pe care-i visez. Căci nemurirea, ca şi visul, ori e obştească, ori nu e deloc. Nu izbutesc să mi-l amintesc pe niciunul dintre cei pe care îi voi fi cunoscut cu adevărat – a-l cunoaşte cu adevărat pe cineva înseamnă a-l iubi, chiar dacă ai crede că-l urăşti – şi care s-a dus de lângă mine fără să-i spun între patru ochi: „Ce eşti acuma tu? ce s-a ales acum de conştiinţa ta?

ce sunt acum eu în ea? ce s-a ales de ceea ce a fost?” Asta e ceaţa, asta e *rimanul*, asta e legenda, viaţa eternă… Şi asta e cuvântul creator,

visător.

Există o viziune radioasă a lui Leopardi, tragicul visător al plictisului, şi anume *Cântecul cocoşului-sălbatic*, cocoş gigantic scos dintr-o perifrază targumică1 a Bibliei, cocoş care cântă revelaţia eternă şi-i poftеşte pe muritori să se trezească. Şi sfârşeşte aşa: „Va veni o vreme când universul acesta şi natura însăşi se vor fi epuizat. Şi la fel cum din uriaşele regate şi imperii omeneşti şi din miraculoasele lor zbateri, faimoase în alte ere, nu rămâne azi nici urmă de semne sau de faimă, şi nici din universul întreg şi din nesfârşitele vicisitudini şi calamităţi ale lucrurilor create nu va rămâne nici urmă, ci doar o tăcere goală şi-o linişte atotorofundă vor umple spaţiul imens. Şi aşa, înainte de a fi explicat sau înţeles, admirabilul şi înfricoşătorul arcan al existenţei universale se va şterge şi se va pierde".

Dar nu, căci o să rămână cântecul cocoşului-sălbatic şi susurul lui Iehova cu el; o să rămână Cuvântul care a fost începutul şi va fi cel din urmă, Suflul şi sunetul spiritual care adună ceţurile şi le încheagă. Augusto

Note:

1. *Targumic*: traducere sau parafrază arameică a unui pasaj din Vechiul Testament.

Pérez ne-a notificat tuturor a celor ce au fost şi sunt eu, tuturor a celor ce alcătuim visul lui

Dumnezeu – sau mai bine zis, visul Cuvântului său că va trebui să murim. Îmi mor treptat în carne de spaţiu, nu însă în carne de vis, în carne de conştiinţă. Şi de-aceea vă spun, cititori ai *Ceţii* mele, visători ai lui Augusto Pérez al meu şi-ai lumii lui, că asta e ceaţa, asta e *rimanuly* asta e legenda, asta e istoria, viaţa cea veşnică.

Salamanca, februarie 1935

Cum se face un roman

Mihi quaestio factus surrt.1

A. Augustini, *Confessiones*

(Lib. X, c. 33, n. 50)

Note:

1. „Eu însumi am devenit pentru mine o problemă".

Sf. Augustin, *Confesiuni*, trad. de Gh. I. Şerban.

Humanitas, Bucureşti, p. 357.

Prefaţă

Când scriu aceste rânduri, la finele lunii mai 1927, la aproape

şaizeci şi trei de ani, şi aici, în Hendaya1, chiar la frontieră, în ţara mea bască natală, în prezenţa tantalică a

Fuentarrabiei, nu-mi pot reaminti fără un frison de angoasă infernalele dimineţi ale singurătăţii mele din Paris, din iarna, din vara lui 1925, când în odăiţa mea din pensiunea de la numărul 2 de pe strada La Pérouse mă consumam devorându-mă în timp ce scriam povestirea intitulată de mine *Cum se face un roman*. Nu cred că am să mai trec vreodată printr-o experienţă intimă mai tragică. Îmi reînviau, ca să mă tortureze cu tortura desfătătoare – despre „durerea desfătătoare" a vorbit

Sfânta Ttereza – a producţiei deznădăjduite, a

Note:

1. Fr.: *Hendaye*. Aici, ca şi în restul textului.

Unamuno foloseşte formele basce ale toponimelor din zona franceză a Ţării Bascilor. Denumirile franceze, oficiale, sunt consemnate în note.

producţiei ce caută să ne salveze în operă, toate ceasurile ce-mi dăruiseră *Sentimentul tragic al vieţii*. Mă apăsa povara întregii mele vieţi, care îmi era şi-mi este şi moartea. Mă apăsau nu doar cei şaizeci de ani ai mei de viaţă individuală şi fizică, ci mult mai mult de-atâta; mă apăsau veacuri de tradiţie tăcută înghesuite în cel mai ascuns ungher al sufletului meu; mă apăsau aducerile-aminte inconştiente şi inefabile de dinainte de leagăn. Căci deznădăjduita noastră speranţă într-o viaţă personală dincolo de mormânt se alimentează şi prosperă din acea vagă rememorare a înrădăcinării noastre în eternitatea istoriei.

Ce dimineţi ale singurătăţii mele pariziene!

După ce citeam, ca de obicei, câte un capitol din Noul Testament, pe cel ce mă aştepta la rând, începeam să aştept, şi nu doar să aştept, ci să şi sper, corespondenţa de acasă şi din patrie.

Odată scrise, destul de precipitat şi febril, le-am citit filele ce alcătuiau *Cum se face un roman* mai întâi lui Ventura Garefa Calderón1, peruan, şi, după aceea, lui Jean Cassou, francez – şi-n egală măsură spaniol şi francez2 – Note:

Ventura Garda Calderón Rey (1886 – 1959), scriitor şi diplomat peruan, născut la Paris;

după studii făcute la Lima, a continuat să trăiască cea mai mare parte din viaţă în capitala

Franţei.

Jean Cassou (1897 – 1986), important critic şi istoric de artă şi hispanist; s-a născut în Spania, încredinţându-i-le acestuia din urmă pentru a le traduce în franceză şi a le publica în vreo revistă din Franţa. Nu voiam, din diverse motive, să apară întâi textul spaniol original.

Şi aşa s-a făcut că, după ce-a fost tradusă de

Cassou, lucrarea mea a apărut sub titlul

Comment on fait un roman, precedat de un

„Portrait d'Unamuno", de acelaşi Cassou, în numărul din 15 mai 1926 (nr. 670, anul 37, tomul CLXXXVIII1) al bătrânei reviste *Mercure de France*. Când a apărut traducerea mă aflam deja aici, în Hendaye, unde sosisem la sfârşitul lui august 1925 şi unde am şi rămas în pofida presiunii exercitate de către tirania pretoriană spaniolă asupra guvernului

Republicii Franceze ca să mă îndepărteze de frontieră, scop în care, din partea domnului Painlevâ2, preşedintele de atunci al Cabinetului francez, a venit să mă viziteze prefectul departamentului Pirineii de Jos, anume sosit de la Pau, dar fără a izbuti, cum era şi de aşteptat, a mă convinge să plec de-aici.

Când am plecat din Paris, Cassou îmi traducea lucrarea şi, după ce mi-a tradus-o şi a trimis-o la *Mercure*, nu mi-am cerut înapoi originalul, filele iniţiale scrise cu peniţa – nu folosesc niciodată maşina de scris ele

Note:

1. Pp. 5 – 39.

2. *Paul Painleve* (1863 – 1933), matematician şi om de stat francez.

rămânându-i lui. Şi acum, când m-am hotărât, în fine, s-o public în propria-mi limbă, în singura limbă în care ştiu să-mi dezgolesc gândirea, nu vreau să-mi recuperez textul original.

Nu ştiu cu ce ochi mi-aş revedea filele premonitorii pe care le-am umplut în odăiţa singurătăţii singurătăţilor mele din Paris. Prefer să retraduc după traducerea franceză a lui

Cassou, şi asta-mi propun acuma să fac. E

Însă posibil oare ca un autor să-şi retraducă o traducere făcută în altă limbă după vreuna din scrierile sale? Mai mult decât o experienţă de reînviere, e una de moarte, sau pesemne de remortificare. Sau mai bine zis de săvârşire.

Ceea ce în literatură se numeşte producţie reprezintă un consum ori, mai precis: o consumpţie. Cine îşi aşterne în scris cugetările, visele, simţirile, şi le consumă, şi le ucide.

După ce un gând al nostru este fixat în scris, exprimat, cristalizat, e deja mort şi nu ne mai aparţine mai mult decât ne va aparţine într-o bună zi propriul nostru schelet sub pământ.

Istoria, unicul lucru viu, este prezentul etern, clipa fugitivă care rămâne trecând, care trece rămânând, şi literatura nu e altceva decât moarte. Moarte din care alţii pot lua viaţă.

Pentru că cine citeşte un roman îl poate trăi, retrăi – şi cine zice un roman zice o istorie –, şi cine citeşte un poem, o creatură – poemul este creatură şi poezia creaţie – îl poate recrea.

Între ei, şi autorul. Şi oare întotdeauna un autor, când îşi recitează o operă din trecut, reîntâlneşte eternitatea acelor clipe trecute care face prezentul etern? Nu ţi s-a întâmplat oare niciodată, cititorule, să cazi pe gânduri în faţa unui portret de-al tău, de-al tău însuţi, de-acum douăzeci sau treizeci de ani? Prezentul etern este misterul tragic, e tragedia misterioasă a vieţii noastre istorice sau spirituale. Şi iată de ce voinţa de a reface gata făcutul, desfăcutul, este o tortură tragică. Şi aici îşi află locul şi întreprinderea de a te retraduce pe tine însuţi.

Şi totuşi…

Da, e nevoie, ca să trăiesc, ca să retrăiesc, ca să mă agăţ de acel trecut care-mi este întreaga realitate viitoare, e nevoie să mă retraduc. Şi-o să mă retraduc. Cum însă, făcând-o, va trebui să-mi trăiesc istoria de azi, istoria mea începând din ziua când i-am încredinţat lui Jean Cassou filele manuscrisului, îmi va fi cu neputinţă să rămân fidel acelui moment care a trecut. Textul, aşadar, pe care-l dau aici, va fi oarecum diferit de cel care, tradus în franceză, a apărut în numărul

15 din mai 1926 al revistei *Mercure de France*.

Discrepanţele nu prezintă interes pentru nimeni. Poate doar pentru un viitor erudit.

Întrucât în *Mercure* lucrarea mea a apărut precedată de un fel de prolog al lui Cassou intitulat „Portrait d'Unamuno", îl voi traduce şi pe acesta şi-l voi comenta apoi pe scurt.

Comentariu

Ah, iubite Cassou, mă tragi de limbă cu acest portret şi cititorul va înţelege că, dacă-l includ aici1, o fac pentru a-l comenta. Spune doar

şi Cassou că n-am scris altceva decât comentarii şi, chiar dacă nu înţeleg asta prea bine şi nici nu izbutesc să pricep prin ce se deosebesc de comentarii cele ce nu sunt ca atare, mă liniştesc gândindu-mă că pesemne

Iliada nu-i decât un comentariu la un episod din războiul troian, iar *Divina Comedie* un comentariu la doctrinele escatologice ale teologiei catolice medievale şi totodată la agitata istorie florentină din veacul al XIII-lea şi la luptele dintre Pontificat şi Imperiu. E întru totul adevărat că Dante nu-i altceva, potrivit susţinătorilor poeziei pure – am citit de curând

Note:

1. Ediţia de faţă nu include şi textul lui Jean

Cassou, foarte pertinent de altfel; voi cita în notă unele dintre pasajele comentate mai jos de Unamuno, restul discuţiei putând fi lesne urmărit chiar şi în lipsa textului care a provocat-o.

comentariile estetice ale abatelui Bremond1 – decât un poet de circumstanţă. După cum

Evangheliile şi epistolele pauline nu sunt altceva decât scrieri de circumstanţă.

Şi acum, parcurgând „Portretul" lui Cassou şi privindu-mă în el, nu fără uimire, ca într-o oglindă, dar într-o oglindă în care vedem mai mult oglinda decât pe cel oglindit în ea, încep prin a mă opri la faptul că, oprindu-mă la toate etapele lecturilor mele, nu m-am oprit niciodată la cele două pasaje din Sfântul

Augustin citate de portretistul meu2. Cu mulţi ani în urmă, să tot fie vreo patruzeci, am citit

Confesiunile africanului şi, lucru rar, nu le-am mai recitit şi nu-mi amintesc ce impresie mi-au făcut atunci, în tinereţe, acele două pasaje.

Erau de cu totul altă natură grijile ce mă copleşeau pe-atunci, când principala mea preocupare era să mă pot căsători cât mai grabnic cu cea care e astăzi şi pururi va fi mama copiilor mei şi ca atare mama mea! Da, îmi place să mă opresc – deşi ar trebui să folosesc un cuvânt mai intim şi mai puţin estetic decât

Note:

1. *Abatele Henri Bremond* (1865 – 1933), *La poésie pure*, 1926.

2. „Saint Augustin's inquiète, avec une sorte de frénétique angoisse, de concevoir ce qu'il pouvait bien être avant l'éveil de să

conscience. Plus tard îl s'étonne de la mort d'un a-mi qui avait été un autre lui-même. Il ne me semble pas que Miguel de Unamuno, qui s'arrête à tous les points de ses lectures, alt jamais cité ces deux passages".

a plăcea îmi place să mă opresc nu doar la etapele lecturilor mele, ci şi în toate clipele ce trec, în toate clipele prin care trec. Se vorbeşte într-o doară despre cartea vieţii, şi pentru cei mai mulţi dintre cei ce folosesc această frază la fel de încărcată de înţelesuri ca aproape toate cele ajunse la situaţia privilegiată de locuri comune, povestea cu cartea vieţii, ca şi cea cu cartea naturii, nu vrea să spună nimic.

Adevărul e că bieţii de ei n-au înţeles, dacă le este cunoscut, pasajul din *Apocalipsă*, din

Cartea Revelaţiei, în care Duhul îi porunceşte

Apostolului să mănânce o carte1. Dacă o carte este un lucru viu, trebuie să-l mănânci, iar cel ce-o mănâncă, dacă la rândul său e viu, dacă e cu adevărat viu, revine la viaţă cu mâncarea aceea. Dar pentru scriitori – şi trist e că cel mai puţin citesc tocmai cei ce scriu –, pentru scriitori o carte nu e nimic altceva decât o scriere, nu e un lucru sacru, viu, resuscitant, eternizant, aşa cum sunt Biblia.

Coranul, Cuvântările lui Buddha şi cartea noastră, cea a Spaniei, *Quijote-le*. Şi caracterul apocaliptic, caracterul revelator al faptului de a mânca o carte nu-l pot simţi decât cei ce simt cum Cuvântul, făcându-se literă, s-a făcut carne, şi în pâinea vieţii eterne mâncăm, euharistie, şi carnea, şi litera aceea. Iar litera pe care o mâncăm, carne fiind, e şi cuvânt, fără a se putea spune că este idee, adică:

schelet. De pe urma scheletelor nu trăieşti.

Note:

1. *Apoc*, 10, 8 – 10.

nimeni nu se hrăneşte cu schelete. Şi iată de ce obişnuiesc să mă opresc după hazardul lecturilor mele din tot soiul de cărţi, şi printre ele şi cea a cărţii vieţii, cea a istoriei pe care o trăiesc, şi cea a cărţii naturii, în toate punctele vitale.

A patra Evanghelie (Joan, 8, 6 – 9) povesteşte, şi tocmai de aceea sar acum ideologii zicând că pasajul e apocrif, că atunci când cărturarii şi fariseii au adus-o la Iisus pe femeia adulteră, El, plecându-se în jos, a scris cu degetul pe pământ, fără trestie sau cerneală, cu degetul gol, şi-n timp ce-l întrebau, El iarăşi s-a plecat şi-a scris pe pământ după ce

le-a spus că cine se simte fără păcat să arunce cel dintâi piatra asupra păcătoasei, iar ei, acuzatorii, s-au dus în tăcere. Ce au citit în praful în care a scris învăţătorul? Au citit oare ceva? S-au oprit asupra acelei lecturi?

Eu, în ce mă priveşte, mă duc pe drumurile câmpului şi-ale oraşului, ale naturii şi-ale istoriei, încercând să citesc, pentru ca apoi să comentez, ceea ce invizibilul deget gol al lui

Dumnezeu a scris în praful spulberat de vântul revoluţiilor naturale şi-al celor istorice. Şi când scrie, Dumnezeu se pleacă spre pământ.

Şi ceea ce a scris Dumnezeu este propria-ne minune, minunea fiecăruia dintre noi, Sfântul

Augustin, Jean-Jacques, Jean Cassou, a ta, cititorule, sau a mea, cel care scriu acum cu peniţă şi cerneală comentariul acesta, miracolul conştiinţei noastre despre singurătatea şi eternitatea omenească.

Singurătatea! Singurătatea e miezul esenţei noastre, şi când ne adunăm unii într-alţii, când ne gregarizăm, nu facem decât să o adâncim. Şi din ce, din ce oare dacă nu din singurătatea, din singurătatea noastră radicală, a luat naştere acea invidie, cea a lui Cain, a cărei umbră se întinde – bine spunea dragul meu Antonio Machado – peste dezolarea solitară a înaltului deşert castilian? Invidia aceea, cu drojdia ei dată în spumă, invidia care nu-i decât rodul invidiei cainite, invidia care se naşte din turmele supuse ordinii, acea invidie a produs tragedia istoriei Spaniei noastre.

Spaniolul se urăşte pe sine.

Ah, da, există o umanitate pe dinăuntrul celeilalte jalnice umanităţi gregarizate, există o umanitate pe care o mărturisesc şi după care strig implorator. Şi cu ce inspiraţie verbală a scris Cassou că trebuie să i se dea o „organizare divină”!

E cert; Augusto Părez din *Ceaţa* mea mă ruga să nu-l las să moară, dar în vreme ce-l auzeam pe el – şi-l auzeam în timp ce scriam după dictarea sa –, îi auzeam şi pe viitorii cititori ai naraţiei, ai cărţii mele, care, în timp ce-o mâncau, devorând-o poate, mă rugau să nu-i las nici pe ei să moară. Şi toţi oamenii, în raporturile noastre mutuale, în comerţul nostru spiritual omenesc, căutăm să nu murim;

eu să nu mor în tine, cititorule care mă citeşti, şi tu să nu mori în mine, cel care scriu acestea pentru tine. Şi bietul Cervantes, care e ceva mai mult decât un biet cadavru, când, sub dictarea lui Don Quijote, a

scris povestirea vieţii acestuia, căuta şi el să nu moară. Şi pentru că a venit vorba de Cervantes, nu vreau să scap prilejul de a spune că atunci când ne spune că istoria Cavalerului a scos-o dintr-o carte arabă a lui Cide Hamete Benengeli, vrea să ne spună că n-a fost o simplă născocire a fanteziei sale. Apariţia lui Cide Hamete

Benengeli ascunde o învăţătură profundă pe care nădăjduiesc s-o dezvolt cândva. Pentru că acum sunt nevoit să trec, dus de hazardul comentariului, la altceva.

La locul unde Cassou comentează ceea ce am spus şi-am scris, şi încă de multe ori, despre Spania mea, şi anume că ea îmi este deopotrivă fiică şi mamă. Dar fiică a mea întrucât îmi este mamă, şi mamă întrucât îmi este fiică. Sau soţia mea. Căci mama copiilor noştri ne este mamă şi ne este fiică. Mamă şi fiică! Ieşim din sânul sfâşiat al maicii noastre, fără conştiinţă, ca să vedem lumina soarelui, cerul şi pământul, azurul şi verdele, şi ce mângâiere mai mare decât aceea de a putea, în clipa noastră de pe urmă, să ne plecăm capul în poala cutremurată a unei fiice şi să murim, cu ochii deschişi, sorbind cu ei, ca viatic, verdele etern al patriei!

Cassou spune că opera mea nu păleşte1.

Mulţumesc. Şi asta pentru că e totdeauna

Note:

1. „À Shakespeare, à Pascal, à Nietzsche, à tous ceux qui ont essayé de retenir à leur tragique aventure personnelle un peu de cette humanité qui aceeaşi. Şi pentru că o fac în aşa fel, încât să poată fi alta pentru fiecare cititor care ar citi-o mâncând-o. Ce-mi pasă, cititorule, că nu citeşti ce am vrut eu să pun în ea, dacă citeşti ce te aprinde în viaţă? Mi se pare stupid ca un autor să-şi piardă vremea explicând ce a vrut să spună, deoarece important pentru noi este nu ce-a vrut să spună, ci ce a spus, mai bine zis ce auzim noi. Astfel Cassou mă numeşte pe lângă sălbatic – şi dacă asta vrea să însemne om silvestru, de acord –, paradoxal şi ireconciliabil1. Că sunt paradoxal mi s-a spus deseori şi în aşa fel, încât până la urmă nu s-a mai ştiut ce anume înţeleg prin paradox cei ce mi-au spus-o. Deşi paradoxul este, ca şi pesimismul, unul din cuvintele care au sfârşit prin a-şi pierde orice sens în

Spania noastră, în Spania conformismului gregar. Eu şi ireconciliabil? Aşa se nasc legendele! Ci să lăsăm acum asta.

Apoi Cassou îmi zice mort şi înviat totodată – *mort et ressuscite*

ensemble – Când am citit calificativul de înviat, am simţit un fior de anxietate. Pentru că mi-a venit în minte

Note:

1. „… homme solitaire, exilé, sauvage, orateur dans le désert, provocateur, vain, décevant, paradoxal, inconciliable, irréconciliable, ennemi du néant et que le néant attire et dévore, déchiré entre la vie et la mort, mort et ressucité tout ensemble, invincible et toujours vaincu".

ce ni se istoriseşte în a patra Evanghelie (*Ioan*.

12, 10), şi anume că preoţii puneau la cale să-l omoare pe Lazăr cel înviat din morţi, deoarece mulţi dintre iudei plecau datorită lui la Iisus şi credeau. Teribil e să fii înviat din morţi, şi încă mai teribil printre cei care, având reputaţia că trăiesc, sunt morţi potrivit

Cărţii Revelaţiei (Ap., 3, 1 – 2). Aceşti sărmani morţi păşitori şi vorbitori şi gesticulatori şi făptuitori care se culcă în praful pe care a scris degetul cel gol al lui Dumnezeu, dar nu citesc nimic în el şi, necitind nimic, nu visează.

Nu citesc nimic nici în verdeaţa câmpului.

Căci nu te-ai oprit oare niciodată, cititorule, la acea clipă insondabilă şi poetică din aceeaşi

Evanghelie a patra (*Ioan*, 6, 10), unde ni se povesteşte că pe Iisus îl urma o mare mulţime dincolo de lacul Tiberiadei, de Galileea, şi trebuia să caute pâine pentru toţi, şi nu aveau bani destui, şi Iisus le-a zis Apostolilor „faceţi pe oameni să se aşeze"? Şi textul Cărţii adaugă:

„Şi era iarbă multă în acel loc". Multă iarbă verde, multă verdeaţă a câmpului în locul unde mulţimea înfometată după vorba Cuvântului, a învăţătorului, trebuia să se aşeze ca să-l audă, ca să-i mănânce cuvântul. Multă iarbă! Nu s-au aşezat în praful pe care-l învârtejeşte vântul, ci pe iarba verde pe care-o leagănă boarea. Era multă iarbă!

Spune apoi Cassou că eu n-am idei1, dar cred că ceea ce vrea să spună e că ideile nu

Note:

1. „Unamuno n'a pas d'idées: il est lui-même, les idées que celles des autres deviennent en lui, mă au pe mine. Şi face nişte comentarii sugerate cu siguranţă de o conversaţie pe care am avut-o cu un ziarist francez şi care a fost publicată în *Les Nouvelles Littéraires*. Şi cât am regretat apoi că am acceptat invitaţia la acel interviu! Căci, într-adevăr, ce-i puteam spune eu unui reporter care-şi cunoaşte publicul şi

cunoaşte problemele generale şi de actualitate – care, fiind cele mai puţin individuale, sunt totodată cele mai puţin universale şi au cel mai mic grad de eternitate – cărora trebuie să le dai un răspuns, punctele în care e oportun să dai naştere la scandal şi cele care pretind o soluţie pacificatoare? Scandal! Dar ce scandal? Nu scandalul evanghelic de care ne vorbeşte Cristos, zicând că este inevitabil, că există, dar vai celui prin care vine1! nu scandalul satanic sau cel Luciferic, care e un scandal arhanghelesc şi infernal, ci scandalul mizerabil al pedanteriilor din speluncile literare, din acele spelunci meschine şi neghioabe ale

Note:

1. *Mt*. 18, 7; în versiunile româneşti ortodoxe:

„Smintire" sau „poticnire".

oamenilor de litere ce nu ştiu nici să mănânce o carte – nu sunt în stare decât s-o citească –, nici nu ştiu să frământe cu sângele şi carnea lor o carte care să fie mâncată, ci doar s-o scrie cu tocul şi cerneala. Are dreptate Cassou, ce să caute în asemenea interviuri un om, spaniol sau nu, care nu vrea să moară şi ştie că solilocviul e modul de a conversa al sufletelor ce simt singurătatea divină? Şi ce interes poate prezenta pentru cineva ce anume crede

Pedro despre Pablo sau opinia lui Juan despre

András?

Nu, nu mă interesează aşa-zisele probleme de actualitate şi care de fapt nu sunt. Pentru că adevărata actualitate, cea pururi actuală, e cea a prezentului etern. Adeseori în aceste zile tragice pentru sărmana mea patrie aud întrebându-se: „Şi mâine ce-o să facem? a Nu, ci ce o să facem acum. Sau, mai bine zis, ce-o să fac eu acum, ce-o să facă acum fiecare dintre noi. Prezentul şi individualul; ceea ce e acum şi aici. În cazul concret al actualei situaţii politice – sau mai bine zis nu politică, ci apolitică, adică lipsită de civilitate – a patriei mele, când aud vorbindu-se despre politica viitoare şi reforma Constituţiei, răspund că în primul rând să ne debarasăm de mizeria actuală, în primul rând să terminăm cu tirania şi să o punem sub acuzare ca să o executăm. Restul mai poate aştepta. Pe când mergea s-o readucă la viaţă pe fiica lui Iair.

Cristos s-a întâlnit cu femeia hemoragică şi s-a oprit la ea, căci ţinea de clipa prezentă;

cealaltă, moarta, putea aştepta1.

Cassou, generalizând prin mine, spune că, pentru marii spanioli,

tot ce poate constitui o economie provizorie – morală sau politică – nu prezintă niciun interes, că ei nu au altă economie decât a individualului şi, ca atare, a eternului, că, pentru mine, a face politică înseamnă a te mântui, a-ţi apăra persoana, a o afirma, a o face să intre pentru totdeauna în istorie2. Şi răspund: întâi, că provizoriul este eternul, că ceea ce e aici este centrul spaţiului infinit, focarul infinitudinii, iar acum-ul e centrul timpului, focarul eternităţii;

apoi, că individualul e universalul – în logică judecăţile individuale sunt asimilate celor universale – şi, ca atare, eternul; şi, în sfârşit, că nu există altă politică decât aceea de a-i salva în istorie pe indivizi. Nici faptul de-a asigura triumful unei doctrine, a unui partid, de a mări teritoriul naţional sau de a răsturna

Note:

1. *Mt*. 9, 18 – 26; *Me* 5, 21 – 43.

2. „c'est le souci des grands Espagnols pour qui les idées et tout ce qui peut constituer une économie provisoire – morale ou politique – n'est d'aucun intérêt. Ils n'ont d'économie que de l'individuel, partant: de l'éternel. Et pour

Unamuno, faire de la politique, c'est encore se sauver. C'est défendre să personne, l'afirmer, la faire entrer à jamais dans l'histoire. Ce n'est pas assurer le triomphe d'une doctrine, d'un parţi, accroatre le territoire national ou renverser un ordre social".

O ordine socială nu valorează nimic dacă nu contribuie la salvarea sufletelor oamenilor individuali. Şi mai răspund şi că mă pot înţelege cu politicienii – şi m-am înţeles nu doar odată cu unii dintre ei –, că mă pot înţelege cu toţi politicienii care simt valoarea infinită şi eternă a individualităţii. Chiar şi dacă s-ar numi socialişti, şi poate tocmai pentru că se numesc astfel. Da, trebuie să intri pentru totdeauna – *à jamais* – în istorie. Pentru totdeauna! Adevăratul părinte al istoriei istorice, al istoriei politice, profundul Tucidide – adevăratul magistru al lui Machiavelli – spunea că scria istorie „pentru totdeauna", *eis aei*. Şi a scrie istorie pentru totdeauna este unul din modurile, pesemne cel mai eficace, de-a intra pentru totdeauna în istorie, de-a face istorie pentru totdeauna. Şi dacă istoria omenirii este, după cum am tot spus-o şi repetat-o, cugetarea lui Dumnezeu pe pământul oamenilor, a face istorie, şi pentru totdeauna, înseamnă a frământa aluatul eternităţii. Şi nu fără rost spunea altul dintre cei mai mari discipoli şi continuatori ai lui Tucidide, Leopold von Ranke1, că

fiecare generaţie omenească e în contact nemijlocit cu Dumnezeu. Şi e Hon

Note:

1. *Leopold von Ranke* (1795 – 1886), istoric german, autor al unei opere impresionante (*Sämtliche*

Werke, 54 vol., 1867 – 1890); aproape orb, şi-a dictat marea *Weltgeschichte*, 16 vol. 1881 – 1888.

Fondator al istoriologiei moderne, întemeiate pe cercetarea şi critica izvoarelor.

fapt că împărăţia lui Dumnezeu pentru a cărei venire se roagă zilnic inimile simple – „vie împărăţia ta!" acea împărăţie care se află înăuntrul nostru, ne vine în fiecare clipă, şi acea împărăţie este eterna venire a ei. Şi întreaga istorie este un comentariu al gândirii lui Dumnezeu.

Comentariu? Cassou spune că nu am scris nimic altceva decât comentarii1. Şi ceilalţi ce au scris? în sensul restrâns şi academic în care Cassou, pare-se, vrea să utilizeze acest termen, nu ştiu cum ar putea fi comentarii romanele şi dramele mele. În ce fel e comentariu, să zicem, romanul meu *Pace în război*? A, da, comentariu la istoria politică a războiului civil carlist dintre 1872 şi 18762.

Dar a face comentarii înseamnă a face istorie.

După cum a povesti cum se face un roman înseamnă a-l face. E oare viaţa oricăruia dintre noi mai mult decât un roman? Există vreun roman mai romanesc decât o autobiografie?

Note:

1. „Unamuno, qui n'a pas une doctrine à lui, n-a écrit que des livres de commentaires:

commentaires à *Don Quijote*, commentaires au Christ de Velázquez, commentaires aux discours de Primo de Rivera. Surtout commentaires à toutes ces choses en tant cu'elles affectaient l'intégrité de Don Miguel de

Unamuno, să conservation, să vie terrestre et future".

2. Vezi mai sus, nota de la p. 364.

Vreau să trec repede peste afirmaţia lui

Cassou că eu aş fi poet de circumstanţă1 – la fel e şi Dumnezeu – şi peste comentariul lui cum că poezia mea e „oratorică, dură, robustă şi romantică". Am citit de curând ce s-a scris despre poezia pură – pură ca apa distilată, care e nepotabilă, şi distilată în alambicul de laborator,

nu în norii care se cern în soarele şi-n văzduhul liber –, iar în ce priveşte romantismul am ajuns la concluzia de a pune acest termen alături de cei ai paradoxului şi pesimismului, adică neştiind ce vrea să zică, după cum nici cei ce fac abuz de el nu ştiu.

Numaidecât apoi Cassou se întreabă dacă vor fi acceptate operele mele marcate de dezordine, nelimitate şi monstruoase, şi neputând fi clasificate în niciun gen – „a clasifica", *classer*, şi „gen", aici e buba! – şi vorbeşte de posibilitatea ca cititorul să se poată pune de acord – *nous mettre d'acord* – cu cursul ficţiunii pe care i-o prezint2. Dar de ce, mă rog, trebuie să se pună cititorul de acord cu spusele

Note:

1. Unamuno poète est tout à fait poète de circonstance – au sens, certes, le plus vaste du mot… cette poésie oratoire, dure, robuste et romantique…"

2. „Admettrons-nous les ouvrages cu'écrit cel homme, şi hérissés de désordre en même temps cu'illimités et monstrueux qu'on ne peut les classer dans aucun genre, et dans lesquels des interventions personnelles arrêtent à tout moment, et avec une truculente et familière scriitorului? în ce mă priveşte, dacă mă apuc să-l citesc pe altul nu o fac pentru a mă pune de acord cu el. Nici nu-i cer aşa ceva. Când vreunul dintre acei cititori impenetrabili, dintre cei care nu ştiu să mănânce cărţile şi nici să iasă din ei înşişi, îmi spune, după ce a citit ceva scris de mine: „Nu sunt de acord! Nu sunt de acord!" îi replic, stăpânindu-mi cât pot mai bine compasiunea: „Şi ce ne pasă, domnule dragă, şi dumneavoastră, şi mie, că nu suntem de acord?" Cu alte cuvinte, în ce mă priveşte, eu unul nu sunt totdeauna de acord cu mine însumi, dar se-ntâmplă adeseori să fiu cu cei ce nu sunt de acord cu mine.

Specificul unei individualităţi vii, mereu prezente, mereu schimbătoare şi mereu aceeaşi, năzuind să trăiască mereu – şi acea năzuinţă e însăşi esenţa sa –, specificul unei individualităţi care e efectiv o individualitate, care este şi există, constă în a se hrăni din celelalte individualităţi şi a li se oferi drept hrană.

Pe acea consistenţă i se întemeiază existenţa şi a-i rezista înseamnă a te desista de viaţa veşnică. Pot vedea acum şi Cassou, şi cititorul la ce jocuri dialectice atât de conceptiste – atât de spanioleşti – mă duce procesul etimologic al lui *existir*, *consistir*, *a rezista* şi a *desista*. Şi mai lipseşte a *insista*, despre care unii spun că e

caracteristica mea:

Note:

Insolence, le cours de la fiction – philosophique ou esthétique – sur quoi nous allions nous mettre d'acord?"

Insistenţa. Cu toate acestea cred că-i asist pe semenii, pe fraţii, pe co-oamenii mei, să se găsească pe ei înşişi şi să intre pentru totdeauna în istorie şi să-şi facă propriul roman.

A fi de acord! uf!; există animale erbivore şi există plante carnivore. Fiecare se nutreşte din contrarii săi.

Când Cassou menţionează trăsătura cea mai intimă, cea mai profundă, cea mai umană a romanului dramatic care e viaţa lui

Pirandello, faptul că a avut-o lângă el, în viaţa zilnică, pe mama lui nebună1 – şi ce să fi făcut, să o fi aruncat într-un ospiciu? – m-am cutremurat, căci oare eu n-o păstrez, şi încă atât de strâns la pieptul meu, în viaţa mea zilnică, pe sărmana maică a mea, Spania, nebună şi ea? Nu doar pe Don Quijote, nu, ci şi Spania, Spania nebună ca Don Quijote;

nebună de durere, nebună de ruşine, nebună de deznădejde şi, cine ştie, nebună poate şi de remuşcare.

Cât despre Don Quijote, am spus atât de multe!… m-a făcut să spun atât de multe…!

Un nebun, da, deşi nu cel mai divin dintre toţi. Cel mai divin dintre nebuni a fost şi continuă să fie Iisus, Cristosul. Căci a doua

Evanghelie, cea după Marcu (3, 21), povesteşte că „ai săi" – hol *par autou* –, cei din casa şi din familia lui, după cum spune apoi versetul

Note:

1. „On raconte de Luigi Pirandello […] qu'il a longtemps gardé chez lui, dans să vie quotidienne, sa mère folle".

31 – au ieşit ca să-l prindă, zicând că-şi ieşise din fire – hoţi *exeste* –, că era alienat, nebun.

Şi curios e că termenul grecesc prin care se spune că cineva e nebun este tocmai a-şi ieşi din fire, analog latinescului *ex-sistere*, a exista.

Şi e drept că existenţa e o nebunie şi că cine există, cine îşi iese din fire, cine se dă în spectacol, cine trece măsura e nebun. Nu alta e sfânta nebunie a crucii. Ei i se opune cumineţenia, care nu e decât prostie, aceea de a-ţi fi în toată firea, de a te supraveghea, de a te

reculege. Cuminţenia de care erau doldora fariseii care-i reproşau lui Iisus şi ucenicilor săi faptul că, după treieriş, strângeau spice de grâu ca să le mănânce frecându-le în palme, într-o sâmbătă, şi că Iisus vindecase, într-o sâmbătă, pe un om cu mâna uscată, şi despre care a treia Evanghelie (Le, 6, 11) spune că erau plini de demenţă sau de prostie – *anoias* şi nu de nebunie. Proşti sau demenţi fariseii liturgici, şi habotnici, nu nebuni. Chiar dacă fariseu a început prin a fi Pavel din Tars, descoperitorul mistic al lui Iisus şi căruia pretorul Festus i-a zis cu glas mare (*Fp*., 26, 24):

„Pavele, eşti nebun! învăţătura ta cea multă te duce la nebunie". Chiar dacă n-a folosit termenul evanghelic utilizat de familia lui

Cristos, acela de a-ţi ieşi din fire, ci că o luase razna – *mainei* –, căzuse în *manie*. Şi foloseşte chiar această vocabulă care a ajuns până la noi. Pentru pretorul Festus, Sfântul Pavel era un maniac; multă învăţătură, lecturile multe îi suciseră minţile, indiferent dacă i le uscaseră sau nu, ca lui Don Quijote cele din cărţile cavalereşti.

Şi de ce trebuie oare ca tocmai lecturile să-l înnebunească pe om aşa cum au făcut cu Pavel din Tars şi cu Don Quijote de la Mancha? De ce trebuie să înnebuneşti mâncând cărţi? Sunt doar atâtea moduri de-a înnebuni şi tot atâtea de a te prosti. Deşi cel mai obişnuit mod de prostire se trage din citirea cărţilor fără a le mânca, din înghiţirea literei fără a ţi-o asimila făcând-o spirit. Proştii se hrănesc – se hrănesc în prostia lor – cu oasele, nu cu carnea doctrinară. Şi proştii sunt cei ce zic: „De mine nu râde nimeni!"

Aş vrea să nu spun nimic despre ultimele retuşuri ale portretului pe care mi l-a făcut

Cassou, dar nu-mi pot interzice două, trei vorbe despre aşa-numitul fond al nihilismului spaniol1. Cuvântul nu-mi place. Nihilism ne sună sau, mai bine zis, are pentru noi un gust

Note:

1... Avec Unamuno, nous touchons le fond du nihilisme espagnol. Nous comprenons que ce monde relève à tel point du songe qu'il ne mérite même point d'être rêvé sous une forme systématique. Et şi les philosophes's y sont risqués, c'est sans doute par un excès de candeur.

c'est cu'ils se sont pris à leur propre piège. Ils n'ont pas vu la part d'eux-mêmes, la part de rêve personnel cu'ils mettaient dans leur effort.

Unamuno, plus lucide, est obligé de s-arrêter à tout moment pour se contredire et se nici. Car îl meurt".

rusesc, cu toate că un rus va spune că termenul său e *nicevism*; nihilism a fost numit cel rusesc.

Nihil e însă un cuvânt latinesc. Al nostru, cel spaniol, ar fi mai bine să se numească *nadism*, de la insondabila noastră vocabulă: *nada*.

Nada, care iniţial a însemnat *cosa nada* sau născută, adică: *tot*, a ajuns să însemne, ca şi francezul *rien*, de la *rem* – lucru – şi ca *personne* – non-lucrul, non-totul, nimicul. De la plenitudinea fiinţei s-a trecut la golirea ei.

Viaţa, care e tot, şi care, tot fiind, se reduce la nimic, e vis, ori poate umbră a unui vis, şi pesemne Cassou are dreptate când spune că nu merită să fie visată sub o formă sistematică. Fără îndoială! Sistemul – care e consistenţa – distruge esenţa visului şi, ca atare, esenţa vieţii. Şi, într-adevăr, filosofii n-au văzut partea din ei înşişi, din visarea care îi constituie, pe care au pus-o în efortul lor de a sistematiza viaţa şi lumea şi existenţa. Nu e filosofie mai profundă decât contemplarea felului cum se filosofează. Istoria filosofiei e filosofia perenă.

Trebuie, în sfârşit, să-i mulţumesc dragului meu Cassou – oare nu eu, cel portretizat, l-am făcut autor al portretului? – pentru faptul de a recunoaşte că, în ultimă instanţă, apărându-mă pe mine îi apăr pe cititorii mei şi, mai cu seamă, pe cititorii care se apără de mine. Şi astfel, când le povestesc cum se face un roman sau cum îmi fac romanul vieţii mele, istoria mea, îi determin să-şi facă propriul roman, romanul care e viaţa fiecăruia dintre ei. Şi vai lor dacă nu au un roman. Dacă viaţa ta, cititorule, nu e un roman, o ficţiune divină, un vis de veşnicie, atunci abandonează paginile acestea, nu continua să mă citeşti. Nu continua să mă citeşti deoarece îţi voi provoca indigestie şi vei fi silit să mă vomiţi fără folos nici pentru mine, nici pentru tine.

Şi acum încep să-mi traduc naraţia despre cum se face un roman. Şi cum nu-mi e cu putinţă să o reformulez fără a o regândi, adică fără a o retrăi, va trebui neapărat să o şi comentez. Şi întrucât aş vrea să-l respect cât mai mult posibil pe cel care am fost, pe cel din iarna anilor 1924 – 1925, la Paris, ori de câte ori îi voi adăuga un comentariu îl voi pune între paranteze drepte, astfel: [].

Cu comentariile între paranteze drepte şi cu cele trei povestiri intercalate, îmbucate şi constituind scrierea, aceasta îi va putea părea unui cititor sau altuia oarecum ca acele cutiuţe de lac japonez ce conţin

altă cutiuţă, şi aceasta

Note:

1. În spiritul lui Unamuno şi în măsura în care, traducându-i retraduce rea, i-am „mâncat" cartea, metabolizându-mi-o, transformând-o într-un pas al muririi mele spre veşnicie, voi introduce în textul retradus de autor, împănat de propriile-i adăugiri, şi fragmentele din secundul original francez, cu rol catoptric, omise sau ocolite de el. Folosesc pentru a marca această operaţie parantezele ascuţite: < >. Ofer astfel cititorului român tabloul complet al romanului *Cum se face un roman*.

alta, şi apoi încă una, fiecare dăltuită şi rostuită cum a putut mai bine artistul, şi în cele din urmă, o ultimă cutiuţă… goală. Aşa sunt însă şi lumea, şi viaţa. Comentarii la comentarii şi încă o dată comentarii. Şi romanul? Dacă prin roman, cititorule, înţelegi subiectul, atunci nu există roman. Sau, ceea ce e totuna, nu există subiect. Înăuntrul cărnii se află osul, şi înăuntrul osului măduva; romanul omenesc nu are însă măduvă, e lipsit de subiect. Totul sunt cutiuţele, visele. Şi ceea ce e cu adevărat romanesc este cum se face un roman.

Cum se face un roman

Iată-mă în faţa acestor pagini albe – albe ca viitorul cel negru: teribil alb! –, încercând să ţin în loc timpul care trece, să imobilizez fugitiva zi de azi, să mă înveşnicesc sau să mă nemuresc în sfârşit, deşi eternitatea şi imortalitatea nu sunt unul şi acelaşi lucru.

Iată-mă în faţa acestor pagini albe, viitorul meu, încercând să-mi revărs în ele viaţa ca să continui să trăiesc, să-mi dau viaţă, să mă smulg morţii de fiecare clipă. Încerc, totodată, să mă împac cu desţărarea mea, cu exilul eternităţii mele, cu desţărarea asta pe care vreau s-o numesc des-cerul meu.

Exilul! Proscrierea! Şi ce experienţe intime, chiar şi religioase, îi datorez! întâi acolo, pe acea insulă Fuerteventura1, pe care o voi iubi veşnic şi din străfundul rărunchilor, în acel azil al Domnului, iar apoi aici, în Parisul ticsit şi debordant de istorie omenească, universală, mi-am scris sonetele, pe care cineva le-a comparat, ca origine şi intenţie, cu *Pedepsele* scrise împotriva tiraniei lui Napoleon cel Mic de către Victor Hugo pe insula lui, Guernesey1.

Ele însă nu-mi sunt de-ajuns, eu nu sunt prezent în ele cu tot eul meu din exil, mi se par prea neîndestulătoare pentru a mă eterniza în prezentul fugitiv, în acest înspăimântător prezent istoric, istoria

reprezentând posibilitatea atrocităţilor.

Primesc puţină lume; îmi petrec cea mai mare parte a dimineţilor singur, în cuşca asta din apropierea pieţei Statelor Unite. După prânz mă duc la Rotonda de la Montparnasse, colţ cu bulevardul Raspail, unde avem o mică reuniune de spanioli, în majoritate tineri studenţi, şi comentăm rarele veşti ce ne sosesc din Spania, din Spania noastră şi a celorlalţi, şi reîncepem zilnic să repetăm aceleaşi lucruri, înălţând, cum se zice pe-aici, castele în Spania.

[Rotonda aceea continuă să fie numită aici de către unii Rotonda lui Troţki, deoarece se pare că acolo venea, exilat la Paris fiind, acel conducător rus bolşevic]

Ce groaznic e să trăieşti în expectativă, imaginându-ţi în fiecare zi ce se poate întâmpla în următoarea. Şi ce nu se poate întâmpla!

Petrec ore întregi, singur, întins pe patul solitar din micul meu hotel – *family house* –, contemplând tavanul camerei, nu cerul, şi visând la viitorul Spaniei şi la al meu. Sau demontându-le. Şi nu îndrăznesc să mă apuc de nicio lucrare, căci nu ştiu dacă o voi putea isprăvi în pace. Cum nu ştiu dacă exilul acesta va mai dura încă trei zile, trei săptămâni, trei luni sau trei ani – era cât pe ce să adaug trei secole nu întreprind nimic durabil. Şi totuşi nimic nu durează mai mult decât ceea ce se face în clipă şi pentru clipă. Să repet expresia mea favorită, *eternizarea momentaneităţii*?

Gustul meu înnăscut – şi atât de spaniol! – pentru antiteze şi conceptism m-ar împinge să vorbesc despre *momentaneizarea eternităţii*.

Să pironeşti roata timpului!

[Sau şi împlinit doi ani şi ceva mai mult de jumătate de când am scris la Paris rândurile acestea şi azi le reparcurg aici, în Hendaya, cu ochii la Spania mea. Doi ani şi ceva mai mult de jumătate! Când grijile spaniole care vin să mă viziteze mă întreabă referitor la tiranie: „Cât va mai dura?", le răspund: „Atâta cât vreţi".

Şi dacă-mi spun: „Va mai dura mult, după cât se pare!", eu: „Cât? încă cinci ani, douăzeci? Să presupunem că douăzeci; am şaizeci şi trei, plus încă douăzeci, optzeci şi trei; am de gând să trăiesc nouăzeci; oricât ar dura, eu voi dura mai mult!" Şi între timp, am sub ochi tantalica mea Spanie bască, văd soarele răsărind şi asfinţind în munţii de pe pământul meu. Răsare pe-acolo, niţel mai la stânga piscului Pena de Aya, Cele Trei Coroane, şi de-aici, din camera mea, contemplu în

poala umbroasă a muntelui acea coadă de cal, cascada

Uramildea. Cu cât jind îmi umplu din depărtare vederea cu răcoarea acelui torent! De cum mă voi putea întoarce în Spania, mă voi duce.

Tantal eliberat, să mă scufund în apele acelea consolatoare.

Şi văd soarele apunând, acum, la început de iunie, peste contrafortul Jaizquibel-ului, deasupra fortului de la Guadalupe, unde a fost închis bietul general don Dámaso

Berenguer1, cel cu nehotărârile. Şi la poalele

Jaizquibel-ului mă ispiteşte zilnic oraşul

Fuenterrabía – oleografie pe coperta Spaniei – cu ruinele acoperite de iederă ale castelului împăratului Carlos I, fiul Nebunei Castiliei şi al Frumosului Burgundiei2, primul Habsburg al Spaniei, odată cu care a intrat la noi – e vorba de Contrareformă – tragedia în care încă trăim. Bietul prinţ Don Juan1, ex-viitorul

Don Juan al III-lea, cu care s-a stins posibilitatea unei dinastii spaniole cu adevărat neaoşe!

Clopotul din Fuenterrabía! Când îl aud mi se răscoleşte sufletul. Şi aşa cum în

Fuerteventura şi în Paris m-am apucat de făcut sonete, aici, în Hendaya, m-am apucat, mai presus de orice, să fac balade. Şi una dintre ele, la clopotul din Fuenterrabía, la

Fuenterrabía clopot ea însăşi, care spune:

Dacă nu mă-ntorci în Spania.

Doamne, n bunătatea ta, dacă nu mă culci într-însa, fie după voia ta!

Ca în cer şi pe pământuri sus pe munte şi-n ocean.

Fuenterrabie visată, clopotul ţi-l aud iar.

Jaizquibel2-ul plânge acolo – măturat de uragan – din rărunchii-adânci ai Spaniei simt în mine cum te zbaţi.

Da, orice roman, orice operă de ficţiune, orice poem, când e viu este autobiografic. Orice fiinţă fictivă, orice personaj poetic creat de un autor face parte din autorul însuşi. Şi dacă acesta introduce în poemul său un om în carne şi oase pe care l-a cunoscut, o face după ce şi

I-a însuşit, şi l-a făcut parte din sine însuşi.

Marii istorici sunt şi ei autobiografi. Tiranii pe care i-a descris Tacit sunt el însuşi. Prin iubirea şi admiraţia consacrate lor de către el – admirăm şi chiar iubim ceea ce detestăm şi combatem… Ah, cât l-a

iubit Sarmiento pe tiranul Rosas1! – şi i-a apropiat, şi i-a însuşit. E o minciună presupusa impersonalitate sau obiectivitate a lui Flaubert. Toate personajele poetice ale lui Flaubert sunt Flaubert şi, mai mult ca oricare altul, Emma Bovary.

Până şi M. Homais, care este Flaubert, şi dacă Flaubert îşi bate joc de dl Homais, o face ca să-şi bată joc de sine însuşi, din compasiune, adică din iubire de sine. Bietul Bouvard!

Bietul Pécuchet!

Toate creaturile sunt creatorul lor. Şi niciodată Dumnezeu nu s-a simţit mai creator, mai tată, decât când a murit în Cristos, când în

El, în Fiul său, a gustat moartea.

Am spus că noi, autorii, poeţii, ne introducem, ne creăm în toate personajele poetice pe care le creăm, chiar şi când facem istorie, când poetizăm, când creăm persoane despre care credem că există în carne şi oase în afara noastră. Oare Alfonso al XIII-lea de Borbon şi Habsburg-Lorena al meu1, Primo de Rivera al meu, Martínez Anido2 al meu, contele de

Romanones al meu3 nu sunt tot atâtea creaţii ale mele, părţi din mine însumi la fel ca şi

Augusto Părez al meu, Pachico Zabalbide al meu, Alejandro Gomez al meu şi toate celelalte creaturi din romanele mele? Toţi cei ce trăim îndeosebi din lectură şi în lectură nu putem separa personajele poetice sau romaneşti de cele istorice. Don Quijote e pentru noi tot atât de real şi efectiv ca Cervantes ori mai curând acesta tot atât ca acela. Totul e pentru noi carte, lectură; putem vorbi despre Cartea

Istoriei, despre Cartea Naturii, despre Cartea

Universului. Suntem biblici. Şi putem spune că la început a fost Cartea. Sau Istoria. Căci

Istoria începe cu Cartea, nu cu Cuvântul, iar înainte de Istorie, de Carte, nu exista conştiinţă, nu exista oglindă, nu exista nimic.

Preistoria este inconştienţa, este neantul.

[*Geneza* spune că Dumnezeu l-a creat pe

Om după chipul şi asemănarea sa. Cu alte cuvinte l-a creat ca oglindă pentru a se vedea în el, pentru a se cunoaşte, pentru a se crea.]

Mazzini e astăzi pentru mine ca Don

Quijote, nici mai mult, nici mai puţin. Nu există mai puţin decât acesta şi, ca atare, n-a existat mai puţin decât el.

A trăi în istorie şi a trăi istoria! Şi un mod de a trăi istoria este a

o povesti, a o crea în cărţi. Cutare istoric, poet prin maniera sa de a povesti, de a crea, de a inventa un eveniment despre care oamenii credeau că a avut loc în mod obiectiv, în afara conştiinţelor lor, adică în neant, a provocat alte evenimente. E bine spus că a câştiga o bătălie înseamnă a-i face să creadă pe apropiaţi şi pe străini, pe prieteni şi pe duşmani, că ai câştigat-o. Există o legendă a realităţii care e substanţa, realitatea intimă a realităţii înseşi. Esenţa unui individ şi cea a unui popor reprezintă istoria lor, iar istoria este ceea ce se numeşte filosofia istoriei, este reflecţia pe care fiecare individ şi fiecare popor o fac despre ceea ce li se întâmplă în lăuntrul lor. Cu întâmplări, întâmplate, se constituie fapte, idei devenite carne.

Cum însă ceea ce-mi propun acum e să povestesc cum se face un roman, şi nu să filosofez sau să istoricizez, nu trebuie să mă las distras şi amân pentru alt prilej să explic deosebirea ce există între întâmplare şi fapt, între ceea ce se întâmplă şi trece şi ceea ce se face şi rămâne.

S-a spus despre Lenin că în august 1917, cu puţin înainte de a pune mâna pe putere, a lăsat neterminată o broşură, foarte prost scrisă, despre *Revoluţie şi Stat*, deoarece credea mai util şi mai oportun să experimenteze revoluţia decât să scrie despre ea. Dar a scrie despre revoluţie nu înseamnă oare şi a face experienţe cu ea? Oare Karl Mane nu a făcut revoluţia rusă tot atâta, dacă nu chiar mai mult decât Lenin? Rousseau n-a făcut oare

Revoluţia Franceză tot atâta cât Mirabeau.

Danton şi compania? Sunt lucruri care s-au spus de mii de ori, dar care trebuie tot de-atâtea mii repetate pentru a continua să trăiască, de vreme ce conservarea universului este, potrivit teologilor, o creaţie continuă.

[„Când rezolvă o mare problemă – a spus

Radek1 – „Lenin nu gândeşte în categorii istorice abstracte, nu-şi bate capul cu renta fundară sau plusvaloarea, nici cu absolutismul sau liberalismul; el se gândeşte la oamenii vii, la ţăranul Isidor din Tver, la muncitorul de la uzinele Putilov sau la poliţistul de pe stradă, şi caută să-şi reprezinte cum vor acţiona hotărârile luate asupra ţăranului Isidor sau asupra muncitorului Onufrie”. Ceea ce nu vrea să spună altceva decât că Lenin a fost un istoric, un romancier, un poet, iar nu un sociolog sau un ideolog, un om de stat, iar nu un simplu politician.]

A trăi în istorie şi a trăi istoria, a mă face în istorie, în Spania

mea, şi a-mi face istoria mea, Spania mea, şi cu ea universul meu, şi eternitatea mea, astfel a fost suferinţa tragică a exilului meu. Istoria e legendă, o ştim prea bine – e prea bine ştiut – şi această legendă, această istorie mă devorează şi când ea se va sfârşi, mă voi sfârşi odată cu ea şi eu. Asta e o tragedie mai teribilă decât cea a tragicului

Valentin din *Pielea de sagriu*. Şi nu doar tragedia mea, ci cea a tuturor celor ce trăiesc în istorie, pentru ea şi din ea, aceea a tuturor cetăţenilor, adică a tuturor oamenilor – animale politice sau civile, cum ar spune

Aristotel –, cea a tuturor celor care scriem, cea a tuturor celor care citim, a tuturor celor care vor citi cele de faţă. Şi aici explodează universalitatea, omnipersonalitatea şi atoptersonalitatea – *omnis* nu este *totuşi* –, nu impersonalitatea acestei naraţii. Care nu este un exemplu de *egoism*, ci de *noiism*.

Legenda mea! Romanul meu! Adică legenda, romanul meu, despre Miguel de

Unamuno, cel pe care îl numim aşa, cel pe care l-am făcut împreună eul meu prieten şi eul meu duşman. Şi iată de ce nu mă pot privi o clipă în oglindă, pentru că numaidecât ochii îmi fug îndărătul ochilor mei, îndărătul portretului lor, şi de îndată ce-mi privesc privirea, simt că mă golesc de mine însumi, că-mi pierd istoria, legenda, romanul, că mă întorc la inconştienţă, la trecut, la nimic. Ca şi cum viitorul n-ar fi şi el nimic! Şi totuşi viitorul e totalitatea noastră.

Romanul meu! Legenda mea! Unamuno-ul legendei mele, al romanului meu, cel pe care l-am făcut împreună, eul meu prieten şi eul meu duşman, şi ceilalţi, prietenii mei şi duşmanii mei, acest Unamuno îmi dă viaţă şi moarte, mă creează şi mă distruge, mă susţine şi mă înăbuşă. Este agonia mea. Sunt oare cum mă cred eu, sau cum mă cred ceilalţi? Şi iată cum rândurile astea se prefac într-o confesiune în faţa eului meu necunoscut şi incognoscibil; necunoscut şi incognoscibil pentru mine însumi. Iată că fac legenda în care va trebui să mă îngrop. Trec însă la cazul romanului meu.

Căci îmi imaginasem, acum câteva luni, să fac un roman în care voiam să-mi pun cea mai intimă experienţă a exilului, să mă creez, să mă eternizez sub trăsăturile mele de exilat şi de proscris. Şi-acum mă gândesc că cel mai bun mod de a face romanul acela e să povestesc cum trebuie să-l fac. Este romanul romanului, creaţia creaţiei. Sau Dumnezeu din Dumnezeu.

Deus de De-o.

Ar trebui, mai întâi, să inventez un personaj central care aş fi, natural, eu însumi. Şi pentru început ar trebui ca acestui personaj să i se dea un nume. L-aş numi U. Jugo de la Raza;

U. este iniţială numelui meu de familie; Jugo, primul nume de familie al bunicului meu dinspre mamă şi cel al vechiului cătun

Galdâcano, din Biscaya, de unde se trăgea;

Larraza e numele, tot basc – ca şi Larra.

Larrea, Larrazabal, Larramendi, Larraburu.

Larraga, Larreta… şi multe altele –, al bunicii mele dinspre tată. Îl scriu la Raza ca să fac un joc de cuvinte – gust conceptist deşi

Larraza înseamnă păşune. Şi Jugo nu prea ştiu ce, dar nu ce înseamnă *jugo1* în spaniolă.

U. Jugo de la Raza se plictiseşte în chip suveran – şi ce mai plictis cel al unui suveran! – din cauză că nu mai trăieşte decât în sine însuşi, în bietul său eu de sub istorie, în omul trist care nu s-a făcut roman. Şi tocmai de-aceea îi plac romanele. Îi plac şi le caută ca să trăiască în altul, ca să fie altul, ca să se eternizeze în altul. Cel puţin asta crede el, dar în realitate caută romanele pentru a se descoperi, pentru a trăi în sine însuşi, pentru a fi el însuşi. Sau mai bine zis pentru a evada din eul său necunoscut şi de necunoscut până şi lui însuşi.

U. Jugo de la Raza, rătăcind pe malurile

Senei, de-a lungul cheiurilor, printre tarabele buchiniştilor, dă peste un roman care, de cum a început să-l citească înainte chiar de-a-l cumpăra, îl cucereşte neobişnuit de intens, îl scoate din sine, îl introduce în personajul romanului – roman al unei confesiuni autobiograficoromantice –, îl identifică cu acel altul, îi dă, în sfârşit, o istorie. Lumea grosolană a realităţii veacului dispare din faţa ochilor săi. Când, pentru o clipă, şi-i ridică de pe paginile cărţii, şi-i aţinteşte către apele Senei, i se pare că apele acelea nu mai curg, că sunt cele ale unei oglinzi încremenite şi îşi îndepărtează ochii îngroziţi de la ele, reîntorcându-şi-i la paginile cărţii, ale romanului, ca să se regăsească în ele, ca să trăiască în ele. Şi iată că dă peste un pasaj, un pasaj etern, în care citeşte următoarele cuvinte profetice: „Când va ajunge la sfârşitul acestei istorii dureroase, cititorul va muri odată cu minew.

Jugo de la Raza simţi atunci că literele cărţii i se ştergeau din faţa ochilor, ca şi cum i s-ar fi anihilat în apele Senei, ca şi cum el însuşi s-ar fi anihilat în ele; simţi o fierbinţeală în ceafă şi frig în tot corpul,

picioarele îi tremurară şi-n minte îi apăru spectrul anginei pectorale de care fusese obsedat cu ani în urmă. Cartea îi tremură în mâini, fu nevoit să se rezeme de taraba de pe chei şi-n cele din urmă, punând volumul în locul de unde-l luase, se îndepărtă, de-a lungul fluviului, spre casă. Simţise pe frunte suflul pe care-l stârneşte fluturarea de aripi a Îngerului Morţii.

Ajunse acasă, în casa lui trecătoare, se întinse pe pat, îşi pierdu cunoştinţa, crezu că moare şi îndură cea mai intimă anxietate.

„Nu, nu voi mai atinge cartea aceea, nu voi mai citi din ea, n-o voi cumpăra ca să o termin – îşi zicea el – Ar însemna moartea mea. E o prostie, ştiu; a fost un capriciu macabru al autorului să pună acolo cuvintele acelea, dar erau cât pe ce să mă omoare. E

peste puterile mele. Şi când, ca să mă-ntorc aici, am trecut podul Alma – podul sufletului I1 m-am simţit îndemnat să mă arunc în

Sena, în oglindă. A trebuit să mă agăţ de parapet. Şi mi-am amintit alte ispite similare, vechi acum, şi fantezia aceea cu sinucigaşul din născare pe care mi l-am imaginat că trăise aproape optzeci de ani cu dorinţa permanentă de a se sinucide şi luându-şi viaţa în gând zi de zi. Asta e viaţă? Nu; n-o să mai citesc cartea asta… şi nici alta, indiferent a cui o fi;

n-o să mă mai plimb pe malurile Senei, unde se vând cărţi".

Bietul Jugo de la Raza nu putea însă trăi fără acea carte; viaţa, existenţa intimă, realitatea, adevărata sa realitate îi erau definitiv şi irevocabil legate de cele ale personajului din roman. Dacă totuşi ar continua să-l citească, trăindu-l, risca să moară când avea să moară personajul romanesc; dar dacă nu l-ar mai citi, dacă nu ar mai trăi cartea, oare ar trăi?

Şi după aceea se plimbă din nou pe malurile

Senei, trecu încă o dată pe dinaintea aceleiaşi tarabe cu cărţi, aruncă o privire de imensă iubire şi de imensă groază către volumul fatidic, apoi contemplă apele Senei şi… învinse! Sau fu învins? Trecu fără să deschidă cartea şi zicându-şi „Cum va continua istoria asta?

Cum se va sfârşi?" Era însă convins că într-o bună zi n-avea să mai poată rezista şi că va fi nevoit să ia cartea şi să-i ducă mai departe lectura, chiar de-ar fi fost să moară isprăvind-o.

Aşa s-ar desfăşura romanul lui Jugo de la

Raza al meu, romanul meu despre Jugo de la

Raza. Şi între timp eu, Miguel de Unamuno, romanesc eu însumi,

abia dacă mai scriam, abia dacă mai lucram de teamă să nu fiu devorat de acţiunile mele. Din când în când, scriam scrisori politice contra lui Don Alfonso al XIII-lea <şi contra josnicilor tirani pretorieni din biata mea patrie>; dar scrisorile astea, care făceau istorie în Spania mea, mă devorau. Şi acolo, în Spania mea, prietenii şi duşmanii îmi spuneau că nu sunt om politic, că nu am temperament corespunzător, şi cu atât mai puţin unul de revoluţionar, că ar trebui să mă consacru doar scrierii de poeme şi romane şi să mă las de politică. Ca şi cum a face politică ar fi altceva decât a scrie poeme şi ca şi cum a scrie poeme n-ar fi un alt mod de a face politică!

Cel mai teribil e însă că nu scriam mare lucru, că mă cufundam într-o deprimantă inacţiune de expectativă, gândindu-mă la ce-aş face sau ce-aş scrie dacă s-ar întâmpla cutare sau cutare lucru, visând viitorul, ceea ce echivalează, am mai spus-o» cu a-l desface.

Şi citeam cărţile care-mi cădeau întâmplător în mână, fără plan sau ordine, spre a satisface acel teribil viciu al lecturii, acel viciu nepedepsit de care vorbeşte Valéry Larbaud1.

Nepedepsit. Asta-i bună! Dar ce savuroasă pedeapsă! Viciul lecturii e lovit de pedeapsa morţii continue.

Cea mai mare parte a proiectelor mele – şi, printre ele, cel de a scrie ceea ce scriu acum despre cum se face un roman – rămâneau în suspensie. Îmi publicasem sonetele aici, la Paris, şi în Spania mi se publicase

Teresa2, scrisă înainte de a izbucni infama lovitură de stat din 13 septembrie 1923, înainte de a-mi fi început istoria exilului, istoria exilului meu. Şi iată că eram silit să trăiesc în celălalt sens, să-mi câştig existenţa scriind!

Şi chiar şi aşa… *Critica*, acel curajos ziar din

Buenos Aires, îmi ceruse o colaborare bine remunerată; n-am bani prea mulţi, mai cu seamă trăind departe de-ai mei, dar nu izbuteam să pun tocul pe hârtie. Colaborarea cu *Caras y caretas*, săptămânal din Buenos

Aires, mi-am suspendat-o şi-o ţin încă în suspensie. În Spania nu voiam şi nu vreau să scriu în niciun ziar şi în nicio revistă.

[Vreau să povestesc un caz. Şi anume că într-un regiment oarecare îşi făcea serviciul un tânăr deştept şi iscusit, pătrunzător şi ironic, de profesie civilă şi liberală, dintre cei cărora le zicem militari în termen. Căpitanul companiei lui îi ştia de frică şi nu-l agrea, căutând să

nu se dea în spectacol în faţa lui, dar odată s-a văzut în situaţia de a da drumul unuia din acele discursuri patriotice reglementare în prezenţa lui şi-a celorlalţi soldaţi.

Bietul căpitan nu-şi putea dezlipi ochii de la ochii şi de la gura isteţului băiat, spionându-i mimica, ceea ce nu-l împiedica să nimerească altceva decât locurile comune ale discursului, până când, alarmat şi speriat, nemaistăpânindu-se, i se adresă soldatului, zicându-i:

„Ce, zâmbeşti?", iar tânărul: „Nu, domnule căpitan, nu zâmbesc", la care celălalt: „Ba da, pe dinăuntru!"

Aşa cum tot aici, la frontieră, m-am putut edifica despre perversitatea radicală a politicii şi despre ce e acest institut pentru ajutori de călăi. Dar nu vreau să-mi mai fac sânge rău scriind despre asta şi mă-ntorc la vechea povestire.]

Să ne întoarcem, aşadar, la romanul lui

Jugo de la Raza, la romanul despre lectura de către el a unui roman. Ce-ar fi trebuit să urmeze a fost că într-o bună zi bietul Jugo de la Raza n-a mai putut rezista, a fost învins de istorie, adică de viaţă sau mai bine zis de moarte. Trecând pe lângă taraba cu cărţi de pe cheiurile Senei, a cumpărat cartea, şi-a vârât-o în buzunar şi a rupt-o la fugă de-a lungul fluviului, spre casă, ducând cartea cum duci un lucru de furat, temându-te ca nu cumva să-ţi fie şi ţie furat. Mergea atât de grăbit, încât i se tăia suflarea, simţea că-i lipseşte aerul şi vedea ivindu-i-se vechiul şi aproape stinsul spectru al anginei pectorale. A trebuit să se oprească, şi atunci, privind în toate părţile pe cei ce treceau şi privind mai cu seamă apele Senei, oglinda fluidă, a deschis cartea şi a citit câteva rânduri. A închis-o însă numaidecât. Reîntâlnea ceea ce, cu ani în urmă, numise dispneea cerebrală, poate maladia X

a lui Mackenzie, ba chiar i se părea că simte o furnicătură fatidică de-a lungul braţului stâng şi între degetele mâinii. Alteori îşi spunea: „Când voi ajunge la copacul acela voi cădea mort", iar după ce trecea de el, un glăscior, din adâncul inimii, îi spunea: „Pesemne eşti cu adevărat mort…" Şi astfel ajunse la el acasă.

Ajunse acasă, mâncă, încercând să prelungească masa – să o prelungească în grabă –, urcă în dormitor, se dezbrăcă şi se vârî în pat ca pentru a dormi, ca pentru a muri. Inima îi bătea puternic. Întins în pat, recită mai întâi un *Tatăl nostru* şi apoi o *Ave*

Maria, oprindu-se la: „Facă-se voia ta precum în cer aşa şi pe

pământ" şi la „Sfântă Marie, maică a lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoşii, acum şi în ceasul morţii noastre".

Le repetă de trei ori, se închină şi aşteptă, înainte de a deschide cartea, să i se potolească inima. Simţea că timpul îl devorează, că viitorul acelei ficţiuni romaneşti îl înghite. Viitorul acelei creaturi fictive cu care se identificase;

simţea că se cufundă în sine însuşi.

Calmându-se oarecum, deschise cartea şi-şi reluă lectura. Uită total de sine şi atunci într-adevăr ar fi putut spune că murise. II

visa pe celălalt sau mai bine zis celălalt era un vis care se visa în el, o creatură a singurătăţii lui infinite. În cele din urmă s-a trezit cu un junghi teribil în inimă. Personajul cărţii tocmai îi spunea încă o dată: „Trebuie să-i repet cititorului meu că va muri odată cu mine". Şi de data asta efectul a fost îngrozitor.

Tragicul cititor şi-a pierdut cunoştinţa în patul său de agonie spirituală; a încetat să-l viseze pe celălalt şi a-ncetat să se viseze pe sine. Şi când şi-a revenit în fire, a aruncat cartea, a stins lumina şi-a încercat, după ce şi-a făcut din nou cruce, să adoarmă, să înceteze a se mai visa. Imposibil! Din când în când trebuia să se scoale ca să bea apă; îl bătu gândul că bea din Sena, oglinda. „Oare am înnebunit? – îşi repeta –, dar nu, căci când cineva se întreabă dacă e nebun, atunci nu este. Şi totuşi..." Se ridică, aprinse focul în şemineu şi arse cartea, reîntorcându-se după aceea în pat. Şi izbuti în cele din urmă să adoarmă.

Pasajul la care mă gândisem pentru romanul meu, în cazul în care l-aş fi scris, şi unde ar fi trebuit să-l arăt pe erou arzând cartea, îmi aminteşte ceea ce tocmai am citit în scrisoarea pe care Mazzini, marele visător, i-a scris-o din Grenchen1 Judithei sale, la 1

mai 1835: „Dacă scobor în inima mea găsesc acolo cenuşă şi o vatră stinsă. Vulcanul şi-a consumat incendiul şi nu mai rămân decât căldura şi lava care i se agită la suprafaţă, şi după ce totul va fi îngheţat şi lucrurile se vor fi împlinit, nu va mai rămâne nimic – o amintire indefinibilă ca despre ceva ce-ar fi putut fi şi n-a fost –, amintirea mijloacelor ce ar fi putut fi folosite pentru fericire şi care s-au pierdut în inerţia dorinţelor titanice respinse din interior fără a fi putut nici să se reverse în afară, care au minat sufletul cu nădejdi, nelinişti, legă minte fără rod... şi-apoi nimic". Mazzini era un exilat, un exilat al eternităţii. [Cum a fost, înaintea lui, Dante, marele proscris – şi marele

orgolios; proscrişi şi orgolioşi au fost şi Moise şi Sfântul Pavel – şi după el Victor

Hugo. Şi ei toţi, Moise, Sfântul Pavel, Dante.

Mazzini, Victor Hugo şi atâţia alţii încă au învăţat în surghiunirea din patria lor, sau căutându-şi prin pustie, ce este exilarea eternităţii. Şi din surghiunirea din Florenţa sa a putut vedea Dante cum Italia era slujnică şi locantă a durerii.

Ani, *serva Italia*, *di dolore ostello2*.]

Cât despre ideea de a-l face pe cititorul romanului, pe Jugo de la Raza al meu să spună: „Oare am înnebunit?", trebuie să mărturisesc că cea mai mare încredere pe care o pot avea în judecata mea sănătoasă mi-a fost dată în momentele când, observând ce fac şi ce nu fac ceilalţi, ascultând ce spun şi ce trec ei sub tăcere, mi-a încolţit bănuiala fugitivă dacă nu cumva sunt nebun.

A fi nebun se spune că înseamnă a-ţi fi pierdut raţiunea. Raţiunea, nu însă adevărul, deoarece sunt nebuni care rostesc adevărurile pe care ceilalţi le trec sub tăcere întrucât n-ar fi nici raţional, nici rezonabil să le rostească, şi din acest motiv se spune că sunt nebuni. Şi ce e raţiunea? Raţiunea e lucrul asupra căruia suntem cu toţii de acord, toţi sau măcar majoritatea. Adevărul este altceva, raţiunea e socială; adevărul, îndeobşte, e complet individual, personal şi necomunicabil. Raţiunea ne uneşte, adevărurile ne separă.

[Acum însă îmi dau seama că pesemne adevărul e ceea ce ne uneşte şi raţiunile sunt ceea ce ne separă. Şi că toată această filosofie tulbure despre raţiune, adevăr şi nebunie decurgea dintr-o stare sufletească de care, în momente de mai mare seninătate a spiritului, mă vindec. Şi aici, la frontieră, faţă-n faţă cu munţii pământului meu natal, deşi lupta mi s-a exacerbat, spiritul mi s-a înseninat în fond.

Şi nicio clipă nu-mi mai trece prin cap că aş fi nebun. Căci dacă iau cu asalt, poate cu riscul vieţii, mori de vânt ca şi cum ar fi uriaşi, o fac pe deplin conştient că sunt mori de vânt. Dar cum ceilalţi, cei care se consideră întregi la minte, le cred uriaşi, trebuie să-i dezamăgesc în privinţa asta.]

Uneori, în clipele când mă cred creatură fictivă şi-mi fac romanul, când mă reprezint pe mine însumi, sub ochii mei, mi s-a întâmplat să visez fie că aproape toţi ceilalţi, mai cu seamă în Spania mea, sunt nebuni, fie că nebun sunt eu şi, de vreme ce nu pot fi toţi ceilalţi, sunt eu. Şi ascultând judecăţile care se emit despre spusele,

scrierile şi faptele mele, gândesc: „Oare nu cumva rostesc alte cuvinte decât cele pe care mă aud eu rostindu-le, sau sunt auzit rostind altele decât cele pe care le rostesc?” Şi nu lipsesc atunci să-mi aduc aminte de figura lui Don Quijote.

[După asta, mi s-a întâmplat aici, în

Hendaya, să mă întâlnesc cu un biet ins care s-a apropiat să mă salute, spunându-mi că în

Spania sunt considerat nebun. S-a dovedit apoi că era poliţist, după cum el însuşi mi-a mărturisit, şi că era beat. Ceea ce nu înseamnă tocmai a fi nebun.]

Trebuie să repet aici ceva ce cred că am spus în legătură cu Domnul Nostru Don

Quijote, şi anume întrebarea care i-ar fi fost pedeapsa dacă, în loc de a fi murit recăpătându-şi raţiunea, pe aceea a tuturor a, pierzându-şi astfel adevărul său, numai al său, dacă, în loc de a fi murit cum se impunea, ar mai fi trăit încă vreo câţiva ani. S-ar fi întâmplat că toţi nebunii câţi existau pe-atunci în

Spania – şi trebuie să fi fost mulţi, deoarece tocmai fusese adusă din Perú teribila boală – ar fi apelat la el şi i-ar fi cerut ajutorul şi, văzând că li-l refuza, l-ar fi copleşit cu insulte şi l-ar fi făcut comediant, trădător şi renegat.

Căci există o liotă de nebuni care suferă de mania persecuţiei, cea care se transformă în manie de a persecuta, şi aceşti nebuni încep să-l persecute pe Don Quijote când el nu se coboară până la a-i persecuta pe presupuşii sau persecutori. Dar ce voi fi făcut oare eu, iubite Don Quijote, ca să devin magnetul nebunilor care se cred persecutaţi? De ce vin să se oploşească la mine? De ce mă acoperă cu elogii dacă în cele din urmă au să mă acopere cu injurii?

[Aceluiaşi Don Quijote al meu i s-a întâmplat că, după ce i-a eliberat din captivitatea poteraşilor Sfintei Frăţii pe galerienii duşi de aceştia în lanţuri1, galerienii l-au bătut cu pietre. Şi chiar ştiind că pesemne într-o bună zi galerienii au să mă bată cu pietre, nu dau înapoi în angajamentul meu de a lupta împotriva puterii poteraşilor actualei Sfinte Frăţii din Spania mea. Nu pot tolera, nici dacă mi se ia drept o nebunie, ca acei călăi să se erijeze în judecători şi ca menirea autorităţii, şi anume justiţia, să se sufoce în ceea ce se numeşte principiul autorităţii, adică principiul puterii, sau ceea ce se numeşte ordine.

Nu pot tolera nici ca o burghezie timorată şi ticăloşită de o spaimă de moarte – nesăbuită – a incendiului comunist – coşmar al celor înnebuniţi de spaimă – să-şi lase casa şi averea pe mâna pompierilor care i le distrug mai mult decât incendiul însuşi. Asta când nu se-ntâmplă ca acum, în Spania, unde pompierii sunt cei ce provoacă incendiile ca să trăiască din stingerea lor.]

Să revenim încă o dată la romanul lui Jugo de la Raza, la romanul lecturii de către el a romanului, la romanul cititorului [al cititorului actor, al cititorului pentru care a citi înseamnă a trăi ceea ce citeşte]. Când s-a trezit a doua zi de dimineaţă, în patul său de agonie spirituală, se simţi liniştit, se sculă şi contemplă o clipă scrumul cărţii fatidice a vieţii sale. Şi scrumul acela i se păru, ca şi apele Senei, o nouă oglindă. Chinul i se reînnodă: cum avea să se sfârşească istoria?

Şi se duse pe cheiurile Senei ca să caute alt exemplar, ştiind totuşi că n-avea să-l găsească, şi de ce n-avea să-l găsească. Şi suferi că nu-l putea găsi, suferi de moarte. Se hotărî să întreprindă o călătorie prin lumile astea ale lui Dumnezeu; poate Acesta avea să-l uite, avea să-i lase istoria. Şi până una, alta, merse la Luvru ca să o contemple pe Venus din Milo, pentru a se elibera de obsesie, dar Venus din

Milo i se păru, ca Sena şi ca scrumul cărţii pe care o arsese, altă oglindă. Se hotărî să plece, să călătorească pentru a contempla munţii şi marea, şi lucrurile statice şi arhitectonice. Şi între timp îşi spunea: „Cum se va termina istoria aceea?”

Aşa ceva îmi spuneam şi eu când îmi imaginam acel pasaj din romanul meu: „Cum se va sfârşi acea istorie din vremea Directoratului şi care va fi soarta monarhiei spaniole şi a

Spaniei?” Şi devoram – aşa cum continui să devorez – jurnalele, şi aşteptam scrisori din

Spania. Şi scriam acele versuri din sonetul

LXXVIII din cartea mea *De la Fuerteventura la Paris*:

Şi Revoluţia este-o comedie de Domnul inventată contra plictiselii.

Căci nu din plictis e făcută anxietatea istoriei? Şi-n acelaşi timp mă încerca dezgustul de compatrioţii mei.

Îmi dau perfect seama de sentimentele exprimate de Mazzini într-o scrisoare de la

Berna, adresată Judithei sale, la 2 martie

1835: „I-aş strivi sub dispreţ şi dezminţire, dacă m-aş lăsa dus

de înclinaţia mea personală, pe oamenii care îmi vorbesc limba, dar l-aş strivi sub indignarea şi răzbunarea mea pe străinul care şi-ar permite, în faţa mea, să ghicească aceasta". îi concep pe deplin „dispreţul turbat" împotriva oamenilor şi mai cu seamă împotriva compatrioţilor săi, împotriva celor ce-l înţelegeau şi-l judecau atât de rău. Cât de mare era adevărul acelui „suflet dispreţuitor", suflet geamăn cu cel al lui Dante, celălalt mare proscris, celălalt mare dispreţuitor!

Nu e niciun mijloc de a ghici, de a vaticina mai bine zis, cum se vor sfârşi toate acelea, acolo, în Spania mea; nimeni nu crede în ceea ce susţine că-i aparţine; socialiştii nu cred în socialism, nici în lupta de clasă, nici în legea de fier a salariului sau în alte simbolisme marxiste; comuniştii nu cred în comunitate

[şi încă şi mai puţin în comuniune]; conservatorii în conservare şi anarhiştii în anarhie;

<pretorienii nu cred în dictatură... Popor de coate-goale! Şi crede cineva în sine însuşi?

Oare eu cred în mine? „Poporul tace \u Aşa se termină tragedia *Boris Godunov* de Puşkin.

Fapt e că poporul nu crede în el însuşi. Iar

Dumnezeu tace! Iată fondul tragediei universale: Dumnezeu tace, şi tace pentru că este ateu!

Să revenim la romanul lui Jugo de la Raza al meu, al cititorului meu, la romanul lecturii sale, al lecturii romanului meu.

Mă gândeam să-l fac să întreprindă o călătorie în afara Parisului, în căutarea insistentă a uitării istoriei; ar fi rătăcit de colo-colo, urmărit de scrumul cărţii pe care o arsese şi oprindu-se ca să privească apele râurilor şi chiar pe cele ale mării. Mă gândeam să-l fac să se plimbe, răzbit de anxietatea istorică, de-a lungul canalelor din Gand şi Bruges, sau la Geneva, de-a lungul lacului Leman, şi să treacă, melancolic, pe podul acela din Lucerna pe care-am trecut eu, acum treizeci şi şase de ani, când aveam douăzeci şi cinci. Aş fi pus în romanul meu amintiri din călătoriile mele, aş fi vorbit de Gand şi de Geneva şi de Veneţia şi de Florenţa şi... la sosirea într-unul din aceste oraşe, bietul meu Jugo de la Raza s-ar fi apropiat de o tarabă cu cărţi şi ar fi dat peste alt exemplar al cărţii fatidice, şi, tremurând din cap până-n picioare, l-ar fi cumpărat şi l-ar fi dus la Paris, propunându-şi să continue a-l citi până când şi-ar fi satisfăcut curiozitatea, până când

i-ar fi putut prevedea sfârşitul fără a ajunge la el, până când ar fi putut spune: „Acum, da, se întrevede cum se va termina”.

[Când scriam acestea la Paris, în urmă cu aproape doi ani, nu mă puteam gândi să-l fac pe Jugo de la Raza al meu să se plimbe decât prin Gand şi Geneva şi Lucerna şi Veneţia şi

Florenţa… Astăzi l-aş pune să se plimbe prin această idilică ţară bască franceză care dulceţii

Franţei îi adaugă preadulcele acrişor al Ţării

Bascilor a mea. Ar lua-o de-a lungul malurilor tihnite ale umilului râu Nivelle, printre domoale păşuni de smarald, pe lângă Ascain, şi la poalele muntelui Larnin 1 – alt derivat de la *larra*, păşune –, ar peria cu privirea verdele odihnitor al câmpiei natale îndesate de o tăcută tradiţie milenară şi care aduce uitarea istoriei amăgitoare; ar trece pe lângă acele vechi cătune ce se privesc în undele unui râu liniştit; ar auzi liniştea abisurilor omeneşti.

L-aş face să ajungă până la San Juan Pie de Puerto1, de unde este acel singular doctor

Huarte de San Juan2, cel cu *Examen de ingenios*, la San Juan Pied de Puerto, de unde râul Nivelle coboară la San Juan de Luz3. Şi acolo, în bătrânul orăşel navarrez, odinioară spaniol şi astăzi francez, aşezat pe o bancă de piatră în Eyalaberri, învăluit în pacea împrejmuitoare, ar auzi murmurul etern al râului Nive4.

Şi-ar merge să-l vadă cum curge pe sub podul care duce la biserică. Şi câmpia înconjurătoare i-ar vorbi în bască, în euskera infantilă, i-ar vorbi copilăreşte, într-o îngânare de pace şi încredere. Şi pentru că i s-ar fi stricat ceasul, s-ar duce la un ceasornicar care, declarând că nu ştie bască, i-ar spune că pe oameni limbile şi religiile îi separă. Ca şi cum Cristos şi

Buddha nu i-ar fi spus lui Dumnezeu acelaşi lucru, doar că în două limbi diferite.

Jugo de la Raza al meu ar hoinări gânditor pe Strada Citadelei ce urcă de la biserică la castel, operă a lui Vauban1, majoritatea caselor de pe ea fiind anterioare Revoluţiei, case în care au dormit trei veacuri. Pe strada aceea nu pot urca, slavă Domnului, automobilele colecţionarilor de kilometri. Şi acolo, pe acea stradă a păcii şi-a reculegerii, ar vizita *la prison des evesques*, închisoarea episcopii or de San Juan, temniţa Inchiziţiei. Îndărătul ei, bătrânele ziduri ce adăpostesc mici grădiniţe încarcerate. Şi vechea închisoare se înalţă în

spate, învelită în iederă.

Apoi, sărmanul meu cititor tragic s-ar duce să contemple cascada pe care o formează râul

Nive şi să audă cum apele acelea, care nicio clipă nu sunt aceleaşi, alcătuiesc un fel de zid. Şi un zid care este o oglindă. O oglindă istorică. Şi-ar purcede, pe râu în jos, către

Uhartlize, oprindu-se în faţa casei pe-al cărei buiandrug se citeşte:

Vivons en paix

Pierre Expellet et Jeanne Iribar ne. Cons. Année se

1800

Şi-ar cugeta la viaţa în pace – să trăim în pace! – a lui Pedro Expeleta şi-a Juanei

Iribarne în vreme ce Napoleon umplea lumea cu tumultul istoriei sale.

Apoi, Jugo de la Raza al meu, dornic să-şi adape ochii cu verdele munţilor patriei sale, ar merge până la podul Arnegui1, la frontiera dintre Franţa şi Spania. Pe-acolo, pe podul acela total neînsemnat şi sărăcăcios, a trecut, în a doua zi a Carnavalului din 1875, pretendentul don Carlos de Borbon y Este, pentru carlişti Carol al VII-lea, la sfârşitul războiului civil anterior. Iar eu am fost smuls din casa mea spre a fi azvârlit în surghiunul de pe

Fuerteventura exact în aceeaşi zi, 21 februarie 1924, când în urmă cu cincizeci de ani auzeam căzând lângă casa mea natală din

Bilbao una din primele bombe lansate de carlişti asupra oraşului meu. Şi acolo, pe umilul pod de la Arnegui, Jugo de la Raza ar putea observa că sătenii care locuiesc în zona aceea nu mai ştiu nimic despre Carlos al VII-lea2, cel ce a trecut şi-a spus întorcându-şi faţa spre Spania: „Mă voi întoarce, mă voi întoarce! a

Pe-acolo, pe acelaşi pod sau prin apropierea lui, va fi trecut Carol cel Mare, cel din legendă; pe acolo se ajunge la Roncevaux, unde a răsunat cornul lui Roland – care nu era un Orlando Furioso –, tăcut acum printre acele strungi de umbră, de tăcere şi de pace.

Şi Jugo de la Raza i-ar uni în imaginaţia sa, în acea sacră imaginaţie a noastră care contopeşte veacurile şi vastităţile pământului, care face din vremuri veşnicie şi din câmpuri infinitate, frar uni pe Carlos al VII-lea şi pe

Carol cel Mare. Şi cu ei pe bietul Alfonso al

XIII-lea şi pe primul Habsburg al Spaniei, pe Carlos I Împăratul, al V-lea al Germaniei, amintindu-şi de vizita lui, a lui Jugo, la

Yuste1, când a contemplat iazul unde se zice că împăratul, de la un balcon, pescuia lini.

Şi între Carlos al VII-lea Pretendentul şi

Carol cel Mare, Alfonso al XIII-lea şi Carlos

I, i s-ar înfăţişa palida umbră enigmatică a prinţului don Juan, mort de ftizie la

Salamanca înainte de a fi putut să se urce pe tron, ex-viitorul don Juan al III-lea, fiu al

Regilor Catolici Fernando şi Isabel. Şi Jugo de la Raza, cugetând la toate acestea, pe drumul de la Arnegui la San Juan Pie de

Puerto, şi-ar spune: „Şi cum se vor termina toate astea?”]

Întrerup însă acest roman pentru a mă întoarce la celălalt. Devorez aici ştirile care-mi vin din Spania mea, mai ales pe cele privitoare la Campania din Maroc1, întrebându-mă dacă rezultatul ei îmi va îngădui să mă întorc în patria mea, să-mi făuresc acolo istoria mea şi pe-a ei; să mă duc şi să mor acolo. Să mor acolo şi să fiu îngropat în deşert…

<În legătură cu asta, cei de-aici mă-ntreabă dacă mă pot întoarce în Spania, dacă există vreo lege sau vreo dispoziţie a puterii publice care să-mi interzică întoarcerea, şi mie îmi e greu să le explic, mai ales lor, străinilor, de ce nu pot şi nici nu trebuie să mă întorc atâta vreme cât va exista Directoratul, atâta vreme cât generalul Martínez Anido2 va fi la guvernare, căci eu n-aş putea tăcea, nu m-aş putea opri să acuz; şi dacă mă voi întoarce în Spania şi voi acuza, voi striga pe străzi şi-n pieţe adevărul, adevărul meu, atunci libertatea şi chiar viaţa îmi vor fi în pericol şi, dacă mi le voi pierde, ei, cei ce pretind a-mi fi prieteni şi prieteni ai libertăţii şi-ai vieţii, nu vor mai face nimic. Unii, când le explic situaţia mea, zâmbesc şi zic: „A, da, e o problemă de demnitate!” Şi eu citesc, sub zâmbetul lor, că-şi spun: „Îşi menajează rolul…” >1

Şi oare nu vor fi având niţică dreptate?

Nu sunt oare pe punctul de a-mi sacrifica eul intim, divin, pe cel ce sunt în Dumnezeu, pe cel ce trebuie să fiu, celuilalt, eului istoric, celui ce se mişcă în istoria şi cu istoria sa? De ce să mă obstinez a nu mă reîntoarce în

Spania? Nu sunt cumva pe cale să-mi făuresc propria legendă, cea care mă-ngroapă, pe lângă cea pe care mi-o făuresc ceilalţi,

prietenii şi duşmanii mei? Fapt e că dacă nu-mi făuresc propria legendă, mor de-a binelea. Şi dacă mi-o făuresc, tot mor.

<Iată-mă pesemne făurindu-mi legenda, romanul meu, şi făurind-o şi pe-a lor, pe cea a regelui, pe cea a lui Primo de Rivera, pe cea a lui Martínez Anido, creaturi ale spiritului meu, creaturi fictive. Oare mint când le atribui anumite intenţii şi anumite sentimente? Sunt ei oare aşa cum îi zugrăvesc eu? Oare pur şi simplu există? Există oare, oricum ar fi, în afara mea? În calitate de creaturi ale mele, ei sunt creaturi ale iubirii mele când ea mi se înveşmânta în ură. Am spus despre Sarmiento că-l admira şi-l iubea pe tiranul Rosas; n-aş spune că-l admir pe regele nostru, dar că-l iubesc, da, da pentru că e al meu, pentru că eu l-am făurit. L-aş vrea plecat din Spania, dar îl iubesc. Şi poate că-l iubesc şi pe bezmeticul acela de Primo de Rivera, care regretă ce-a făcut cu mine, după cum regretă ce-a făcut cu Spania. Şi simt pentru bietul epileptic Martínez Anido, care, într-o criză, cu spume la gură şi tremurând tot, îmi cerea capul, simt pentru el o milă care e duioşie, căci presupun că nu-şi doreşte nimic mai mult decât iertarea mea, mai ales dacă bănuieşte că mă rog zilnic: „Şi ne iartă nouă greşelile noastre precum iertăm şi noi greşiţilor noştri”.

Ah, dar e şi rolul. Mă-ntorc pe scenă! La comedie!

Judith Sidoli, scriindu-i dragului ei Giuseppe

Mazzini, îi vorbea de „sentimente care se transformă în necesităţi”, de „muncă din necesitatea materială a unei opere, din vanitate”, iar marele proscris se revolta împotriva acelei judecăţi. Puţin mai târziu, în altă scrisoare – de la Grenchen, la 14 mai 1835 – îi scria:

„Sunt ore, ore solemne, ore ce mă trezesc pe zece ani, ore în care *ne văd pe noi*; văd viaţa;

Îmi văd inima şi-o văd şi pe-a celorlalţi, dar apoi… mă-ntorc la iluziile poeziei”. Poezia lui

Mazzini era istoria, istoria lui, cea a Italiei, care-i era mamă şi fiică.

Ipocrit! Căci eu, care sunt de profesie un coate-goale elenist – cu o catedră de greacă pe care, jucând o comedie, Directoratul mi-a luat-o rezervându-mi-o totuşi – ştiu că ipocrit înseamnă actor. Ipocrit? Nu! Rolul meu e adevărul meu şi trebuie să-mi trăiesc adevărul, care e viaţa mea.

Acum joc rolul proscrisului. Până şi neglijenţa persoanei mele, până şi obstinaţia mea de a nu-mi schimba hainele, de a nu-mi face

altele noi, depind parţial – cu contribuţia unei anumite înclinaţii către zgârcenie care m-a însoţit mereu şi care, când sunt singur, departe de familia mea, nu are contragreutate – depind de rolul pe care-l joc. Când soţia mea a venit să mă vadă, împreună cu cele trei fete ale mele, în februarie 1925, s-a ocupat de lenjeria mea, mi-a schimbat hainele, m-a înzestrat cu şosete noi.

Note:

1. Vezi *Don Quijote*, II, 44.

Acum sunt toate găurite, destrămate, pesemne ca să mi se poată spune ce şi-a spus Don Quijote, Don Quijote al meu, când a văzut că ochiurile ciorapilor îi scăpaseră, şi anume: „Oh, sărăcie, sărăcie! ul şi cele ce urmează şi pe care le-am comentat cu atâta pasiune în cartea mea *Viaţa lui Don*

Quijote şi Sancho.

Joc oare o comedie, chiar şi pentru a-i mei?

Nicidecum! Fapt e că viaţa şi adevărul meu îmi sunt rolul meu. Când am fost exilat fără a mi se fi spus – şi continui s-o ignor – cauza sau măcar pretextul exilării mele, le-am cerut alor mei, familiei mele, să nu mă însoţească niciunul din ei, să fiu lăsat să plec singur.

Aveam nevoie de singurătate, şi-apoi ştiam că adevărata pedeapsă pe care voiau să mi-o aplice acei josnici tirani de cazarmă era de a mă obliga să cheltuiesc bani, să mă sancţioneze în modestele mele bunuri şi-n cele ale copiilor mei, ştiam că acel exil era un soi de confiscare, şi m-am decis să-mi restrâng cât mai mult cu putinţă cheltuielile şi chiar să nu mi le plătesc, după cum am şi făcut. Căci puteam fi surghiunit pe insula pustie, dar nu pe spezele mele.

Am cerut să fiu lăsat singur, şi ei, înţelegându-mă şi iubindu-mă cu adevărat – la urma urmelor erau ai mei, şi eu al lor – m-au lăsat singur. Şi atunci, la sfârşitul surghiunului meu pe insulă, după ce fiul meu cel mare şi soţia lui veniseră să mi se alăture, mi s-a înfăţişat o doamnă <argentiniancă> – însoţită, pasămite pentru a o păzi – de fiica ei, care aproape mă scosese din minţi cu persecuţia sa epistolară. Voia poate să-mi dea de înţeles că venea să facă pentru mine ceea ce ai mei, soţia şi copiii, nu făcuseră. Doamna cu pricina e femeie de litere, pe când nevasta mea, deşi scrie bine, nu este. Dar acea biată femeie de litere, preocupată de numele ei şi vrând poate a şi-l uni cu al meu, mă iubeşte oare mai mult decât Concha mea, mama celor opt copii ai mei şi adevărata mea mamă?

Adevărata mea mamă, da. Într-un moment de suprem, de abisal zbucium, când m-a văzut în ghearele Îngerului Nimicului, cum plângeam cu un plâns supraomenesc, mi-a strigat din adâncul rărunchilor ei materni, supraumani, divini, aruncându-mi-se în braţe: „Fiule, fiule drag!” Am descoperit atunci tot ce-a făcut

Dumnezeu pentru mine prin femeia aceasta, mama copiilor mei, maica mea fecioară, care n-are alt roman decât romanul meu, ea, oglinda mea de sfântă inconştienţă dumnezeiască, de eternitate. Din acest motiv m-a lăsat singur pe insula mea, pe când cealaltă, femeia de litere, cea a romanului ei, nu al meu, a căutat alături de mine emoţii şi chiar filme cinematografice.

Biata femeie de litere căuta însă ce caut eu însumi, ce caută orice scriitor, orice istoric, orice romancier, orice politician, orice poet:

să trăiască în istoria durabilă şi permanentă, să nu moară. Zilele astea l-am citit pe Proust, prototip al scriitorilor şi-al solitarilor, şi ce tragedie cea a singurătăţii sale! Ceea ce îl zbuciumă, ceea ce-i permite să sondeze abisurile tragediei umane e sentimentul morţii, dar al morţii de fiece clipă, e faptul că se simte murind în fiece clipă, că-şi disecă leşul propriului suflet, şi cu câtă minuţiozitate! În căutarea timpului pierdut! Mereu pierdem timpul. Ceea ce se numeşte a câştiga timp însemnează a-l pierde. Timpul: iată tragedia.

„Cunosc acele dureri de artişti tratate de artişti: sunt umbra durerii, nu trupul ei”, îi scria Mazzini Judithei sale la 2 martie 1835.

Şi Mazzini era un artist; nici mai mult şi nici mai puţin decât un artist. Un poet, şi ca om politic, un poet, nimic mai mult decât un poet.

Umbră, nu trup al durerii. Aici e însă fondul tragediei romaneşti, a romanului tragic al istoriei: durerea este umbră, nu trup; durerea cea mai dureroasă, cea care ne smulge strigăte şi lacrimi ale lui Dumnezeu este umbră a plictisului: timpul nu e corporal. Kant spunea că e o formă *a priori* a sensibilităţii. Ce somn cel al vieţii…! Fără trezire?

[Şi citesc în acel număr, aici, în munţii mei, că Góngora a numit „del Pirineo la centza verde” 1 (*Soledades*, II, 759) şi văd că acei tineri „mucho Océano y pocas aguas prenden” 2

(II, 75). Iar oceanul fără ape e poate poezia pură sau culterana. Dar, în sfârşit, „voces de sangre y sangre son del alma” 3 (*Soledades*, II.

119) memoriile acestea ale mele, povestirea asta a mea despre cum se face un roman.

Şi luaţi seama cum eu, care detest gongorismul, care nu găsesc

poezie, adică creaţie, adică acţiune, unde nu există pasiune, unde nu există trup şi carne de durere omenească, unde nu sunt lacrimi de sânge, mă las câştigat de tot ce e mai teribil, de tot ce e mai antipoetic în gongorism, şi anume erudiţia.

„No es sordo el mar; la erudición engaña" 4

(*Soledades*, II, 172), a scris, nu a gândit.

Gongora, şi acolo se şi zugrăveşte. Era un erudit, un profesor universitar de poezie clericul acela cordovez… blestemată meserie!

Şi la toate astea m-a adus problema durerilor artiştilor a lui Mazzini combinată cu omagiul adus lui Gongora de către tinerii culterani din Spania1. Mazzini însă, cel cu

Dumnezeu şi Poporul! era un patriot, era un cetăţean, era un om al cetăţii; aşa sunt oare şi acei tineri culterani? Şi acum observ marea noastră eroare de a fi pus cultura deasupra civilizaţiei sau mai bine zis deasupra ci vili taţii. Nu, nu, civilitatea înainte de orice şi mai presus de orice!]

Şi iată că ne întoarcem pentru ultima oară la istoria lui Jugo de la Raza al nostru.

Asta, în măsura în care eu l-aş face să se întoarcă la Paris şi, aducându-şi cartea fatidică, şi-ar pune problema de a termina de citit romanul ce se transformase în propria-i viaţă şi de a muri citindu-l până la capăt sau de a renunţa să-l citească şi de a trăi, de a trăi şi, în consecinţă, şi de a muri. O moarte sau alta; în istorie sau în afara istoriei. Şi eu l-aş fi făcut să spună toate astea într-un monolog care constituie un mod de a-şi da viaţă:

„Dar asta nu-i decât o nebunie… Autorul acestui roman îşi bate joc de mine… Sau te pomeneşti că-mi bat chiar eu joc de mine însumi? Şi de ce ar trebui să mor când voi isprăvi de citit cartea şi personajul autobiografic va muri? De ce să nu-mi supravieţuiesc mie însumi? Să-mi supravieţuiesc şi să-mi examinez cadavrul. Voi continua să mai citesc câte un pic până când amărâtului de el nu-i va mai rămâne decât un strop de viaţă, şi atunci, când voi întrevedea sfârşitul, voi trăi crezând că-l fac să trăiască pe el. Când don

Juan Valera1, bătrân deja, a rămas orb, a refuzat să fie operat şi spunea: «Dacă mă operează, mă pot lăsa orb de-a binelea şi pentru totdeauna, fără nicio speranţă de a-mi recăpăta vederea, pe când dacă nu accept să mă opereze, voi putea trăi mereu cu speranţa că o operaţie m-ar putea vindeca.» Nu; nu voi continua să citesc; îmi voi

ţine cartea la îndemână, la căpătâiul patului, în timp ce dorm, şi voi gândi că aş putea-o citi dacă aş vrea, dar fără s-o citesc. Voi putea trăi astfel?

Oricum va trebui să mor, căci moare toată lumea…" [Expresia populară spaniolă e că toţi dumnezeii mor…]

Şi între timp, Jugo de la Raza va fi reînceput să citească acea carte fără a o termina, citind-o foarte lent, foarte lent, silabă cu silabă, buchisind-o literă cu literă, oprindu-se de fiecare dată cu un rând mai departe decât în lectura precedentă pentru a o relua de la început. E

ca şi cum ar fi avansat cu o sută de paşi de broască-ţestoasă şi ar fi dat îndărăt cu nouăzeci şi nouă, avansând din nou şi reîntorcându-se proporţional şi mereu cu spaima ultimului pas.

Cuvintele pe care le-aş fi pus în gura lui

Jugo de la Raza al meu, şi anume: că toată lumea moare [sau, în spaniola peninsulară, că toţi dumnezeii mor] reprezintă una din cele mai mari vulgarităţi ce pot fi rostite, cel mai comun dintre toate locurile comune, şi, ca atare, cel mai paradoxal dintre paradoxuri.

Când studiam logica, exemplul de silogism care ni se înfăţişa era: „Toţi oamenii sunt muritori; Pedro este om, deci Pedro e muritor".

Şi mai era şi un antisilogism, cel ilogic: „Cristos este nemuritor; Cristos este om, deci toţi oamenii sunt nemuritori".

[Acest antisilogism a cărui premisă majoră e un termen individual, nu universal şi nici particular, dar care atinge maxima universalitate, căci, dacă Iisus Cristos a înviat, orice om poate învia sau, cum s-ar spune în spaniola populară, orice cristos poate învia, acel antisilogism stă la baza a ceea ce am numit sentimentul tragic al vieţii şi reprezintă esenţa agoniei creştinismului. Şi toate acestea constituie divina tragedie.

Divina Tragedie! Şi nu aşa cum Dante, credinciosul medieval, proscrisul ghibelin, şi-a numit-o pe-a sa: Divina Comedie. Cea a lui

Dante era comedie, iar nu tragedie, pentru că în ea exista speranţă. În cântul douăzeci din

Paradisul e o terţină care ne arată lumina care străluceşte asupra acestei comedii. E locul unde spune că regatul cerurilor suferă violenţă – potrivit sentinţei evanghelice1 – din partea caldei iubiri şi speranţei vii care învinge voinţa divină:

9

Regnum coelorum violenza paté da caldo amore e da viua

speranza, *che vince la divina voluntate.2*

Şi asta e mai mult decât poezie pură sau erudiţie culterană.

9

Speranţa vie învinge voinţa divină! A crede în aşa ceva e într-adevăr credinţă şi credinţă

9 9 9 9

poetică! Cine poate spera fără şovăire, plin de credinţă în speranţa sa, că nu o să moară, nu va muri…! Şi în orice caz, osândiţii lui

Dante trăiesc în istorie şi, ca atare, osânda lor nu e tragică, nu este tragedie divină, ci comică. Deasupră-le şi-n pofida osândei lor.

Dumnezeu surâde…]

O vulgaritate! Şi totuşi pasajul cel mai tragic din corespondenţa tragică a lui Mazzini e cel datat 30 iunie 1835 şi în care spune:

„Toată lumea moare: Romagnosi a murit, a murit Pecchio, şi Vitorelli1 pe care-l credeam mort mai demult, a murit cu puţin timp în urmă". Şi poate Mazzini şi-a zis într-o bună şi: „Eu, care mă credeam mort, urmează să mor". Ca Proust.

Ce-o să fac oare cu Jugo de la Raza al meu? Cum ceea ce scriu, cititorule, este un roman adevărat, un poem adevărat, o creaţie, şi constă în a-ţi spune cum se face şi nu cum se povesteşte un roman, o viaţă istorică, n-am de ce să-ţi satisfac interesul foiletonistic şi frivol. Oricărui cititor care, citind un roman, e preocupat să ştie cum vor sfârşi personajele lui fără a fi preocupat să ştie cum va sfârşi el însuşi, nu merită să-i fie satisfăcută curiozitatea.

Cât despre durerile mele, poate incomunicabile, spun ceea ce-i scria Mazzini din

Grenchen, la 15 iulie 1835, Judithei sale: „Azi trebuie să-ţi spun, dat fiind că durerile mele ţin de poezie cum o numeşti tu, că sunt aşa cu adevărat de câtva timp…" Şi-n altă scrisoare, din 2 iunie acelaşi an: „Tot ce le e străin au rrumit poezie; poetului i-au zis nebun până când l-au făcut să fie cu adevărat nebun; l-au dus la nebunie pe Tasso1, au comis sinuciderea lui Chatterton2 şi-a altora; au ajuns să-şi reverse ura până şi împotriva morţilor, Byron, Foscolo şi alţii, pentru că nu au mers pe drumurile lor. Să cadă dispreţul asupră-le! Voi suferi, dar nu vreau să mă lepăd de sufletul meu; nu vreau să-mi fac rău ca să le fac lor pe plac, dar mi-aş face rău, extrem de rău, dacă mi s-ar smulge ceea ce ei numesc poezie, dat fiind că, de mult ce-au prostituat numele poeziei cu *ipocrizia*, s-a ajuns la o îndoială generalizată. Dar pentru

mine, care văd şi numesc lucrurile în felul meu, poezia este virtutea, dragostea, pietatea, afecţiunea, iubirea de patrie, nenorocirea nemeritată, eşti tu, e iubirea ta de mamă, e tot ce este sacru pe pământ…" Nu pot continua să-l ascult pe Mazzini. Citind acestea, inima cititorului aude căzând din cerul negru, de deasupra norilor buluciţi în furtună, ţipetele unui vultur rănit în zbor pe când se scălda în lumina soarelui.

Poezie! Divină poezie! Consolare ce-mi este întreaga viaţă! Da; poezia reprezintă toate acestea. Şi este şi politica. Celălalt mare proscris, cel mai mare fără îndoială dintre toţi cetăţenii proscrişi, ghibelinul Dante, a fost şi este şi continuă să fie un foarte înalt şi foarte profund, un suprem poet şi un politician şi un credincios. Politica, religia şi poezia au fost în el şi pentru el un singur lucru, o intimă trinitate. Cetăţenia, credinţa şi fantezia lui l-au făcut etern.

[Şi acum, în numărul revistei *La Gaceta*

Literaria, în care tinerii culterani din Spania îi aduc un omagiu lui Góngora şi pe care tocmai l-am primit şi citit, unul dintre aceşti tineri, Benjamín Jarnés1, într-un articolaş intitulat în manieră culterana „Treier de aur, stoarceri de nectare", ne spune că „Gongora nu face apel la flăcăruia jucăuşă a fanteziei azurii, nici la flacăra pâlpâitoare a pasiunii, ci la perena lumină a inteligenţei calme". Şi asta numesc poezie intelectualii aceia? Poezie fără focul fanteziei şi flacăra pasiunii? N-au decât să se hrănească atunci cu pâine focută din acel aur treierat. Şi adaugă apoi că Góngora şi-a propus nu atât să repete o poveste frumoasă, cât să inventeze un frumos idiom.

Există însă idiom fără poveste, sau frumuseţe a idiomului fără frumuseţe a povestirii?

Tot acel omagiu lui Góngora, în circumstanţele în care i-a fost adus, în starea actuală a sărmanei mele patrii, mi se pare un omagiu tacit de slugărnicie faţă de tiranie, un act servil, şi la unii, nu la toţi, evident, un act de cerşetorie. Şi toată acea poezie celebrată de ei nu-i decât minciună. Minciună, minciună, minciună…! Góngora însuşi era un mincinos.

Auziţi cum îşi începe *Singurătăţile* cel care-a spus că „erudiţia înşală". Aşadar:

Era del año la estación Florida en que el mentido robador de Europa…1

Cel minţit! Cel minţit? De ce se credea obligat să ne spună că

raptul Europei de către

Jupiter transformat în taur e o minciună? De ce se credea obligat eruditul culteran a ne face să credem că ficţiunile lui erau minciuni?

Minciuni, nu ficţiuni. Şi oare el, artistul culteran, care era cleric, preot al Bisericii

Catolice Apostolice Romane, credea în Cristosul căruia îi slujea un cult public? Oare când consacra în sfânta liturghie nu se comporta tot ca un culteran? Eu unul rămân cu fantezia şi pasiunea lui Dante.]

Există nefericiţi care mă sfătuiesc să abandonez politica. Ceea ce, cu o mină de dispreţ simulat, care nu-i altceva decât frică, frică de eunuci sau de impotenţi sau de morţi, numesc ei politică, şi mă asigură că ar trebui să mă consacru catedrelor mele, studiilor, romanelor, poemelor, vieţii mele. Nu vor să ştie că acele catedre, studiile, romanele, poemele mele sunt politică. Şi că azi, în patria mea, se pune problema de a lupta pentru libertatea adevărului, care este suprema justiţie, pentru a elibera adevărul de cea mai rea dintre dictaturi, de cea care nu dictează nimic, de cea mai rea dintre tiranii, cea a stupidităţii şi-a neputinţei, a forţei pure şi lipsite de direcţie.

Mazzini, fiul predilect al lui Dante, a făcut din viaţa sa un poem, un roman mult mai poetic decât cele ale lui Manzoni, D'Azeglio.

Grossi sau Guerrazzi1. Şi cea mai mare şi cea mai bună parte a poeziilor lui Lamartine şi

Hugo a venit din faptul că erau în egală măsură poeţi şi oameni politici. Şi poeţii care n-au făcut niciodată politică? Situaţia ar trebui examinată îndeaproape şi în orice caz *non raggionam di lor*, mă *guarda e passa f*

Şi sunt alţii, cei mai ticăloşi, intelectualii prin antonomază, tehnicienii, savanţii, filosofii.

La 28 iunie 1835, Mazzini îi scria Judithei sale: „Cât despre mine, las totul şi mă reîntorc în individualitatea mea, mustind de amărăciune pentru tot ce iubesc mai mult, de dezgust faţă de oameni, de dispreţ faţă de cei ce-şi oploşesc laşitatea în rămăşiţele filosofiei, plin de superioritate faţă de toţi, dar de durere şi de indignare faţă de mine însumi, faţă de prezent şi de viitor. Nu-mi voi mai ridica mâinile din noroiul doctrinelor. Şi blestemul patriei mele, al aceleia care va apărea fără doar şi poate în viitor, să cadă asupra lor!"

Aşa să fie! Aşa să fie, zic eu despre savanţii, despre filosofii care se nutresc în Spania şi din Spania, despre cei ce nu vor strigăte, despre

cei ce vor să primim surâzând scuipaţii ticăloşilor, despre cei mai mult decât ticăloşi, despre cei ce se-ntreabă ce anume o să facem cu libertatea. Ei? Ei… s-o vândă. Prostituaţi!

O să mă-ntorc iarăşi, după ultima dată, după ce-am spus că nu o să mă mai întorc la el, la Jugo de la Raza al meu. Mă întrebam dacă, vlăguit de fatidica lui anxietate, având mereu în faţa ochilor şi la îndemână cartea cobitoare şi neîndrăznind s-o deschidă şi să-i continue lectura pentru a-şi prelungi astfel agonia care-i era viaţa, mă întrebam dacă să nu-l fac să sufere un atac de hemiplegie sau orice alt accident de genul acesta. Dacă să nu-l fac să-şi piardă voinţa şi memoria sau, în orice caz, pofta de viaţă, astfel încât să-şi dea uitării cartea, propria viaţă, şi să-şi uite de sine. Alt mod de a muri, şi înainte de vreme.

Asta dacă există o vreme pentru a muri şi dacă poţi muri în afara ei.

Această soluţie mi-a fost sugerată de ultimele portrete văzute de mine, ale bietului

Francos Rodríguez1, ziarist, vechi republican şi apoi ministru al lui don Alfonso. Era hemiplegie, într-unul din acele portrete apare fotografiat ieşind de la Palat, însoţit de Horacio

Echévarrieta2, după ce-l văzuse pe rege pentru a-l invita să pună prima cărămidă la

Casa de la Prensa, asociaţie al cărei preşedinte este Francos. Altul îl înfăţişează în timpul ceremoniei la care asista regele şi alături de acesta. Chipul său reflectă spaima deşertată

Note:

1. *José Francos Rodríguez* (1862 – 1931), jurnalist, scriitor, medic şi politician spaniol.

În carne. Şi mi-am amintit de acel alt biet don

Gumersindo Azcârate1, tot republican, care, invalid pe-atunci şi gângav, era transportat la Palat ca un cadavru viu. Şi cu prilejul ceremoniei primei cărămizi de la Casa de la

Prensa, Primo de Rivera a făcut elogiul lui Pi

Maragall2, republican consecvent de-a lungul întregii sale vieţi, care a murit în deplinătatea facultăţilor sale de cetăţean, a murit pe când era viu.

Meditând la această soluţie pe care aş fi putut-o da romanului lui Jugo de la Raza al meu, dacă în loc de a-l face, aş fi încercat să-l

povestesc, i-am evocat pe soţia mea şi pe copiii mei şi m-am gândit că nu voi muri orfan, că ei, fiii mei, îmi vor fi taţi, şi ele, fiicele mele, mame. Şi dacă într-o bună zi spaima de viitor mi se va deşerta în carnea chipului, dacă-mi voi pierde voinţa şi memoria, ei, fiii şi fiicele mele, taţii şi mamele mele, nu vor accepta ca alţii să-mi aducă nici cel mai mărunt omagiu, necum să mă ierte vindicativ, nu vor accepta să-mi facă elogiul acel farsor tragic, acel monstru de frivolitate care a scris cândva că mă vrea lipsit de pasiune – adică mai rău decât mort. Şi dacă asta e comedie, atunci e, ca şi cea a lui Dante, divină comedie.

[Recitind acestea, când mă reapuc să scriu, îmi dau seama, ca cititor al meu însumi, de deplorabilul efect pe care-l va avea acest refuz al meu de a fi iertat. E oarecum o trufie luciferică şi aproape satanică, e ceva ce nu concordă cu acel „iartă nouă datoriile noastre, precum şi noi iertăm datornicilor noştri1". Căci dacă-i vom ierta pe datornicii noştri, de ce să nu ne ierte şi cei cărora le suntem îndatoraţi?

Şi este incontestabil că i-am ofensat în focul luptei. Dar constatarea că-mi impun pedepse nedrepte, nemeritate, nu de altceva decât în vederea graţierii, mi-a otrăvit pâinea şi vinul sufletului. Aspectul cel mai dezgustător al aşa-numitei prerogative regale a graţierii este că nu doar o dată – un caz îl ştiu din experienţă nemijlocită – puterea regală a forţat instanţele de judecată, a exercitat asupra lor o acţiune de corupere pentru a le determina să pronunţe condamnări nedrepte în scopul exclusiv de-a putea aplica apoi o graţiere plină de animozitate. De aceeaşi împrejurare ţine şi absurda gravitate a pedepsei prin care se agravează presupusele delicte de ofensă la adresa regelui, de lezmajestate.]

Presupun că un cititor sau altul, citind această confesiune cinică şi pe care o va socoti poate impudică, această confesiune în maniera lui Jean-Jacques, îmi va ataca doctrina despre divina comedie sau mai bine zis despre divina tragedie şi se va indigna, zicând că nu fac altceva decât să joc un rol, că nu înţeleg patriotismul, că nu a fost serioasă comedia vieţii mele. Ceea ce îl indignează însă pe acest cititor indignat este că-i arăt că şi el, la rândul său, este un personaj comic, romanesc şi atât, un personaj pe care vreau să-l instalez în mijlocul visului vieţii sale. Să facă din vis, din visul său, viaţă, şi se va salva. Şi cum nu există nimic altceva decât comedie şi roman, să facă bine a se gândi că ceea ce-i pare realitate extrascenică este comedie a comediei, roman al romanului, că noumenul inventat de Kant este tot ce poate fi mai

fenomenal, iar substanţa tot ce poate fi mai formal. Fondul unui lucru este suprafaţă.

Şi-acum, de ce oare să termin romanul lui

Jugo? Romanul acesta, ca şi toate cele ce se fac şi pe care nu te mulţumeşti să le povesteşti, la drept vorbind nu se termină. Finitul, perfecţiunea este moartea, şi viaţa nu poate muri. Cititorul pus pe căutat romane care se termină nu merită să-mi fie cititor; el însuşi se termină înainte de-a mă citi.

Cititorul amator de morţi neobişnuite, sadicul în căutare de ejaculări ale sensibilităţii, cel care, citind *Pielea de sagriu*, simte că leşină într-un spasm voluptuos când Raphael o strigă pe Pauline: „Pauline, vino!... Pauline" – şi mai departe: „Te iubesc, te ador, te doresc..." – şi-o vede rostogolindu-se pe jumătate goală pe canapeaua lui, şi o doreşte în agonia sa, în agonia care este însăşi dorinţa lui, printre sunetele strangulate ale horcăitului său agonic, şi-o muşcă pe Pauline de sân şi ea moare agăţându-se de el, acelui cititor aş vrea să-i dau în chip asemănător sfârşitul agoniei protagonistului meu, dar dacă n-a simţit acea agonie în el însuşi, de ce să mă întind mai mult?

Sunt apoi necesităţi cărora nu vreau să mă supun Descurcă-se de unul singur, cum o putea, de unul singur şi solitar!

Cu toate acestea, cutare cititor tot mă va mai întreba: „Bine, şi cum sfârşeşte omul ăsta? cum îl devorează istoria?" Dar tu, cititorule, tu cum vei sfârşi? Dacă nu eşti decât cititor, atunci când îţi vei sfârşi lectura, iar dacă eşti om, om ca mine, cu alte cuvinte comediant şi propriu autor al tău, atunci nu trebuie să citeşti de teamă să nu-ţi uiţi de tine.

Se povesteşte că un actor culegea multe aplauze ori de câte ori se sinucidea ipocrit pe scenă şi că o dată, singura şi ultima dată când a făcut-o teatral, dar adevărat, adică nemaiputând să-şi reia cu niciun chip reprezentaţia, când s-a sinucis cu adevărat, în toată puterea cuvântului adevărat, atunci a avut parte de fluierături. Şi-ar fi fost încă şi mai tragic dacă ar fi cules râsete sau zâmbete.

Râsul! râsul! abisala pătimire tragică a

Domnului Nostru Don Quijote! Şi cea a lui

Cristos. A stârni râsul cu o agonie: „Dacă Tu eşti regele iudeilor, mântuieşte-Te pe Tine însuţi! – (Le, 23, 37).

„Dumnezeu nu este capabil de ironie, iar dragostea e ceva prea sfânt, este de departe lucrul cel mai pur al naturii noastre ca să nu ne

vină de la EL Aşadar, fie să-l negăm pe

Dumnezeu, ceea ce e absurd, fie să credem în nemurire". Aşa-i scria din Londra mamei sale – mamei sale! – agonicul Mazzini – minunat agonist! – la 26 iunie 1839, cu treizeci şi trei de ani înaintea definitivei sale morţi terestre. Şi dacă istoria n-ar fi decât râsul lui Dumnezeu? Fiecare revoluţie unul din hohotele sale de râs. Hohote de râs ce răsună ca nişte tunete, pe când ochii divini lăcrimează de râs.

În orice caz şi de altminteri nu vreau să mor doar ca să le fac plăcere anumitor cititori nesiguri. Şi tu, cititorule ajuns până aici, oare trăieşti?

Continuare

Aşa se sfârşea povestirea despre cum se face un roman, apărută în franceză, în numărul din 15 mai 1926 al revistei *Mercure de France*, şi scrisă cu aproape doi ani în urmă. Iar după aceea mi-am continuat romanul, istoria, comedia, tragedia sau cum vreţi, şi a continuat romanul, istoria, comedia sau tragedia Spaniei mele, şi cea a întregii Europe, şi cea a umanităţii întregi. Şi peste anxietatea sfârşitului posibil al romanului meu, peste şi dedesubtul ei, continuă să mă muncească anxietatea posibilului sfârşit al romanului umanităţii. În care se include, ca episod, ceea ce se numeşte amurgul Occidentului şi finalul civilizaţiei noastre.

Să mai evoc o dată finalul odei lui Carducci

„Pe Monte Mărio14? Descriindu-ne cum „până când, pripăşită la ecuator, la chemările căldurii fugare, vlăguita descendenţă nu va mai avea decât o singură femeie, un singur bărbat, care, stând în picioare printre ruine de munţi, prin pădurile moarte, livizi, cu ochi sticloşi te vor vedea, o, soare, peste imensa gheaţă apunând". 1 Apocaliptică viziune, ce-mi aminteşte de alta, cu cât mai comică, cu atât mai teribilă, pe care am citit-o în Courteline2 şi care ne înfăţişează sfârşitul ultimilor oameni, strânşi pe un vapor, nouă arcă a lui Noe, într-un nou potop universal. Cu ultimii oameni, cu ultima familie umană, la bord se află şi un papagal: vaporul începe să se scufunde, oamenii se îneacă, dar papagalul se caţără în vârful catargului mare, şi înainte ca şi acest ultim refugiu să se scufunde în valuri, papagalul lansează spre cer un „Liberté, Egalité.

Fraternité!" Şi astfel ia sfârşit istoria.

Aşa ceva e numit îndeobşte pesimism. Nu e însă pesimismul la care încă obişnuieşte să se refere regele Spaniei – azi, 4 iunie 1927 –,

don Alfonso al XIII-lea, când spune că pesimiştii trebuie izolaţi. Tocmai de-aceea am fost izolat câteva luni pe insula Fuerteventura, pentru ca nu cumva să-mi contaminez compatrioţii cu pesimismul meu paradoxal. Am fost apoi graţiat de acea surghiunire în care am fost trimis fără a mi se fi comunicat nici până azi explicaţia sau măcar pretextul; am venit în Franţa fără a acorda nicio importanţă graţierii şi m-am stabilit la Paris, unde am scris povestirea precedentă, iar la finele lunii august

1925 am venit de la Paris aici, în Hendaya, spre a continua să fac roman din viaţă. Şi tocmai partea asta din romanul meu ţi-o voi povesti acuma, cititorule, ca să poţi vedea în continuare cum se face un roman.

Am scris cele de mai sus acum douăsprezece zile, şi tot timpul de-atunci încoace mi l-am petrecut fără a mai pune peniţa pe filele acestea, rumegând în minte cum anume să termin romanul care se face. Căci acum chiar vreau să-l isprăvesc, vreau să-l scot pe Jugo de la Raza al meu din îngrozitorul coşmar al lecturii cărţii fatidice, vreau să ajung la sfârşitul romanului său aşa cum Balzac a ajuns la sfârşitul romanului lui Raphael Valentin.

Şi cred că pot ajunge la el, cred că pot isprăvi de făcut romanul mulţumită celor douăzeci şi două de luni de la Hendaya.

Pe dedesubtul incidentelor poliţieneşti, la care se coboară josnicii tirani şi degradează politica, sfânta politică, am dus şi continui să duc aici, în exilul meu din Hendaya, în peticul acesta frontalier al pământului meu basc natal, o viaţă intimă de politică, devenită religie, şi de religie devenită politică, un roman al eternităţii istorice. Uneori mă duc pe plaja de la

Ondarraitz, ca să-mi scald copilăria eternă a spiritului în viziunea veşnicei copilării a mării care ne vorbeşte dinaintea istoriei sau mai bine zis de dedesubtul ei, din substanţa ei divină, iar alteori, mergând în sus pe râul

Bidasoa din vecinătate, trec pe lângă insuliţa

Fazanilor unde s-a pus la cale căsătoria lui

Ludovic al XIV-lea al Franţei cu infanta

Spaniei, María Teresa1, fiica regelui nostru

Filip al IV-lea, Habsburgul, şi s-a semnat Pactul de Familie – „Pirineii nu mai există", s-a spus, ca şi cum cu astfel de pacte s-ar nărui munţii de stâncă milenară şi mă duc în satul

Binatu2, oază de pace. Acolo, în Binatu, mă aşez o clipă la

poalele bisericuţei, peste drum de cătunul Muniorte, unde tradiţia locală spune că locuiesc descendenţi bastarzi ai lui Richard

Plantagenetul, duce de Acvitania, care ar fi urmat să fie rege al Angliei, faimosul Prinţ

Negru3, cel ce-a sărit în ajutorul lui don Pedro cel Crud al Castiliei, şi contemplu strunga

Bidasoa, la poalele masivului Choldocogaña, doldora de amintiri din timpul conflictelor noastre civile, pe unde curge mai mult istorie decât apă, şi-mi învălui gândurile de proscris în aerul tamizat şi umed al munţilor noştri materni. Uneori mă apropii de Urruna1, al cărei orologiu ne spune că toate orele rănesc şi ultima ucide – *vulnerant omnes*, *ultima necat* – sau, mai departe, la San Juan de Luz, în a cărei biserică-mamă s-a căsătorit Ludovic al XIV-lea cu infanta Spaniei, zidită fiind după aceea poarta prin care s-a intrat la cununie şi s-a ieşit apoi de la ea. Şi alteori mă duc la

Bayona2, care mă reinfantilizează, care mă restituie copilăriei mele binecuvântate, eternităţii mele istorice, deoarece Bayona îmi aduce esenţa Bilbao-ului meu de acum mai bine de cincizeci de ani, a acelui Bilbao care mi-a plăsmuit copilăria şi pe care copilăria mea l-a plăsmuit. Gălbui catedralei din Bayona mă întoarce la bazilica Santiago din Bilbao, la basilica mea. Până şi fântâna aceea monumentală pe care-o are-alături! Şi toate astea m-au ajutat să văd finalul romanului despre

Jugo al meu.

Jugo al meu s-ar scutura în cele din urmă de carte, ar renunţa la cartea fatidică, atunci când ar termina-o de citit. În rătăcirile lui prin lumea lui Dumnezeu întreprinse ca să scape de fatidica lectură, ar ajunge pe meleagurile sale natale, pe cele ale copilăriei sale, cu copilăria sa eternă, cu acea vârstă când încă nu ştia citi, când încă nu era om al cărţii.

Şi-n acea copilărie şi-ar întâlni propriul om interior, acel *eso anthropos*. Căci Sfântul

Pavel, în cap. 3, versetele 14 şi 15 din *Epistola către Efeseni*, ne spune că „pentru aceea îmi plec genunchii înaintea Tatălui, din care îşi trage numele orice familie” – s-ar putea traduce fără mare silnicie: „orice patrie” – „în cer şi pe pământ, să vă dăruiască, după bogăţia slavei sale, ca să fiţi puternic întăriţi, prin duhul său, în omul dinăuntru…” Şi acest om dinăuntru se regăseşte în patria sa, în patria

sa eternă, în patria eternităţii sale, când se întâlneşte cu copilăria, cu sentimentul său – şi mai mult decât cu sentimentul, cu esenţa sa de filialitate –, când se simte fiu şi-l descoperă pe tată. Ori când îl simte în sine pe tată.

Tocmai zilele acestea mi-a căzut în mâini, ca printr-o divină sau paternă providenţă, o cărticică a lui Johann Hessen1, intitulată *Filialitatea lui Dumnezeu* (*Gottes Kindschaft*), şi în ea am citit: „Ar trebui de aceea să fie foarte limpede că totdeauna şi de fiecare dată cel ce crede este copilul din noi. După cum văzul e o funcţie a vederii, aşa şi credinţa este o funcţie a simţului infantil. Există în noi tot atâta putere de a crede câtă infantilitate avem". Şi

Hessen nu uită, evident, să ne amintească de

Evanghelia Sfântului Matei (18, 3), când

Cristos, Fiul Omului, Fiul Tatălui, zicea:

„Adevărat şic vouă: De nu vă veţi întoarce şi nu veţi fi precum pruncii, nu veţi intra în împărăţia cerurilor". „De nu vă veţi întoarce", zice. Şi de-aceea îl fac pe Jugo al meu să se întoarcă.

Şi copilul, fiul, îl descoperă pe tată. În versetele 14 şi 15 ale capitolului 8 din epistola către Romani – şi nici pe ele nu lipseşte Hessen a ni le aminti – Sfântul Pavel ne spune că toţi

„Câţi sunt mânaţi de Duhul lui Dumnezeu sunt fii ai lui Dumnezeu. Pentru că n-aţi primit iarăşi un duh al robiei, spre temere, ci aţi primit Duhul înfierii, prin care strigăm Avva!

Părinte! Sau: Tăticule! Nu-mi amintesc când spuneam „tăticule!" înainte de a începe să citesc şi să scriu; e un moment din eternitatea mea ce se pierde în negura oceanică a trecutului meu. Tata a murit când abia împlinisem şase ani şi chipul lui mi s-a şters total din memorie, fiind substituit – şters poate – de imaginile artistice sau artificiale, cele din portrete; printre altele, un daghereotip de pe când era un copilandru, nu mai mult decât fiu el însuşi la rându-i. Deşi nu mi s-a şters orice imagine cu el, ci, confuz, într-o ceaţă oceanică, fără trăsături distincte, încă îl străvăd într-un moment în care mi s-a revelat, pe când eram foarte micuţ, misterul limbajului, în casa mea părintească din Bilbao era un salon de primire, sanctuar liturgic al căminului, unde noi, copiii, nu eram lăsaţi să intrăm, pentru ca nu cumva să pătăm pardoseala cernită sau să mototolim husele jilţurilor. De tavan spânzura un soi de sferă în care te vedeai mititel şi deformat, iar pe pereţi atârnau litografii biblice, dintre care una îl înfăţişa – parcă

o văd şi-acuma – pe Moise scoţând cu o nuieluşă apă din stâncă, aşa cum eu acum scot amintirile acestea din stânca eternităţii copilăriei mele. Lângă salon, o odaie întunecoasă unde se ascundea Marmotă, fiinţă misterioasă şi enigmatică. Ei bine, când am izbutit într-o bună zi să intru în interzisul şi liturgicul salon de primire, l-am întâlnit pe tata – tăticul! –, care m-a luat în braţe, aşezat fiind pe unul din jilţurile acoperite cu huse, în faţa unui francez, un domn Legorgeux – pe care l-am recunoscut imediat – şi vorbind franţuzeşte. Ce efect a putut avea în conştiinţa mea de copil – nu vreau să spun doar fantezie, deşi fantezie şi conştiinţă sunt poate unul şi acelaşi lucru – faptul că l-am auzit pe tata, pe tatăl meu – tăticul! – vorbind într-o limbă care-mi suna ciudat şi ca de pe altă lume, şi impresia aceea mi-a rămas întipărită, cea despre tata care vorbeşte o limbă enigmatică şi misterioasă. Căci pe atunci franceza era pentru mine limba misterului.

L-am descoperit pe tatatăticul! – vorbind o limbă misterioasă şi poate alintându-mă într-a noastră. Oare fiul îl descoperă însă pe tată? Nu cumva mai curând tatăl îl descoperă pe fiu? Oare filialitatea pe care o purtăm în rărunchi ne descoperă paternitatea sau, dimpotrivă, paternitatea din rărunchii noştri ne descoperă filialitatea? „Copilul e tatăl bărbatului” a cântat pentru totdeauna

Wordsworth1, dar oare nu sentimentul – ce cuvânt sărac! – paternităţii, al perpetuităţii întru viitor, este cel ce ne revelează sentimentul filiali taţii, al perpetuităţii întru trecut?

Nu există oare un simţ obscur al perpetuităţii întru trecut, al preexistentei, alături de simţul perpetuităţii întru viitor, al perexistenţei sau al supraexistentei? Şi aşa s-ar explica împrejurarea că în rândul indienilor, popor infantil, filial, există mai mult decât credinţa, trăirea, experienţa intimă a unei vieţi – sau mai bine zis a unei succesiuni de vieţi – prenatale, aşa cum printre noi, occidentalii, există încrederea – la mulţi trăirea, experienţa intimă, dorinţa, speranţa vitală, credinţa – într-o viaţă de după moarte. Şi acea *nirvāṇa* spre care se îndrumă indienii – şi nu e nimic altceva decât drumul – e oare ceva distinct de obscura viaţă natală intrauterină, a somnului fără vise, dar cu o simţire inconştientă a vieţii, de dinainte de naştere, dar de după concepţie? Şi iată de ce, când încep să visez la o experienţă mistică în contratimp, ori mai bine zis în retrotimp, numesc murirea deznaştere, iar moartea e altă naştere.

„Părinte, în mâinile tale îmi încredinţez duhul meu!”, a strigat

Fiul (*Luca*, 23, 46)

murind, deznăscându-se, în naşterea morţii.

Sau, potrivit altei Evanghelii (*Ioan*, 19, 30), a strigat: *tetélestai*! („s-a împlinit!"):

„Queda cumplido!", suspiró, y doblando la cabeza – follaje nazareno – en las manos de Dios pus-o el espíritu;

lo dio a luz;

que así Cristo nació sobre la cruz;

ya al nacer se soñaba a arredrotiempo cuando sobre un pesebre murió en Belén allende todo mai y todo bien.1

„S-a împlinit! u, şi „în mâinile tale îmi încredinţez duhul meu *la* şi ce anume s-a împlinit, şi ce-a fost acel duh pe care l-a încredinţat astfel în mâinile Tatălui, în mâinile lui

Dumnezeu? I s-a împlinit lucrarea şi lucrarea sa a fost duhul său. Lucrarea ne este duhul nostru şi lucrarea mea îmi sunt eu însumi care mă fac zi de zi şi secol de secol, aşa cum lucrarea ta îţi eşti tu însuţi, cititorule, care te faci clipă de clipă, auzindu-mă acuma cum îţi vorbesc. Pentru că vreau să cred că mai mult mă auzi decât mă citeşti, după cum eu mai mult îţi vorbesc decât îţi scriu. Suntem propria noastră operă. Fiecare e fiul operelor sale, s-a spus şi-a repetat-o Cervantes, fiul lui *Don*

Quijote, dar nu suntem şi părinţi ai operelor noastre? Şi Cervantes, părinte al lui *Don*

Quijote. De unde rezultă, fără conceptism, că eşti părinte şi fiu al tău însuţi şi lucrarea ta, duhul sfânt. Dumnezeu însuşi, pentru a fi

Tată, ni se spune că a trebuit să fie Fiu, şi pentru a se simţi că se naşte ca Tată a coborât să moară ca Fiu. „Nimeni nu vine la Tatăl meu decât prin mine", ni se spune în cea de-a patra Evanghelie (14, 6), şi cine-l vede pe Fiu îl vede pe Tatăl (14, 8), iar în Rusia Fiul este numit „tăicuţul nostru Iisus".

Despre mine pot spune că nu mi-am descoperit cu adevărat esenţa filială, eternitatea mea întru filialitate, până când n-am fost tată, până când nu mi-am descoperit esenţa paternală. Am ajuns atunci la omul dinăuntru, la *eso anthropos*, tată şi fiu. Atunci m-am simţit fiu, fiu al copiilor mei şi fiu al mamei copiilor mei. Teribilul Raphael Valentin din *Pielea de sagriu*, a lui Balzac, moare, mistuit de dorinţe, la sânul Paulinei şi horcăind, în angoasele agoniei, „te iubesc, te ador, te doresc…"; dar nu se deznaşte şi nici nu renaşte, pentru că nu la sânul

matern, al mamei copiilor săi, al mamei sale, i se sfârşeşte romanul. Şi, după toate astea, în romanul meu cu Jugo, trebuie să-l fac să sfârşească în experienţa paternităţii filiale, a filialităţii paternale?

Există însă altă lume, tot romanescă; există alt roman. Nu cel al cărnii, ci cel al cuvântului, cel al cuvântului făcut literă. Şi acesta este propriu-zis romanul care, ca şi istoria, începe cu cuvântul sau propriu-zis cu litera, deoarece fără schelet carnea nu poate sta în picioare. Şi aici intervine rolul acţiunii şi al contemplaţiei, politica şi romanul. Acţiunea e contemplativă, contemplaţia e activă; politica e romanescă şi romanul e politică. Atunci când bietul meu Jugo, rătăcind pe marginile – nu pot fi numite maluri – Senei, a dat peste cartea fatidică şi-a început s-o devoreze şi să se lase absorbit de ea, transformându-se într-un pur contemplator, într-un simplu cititor, ceea ce este absurd şi inuman, el îndura romanul, dar nu îl făcea. Or, eu vreau, cititorule, să-ţi povestesc cum se face un roman, cum îţi faci şi trebuie să-ţi faci propriul tău roman. Omul dinăuntru, intra-omul, când devine cititor, contemplator, dacă e viu, trebuie să se facă, cititorule, contemplator al personajului pe care, pe măsură ce citeşte, îl şi face, îl şi creează;

contemplator al propriei opere. Omul dinăuntru, intra-omul – şi acesta e mai divin decât transomul sau supraomul nietzschean – când se face cititor, se face prin însuşi acest fapt autor, adică actor; când citeşte un roman se face romancier, când citeşte istorie, istoric. Şi orice cititor care ar fi om dinăuntru, uman, este, cititorule, autor a ceea ce citeşte şi e în curs de a citi. Ceea ce citeşti acum şi aici, cititorule, ţi-o spui tu ţie însuţi şi îţi aparţine deopotrivă ţie ca şi mie. Şi dacă lucrurile nu stau aşa, e pentru că nici nu citeşti. Drept care îţi cer iertare, dragă cititorule, pentru acea, mai mult decât impertinenţă, insolenţă pe care ţi-am trântit-o zicând că nu vreau să-ţi spun cum se termină romanul lui Jugo al meu, romanul meu şi romanul tău. Şi-mi cer şi mie însumi iertare pentru asta.

M-ai înţeles, cititorule? Şi dacă-ţi adresez astfel întrebarea aceasta o fisc spre a putea prezenta numaidecât ceea ce tocmai am citit într-o carte filosofică italienească – una din lecturile mele întâmplătoare –, *Le sorgenti irrazionali del pensiero*, de Nicola Abbagnano1, şi anume: „*A* înţelege nu vrea să însemneze a pătrunde în intimitatea gândirii celuilalt, ci doar a traduce în propria gândire, în propriul adevăr, experienţa subterană în care se contopesc viaţa

proprie şi cea străină.41 Dar asta nu înseamnă oare a pătrunde în adâncul gândirii celuilalt? Dacă eu traduc în propria-mi gândire experienţa subterană în care se contopesc viaţa mea şi viaţa ta, cititorule, sau dacă tu o traduci în a ta proprie, dacă ajungem să ne înţelegem reciproc, să ne surprindem unul pe celălalt, nu înseamnă că eu am pătruns în intimitatea gândirii tale în timp ce şi tu pătrunzi în intimitatea propriei tale gândiri, şi că ea nu mai este nici a mea, nici a ta, ci ne e comună amândurora? Nu înseamnă oare că omul meu dinăuntru, intra-omul meu, se atinge şi chiar se uneşte cu omul tău dinăuntru, cu intra-omul tău, aşa încât eu să trăiesc în tine şi tu în mine?

Şi să nu te surprindă că-ţi propun astfel lecturile mele întâmplătoare şi că te introduc în ele. Îmi plac lecturile întâmplătoare, îmi place hazardul lecturilor, îmi plac cele ce cad în drum, aşa cum îmi place să-mi sorb, în fiecare după-amiază, după dejun, cafeaua, aici, la Grand Café din Hendaya, cu alţi trei amici, şi să joc o partidă de *tute1*. Mare magistru în ale vieţii gândirii acest *tutei* Căci problema vieţii constă în a şti să profiţi de hazard, în a şti cum să faci pentru a nu ţi se „cânta cele patruzeci de puncte", dacă n-ai careu de regi sau de valeţi, sau a le cânta tu când ţi le serveşte întâmplarea. Ce bine zice Montesinos în *Quijote*: „Răbdare şi să tăiem cărţile" 1!

Maximă cum nu se poate mai profundă a înţelepciunii quijoteşti! Răbdare şi să tăiem cărţile! Exact asta fac eu aici, în Hendaya, la frontieră, asta fac eu cu romanul politic al vieţii mele – şi cu cel religios – răbdare şi să tăiem cărţile! Asta e problema.

Şi nu te repezi să-mi spui, dragă cititorule – după cum nici eu, în calitate de cititor al meu, nu o fac! – că-n loc să-ţi povestesc, aşa cum ţi-am făgăduit, cum anume se face un roman, îţi tot pun probleme sau, şi mai grav, probleme metapolitice şi religioase. Vrei să ne oprim o clipă la treaba asta cu problema?

Dă-i voie unui filolog elenist să-ţi explice romanul sau etimologia cuvântului *problemă*. Şi anume că e un substantiv ce reprezintă rezultatul acţiunii unui verb, *probatlein*, care înseamnă a arunca sau a pune în faţă, a prezenta ceva, echivalând cu latinescul *proicio*, de unde *problemă* ajunge să fie echivalentă cu *proiect*.

Şi cui anume îi este proiect problema? Acţiunii!

Proiectul unui edificiu este un proiect de construcţie. Iar o problemă presupune nu atât o soluţie, în sens analitic sau disolutiv, cât

o construcţie, o creaţie. Se rezolvă făcând. Sau, folosind alţi termeni, un *proiect* se rezolvă într-un *traiect*, *o problemă* într-o *metablemă*, într-o schimbare. Şi doar cu ajutorul acţiunii se rezolvă problemele. Acţiune care este contemplativă, după cum contemplaţia e activă, căci a crede că se poate face politică fără roman sau roman fără politică înseamnă a nu şti ce vrei să crezi.

Mare politician al acţiunii, la fel de mare ca Penele, a fost Tucidide, maestrul lui

Machiavelli, cel ce ne-a lăsat „pentru totdeauna" – „pentru totdeauna!": e expresia şi pecetea lui – istoria războiului peloponeziac.

Prin urmare, cititorule, aşa se face pentru totdeauna un roman.

Terminat vineri, 17 iulie 1927, la

Hendaya, Pirineii de Jos, la frontiera dintre Franţa şi Spania.

Marţi 21

Terminat? Ce pripit am scris asta! Poţi oare termina ceva, fie şi doar un roman, despre cum se face un roman? Cu ani în urmă, în adolescenţă, îi auzeam pe prietenii mei wagnerieni vorbind despre melodia infinită.

Nu ştiu bine ce-i asta, dar se vede că este ca viaţa şi romanul ei, care nu se termină niciodată. Şi ca istoria.

Fiindcă azi îmi soseşte un număr din *La*

Prensa, de la Buenos Aires, cel din 22 mai de anul acesta, şi-n el un articol al lui Azorin despre Jacques de Lacretelle2. Acesta i-a trimis celui dintâi o cărticică a sa intitulată *Aparte*, iar Azorin o comentează. „E alcătuită – ne

Note:

1. *Azorin*, pseudonimul literar al lui José Martínez

Ruiz (1873 – 1967), scriitor şi eseist spaniol, una din cele mai importante figuri ale Generaţiei de la '98.

spune acesta, vorbindu-ne despre cărticica lui

Lacretelle (nu a lui de Lacretelle, prieteni argentinieni) – dintr-un mic roman intitulat

Mânie, dintr-un *Jurnal*, în care autorul explică cum a compus amintitul roman, şi din câteva pagini filosofice, critice, menite a evoca memoria lui Jean-Jacques Rousseau la

Ermenonville". Nu cunosc cărticica lui J. de

Lacretelle – sau de Lacretelle – altfel decât prin intermediul acestui articol al lui Azorân;

mi se pare însă profund semnificativ şi simbolic faptul ca un autor ce scrie un *Jurnal* ca să ne explice cum a compus un roman să evoce memoria lui Rousseau, care şi-a petrecut viaţa explicându-ne cum s-a făcut romanul vieţii sale, adică al vieţii sale reprezentative, care a fost un roman.

Apoi Azorin adaugă:

„Dintre toate lucrările, cel mai interesant, fără îndoială, este *Jurnalul mâniei*, adică notele înregistrate, dacă nu zilnic, cel puţin foarte frecvent, de către autor cu privire la desfăşurarea romanului pe care-l avea în mâini.

S-a mai scris, recent, şi alt jurnal de acest soi; mă refer la cartea scrisă de extrem de subtilul şi elegantul André Gide pentru a explica geneza şi procesul unui roman al său.

Genul ar trebui să se propage. Orice romancier, cu ocazia unui roman de-al său, ar putea scrie altă carte – roman veridic, autentic – spre a-şi face cunoscut mecanismul ficţiunii.

Când eram copil – presupun că şi azi lucrurile se petrec la fel – mă interesau mult ceasornicele; tatăl meu sau câte unul din unchii mei obişnuiau să mi-l arate pe-al lor; îl examinam cu atenţie, cu admiraţie; îl duceam la ureche; îi ascultam tic-tacul precipitat şi perseverent; vedeam cum minutarul înainta foarte lent; în cele din urmă, după ce-i treceam în revistă tot exteriorul, tata sau unchiul meu îi deschideau – cu o unghie sau cu lama unui briceag – capacul din spate şi-mi arătau complicatul şi subtilul organism… Ceea ce fac romancierii care scriu acum cărţi pentru a explica mecanismul romanului lor, pentru a arăta cum procedează când scriu, nu este altceva decât să ridice capacul ceasornicului.

Ceasornicul domnului Lacretelle e preţios; nu ştiu câte rubine are mecanismul, totul e însă lustruit, strălucitor. Să-l contemplăm şi să spunem câte ceva despre cele observate.41

Ceea ce merită un comentariu:

În primul rând, comparaţia cu ceasornicul e cu totul nelalocul ei şi corespunde ideii de

„Mecanism al ficţiunii sale". O ficţiune de mecanism, mecanică, nu este şi nici nu poate fi un roman. Un roman, ca să fie viu, ca să fie viaţă, trebuie să fie, ca şi viaţa, organism, nu mecanism. Şi nu e de niciun folos să deschidem capacul ceasornicului. Întâi de toate pentru că un adevărat roman, un roman viu, nu are capac, iar apoi pentru că

ceea ce vrem să arătăm nu este un mecanism, ci rărunchii fremătători de viaţă, calzi de sânge. Şi asta se vede şi la exterior. E ca furia ce se vede pe faţă şi-n ochi, fără a fi nevoie să deschizi niciun fel de capac.

Ceasornicarul, mecanic fiind, poate deschide capacul ceasornicului astfel încât clientul să vadă mecanismul, dar romancierul nu trebuie să deschidă nimic pentru ca cititorul să simtă zvâcnind rărunchii organismului viu al romanului, care sunt înşişi rărunchii romancierului, ai autorului. Şi cei ai cititorului identificat cu el prin lectură.

Pe de altă parte, ceasornicarul cunoaşte însă, reflexiv şi critic, mecanismul ceasului;

dar romancierul îşi cunoaşte oare în aceeaşi măsură organismul romanului? Dacă în acesta există un capac, atunci el e doar pentru romancier. Cei mai buni romancieri nu ştiu ce au pus în romanele lor. Şi dacă se apucă să ţină un jurnal despre cum anume le-au scris, o fac pentru a se descoperi lor înşile. Oamenii jurnalului sau ai autobiografiilor şi confesiunilor.

Sfântul Augustin, Rousseau, Amiel, şi-au petrecut viaţa căutându-se pe ei înşişi – căutându-l pe Dumnezeu în ei înşişi –, iar jurnalele, autobiografiile sau confesiunile lor nu au constituit decât experienţa acelei căutări minuţioase. Şi acea experienţă nu poate sfârşi decât odată cu viaţa lor.

Cu viaţa lor? Nici măcar cu ea! Pentru că viaţa lor intimă, profundă, romanescă se prelungeşte în cea a cititorilor lor. Aşa cum a şi început mai înainte. Căci viaţa noastră intimă, profundă, romanescă a început oare cu fiecare dintre noi? Dar despre asta am mai spus câte ceva şi nu e cazul să revin la cele spuse. Dar de ce nu? Propriu omului care ţine jurnal, celui ce se confesează, este să se repete. Fiecare zi a lui este aceeaşi zi.

Şi atenţie să nu te dedai la jurnal! Omul care începe să ţină un jurnal – ca Amiel1 – devine om al jurnalului, trăieşte pentru el.

Nu mai notează în jurnalul său ce gândeşte zilnic, ci ce gândeşte ca să noteze. Şi în fond nu-i totuna? Ne jucăm vorbind despre cartea omului şi omul cărţii, dar există oameni care să nu fie ai cărţii? Până şi cei care nu ştiu citi şi scrie. Orice om, cu adevărat om, e fiul unei legende, scrise sau orale. Şi nu există altceva decât legendă, sau, altfel spus, roman.

Rămâne, aşadar, că romancierul care povesteşte cum se face un

roman povesteşte cum se face un romancier sau cum se face un om.

Şi-şi arată măruntaiele omeneşti, eterne şi universale, fără a trebui să deschidă niciun capac de ceasornic. Povestea cu deschiderea capacelor de ceasornic este pentru literaţii care nu sunt ceea ce se cheamă romancieri.

Capac de ceasornic! Copiii spintecă o păpuşă, mai cu seamă când e alcătuită din mecanisme, ca să-i vadă intestinele, ca să vadă ce are înăuntru. Şi, într-adevăr, ca să-ţi dai seama cum funcţionează o păpuşă, o marionetă, un *homunculus* mecanic, e nevoie să o spinteci, trebuie să deschizi capacul ceasornicului. Dar un om istoric, un om adevărat, un actor în drama vieţii, un personaj de roman?

El îşi poartă măruntaiele pe faţă. Sau, altfel spus, interioritatea lui – *intranea* –, ceea ce are înăuntru, îi este exterioritatea – *extranea* –, ceea ce e în afară; forma lui îi este fondul. Şi iată de ce orice expresie a unui om istoric adevărat e autobiografică. Şi iată de ce un om istoric adevărat nu are capac. Nici dacă este ipocrit. Căci tocmai ipocriţii sunt cei care-şi poartă cel mai mult măruntaiele pe faţă. Au capac, dar unul de sticlă.

Joi 30 – 6

Tocmai am citit că atunci când Frédéric

Lefèvre1, autorul unor convorbiri cu oameni publici destinate publicării în *Les Nouvelles*

Littéraires – m-a supus şi pe mine uneia –, l-ar fi întrebat pe Georges Clemenceau, flăcăul de optzeci şi cinci de ani, dacă avea să se hotărască să-şi scrie memoriile, acesta i-a răspuns:

„Niciodată! Viaţa e făcută pentru a fi trăită, nu pentru a fi povestită". Cu toate acestea.

Clemenceau, în lunga sa viaţă quijotescă de luptător cu pana, n-a făcut altceva decât să-şi povestească viaţa1.

A-ţi povesti viaţa nu-i oare un mod, pesemne cel mai profund, de a ţi-o trăi? Amiel nu şi-a trăit oare viaţa intimă povestindu-şi-o? *Jurnalul* nu îi este oare însăşi viaţa? Când va înceta oare această contrapunere între acţiune şi contemplaţie? Când se va înţelege în sfârşit că acţiunea e contemplativă şi contemplaţia e activă?

Există făcutul şi există facerea. La invizibilitatea lui Dumnezeu se ajunge prin ceea ce e făcut – *per ea quae facta sunt*, potrivit versiunii latineşti canonice, nu foarte strictă în raport cu originalul grecesc, a unui pasaj din

Sfântul Pavel (*Romani*, 1, 202) –, dar aceea este calea naturii, iar natura e moartă. Există calea istoriei, şi istoria e vie; şi calea istoriei înseamnă să te apropii de invizibilitatea lui

Dumnezeu, de misterele sale, prin ceea ce se face, *per ea* quae *frunt*. Nu prin poeme – cum este expresia paulină precisă –, ci prin poezii;

nu prin intelect, ci prin înţelegere sau mai bine zis prin intenţie – propriu-zis prin *intensiune* – (De ce oare, de vreme ce avem *extensiune* şi *intensitate*, să nu avem şi *intensiune* şi *extensitate*?)

Îmi trăiesc acum şi aici viaţa povestind-o.

Şi acum şi aici ţin de actualitate, care nutreşte şi topeşte succesiunea timpului, aşa cum eternitatea o învăluieşte şi-o îmbină.

Duminică 3 – 7

Citind azi o istorie a misticii filosofice din

Evul Mediu, am dat din nou peste acea formulare a Sfântului Augustin din *Confesiunile* sale unde zice (cartea 10, cap. 33, n. 50) că a devenit o problemă pentru el însuşi, *mihi quaestio factus sum1* – căci prin *problemă* trebuie să traducem *quaestio* – Şi eu mi-am devenit problemă, chestiune, proiect pentru mine însumi. Cum se rezolvă asta? Făcând din proiect, traiect al problemei, *metablemă*;

luptând. Şi astfel, luptând, civilmente, adâncindu-mă în mine însumi ca problemă, chestiune, pentru mine, voi trece dincolo de mine însumi, în interior, concentrându-mă pentru a mă iradia, şi voi ajunge la Dumnezeul actual, la cel din istorie.

Hugo de la Sfântul Victor1, misticul din secolul al XII-lea, spunea că a te înălţa la

Dumnezeu înseamnă a intra în tine însuţi şi nu doar a intra în tine, ci a trece dincolo de tine însuţi, în cea mai adâncă intimitate – *în intimis etiam seipsum transpire* – într-un mod de nerostit, şi că intimitatea cea mai adâncă este tot ce e mai apropiat, ceea ce e suprem şi etern. Şi prin mine însumi, trecând dincolo de mine, ajung la Dumnezeul Spaniei mele în această experienţă a exilului.

Luni 4 – 7

Acum că mi-a venit familia şi m-am instalat cu ea, pe timpul lunilor de vară, într-o vilă, în afara hotelului, am revenit la anumite deprinderi familiare, şi, printre ele, la aceea de-a mă distra jucând de unul singur cărţi, făcând adică, între ai mei, pasienţe1, cum se zice aici, în Franţa.

Pasienţa care-mi place cel mai mult este una ce lasă un spaţiu de manevră, deşi nu mare, pentru calculul jucătorului. Se întind cărţile pe opt rânduri de câte cinci pe verticală – sau cinci rânduri de câte opt pe orizontală – şi se caută să scoţi de sub ele aşii şi doii, aşezând cele treizeci şi două de cărţi rămase pe patru şiruri verticale de la cele mai mari la cele mai mici şi fără a-şi urma două de aceeaşi culoare, adică unui fante de tobă, de pildă, nu trebuie să-i urmeze un şapte tot de tobă, ci de orice altă culoare dintre celelalte trei. Rezultatul depinde parţial de felul cum începi; trebuie să ştii, aşadar, să profiţi de hazard. Şi nu alta e arta vieţii în istorie.

În vreme ce continui jocul, respectându-i regulile, normele, cu cea mai scrupuloasă conştiinţă normativă, cu un viu sentiment al datoriei, al supunerii faţă de legea care m-a creat – jocul bine jucat este izvorul conştiinţei morale –, în vreme ce continui jocul, e ca şi cum o muzică tăcută mi-ar legăna meditaţiile despre istoria pe care o trăiesc şi o fac.

A tăia cărţile este oarecum asemănător, în alt plan, cu a vedea valurile mării spărgându-se pe nisipul plajei. Şi ambele lucruri ne vorbesc despre natura din istorie, despre hazardul din libertate.

Şi nu mă impacientez dacă pasienţa întârzie să se deschidă şi nici nu trişez. Şi asta mă învaţă să aştept să se rezolve pasienţa istorică a Spaniei mele, să nu-i aştept cu nerăbdare deschiderea, să tai cărţile şi să am răbdare în această pasienţă de alt fel, joc solitar şi de pacientă. Zilele vin şi trec aşa cum vin şi se duc valurile mării; oamenii vin şi se duc – uneori se duc şi apoi vin – aşa cum vin şi se duc cărţile de joc, şi acest du-te-vino e însăşi istoria. Acolo, în depărtare, fără s-o aud conştient, răsună, pe plajă, muzica mării de hotar.

Se sparg în ea valurile venite după ce au lins coasta Spaniei.

Şi ce de lucruri îmi sugerează cei patru regi, cu cele patru culori ale lor, de pică, de ghindă, de tobă şi de cupă, conducători peste cele patru şiruri ale ordinului biruitor!

Ordinea!

Răbdare, aşadar, şi să tăiem cărţile!

Marţi 5 – 7

Continui să mă gândesc la pasienţe, în istorie. Pasienţa e jocul hazardului. Un bun matematician ar putea calcula probabilitatea ca o partidă să se deschidă sau nu. Şi dacă intră doi inşi în competiţie ca să le rezolve, e natural ca în acelaşi joc să obţină acelaşi procentaj în

soluţii. Concurenţa trebuie să fie însă după cine rezolvă mai multe partide în acelaşi timp. Şi avantajul bunului jucător de pasienţe nu e să joace mai repede, ci să abandoneze cât mai multe partide abia începute, în măsura în care prevede că ele nu se pot deschide. În arta supremă de a profita de hazard, superioritatea jucătorului constă în a se decide să abandoneze la timp partida pentru a putea începe alta. Şi la fel în politică şi-n viaţă.1

Miercuri 6 – 7

O să cad oare în povestea aceea cu *nulla dies sine Unea2*, nicio zi fără să scrii ceva pentru ceilalţi – înainte de toate pentru tine însuţi – şi pentru totdeauna? Pentru totdeauna despre tine însuţi, se-nţelege. Asta înseamnă a cădea în situaţia de om al jurnalului.

A cădea? Şi ce este a cădea? O vor fi ştiind cei ce vorbesc despre decadenţă. Şi de *ocaso*, apus. Pentru că *ocaso*, *occasus*, de la *occidere*, a muri, e un derivat din *cădere*, a cădea. A

cădea înseamnă a muri.

Asta-mi aminteşte de cei doi nemuritori eroi – eroi, da! – din apusul lui Flaubert, model al romancierilor – ce roman e *Corespondenţa* lui! –, cei care l-au făcut când era pe cale să decadă pentru totdeauna. Şi anume

Bouvard şi Pécuchet. Iar Bouvard şi Pécuchet, după ce-au bătut toate cotloanele spiritului universal, au sfârşit ca nişte conţopişti. N-ar fi oare mai bine ca romanul despre Jugo de la

Raza al meu să se termine făcându-l ca, după ce abandonează lectura cărţii fatidice, să se consacre datului în pasienţe şi, făcând pasienţe, să aştepte să-i ia sfârşit cartea vieţii? A vieţii şi a căii – *via1*, a istoriei care e drum.

Via şi *patria*, despre care vorbeau misticii scolastici, cu alte cuvinte: istorie şi viziune dătătoare de fericire. Dar sunt ele oare lucruri diferite? Nu e drumul patrie? Şi patria, cea cerească şi veşnică de bună seamă, cea care nu e din lumea aceasta, împărăţia lui

Dumnezeu, pentru a cărei venire ne rugăm zilnic – cei ce ne rugăm –, acea patrie nu va continua oare să fie drum?

Ci, în sfârşit, facă-se voia sa, atât pe pământ, cât şi în cer sau, cum a cântat Dante, marele proscris:

E la sua volontate e nostra pace1.

(*Paradiso*, III, 85)

Eppur şi muove! 2 Ah, nu există pace fără război!

Joi 7 – 7

Drumul, da, *via*, care este viaţa, şi petrecerea ei făcând pasienţe – aşa ar fi romanul.

Pasienţele sunt însă pasienţe, pentru un ins singur; ceilalţi nu iau parte la ele. Şi patria de dincolo de drumul pasienţelor, o patrie a singurătăţii – a singurătăţii şi a vidului.

Cum se face un roman, bine! dar la ce bun se face? Şi la ce bun de ce-ul. De ce sau la ce bun se face un roman? Ca să se facă romancierul. Şi la ce bun se face romancierul? Ca să-l facă pe cititor, pentru a se face una cu cititorul. Şi doar făcându-se una, romancierul şi cititorul romanului se salvează amândoi de singurătatea lor radicală. Câtă vreme se fac una, se actualizează, şi actualizându-se, se eternizează.

Misticii medievali, şi Sfântul Bonaventura, franciscanul, a accentuat aceasta mai mult ca oricare altul, fac distincţie între *lux*, lumină, şi *lumen*, iluminare1. Lumina rămâne în sine;

Iluminarea e lumina care se împărtăşeşte.

Aşadar, un om poate fi luminos – şi se poate pune în lumină –, poate ilumina – şi se poate ilumina.

Un spirit e luminos, dar cum vom şti oare că este luminos dacă nu ne luminează? Şi sunt oameni care se pun în lumină, cum obişnuim să spunem. Iar cei ce se pun în lumină o fac spre propria lor satisfacţie. Se cunoaşte oare pe sine cel ce se pune în lumină? Rareori.

Căci nepreocupându-se să-i ilumineze pe ceilalţi, nu se luminează nici pe sine însuşi.

Dar cel ce nu doar se pune în lumină, ci, punându-se în lumină, îi luminează pe ceilalţi se pune în lumină iluminându-se pe sine însuşi. Căci nimeni nu se cunoaşte mai bine pe sine decât cel ce se preocupă să-i ilumineze pe ceilalţi. Şi dat fiind că a cunoaşte este a iubi, ar fi pesemne nimerit să modificăm preceptul divin şi să zicem: iubeşte-te pe tine însuţi aşa cum îl iubeşti pe aproapele tău.

De ce ţi-ar fi de folos să câştigi lumea dacă ţi-ai pierde sufletul 1? Bun; dar de ce ţi-ar fi de folos să-ţi câştigi sufletul dacă ai pierde lumea? Să punem în locul lumii comuniunea umană, comunitatea umană, comunitatea comună.

Şi iată cum religia şi politica devin unul şi acelaşi lucru în romanul vieţii actuale. împărăţia lui Dumnezeu – sau cum voia Sfântul

Augustin, cetatea lui Dumnezeu – este, cetate fiind, politică, şi

Dumnezeu fiind, religie.

Şi eu mă aflu aici, în exil, la poarta Spaniei şi ca uşier al ei, nu ca să fiu luminos şi să mă pun în lumină, ci ca să iluminez şi să mă iluminez, ca să fac romanul acesta al nostru, istoria, pe cea a Spaniei noastre. Şi când spun că mă aflu ca să mă iluminez pe mine, nu vreau să mă refer prin acest *pe mine*, cititorule dragă, doar la mine, ci la eul tău, la eurile noastre. Căci nu-i acelaşi lucru noi şi noi ca euri.

Hendaya, [iulie] 1927

Cuprins

Notă liminard…5
Unamuno ţi drumul prin ceaţa luminii…9
Ceaţă
Prefaţă…47
Post-prefaţă…63
I…65
ÎI… 72
III…80
IV…84
V…91
VI…101
VII…109
VIII…113
IX…123
X…127
XI…135
XII… 143
XIII… – 149
XIV… – … – 157
XV… – … – 167
XVI… 175
XVII…181
XVIII…193
XIX…200
XX…210
XXI…221
XXII…229
XXIII…235
XXIV…251

XXV…259
XXVI…265
XXVII…270
XXVIII…275
XXIX…281
XXX…288
XXXI…297
XXXII…310
XXXIII…322
Discurs funebru în chip de epilog…327
Trei texte de Unamuno despre *Ceaţă*
I. O întâlnire cu Augusto Pérez…337
II. Pirandello şi cu mine…352
III. Istoria *Ceţii*…360
Cum se face un roman
Prefaţă… 377
Comentariu…382
Cum se face un roman…403
Continuare…459
Ultimele apariţii te *te*
„Biblioteca Pol i row
Elif Shafak – *Bastarda I-tanbmtmtmi*
José Sara în ago – *în urmiunfiit nmrţu*
J.G. Ballard – *Imperimi Soareud*
Charles Frazier – Cete *treiêpfnece ch%pur ale lunii*
Jonathan Prânzen – *Al 27-lea oraş*
Iris Murdoch – *Dimàpolid*
Heinrich Boll – *Opiniile unui claim*
Kobo Abe – *Bărbatol-cuti*.
Günter Graus – *Decoßnd ceapa*
UI pregătii*:
Melania G. Mseeuooo – *O* în *petfétÉÊ*
Uzodinms 1 weals *Fimrele* IHM *pântrèe*
Kirsn Dessi – *Moştenitoarea êêrâm a p***